Skrypty Becka

Małgorzata Kuć

Kryminologia

3. wydanie

Wydawnictwo
C.H.Beck

zakupiono w sklepie: Ibuk (Azymut)
identyfikator transakcji: OSDWAzymut_3979345-1
e-mail nabywcy: rafalsp@azymut.pl
znak wodny: virtualo

SKRYPTY BECKA

Kryminologia

Polecamy w serii:

A. Kawałko, *H. Witczak*
ZOBOWIĄZANIA, wyd. 5

A. Grześkowiak, *K. Wiak*
PRAWO KARNE, wyd. 5

T. Chauvin, *T. Stawecki*, *P. Winczorek*
WSTĘP DO PRAWOZNAWSTWA, wyd. 9

P. Zapadka, *A. Mikos-Sitek*
PRAWO FINANSÓW PUBLICZNYCH, wyd. 3

B. Kuźniak, *M. Marcinko*
ORGANIZACJE MIĘDZYNARODOWE, wyd. 4

R. Golat
PRAWO AUTORSKIE I PRAWA POKREWNE, wyd. 8

www.ksiegarnia.beck.pl

Kryminologia

Małgorzata Kuć

3. wydanie
uaktualnione i zmienione

WYDAWNICTWO C.H.BECK
WARSZAWA 2015

Wydawca: Aneta Flisek

© Wydawnictwo C.H.Beck 2015

Wydawnictwo C.H.Beck Sp. z o.o.
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i łamanie: TiM-Print, Warszawa
Druk i oprawa: Interdruk, Warszawa

ISBN 978-83-255-7875-6

ISBN 978-83-255-7876-3

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów IX
Wykaz wybranej literatury XI
Przedmowa XIII

Rozdział I. Zagadnienia wprowadzające 1
§ 1. Pojęcie i przedmiot badań kryminologii 1
§ 2. Zadania kryminologii 4
§ 3. Kryminologia a prawo karne 5
§ 4. Nauki pomocnicze kryminologii 6

Rozdział II. Teorie kryminologiczne 13
§ 5. Teorie biologiczne 13
I. Włoska szkoła pozytywna i teoria *Cesare Lombroso* 13
II. Badania genetycznych uwarunkowań przestępczości 17
§ 6. Teorie psychologiczne 19
I. Teoria psychoanalityczna *Zygmunta Freuda* 19
II. Teoria agresji *Konrada Lorenza* 20
III. Teoria frustracji – agresji *Johna Dollarda* i *Normana E. Millera* 20
IV. Teoria agresji *Ericha Fromma* 21
V. Psychopatia, charakteropatia i socjopatia 22
1. Psychopatia 22
2. Charakteropatia 26
3. Socjopatia 27
§ 7. Teorie socjologiczne 28
I. Teoria anomii *Roberta K. Mertona* 28
II. Teoria konfliktu kultur *Thorstena Sellina* 30
III. Teoria zróżnicowanych powiązań *Edwina H. Sutherlanda* 31
IV. Teorie podkultur 33
1. Pojęcie podkultury 33
2. Teoria *Frederica Trashera* 33
3. Teoria *Alberta K. Cohena* 34
4. Teoria *Waltera B. Millera* 35
5. Teoria zróżnicowanych możliwości *Richarda A. Clowarda* i *Lloyda E. Ohlina* 37
6. Teoria „dryfu" *Davida Matzy* 38

V. Teoria kontroli *Travisa Hirschiego* 41
VI. Teoria naznaczenia (stygmatyzacji) *Edwina Lemerta* 42
VII. Teoria uczenia się zachowań agresywnych *Alberta Bandury* 43

Rozdział III. Przestępczość 45
§ 8. Rozmiar przestępczości 45
§ 9. Statystyki przestępczości 46
§ 10. Struktura przestępczości 47
§ 11. Dynamika przestępczości 47
§ 12. Problem przestępczości nieujawnionej i „ciemnej liczby przestępstw” 47
§ 13. Obraz przestępczości w środkach masowego przekazu 48

Rozdział IV. Problematyka kryminogenezy 51
§ 14. Pojęcie czynnika kryminogennego i kryminogenezy 52
§ 15. Trudność badań kryminogenezy 56
§ 16. Znaczenie badań kryminogenezy 57

Rozdział V. Wybrane zagadnienia wiktymologii 59
§ 17. Definicja i przedmiot badań wiktymologii 59
§ 18. Zadania wiktymologii 63
§ 19. Pojęcie ofiary i typologie ofiar 64
§ 20. Rola ofiary w genezie przestępstwa 65
§ 21. Pojęcie i rodzaje wiktymizacji 66
§ 22. Strach przed przestępczością i poczucie bezpieczeństwa 68
I. Pojęcie strachu i lęku 68
II. Czynniki wpływające na poczucie bezpieczeństwa 69

Rozdział VI. Przestępczość z użyciem przemocy 73
§ 23. Definicja i rodzaje agresji 73
§ 24. Definicja przemocy 76
§ 25. Przemoc w rodzinie 77
§ 26. Przestępstwo z użyciem przemocy 84
§ 27. Rola środków masowego przekazu w kształtowaniu postaw przemocy 86

Rozdział VII. Przestępczość zorganizowana 87
§ 28. Pojęcie przestępczości zorganizowanej 87
§ 29. Cechy przestępczości zorganizowanej 89
§ 30. Obszary działania przestępczości zorganizowanej 90
§ 31. Zapobieganie przestępczości zorganizowanej 93

Rozdział VIII. Przestępczość gospodarcza 97
§ 32. Pojęcie przestępczości gospodarczej 97
§ 33. Typologia przestępstw gospodarczych 98
§ 34. Cechy przestępczości gospodarczej 99

Rozdział IX.Przestępczość nieletnich 103
§ 35. Pojęcie nieletniego 104
§ 36. Pojęcie demoralizacji 105

§ 37. Pojęcie socjalizacji i socjalizacji nieprawidłowej ... 105
§ 38. Pojęcie kontrsocjalizacji ... 106
§ 39. Rola rodziny w procesie socjalizacji i kontrsocjalizacji ... 106
I. Czynniki wpływające na socjalizacyjną bądź kontrsocjalizacyjną funkcję rodziny ... 106
II. Model rodziny a socjalizacja i kontrsocjalizacja ... 109
III. Rodzaje stylów wychowania ... 111
§ 40. Niedostosowanie społeczne jako forma patologii społecznej o potencjale kryminogennym ... 112
§ 41. Uwarunkowania przestępczości nieletnich ... 113
§ 42. Zapobieganie przestępczości nieletnich ... 118

Rozdział X. Przestępczość kobiet ... 123
§ 43. Przyczyny przestępczości kobiet ... 123
§ 44. Charakterystyka przestępczości kobiet ... 125
§ 45. Profilaktyka przestępczości kobiet ... 125

Rozdział XI. Narkotyki jako problem kryminologiczny ... 127
§ 46. Pojęcie środka odurzającego ... 127
§ 47. Rodzaje uzależnienia i zjawisko tolerancji ... 128
§ 48. Klasyfikacja środków odurzających ... 129
§ 49. Środki odurzające a przestępczość ... 130
§ 50. Przeciwdziałanie ... 132

Rozdział XII. Alkohol jako czynnik kryminogenny ... 135
§ 51. Działanie alkoholu na organizm człowieka ... 135
§ 52. Związek alkoholu z przestępczością ... 139
§ 53. Przeciwdziałanie ... 140

Rozdział XIII. Samobójstwo jako problem kryminologiczny ... 143
§ 54. Wprowadzenie w problematykę samobójstw ... 144
I. Definicja samobójstwa ... 144
II. Kierunki badania samobójstw ... 146
§ 55. Pakty samobójcze ... 148
§ 56. Prawnokarna problematyka samobójstw ... 149
§ 57. Przyczyny popełniania samobójstw ... 149
§ 58. Metody popełniania samobójstw ... 151
§ 59. Typologia samobójstw ... 152
§ 60. Zapobieganie samobójstwom ... 153
§ 61. Samobójstwa w zakładach karnych i aresztach śledczych ... 154
I. Specyfika zjawiska ... 154
II. Przyczyny ... 155
III. Profilaktyka ... 156
§ 62. Związek samobójstwa z zabójstwem ... 160
§ 63. Samobójstwo terrorystyczne ... 161

Rozdział XIV. Chuligaństwo stadionowe 169
§ 64. Definicja chuligaństwa stadionowego 170
§ 65. Przyczyny chuligańskich zachowań kibiców sportowych 170
§ 66. Przejawy chuligaństwa stadionowego 173
§ 67. Zapobieganie 179

Rozdział XV. Terroryzm 181
§ 68. Pojęcie terroryzmu 182
§ 69. Cechy terroryzmu 184
§ 70. Tzw. Państwo Islamskie jako skrajny przejaw działalności terrorystycznej 186
§ 71. Cele zamachów terrorystycznych 188
§ 72. Klasyfikacja terroryzmu 189
§ 73. Terroryzm w perspektywie konfliktu asymetrycznego 191
§ 74. Związek terroryzmu z przestępczością zorganizowaną 192
§ 75. Zwalczanie terroryzmu 193

Rozdział XVI. Zapobieganie przestępczości 203
§ 76. Pojęcie zapobiegania przestępczości 204
§ 77. Strategie działań zapobiegawczych 205
I. Pojęcie i cechy strategii destruktywnej i kreatywnej 205
II. Metody strategii destruktywnej i strategii kreatywnej 206
§ 78. Sformalizowana reakcja na przestępczość 209
I. Prewencja generalna i prewencja indywidualna 209
II. Pojęcie kryminalizacji i penalizacji 211
§ 79. Problem kary pozbawienia wolności 212
I. Przystosowanie się człowieka do środowiska więziennego 212
II. Psychiczne następstwa izolacji więziennej 215
III. Problem resocjalizacji 217
IV. Problem podkultury więziennej 218
1. Pojęcie podkultury więziennej 218
2. Koncepcje etiologiczne podkultury więziennej 218
3. Funkcje podkultury 219
4. Przejawy podkultury przestępczej 221
5. Przeciwdziałanie podkulturze w jednostkach penitencjarnych 222
§ 80. Udział społeczeństwa w zapobieganiu przestępczości 224
I. Udział społeczeństwa w resocjalizacji i readaptacji skazanych 224
II. Rola społeczności lokalnych w zapobieganiu przestępczości 227

Indeks rzeczowy 231

WYKAZ SKRÓTÓW

1. Akty normatywne

FundEmerytU	ustawa z 28.8.1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 989 ze zm.)
KK	Kodeks karny
KKW	Kodeks karny wykonawczy
KPK	Kodeks postępowania karnego
Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.4.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.)
KSH	Kodeks spółek handlowych
NarkU	ustawa z 29.7.2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (tekst jedn. Dz.U. z 2012 r. poz. 124 ze zm.)
NielU	ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r. poz. 382 ze zm.)
ObligU	ustawa z 29.6.1995 r. o obligacjach (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r. poz. 730 ze sprost.)
OddziałPenitR	rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14.8.2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 1067)
PrBank	ustawa z 29.8.1997 r. – Prawo bankowe (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 128 ze zm.)
PrzemocRU	ustawa z 29.7.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 1390)
RegPozbWolR	rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 25.8.2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U. Nr 152, poz. 1493)
RegTymAR	rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 25.8.2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania (Dz.U. Nr 152, poz. 1494)
SłWięzU	ustawa z 9.4.2010 r. o Służbie Więziennej (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r. poz. 1415)
SystemOświU	ustawa z 7.9.1991 r. o systemie oświaty (tekst jedn. Dz.U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572 ze zm.)

UczPodR	rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z 1.12.2003 r. w sprawie szczegółowego zakresu i trybu uczestnictwa podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem (Dz.U. Nr 211, poz. 2051)
WychTrzeźwU	ustawa z 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 1286)
ZNKU	ustawa z 16.4.1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (tekst jedn. Dz.U. z 2003 r. Nr 153, poz. 1503 ze zm.)

2. Czasopisma

Arch. Krym	Archiwum Kryminologii
Pal.	Palestra
PiP	Państwo i Prawo
PPK	Problemy Prawa Karnego
PPKrym	Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny
Prok. i Pr.	Prokuratura i Prawo
PS	Przegląd Sądowy
PWP	Przegląd Więziennictwa Polskiego
SKKiP	Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne
SR	Socjologia Religii

3. Inne skróty

art.	artykuł
i in.	i inni
Nr	numer
red.	redakcja
s.	strona
t.	tom
tekst jedn.	tekst jednolity
z.	zeszyt
ze zm.	ze zmianami

WYKAZ WYBRANEJ LITERATURY

Aktualne problemy prawa karnego, kryminologii i penitencjarystyki. Księga ofiarowana Profesorowi Stefanowi Lelentalowi w 45. roku pracy naukowej i dydaktycznej, red. *K. Indecki*, Łódź 2004

E. Bieńkowska, Wiktymologia, Warszawa 2000

J. Błachut, *K. Krajewski*, *A. Gaberle*, Kryminologia, Gdańsk 1999

K. Bułat i in., Kryminologia. Repetytorium, Warszawa 2007

L. Falandysz, Wiktymologia, Warszawa 1979

L. Falandysz, W kręgu kryminologii radykalnej, Warszawa 1986

A. Gaberle, Nierozłączna triada. Przestępczość. Przestępca. Społeczeństwo, Gdańsk 2003

B. Hołyst, Kryminalistyka, Warszawa 2004

B. Hołyst, Kryminologia, Warszawa 2007

B. Hołyst, Kryminologia na świecie, Warszawa 1979

B. Hołyst, Suicydologia, Warszawa 2012

B. Hołyst, Wiktymologia, Warszawa 2006

Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia, red. *A. Jaworska*, Kraków 2008

M.Kuć, Wiktymologia, Warszawa 2010

M.Kuć, Prawne podstawy resocjalizacji, Warszawa 2013

M. Kuć, Leksykon kryminologii, Warszawa 2015

L. Lernell, Zarys kryminologii ogólnej, Warszawa 1978

J. Malec, Przestępczość – to ciekawe zjawisko. Kryminologia nieelitarna, Warszawa 2006

L. Tyszkiewicz, Kryminogeneza w ujęciu kryminologii humanistycznej, Katowice 1997

L. Tyszkiewicz, Kryminologia. Zarys systemu, Katowice 1986

L.Tyszkiewicz, Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii, Katowice 1991

J.W. Wójcik, Kryminologia. Współczesne aspekty, Warszawa 2014

PRZEDMOWA

Skrypt **Kryminologia** adresowany jest przede wszystkim do studentów kierunków prawa, pedagogiki (w tym zwłaszcza o specjalności „resocjalizacja"), psychologii, socjologii, a także bezpieczeństwa. Może być również przydatny w systemie szkolenia służb mundurowych (w tym przede wszystkim Policji oraz Służby Więziennej), a także aplikantom sądowym, prokuratorskim, kuratorskim. W pewnym zakresie może również być pomocny w pracy służb socjalnych.

Ograniczone ramy opracowania pozwoliły na przedstawienie jedynie najważniejszych treści z zakresu omawianego przedmiotu, którego obszerna problematyka wymuszała konieczność dokonywania pewnych selekcji. Dotyczyły one w dużym stopniu rozważań wprowadzających, które odnoszą się do ustalenia definicji kryminologii, jej statusu w systemie nauk, określenia jej zadań, a także ram współpracy z innymi naukami wykorzystywanymi pomocniczo do realizacji przedmiotu badań. W opracowaniu zostało pominięte zagadnienie rozwoju kryminologii w płaszczyźnie historycznej, a także problematyka metodologii badań kryminologicznych. Ponadto, w dużym uproszczeniu przedstawiona została charakterystyka teorii kryminologicznych, których zakres oraz stopień opracowania w literaturze uzasadnia poświęcenie im zupełnie oddzielnej pozycji.

Kryterium wyboru treści podjętych w opracowaniu była przydatność dla podstawowego zapoznania z treścią i specyfiką przedmiotu, dająca niezbędne podstawy do samodzielnych poszukiwań celem uzupełnienia interesujących problemów na gruncie literatury kryminologicznej oraz literatury nauk pomocniczych. Z jednej strony, w opracowaniu znalazły się treści, które mają charakter zasadniczy w świetle tradycji naukowo-dydaktycznej w kryminologii, z drugiej natomiast takie, które są nowe lub aktualnie mają większe znaczenie dla nauki lub praktyki.

Skrypt wykorzystuje najczęściej proponowaną dla przekazu dydaktycznego systematykę wykładu, jedynie w niektórych przypadkach wykazując pewne odstępstwa.

Dydaktyczny charakter opracowania miał wpływ na decyzję o zasadności powtórzeń niektórych treści tak, aby ułatwić ich zrozumienie i przygotowanie studentów do egzaminu.

Trzecie wydanie Skryptu zostało zaktualizowane i uzupełnione – dodano dwa nowe rozdziały na temat chuligaństwa stadionowego i terroryzmu.

Lublin, październik 2015 r. dr *Małgorzata Kuć*

ROZDZIAŁ I

ZAGADNIENIA WPROWADZAJĄCE

Literatura uzupełniająca: *J. Bafia*, Wstęp do nauki o przestępcy, Wrocław 1984; *J. Błachut*, Problemy związane z pomiarem przestępczości, Warszawa 2007; *taż*, Czy „ciemna liczba przestępstw" istnieje?, Arch. Krym. 2007–2008, t. XXIX–XXX; *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, Gdańsk 1999; *A. Gaberle*, Nierozłączna triada. Przestępczość. Przestępca. Społeczeństwo, Gdańsk 2003; *T. Hanausek*, Kryminalistyka. Zarys wykładu, Kraków 1996; *B. Hołyst*, Kryminologia, Warszawa 2007; *tenże*, Kryminologia na świecie, Warszawa 1979; *J. Jasiński*, Kryminologia czy kryminologie? Refleksje nad warunkami i sposobami uprawiania kryminologii, Kościół i Prawo, t. 7, Lublin 1990; *A. Kossowska*, Refleksje na temat niektórych problemów współczesnej kryminologii. Zaproszenie do dyskusji, Arch. Krym. 2004, t. XXVI; *M. Kuć,* Prawo karne wykonawcze, Warszawa 2013; *M. Kuć*, Leksykon kryminologii, Warszawa 2015; *T. Marcinkowski*, Medycyna sądowa, Warszawa 1993; *A. Podgórecki*, Patologia życia społecznego, Warszawa 1969; Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny, red. *A. Bilikiewicz*, Warszawa 1996; *A. S. Reber*, Słownik psychologii, Warszawa 2000; *J. Śliwowski,* Prawo i polityka penitencjarna, Warszawa 1982; *L. Tyszkiewicz*, Badania osobopoznawcze w prawie karnym i kryminologii, Warszawa 1975; *tenże*, O statusie kryminologii, jej kierunkach i perspektywach rozwoju, [w:] Problemy nauk penalnych. Prace ofiarowane Pani Profesor Oktawii Górniok, red. *L. Tyszkiewicz*, Katowice 1996.

§ 1. Pojęcie i przedmiot badań kryminologii

Z punktu widzenia podstawowych wyjaśnień o charakterze leksykalnym, **kryminologia** (z gr. *crimen* – przestępstwo, zbrodnia oraz *logos* – nauka) jest nauką o przestępstwie. Z punktu widzenia problematyki badawczej realizowanej w ramach tej nauki, kryminologia jest nauką społeczną, której przedmiotem badań jest[1]:

1) przestępca,
2) przestępstwo,
3) przestępczość,

[1] *M. Kuć*, Leksykon kryminologii, Warszawa 2015, s. 69.

www.testy-prawnicze.pl

4) inne zjawiska z zakresu patologii społecznej (np. prostytucja, alkoholizm, narkomania, samobójstwa),
5) ofiara przestępstwa,
6) przeciwdziałanie przestępczości i innym zjawiskom patologii społecznej.

Do najczęściej analizowanych w ramach kryminologii form patologii społecznej należą:

a) alkoholizm,
b) narkomania,
c) samobójstwo,
d) niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży,
e) prostytucja,
f) bezdomność,
g) bezrobocie.

A. Podgórecki podaje, że **patologia społeczna** jest „eklektycznym zbiorem problemów dotyczących rozmaitych typów **dewiacji społecznych** wraz z ich społecznymi determinantami i funkcjami. *Pathos* – to cierpienie, *logos* – to nauka. Nauka o cierpieniu społecznym jest zatem (...) uzależniona od tego, co wedle oceny subiektywnej lub wedle generalizacji rozmaitych ocen subiektywnych jest uznawane za negatywną kategorię zjawisk społecznych”[1].

Trudność z ustaleniem ścisłego katalogu zjawisk określanych mianem patologii społecznej wiąże się z trudnością ustalenia ścisłej **granicy pomiędzy normą i patologią społeczną**. Wynika to z naturalnej zmienności procesów społecznych (w płaszczyźnie przestrzennej i czasowej) i dokonywanych wobec nich ocen, pozwalających na zakwalifikowanie do kategorii normy bądź patologii społecznej. Określenie danego zjawiska mianem „patologicznego” będzie uzależnione od obowiązującego w danym czasie i miejscu zakresu normy społecznej. Wszystko to, co będzie wykazywało od niej odstępstwa, co będzie nieprawidłowością, aberracją – wejdzie w zakres patologii społecznej, który pozostaje w ścisłym związku ze społecznym systemem aksjologicznym i normatywnym.

Kryminologia jest nauką **interdyscyplinarą**, tj. taką, która **wykorzystuje dorobek badawczy innych nauk**, tak, aby wyjaśnienie interesujących ją zjawisk było **całościowe** i uwzględniało pełny zakres wiedzy z danej problematyki dla potrzeb znalezienia odpowiedzi na stawiane pytania. **Różnorodność zainteresowań** badawczych decyduje o szerokim wykorzystaniu dorobku innych nauk – stąd stosowane jest też określenie „nauka **multidyscyplinarna”**. Specyfiką badań kryminologicznych jest wieloaspektowość.

Kryminologia jest podstawową **nauką pomocniczą prawa karnego**, z którym, z uwagi na przedmiot badań, wykazuje liczne związki (szerzej na ten temat zob. rozdział I § 3).

Początek problematyki badawczej w kryminologii upatruje się w przesunięciu zainteresowań z samego czynu jakim jest przestępstwo na **osobę** jego **sprawcy**.

[1] *A. Podgórecki*, Patologia życia społecznego, Warszawa 1969, s. 9.

www.testy-prawnicze.pl

W trakcie rozwoju prawa karnego istotna okazała się **potrzeba poznania indywidualności sprawcy czynu przestępczego**, żeby prawidłowo zastosować wobec niego środki reakcji prawnokarnej. Zapoczątkowało to badania, które współcześnie określa się mianem kryminologicznych.

Przyjmuje się w literaturze, że po raz pierwszy terminu „kryminologia" użył francuski antropolog ***Paul Topinard*** w **1879 r**. Badania tych zjawisk, które współcześnie należą do zakresu kryminologicznych, były prowadzone już wcześniej w ramach **tzw. antropologii kryminalnej** bądź **biologii kryminalnej**.

Spotkać można również w literaturze pewne **wątpliwości** na temat **statusu naukowego kryminologii** oraz **pozycji kryminologa** w płaszczyźnie zawodowej przynależności.

Wątpliwości tego pierwszego rodzaju rodzą się na tle potrzeby szerokiego wykorzystywania osiągnięć innych nauk do realizacji przedmiotu badań kryminologii oraz pewnej niesamodzielności metodologicznej. W tym zakresie podnoszone pytanie brzmi: czy kryminologia to oddzielna nauka, czy może zbiór fragmentów różnych nauk? Wydaje się jednak, że współcześnie należy rozstrzygnąć tę wątpliwość na korzyść odrębności naukowej kryminologii, nie odmawiając jej racji do wieloaspektowej analizy interesujących ją zjawisk z wykorzystaniem wyników badań i zaplecza metodologicznego innych dyscyplin naukowych.

Drugi problem wynika z tego, że badania naukowe z zakresu kryminologii są prowadzone przez osoby różnych kierunków i specjalności zawodowych (prawników, socjologów, psychologów), co powoduje, że brak jest pewnej jednolitości (spójności) spojrzenia badawczego. W tym zakresie wydaje się aktualna potrzeba rozwiązań na szczeblu edukacyjnym zmierzających do budowania jednolitych standardów kształcenia kryminologów dających podstawy czytelności specjalistycznej i deontologicznej prowadzonych badań naukowych.

Należy podkreślić, że brak jest jednoznaczności w zakresie ustalenia przedmiotu badań kryminologii. W literaturze spotkać można różne propozycje w tym zakresie[1].

Współcześnie, w związku z rozwojem wiktymologii (nauki o ofierze przestępstwa) pewnego wyjaśnienia wymaga np. zaliczenie do przedmiotu badań kryminologii problematyki ofiary (szerzej na ten temat zob. rozdział V).

Podstawowym przedmiotem badań kryminologii jest jednak niewątpliwie przestępca. Pytanie o to, kim on jest i czym różni się od nieprzestępcy, lub formułowane inaczej: dlaczego jedni ludzie popełniają przestępstwa a inni nie (określane mianem **pytania lombrozjańskiego**), historycznie najbardziej utrwalone jako nurt zainteresowań badawczych kryminologii, aktualnie również zajmuje znaczącą pozycję.

Określenie pytania pochodzi od nazwiska ***C. Lombroso***[2] (1835–1909) – włoskiego psychiatry i antropologa, który podjął się wyjaśnienia przyczyn zachowania

[1] Por. *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, Gdańsk 1999, s. 17–23; *B. Hołyst*, Kryminologia, Warszawa 2007, s. 39–64; *L. Tyszkiewicz*, Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii, Katowice 1991, s. 13, 111.

[2] *M. Kuć*, Leksykon kryminologii, Warszawa 2015, s. 77–78

www.testy-prawnicze.pl

przestępczego w świetle jego uwarunkowań biologicznych (szerzej na temat zob. rozdział II § 1).

Podkreśla się również w literaturze potrzebę badań w kryminologii, które mają odpowiedzieć na pytanie: **co decyduje o tym, że dany czyn uznany jest za przestępstwo?** Na tym gruncie pojawia się wymiar aksjologiczny w kryminologii. Z tego względu proponowany jest podział kryminologii na:

1) kryminologię aksjologiczną,
2) kryminologię behawioralną,
3) kryminologię wiktymologiczną,
4) kryminologię organizacyjną[1].

W świetle takiego podziału **kryminologia aksjologiczna** zajmuje się badaniem natury uwarunkowań zakazów karnych; **kryminologia behawioralna** obejmuje typową problematykę kryminologiczną odpowiadającą etiologii i fenomenologii kryminalnej; **kryminologia wiktymologiczna** obejmuje badania dotyczące ofiary; **kryminologia organizacyjna** natomiast obejmuje badania dotyczące funkcjonowania instytucji związanych ze stosowaniem prawa karnego[2].

W ramach kryminologii można wyróżnić następujące **działy**:

1) etiologia kryminalna,
2) fenomenologia kryminalna,
3) profilaktyka kryminalna[3].

Etiologia kryminalna zajmuje się badaniem czynników przyczynowych przestępczości. Analiza przyczyn obejmuje także badania osobowości przestępcy i ma na celu wyciągnięcie wniosków dotyczących indywidualnych czynników determinujących zachowanie konkretnego sprawcy.

Fenomenologia (symptomatologia) kryminalna – to dział kryminologii, który zajmuje się formami objawowymi przestępczości, tj. dynamiką i strukturą przestępczości, geografią kryminalną, sposobami popełniania przestępstw, niektórymi elementami organizacji świata przestępczego, np. organizacją struktur przestępczych, sposobami porozumiewania się sprawców przestępstw, używaniem pseudonimów.

Profilaktyka kryminalna – to dział kryminologii, który ma za zadanie opracowywać środki zapobiegania przestępczości.

§ 2. Zadania kryminologii

Zadania kryminologii można ująć (w ślad za określeniem przedmiotu jej badań) w sposób następujący:

1) poznanie **przyczyn** przestępstwa, przestępczości i innych zjawisk z zakresu patologii społecznej;

[1] *L. Tyszkiewicz*, Od naturalizmu, s. 111–113.
[2] Tamże.
[3] Por. *B. Hołyst*, Kryminologia, s. 28–29.

www.testy-prawnicze.pl

2) dostarczenie narzędzi do **opisu** tych zjawisk (wskazanie, jakie są ich przejawy i jak można je zbadać);
3) poznanie **przestępcy**;
4) badanie procesów **kryminalizacji** i dekryminalizacji;
5) badanie **funkcjonowania** określonych dziedzin **wymiaru sprawiedliwości** różnych struktur formalnej i **nieformalnej kontroli społecznej**;
6) dostarczenie wiedzy o sposobach **zapobiegania przestępczości** i innych zjawisk z zakresu **patologii społecznej**[1].

Przestępstwo i przestępczość w świetle badań kryminologicznych **widziane są w możliwie szerokiej perspektywie, która wychodzi poza analizy prawnokarne**. W polu zainteresowań znajduje się potrzeba ustalenia:
Czym jest przestępstwo jako forma zachowania dewiacyjnego?
Czym przestępstwo różni się od zachowań nieprzestępczych?
Czym jest przestępczość jako zjawisko społeczne?
Jakie są rozmiary przestępczości, jej nasilenie, dynamika i struktura?
Jakie są przyczyny przestępstw i przestępczości?

Zasadniczo chodzi o ustalenie bazy poznawczej, która ma być wykorzystywana do eliminowania tych zjawisk społecznie niepożądanych, które znajdują się w kręgu zainteresowań kryminologii. Najważniejsze miejsce zajmuje zapobieganie przestępczości.

§ 3. Kryminologia a prawo karne

Kryminologia jest nauką pomocniczą prawa karnego, co oznacza, że **wyniki badań kryminologicznych są wykorzystywane dla potrzeb prawa karnego**. Ten rodzaj związku wynika przede wszystkim ze wspólnych obszarów badawczych obu dyscyplin (w zakresie podstawowym jest to problematyka przestępstwa i przestępczości). Kryminologia ma dostarczać naukowych, empirycznych podstaw do działalności wymiaru sprawiedliwości.

Przydatność badań kryminologicznych dla prawa karnego widoczna jest przede wszystkim w następujących obszarach:
1) wykorzystywania badań dotyczących przestępcy w zakresie **indywidualizacji** wymiaru i wykonania kary, zwłaszcza dostosowywania środków i metod oddziaływań penitencjarnych tak, aby w możliwie szerokim aspekcie zrealizować cele wykonywania kary pozbawienia wolności;
2) wykorzystywania badań dotyczących przestępstw i przestępczości w płaszczyźnie **procesów kryminalizacji i dekryminalizacji** (badania kryminologiczne dostarczają argumentów dla potrzeb procesu legislacyjnego w zakresie ustawodawstwa karnego);
3) kształtowania **polityki kryminalnej**.

[1] Por. *J. Jasiński*, Kryminologia czy kryminologie? Refleksje nad warunkami i sposobami uprawiania kryminologii, Kościół i Prawo, t. 7, Lublin 1990, s. 221–222; *L. Tyszkiewicz*, Od naturalizmu, s. 13.

www.testy-prawnicze.pl

Szczególny związek występuje pomiędzy kryminologią a **prawem karnym wykonawczym**.

Prawo karne wykonawcze jest gałęzią prawa, która obejmuje normy prawne regulujące wykonywanie orzeczeń wydanych w postępowaniu karnym, w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe, w postępowaniu w sprawach o wykroczenia oraz kar porządkowych i środków przymusu skutkujących pozbawienie wolności. W szczególności dotyczą one orzeczonych przez sądy kar, środków karnych, środków zabezpieczających, środków probacyjnych, należności sądowych w sprawach karnych, a także tymczasowego aresztowania. Prawo karne wykonawcze nie obejmuje norm prawnych, które regulują wykonywanie środków poprawczych, wychowawczych przewidzianych w prawie nieletnich (ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, tekst jedn. Dz.U. z 2014 r. poz. 382).

Wzajemny związek prawa karnego wykonawczego i kryminologii widoczny jest przede wszystkim w następujących obszarach[1]:

1) przydatności wyników badań etiologiczno-kryminalnych dla ustalania **zakresu oddziaływań na sprawcę przestępstwa w trakcie wykonania kary** (największa ich przydatność ma miejsce w procesie wykonania kary pozbawienia wolności);
2) **badania skuteczności wykonywania kar** i innych środków penalnych, które stają się podstawą kierunków polityki kryminalnej;
3) badania **związku pomiędzy izolacją penitencjarną a stygmatyzacją społeczną i przestępczością powrotną**;
4) badania warunków wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania pod kątem występowania **czynników kryminogennych** (np. obecność podkultury przestępczej w więzieniu, dostępność narkotyków, deprywacja potrzeb w związku z totalnym charakterem więzienia);
5) przygotowywania **prognozy kryminologiczno-społecznej skazanego** (szerzej § 25 i 26 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 14.8.2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych, tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 1067).

§ 4. Nauki pomocnicze kryminologii

Zróżnicowanie przedmiotu badań kryminologii powoduje, że realizacja zamierzeń badawczych tej nauki musi odbywać się z wykorzystaniem wiedzy oraz zaplecza metodologicznego różnych dyscyplin naukowych, które określa się mianem **nauk pomocniczych kryminologii**.

Z uwagi na to, że przestępstwo jest przede wszystkim formą zachowania człowieka, konieczne jest w pierwszej kolejności wykorzystanie nauk opisujących człowieka i jego

[1] *M. Kuć,* Prawo karne wykonawcze, Warszawa 2013, s. 8–9.

www.testy-prawnicze.pl

zachowanie bez względu na moralne czy prawnokarne oceny tego zachowania. Dlatego ważne miejsce w badaniach kryminologicznych zajmuje wykorzystanie dorobku biologii, medycyny, psychologii, pedagogiki czy socjologii. Różny stopień szczegółowości takiego zakresu międzynaukowej współpracy i jej opisu powoduje, że katalogi nauk pomocniczych kryminologii podawane w literaturze różnią się między sobą.

Niewątpliwie do podstawowych nauk pomocniczych kryminologii należy zaliczyć:

1) psychologię,
2) pedagogikę,
3) socjologię,
4) psychiatrię,
5) medycynę sądową,
6) kryminalistykę,
7) statystykę,
8) ekonomię.

Ad 1) **Psychologia**

Psychologia zajmuje się przeżyciami psychicznymi człowieka, jego funkcjonowaniem w grupie, zaburzeniami w przystosowaniu społecznym[1].

Wykorzystanie **psychologii** w badaniach kryminologicznych polega przede wszystkim na konieczności ustalenia:

1) **właściwości psychicznych sprawcy przestępstwa (diagnozy sprawcy przestępstwa)**;
2) **mechanizmów zachowania** przestępczego;
3) wpływu **czynników o charakterze psychicznym**, np. osobowości, temperamentu, emocji, intelektu na zachowanie przestępcze;
4) możliwości **korygowania** zachowań aspołecznych, antyspołecznych i antyprawnych.

Z kryminologicznego punktu widzenia istotne znaczenie ma **motywacja czynu przestępczego** (rola motywu w procesie powzięcia i realizacji zamiaru przestępczego). Ponadto, problem motywacji zajmuje istotne miejsce w postępowaniu wykonawczym. Indywidualizacja środków i metod oddziaływań penitencjarnych musi być oparta na dokładnej analizie procesu motywacyjnego sprawcy przestępstwa. Problematyka motywacji stanowi przedmiot badań psychologii. Z tej racji ważne miejsce wśród nauk pomocniczych kryminologii zajmuje psychologia.

Ad 2) **Pedagogika**

Pedagogika jest nauką o wychowaniu i nauczaniu. Stanowi jedną z podstawowych nauk wykorzystywanych w kryminologii.

Wykorzystanie wiedzy **pedagogicznej** w kryminologii dotyczy:

1) analizy możliwości skutecznego **wpływu na zachowanie** człowieka,
2) roli **wychowania** w genezie zachowań przestępczych,

[1] *A. S. Reber*, Słownik psychologii, Warszawa 2000, s. 588–595.

www.testy-prawnicze.pl

3) uwarunkowań procesu **socjalizacji i kontrsocjalizacji**,
4) wykorzystania **nauczania jako środka oddziaływania** penitencjarnego **w procesie resocjalizacji** przestępcy.

Dużą wartość w badaniach kryminologicznych ma **pedagogika społeczna**, która zajmuje się analizą środowiska społecznego (środowiskowych uwarunkowań edukacji i rozwoju człowieka).

Ponadto, przydatność pedagogiki dla kryminologii dotyczy także jej działu określanego mianem **pedagogiki resocjalizacyjnej** i pozostaje w związku z resocjalizacyjnym celem kary pozbawienia wolności (szerzej na ten temat w pkt III § 78 niniejszego skryptu). Metody pedagogiki resocjalizacyjnej są wykorzystywane w pracy wychowawczej z osobami nieprawidłowo przystosowanymi do życia społecznego. Działania resocjalizacyjne podejmowane wobec sprawców przestępstw mają na celu:
1) doprowadzenie do prawidłowego przystosowania społecznego;
2) ukształtowania takich cech i zachowań, które ułatwią readaptację społeczną opartą na internalizacji obowiązujących w społeczeństwie wartości i norm.

Ad 3) **Socjologia**

Problem związku kryminologii z socjologią opiera się na podnoszonych wątpliwościach, czy kryminologia jest odrębną nauką, czy jedną z dziedzin socjologii stosowanej[1]. **Socjologia jest nauką o więzi społecznej oraz społecznych determinantach ludzkich zachowań**.

Związek kryminologii z **socjologią** dotyczy następujących obszarów:
1) wykorzystania **socjologicznych metod i technik** badawczych;
2) poszukiwania **przyczyn przestępstw i przestępczości w środowisku społecznym**:
   a) w strukturach I stopnia (rodzina, grupa rówieśnicza),
   b) w strukturach II stopnia (sąsiedztwo, grupa lokalna),
   c) w płaszczyźnie społeczeństwa globalnego (państwo i jego struktury władzy);
3) wpływu **podkultur** dewiacyjnych na przestępczość;
4) analizy innych niż przestępczość **zjawisk** z zakresu **patologii społecznej**. W tym zakresie należy zwrócić uwagę na takie obszary zainteresowań kryminologii jak:
   a) dezorganizacja życia rodzinnego,
   b) kryminogenny wpływ środowiska pozarodzinnego,
   c) negatywny wpływ mediów na kształtowanie postaw i zachowań,
   d) ujemne skutki migracji,
   e) bezrobocie,
   f) alkoholizm i narkomania;
5) zainteresowania problematyką **społecznych mechanizmów kontroli przestępczości**;
6) sposobów postrzegania w społeczeństwie zjawiska przestępczości (m.in. problem strachu przed przestępczością, punitywnych **postaw społecznych**).

[1] *J. Jasiński*, Kryminologia czy kryminologie, s. 221.

www.testy-prawnicze.pl

Wykorzystanie socjologicznego spojrzenia na problematykę przestępstwa pojawiło się w XIX i XX w. w ramach **tzw. szkoły socjologicznej prawa karnego** (*Franz von Liszt*, *Enrico Ferri*). Dominacja socjologicznego ujęcia problematyki kryminologicznej widoczna jest w pracach amerykańskich kryminologów.

Należy zaznaczyć, że wśród badaczy problematyki kryminologicznej istotną grupę stanowią osoby z wykształceniem socjologicznym.

Ad 4) **Psychiatria**

Psychiatria jest nauką o zaburzeniach psychicznych, ich etiologii, patogenezie, syptomatologii i leczeniu[1]. Kryminologia dąży do ustalenia uwarunkowań zachowania przestępczego zarówno tkwiących w sferze somatycznej (dysfunkcji ośrodkowego układu nerwowego), jak i psychospołecznych, co powoduje, że badania psychiatrii dotyczące przyczyn i przejawów zaburzeń psychicznych wykazują dużą przydatność. W tym zakresie chodzi przede wszystkim o odpowiedź na pytania: **czy i na ile istnieje związek pomiędzy zaburzeniami psychicznymi a przestępstwem? Czy przestępca jest człowiekiem chorym psychicznie?** Odpowiedź ma poważne konsekwencje w zakresie postępowania ze sprawcą przestępstwa, tak w zakresie jego odpowiedzialności karnej, jak i możliwości ochrony społeczeństwa przed jego zachowaniem. Znaczenie psychiatrii w płaszczyźnie badań kryminologicznych dotyczy zatem diagnozowania sprawcy przestępstwa.

Ad 5) **Medycyna sądowa**

Medycyna sądowa jest nauką stosowaną, która łączy wiedzę biologiczno-lekarską z naukami prawnymi. Jest wykorzystywana w pracy organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Przedmiotem zainteresowań badawczych medycyny sądowej są:

1) mechanizm działania różnego rodzaju urazów na organizm człowieka (urazów mechanicznych, termicznych, chemicznych);
2) problem śmierci i zmian występujących w zwłokach po zgonie (tanatologia sądowo-lekarska), a także ustalenia przyczyny, rodzaju i czasu śmierci;
3) badanie osób żywych (pokrzywdzonych lub poszkodowanych) oraz dowodów rzeczowych w związku z dochodzeniem przestępstwa lub oceną szkody na zdrowiu;
4) problem dziedziczenia układów grupowych krwi w związku z dochodzeniem ojcostwa;
5) ocena zdolności do zapłodnienia lub niemocy płciowej;
6) wyjaśnianie wpływu alkoholu etylowego i innych działających podobnie substancji na organizm ludzki i badanie stężenia alkoholu w płynach ustrojowych;
7) toksykologia[2] zajmującą się badaniem własności czynników toksycznych i negatywnymi skutkami ich oddziaływania na organizm.

Związek kryminologii z medycyną sądową występuje w płaszczyźnie analizowania **przyczyn** przestępczości i jej zapobiegania.

[1] Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny, red. *A. Bilikiewicz*, Warszawa 1996, s. 15.
[2] *T. Marcinkowski*, Medycyna sądowa, Warszawa 1993, s. 19–20.

www.testy-prawnicze.pl

Ad 6) **Kryminalistyka**

Kryminalistyka jest nauką, która zajmuje się[1]:

1) **taktycznymi** zasadami i sposobami oraz **technicznymi** metodami i środkami rozpoznawania i wykrywania prawnie określonych, ujemnych zjawisk społecznych, w tym zwłaszcza przestępstw i ich sprawców;
2) ustalaniem związku pomiędzy osobami i wyżej wymienionymi zdarzeniami;
3) **zapobieganiem** przestępstwom i innym ujemnym zjawiskom społecznym;
4) strategią **przewidywania** i przyszłego **rozpoznawania** oraz **zwalczania** wyżej wymienionych zjawisk (głównie poprzez zapobieganie ich powstawaniu, rozwojowi i likwidowaniu skutków).

Kryminalistyka obejmuje: **taktykę**, **technikę, strategię** oraz **metodykę**, która polega na adaptacji zarówno taktyki, jak i techniki do specyfiki zwalczania określonych grup przestępstw, np. zabójstw.

Wyniki badań kryminalistycznych są wykorzystywane w procesie karnym do ustalenia prawdy materialnej. **Zadaniem kryminalistyki jest wykrycie sprawcy przestępstwa i zabezpieczenie materiału dowodowego** dla potrzeb wymiaru sprawiedliwości. Taka działalność badawcza wychodzi na przeciw realizacji zadań kryminologii w zakresie **przeciwdziałania przestępczości** i innym zjawiskom z zakresu patologii społecznej.

Punktem wspólnym zarówno kryminologii, jak i kryminalistyki jest **ofiara przestępstwa**, zwłaszcza jej rola w genezie zachowania przestępczego. Poznanie trybu życia ofiary, jej kontaktów ze środowiskiem społecznym, pozycji zawodowej ma istotne znaczenie w badaniach obu dyscyplin.

Związek kryminologii i kryminalistyki wyraża się także w **tzw. 7 złotych pytaniach**, tj.: Kto? Co? (zrobił) Gdzie? Za pomocą czego? Dlaczego? W jaki sposób? Kiedy? Służą one wyjaśnieniu zjawiska przestępstwa – najważniejszego przedmiotu badań jednej i drugiej nauki.

Ad 7) **Statystyka**

Związek kryminologii ze **statystyką** dotyczy potrzeby:

1) **tworzenia statystyk**, które są źródłem informacji o rozmiarach, nasileniu, dynamice i strukturze przestępczości. Wśród nich należy wymienić:
   a) statystykę **policyjną**,
   b) statystykę **prokuratorską**,
   c) statystykę **sądową**,
   d) statystykę **penitencjarną**;
2) statystycznego **opracowania wyników badań**;
3) **prognozowania** przestępczości.

Znaczenie metod statystycznych w opisie zjawiska przestępczości spowodowało wyróżnienie działu wiedzy zajmującego się problematyką statystyk przestępczości i ich interpretacją, tj. **statystyki kryminalnej**.

[1] *T. Hanausek*, Kryminalistyka. Zarys wykładu, Kraków 1996, s. 14.

www.testy-prawnicze.pl

Ad 8) **Ekonomia**

Wykorzystanie wiedzy **ekonomicznej** w kryminologii dotyczy głównie określania:

1) **rozmiarów strat**, które są spowodowane przestępczością;
2) **zysków z działalności przestępczej** (w tym zwłaszcza przestępczości zorganizowanej, narkotykowej, korupcyjnej);
3) **nakładów** finansowych potrzebnych **na przeciwdziałanie przestępczości**;
4) **wpływu na przestępczość kryzysów ekonomicznych** (zmiany w strukturze i dynamice przestępczości, kryminogenny wpływ bezrobocia).

Obok wskazanych nauk pomocniczych kryminologii podnosi się także w literaturze problem współpracy kryminologii z takimi naukami jak biologia czy historia.

Specyficzny rodzaj związku łączy kryminologię z wiktymologią (nauką o ofierze przestępstwa) i suicydologią (nauką o samobójstwie).

Szerzej na temat przedmiotu badań wiktymologii w rozdziale V niniejszego skryptu, suicydologii – w rozdziale XIII niniejszego skryptu.

www.testy-prawnicze.pl

NOTATKI

www.testy-prawnicze.pl

ROZDZIAŁ II

TEORIE KRYMINOLOGICZNE

Literatura uzupełniająca: *A. Bilikiewicz*, Osobowość i uwagi ogólne na temat zaburzeń osobowości, [w:] Psychiatria, red. *A. Bilikiewicz*, *W. Strzyżewski*, Warszawa 1992; *tenże*, Psychiatria kliniczna, t. 2, Warszawa 1988; *E. Fromm*, Anatomia ludzkiej destrukcyjności, Poznań 1999; *A. Jakubik*, Zaburzenia osobowości, Warszawa 1999; *A. Kępiński*, Psychopatie, Kraków 1992; *K. Krajewski*, Teorie kryminologiczne a prawo karne, Warszawa 1994; *R. K. Merton*, Teoria socjologiczna i struktura społeczna, Warszawa 1982; *K. Ostrowska*, *D. Wójcik*, Teorie kryminologiczne, Warszawa 1986; *K. Pospiszyl*, Psychopatia. Istota, przyczyny i sposoby resocjalizacji antysocjalności, Warszawa 1992; *A. Siemaszko*, Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych, Warszawa 1993; *L. Tyszkiewicz*, Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii, Katowice 1991; *B. Urban*, Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży, Kraków 2000.

Koncepcja teoretyczna, aby mogła nosić miano „teorii naukowej", musi być uporządkowanym i spójnym systemem twierdzeń naukowych na jakiś temat. Całościowy i konsekwentny opis naukowo weryfikowalny w ramach teorii wyznacza jej rangę i przydatność dla nauki.

Konsekwencje pojawiania się nowych teorii dla danej nauki można określić, cytując *A. Siemaszkę*: „Teoria wyjaśniająca daną sferę rzeczywistości jest dobra tak długo, jak długo nie pojawi się teoria lepsza"[1].

§ 5. Teorie biologiczne

I. Włoska szkoła pozytywna i teoria *Cesare Lombroso*

Włoska szkoła pozytywna (szkoła antropologiczna) dała początek badaniom biopsychicznym i psychopatologicznym przestępców. Cechą charakterystyczną podejścia badawczego tej szkoły było **deterministyczne pojmowanie zachowania człowieka**.

[1] *A. Siemaszko*, Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych, Warszawa 1993, s. 62.

www.testy-prawnicze.pl

Przedstawicielami szkoły byli: *Cesare* ***Lombroso***, *Enrico* ***Ferri***, *Raffaele* ***Garofalo***.

Prekursorem badań nad przestępcami był włoski lekarz (w późniejszym czasie – profesor psychiatrii i antropologii kryminalnej na uniwersytecie w Turynie) ***Cesare Lombroso*** (1835–1909). W ramach praktyki lekarskiej lekarza wojskowego rozpoczął **badania żołnierzy**, które miały doprowadzić do ustalenia fizycznych różnic pomiędzy osobami zamieszkującymi różne regiony Włoch. *Lombroso* doszedł do wniosku, że specyficzną kategorię stanowią żołnierze posiadający tatuaż. Z czasem skierował swoje zainteresowania naukowe na **przestępców**.

Lombroso w swojej książce pt. „Człowiek zbrodniarz w stosunku do antropologii, jurysprudencji i dyscypliny więziennej" przedstawił wyniki badań kilku tysięcy przestępców, które doprowadziły go do przyjęcia tezy, że **przestępstwo jest warunkowane dziedzicznie** oraz że istnieje **typ tzw. urodzonego przestępcy**, którym jest jednostka wykazująca **cechy atawistyczne** (upodabniające go do człowieka pierwotnego, np. okrucieństwo, brak uczuć moralnych) **popychające ją do przestępstwa**. *Lombroso* przyjął tezę, że **przestępca stanowi odrębny typ człowieka –** *homo delinquens*, który posiada cechy fizyczne i psychiczne człowieka stojącego na niższym poziomie rozwoju ewolucyjnego. Swoją uwagę badawczą koncentrował na cechach fizycznych i psychicznych przestępców. Wskazywał, że istnieją **cechy anatomiczne**, które charakteryzują wszystkich przestępców:

1) odstające uszy,
2) wystające kości policzkowe,
3) rzadki zarost,
4) asymetria czaszki,
5) prognatyzm (wysunięcie szczęki do przodu),
6) niewielka kość czołowa,
7) silnie rozwinięte łuki nad brwiami,
8) silnie rozwinięta dolna szczęka,

a także **defekty psychiki**.

Niektóre cechy są typowe dla poszczególnych kategorii przestępców np. złodzieje, zdaniem *Lombroso* mają małe ruchliwe oczy, nawykowi zabójcy charakteryzują się chłodnym spojrzeniem nieruchomych oczu, silnymi szczękami. *Lombroso*, obok specyfiki budowy ciała przestępców, zwracał uwagę na **odrębności** w zakresie **funkcjonowania psychiki i zachowania**, np.:

1) większa od przeciętnej sprawność zmysłów,
2) brak wyrzutów sumienia,
3) cynizm,
4) impulsywność,
5) posługiwanie się gwarą przestępców,
6) tatuowanie się.

Taka próba wyjaśnienia podłoża zachowań przestępczych, której konsekwencją było przyjęcie koncepcji **determinizmu przestępczego** (tj. „urodzony przestępca"

www.testy-prawnicze.pl

był niejako „skazany na przestępstwo", tj. wcześniej czy później musiał je popełnić), została zakwestionowana i współcześnie ma **znaczenie** wyłącznie **historyczne**. Niewątpliwie jednak miała duże znaczenie dla rozwoju kryminologii, **dając podstawy badań naukowych dotyczących sprawcy przestępstwa**.

Lombroso przedstawił **typologię przestępców**, która obejmowała:
1) przestępców z epilepsją,
2) przestępców moralnie obłąkanych,
3) przestępców urodzonych,
4) przestępców przypadkowych,
5) przestępców z afektu.

Wyróżnienie **przestępców z epilepsją** było powodowane uwzględnieniem w ustaleniach etiologicznych przestępstwa znaczenia czynnika psychopatologicznego.

Przestępcy moralnie obłąkani nie dysponowali (tzw. zmysłem moralnym), umiejętnością moralnej oceny zjawisk.

Przestępcy urodzeni stanowili wyżej opisany typ atawistyczny człowieka – zbrodniarza. **Przestępcy przypadkowi** obejmowali zróżnicowaną kategorię sprawców, wśród których byli:
1) sprawcy przestępstw nieumyślnych (tzw. pseudoprzestępcy),
2) sprawcy popełniający przestępstwa pod wpływem okoliczności zewnętrznych (tzw. kryminaloidzi),
3) sprawcy popełniający przestępstwa z powodu wychowania w środowisku przestępczym (tzw. przestępcy z przyzwyczajenia),
4) sprawcy, u których pewne ślady epilepsji stanowią podłoże zachowań przestępczych (tzw. epileptoidzi).

Przestępcy z afektu z kolei, to sprawcy popełniający przestępstwa pod wpływem silnych emocji, np. gniewu, urażonego honoru, miłości (do tej kategorii zaliczał *Lombroso* np. przestępców politycznych).

Enrico Ferri (1856–1929) był prawnikiem, profesorem prawa karnego na Uniwersytecie w Rzymie, który obok badań kryminologicznych działalnością naukową obejmował zagadnienia prawa karnego i polityki kryminalnej. Istotny wkład *Ferriego* w rozwój kryminologii wiąże się z problematyką **socjologii kryminalnej** (był autorem pracy „Socjologia kryminalna"), którą definiował jako naukę o przestępczości i społecznej obronie przeciwko przestępczości. Prowadzone przez *Ferriego* badania kryminologiczne doprowadziły do ustalenia **klasyfikacji przyczyn przestępczości,** a także **typologii przestępców**. *Ferri* uznawał, że **przestępstwo**, podobnie jak każde inne zachowanie, **jest powodowane** występowaniem **szeregu przyczyn** (**podejście wieloczynnikowe)**, wśród których wyróżnił następujące kategorie:
1) przyczyny **antropologiczne** (indywidualne),
2) przyczyny **fizyczne** (teluryczne),
3) przyczyny **społeczne**.

www.testy-prawnicze.pl

Ad 1) Wśród **przyczyn antropologicznych** znajdowały się:
a) cechy organiczne i psychiczne,
b) wiek,
c) płeć,
d) stan cywilny,
e) wykształcenie,
f) miejsce zamieszkania.

Ad 2) Do grupy **przyczyn fizycznych** *Ferri* zaliczał:
a) rasę,
b) klimat,
c) pory roku,
d) czynniki meteorologiczne.

Ad 3) **Społeczne podłoże** zachowań przestępczych stanowiły natomiast:
a) wahania przyrostu naturalnego,
b) migracje,
c) obyczaje,
d) religia,
e) sytuacja gospodarcza,
f) sytuacja rodzinna,
g) poziom oświaty,
h) ustawodawstwo.

Ferri uważał, że uwarunkowania społeczne mają wpływ na rodzaj popełnianego przestępstwa, natomiast przyczyn tego, że do przestępstwa dochodzi należy szukać w **tendencjach antyspołecznych jednostki**, które są pochodzenia biologicznego (organicznego lub psychicznego).

Typologia przestępców zaproponowana przez *Ferriego* obejmowała przestępców:
1) z urodzenia,
2) obłąkanych,
3) z namiętności,
4) przypadkowych,
5) z nawyknienia,
6) działających nieumyślnie (pseudoprzestępcy).

Przestępcy z urodzenia byli kategorią obciążoną dziedzicznie, były to osoby, które miały za przodków przestępców, alkoholików, chorych psychicznie.

Przestępcy obłąkani byli dotknięci chorobą psychiczną.

Przestępcy z namiętności to sprawcy popełniający przestępstwa z powodu chronicznego napięcia emocjonalnego lub nagłego, gwałtownego napięcia emocjonalnego, które po jakimś czasie ustępuje.

www.testy-prawnicze.pl

Przestępcy przypadkowi (stanowiący najczęściej występujący typ) popełniają przestępstwa pod wpływem otoczenia rodzinnego lub społecznego, a nie z powodu anormalnych właściwości psychofizycznych.

Przestępcy z nawyknienia to takie osoby, które pod wpływem środowiska nabyły przyzwyczajenia do popełniania przestępstw.

Przestępcy popełniający przestępstwa **nieumyślnie** to sprawcy, którzy nie mając złej woli popełniają przestępstwa z powodu nieostrożności.

Postulowane przez *Ferriego* **zmiany w obszarze prawa karnego**, które miały przyczynić się do bardziej skutecznego zwalczania przestępczości dotyczyły:

1) stworzenia nowego prawa karnego według modelu „**prawa karnego sprawcy**", który opierałby się na **funkcji szczególnoprewencyjnej**;
2) zastąpienia odpowiedzialności moralnej **odpowiedzialnością legalną** opartą na uzasadnieniu, że człowiek musi ponosić negatywne konsekwencje swoich czynów ponieważ wynika to z **potrzeby ochrony społeczeństwa**;
3) podstawą reakcji prawnokarnej powinna być **motywacja przestępczego działania,** a nie obiektywne cechy przestępstwa;
4) **eliminowania kar**, których miejsce zajęłyby **środki obrony społecznej**, a mianowicie – umieszczanie sprawców w szpitalach lub koloniach rolnych;
5) wprowadzenia obowiązku **odszkodowania na rzecz ofiary**, który miał być nakładany na sprawcę przestępstwa;
6) wprowadzenia **wyroków nieoznaczonych**;
7) **zniesienia sądów przysięgłych**[1].

Trzecim reprezentantem włoskiej szkoły pozytywnej był ***Raffaele Garofalo*** (1852–1934), autor podręcznika „Kryminologia" oraz twórca koncepcji tzw. **przestępstwa naturalnego**. W świetle jego poglądów przestępca różni się od nieprzestępcy nie cechami anatomicznymi, ale występowaniem anomalii psychicznych. Polegają one na braku pewnych uczuć czy „powściągów", które normalnie występują u innych ludzi należących w tym samym czasie do tej samej społeczności[2].

II. Badania genetycznych uwarunkowań przestępczości

W ramach teorii biologicznych, na uwagę zasługują badania nad **genetycznymi uwarunkowaniami przestępczości**. W tym zakresie znajdują się:

1) badania nad bliźniętami,
2) badania adopcyjne,
3) badania nad zaburzeniami struktury chromosomów.

Ad 1) **Badania nad bliźniętami** obejmują badania zgodności występowania określonej właściwości czy zachowania (np. choroby psychicznej, przestępczości,

[1] *L. Tyszkiewicz*, naturalizmu do humanizmu w kryminologii, Katowice 1991, s. 22–29.
[2] Tamże, s. 38–39.

www.testy-prawnicze.pl

uzależnienia od alkoholu itp.) u bliźniąt mono- i dyzygotycznych. Bliźnięta monozygotyczne mają identyczne wyposażenie genetyczne. Z tego względu badania tego rodzaju prowadzą do wniosku, że **o uwarunkowaniu genetycznym danej właściwości czy określonego zaburzenia świadczy większa zbieżność jego występowania u bliźniąt monozygotycznych** niż bliźniąt dyzygotycznych lub rodzeństwa nie będącego bliźniętami.

W krytycznej analizie takich badań zwraca się uwagę, że zbieżność ta może wynikać z podobnych warunków środowiskowych, w jakich zwykle takie bliźnięta się wychowują oraz z faktu, że bardzo często otoczenie postrzega je jako identyczne pod każdym względem. To powoduje, że bliźnięta te tak samo postrzegają siebie, a zatem zachowują się zgodnie z tym postrzeganiem, a więc tak samo[1].

Ad 2) **Badania adopcyjne** opierają się na założeniu, że w ramach tych badań można oddzielić wpływ czynników genetycznych od czynników środowiskowych. Warunkiem prawidłowości takich badań jest objęcie nimi adopcji, w których dziecko zostało przysposobione w niedługi czas po urodzeniu. Twierdzi się, że **o dziedzicznym uwarunkowaniu przestępczości świadczy wyższa korelacja pomiędzy karalnością rodziców i ich dzieci niż między karalnością tych dzieci a ich przysposabiających rodziców**[2].

Ad 3) **Badania nad zaburzeniami struktury chromosomów**, wyjaśniające genezę przestępczości, dotyczą tych zaburzeń, które łączy się z nadmierną agresywnością i przestępczością zawierającą elementy **agresji**. Tego rodzaju nieprawidłowość wiąże się z występowaniem **dodatkowego chromosomu** Y lub X w ostatniej parze chromosomów określających płeć. Zamiast normalnie występującego u mężczyzn układu XY, występuje dodatkowo jeden lub więcej chromosomów Y. Powoduje to wystąpienie w ostatniej parze chromosomów układu XYY lub XYYY. Z takim układem chromosomów wiązane jest występowanie zachowania nadmiernie impulsywnego, agresywnego i przestępczego. Drugi przypadek wiąże się z wystąpieniem dodatkowego chromosomu X, co powoduje układ XXY, XXYY lub XXXY. Taki układ chromosomów powoduje obniżenie sprawności umysłowej[3].

Podstawowym **zarzutem teorii genetycznych** jest stwierdzenie, że nie można mówić o dziedziczeniu określonych cech psychicznych, postaw i zachowań (w tym – zachowań przestępczych), które zawsze wykształcają się w interakcji czynników biologicznych i środowiskowych[4].

[1] *K. Ostrowska*, *D. Wójcik*, Teorie kryminologiczne, Warszawa 1986, s. 23.
[2] Tamże, s. 30.
[3] Tamże, s. 32.
[4] Tamże, s. 18, 24.

www.testy-prawnicze.pl

§ 6. Teorie psychologiczne

I. Teoria psychoanalityczna *Zygmunta Freuda*

W świetle psychoanalitycznej teorii ***Zygmunta Freuda***, istotną rolę w zachowaniu człowieka odgrywają nieuświadomione popędy i instynkty. Zachowanie człowieka jest uzależnione od dominacji jednego z dwóch instynktów, które odpowiadają za „wyposażenie energetyczne" organizmu:

1) **instynktu życia** i miłości (*Eros*),
2) **instynktu śmierci** (*Thanatos*).

Zachowanie pozostające w związku z instynktem życia przejawia się w dbałości o bezpieczeństwo, zdrowie, natomiast zachowanie zdominowane instynktem śmierci przejawia się działaniem destrukcyjnym, zmierzającym w konsekwencji do unicestwienia człowieka. **W obecności instynktu śmierci widział *Freud* podłoże agresywnego zachowania człowieka**. Instynkt ten jest wrodzony, a zatem energia, jaka z niego płynie, musi ulec rozładowaniu, aby nie doszło do destrukcji organizmu. Odbywa się to w dwojaki sposób:

1) poprzez **sublimację** – przemieszczenie energii instynktu śmierci na inne niedestrukcyjne formy aktywności człowieka np. twórczość;
2) poprzez **zachowania agresywne**. Są one wynikiem potrzeby rozładowania na zewnątrz nagromadzonej energii (pierwotnie autodestrukcyjnej – ukierunkowanej do wewnątrz organizmu). Tak rozumiana agresja chroni człowieka przed samounicestwieniem i jest gwarancją jego przeżycia.

Ważnymi elementami teorii *Freuda*, które pozwalają na wyjaśnienie zachowania człowieka są **trzy sfery psychiki człowieka**:

1) ***id*** – jest to sfera wrodzonych, instynktownych skłonności (jest podświadoma),
2) ***ego*** – jest to uświadomiona osobowość człowieka,
3) ***superego*** (sumienie) – nieświadoma sfera zinternalizowanych norm, która wytwarza się w trakcie procesu socjalizacji.

***Id* i *superego* pozostają wobec siebie w pewnej sprzeczności**, ponieważ hedonistyczny charakter *id*, który dąży do natychmiastowego zaspokajania popędów, jest polaryzowany powstrzymującą siłą *superego*, który pełni funkcję kontrolującego mechanizmu zachowania. Ten wyraźny konflikt dwóch sfer psychiki człowieka jest źródłem poczucia winy i lęku. Na zewnątrz przejawem tego konfliktu są **zachowania substytucyjne**, których zadaniem jest **rozładowanie podświadomych konfliktów**. Jednym z takich zachowań jest zachowanie przestępcze, którego istotą nie jest świadome wyrządzanie zła, ale podświadome dążenie do ukarania. W świetle poglądów psychoanalitycznych, **zachowanie przestępcze ma charakter kompensacyjny** – ma prowadzić do rozładowania istniejących kompleksów[1].

[1] *B. Hołyst*, Warszawa 2007, s. 1102–1104.

www.testy-prawnicze.pl

II. Teoria agresji *Konrada Lorenza*

O istnieniu wrodzonego instynktu agresji mówi również teoria ***Konrada Lorenza***. Jakkolwiek teoria ta powstała na gruncie innych badań niż teoria Freuda, wykazuje z nią podobieństwo. Zdaniem *Lorenza* siłą napędową gatunków są **cztery instynkty**:

1) seksualny,
2) głodu,
3) agresji,
4) ucieczki.

Instynkt agresji odpowiada za występowanie zachowań agresywnych. Ma on charakter **wrodzony**, co potwierdzały badania przeprowadzone przez *Lorenza* na szczurach. Brak doświadczeń zachowań agresywnych nie eliminuje takich reakcji z repertuaru zachowań osobników. *Lorenz* twierdził, że **zachowania agresywne są spontaniczne,** tzn. że **do ich wyzwolenia nie jest konieczne zaistnienie jakiejś zewnętrznej sytuacji**. Zachowania agresywne są następstwem nagromadzenia energii związanej z instynktem agresji, która musi zostać rozładowana.

Podkreśla się, że zarówno teoria *Z. Freuda,* jak i *K. Lorenza* opiera się na **modelu hydraulicznym**, tj. stosuje analogię do ciśnienia, jakie wywiera sprężona woda lub para w zamkniętym zbiorniku[1]. Wystarczy niezbyt silny bodziec (na wzór „niewielkiego otworu"), aby wywołać gwałtowną reakcję agresywną[2].

Próba wyjaśnienia agresywnych zachowań człowieka w świetle teorii instynktów, które opierają swoje założenia na wynikach badań dokonywanych wśród zwierząt, nie może być pozbawiona krytyki. Człowiek w swoim rozwoju w sposób zasadniczy na tyle różni się od zwierząt, że jakakolwiek analogia w tym zakresie musi pozostać chybiona. Poza tym, podkreśla się również, że gdyby zachowanie agresywne miało jednak charakter instynktowny, byłoby właściwe wszystkim ludziom, czego rzeczywistość nie potwierdza.

Odwoływanie się do instynktu, będącego siłą wrodzoną i w zasadzie niedającą się opanować powoduje, że agresja wyjaśniana za jego pomocą, staje się siłą, wobec której człowiek pozostaje bezradny. Rodzi to istotne konsekwencje w zakresie postępowania ze sprawcami czynów agresywnych. Uznając instynktowny charakter agresji, trudno mówić o skutecznych sposobach korygowania tendencji i zachowań agresywnych.

III. Teoria frustracji – agresji *Johna Dollarda* i *Normana E. Millera*

Teoria frustracji – agresji ***Johna Dollarda*** **i** ***Normana E. Millera*** wyjaśnia zachowanie agresywne człowieka doznawaną przez niego frustracją. Każde zachowanie

[1] *E. Fromm*, Anatomia ludzkiej destrukcyjności, Poznań 1999, s. 27.
[2] Tamże, s. 27; *B. Hołyst*, Kryminologia, s. 1104.

www.testy-prawnicze.pl

agresywne jest poprzedzone doświadczaniem nieprzyjemnego stanu subiektywnego wynikającego z zablokowania realizacji jakiegoś dążenia, które określa się mianem **frustracji**. Każde zachowanie agresywne w myśl tej teorii poprzedza frustracja, chociaż nie zawsze frustracja musi prowadzić do agresji. Innymi słowy, **nie zawsze frustracja prowadzi do agresji, ale zawsze agresja wynika z frustracji**. Agresja pojawia się w wyniku pobudzenia frustracyjnego, a jej siła jest zależna od wielkości doświadczanej frustracji. Na zwiększenie poziomu doświadczanej frustracji, a tym samym na siłę agresji, ma wpływ:

1) **siła dążenia do celu**, którego realizacja została zablokowana;
2) **częstotliwość blokowania celu**.

Im silniej dąży się do celu i im częściej dążenie to jest blokowane, tym większe jest prawdopodobieństwo zachowań agresywnych.

Zachowanie agresywne jest wynikiem **tzw. pobudzenia pierwotnego,** czyli chęci osiągnięcia przez jednostkę jakiegoś celu. Przeszkoda na drodze realizacji celu powoduje pojawienie się **tzw. pobudzenia wtórnego**, tj. pobudzenia do zachowania agresywnego. Zachowanie agresywne może być powstrzymywane świadomością wymierzenia kary za takie zachowanie. Powstrzymanie tego zachowania nie zmienia faktu, że pobudzenie wtórne występuje, co może prowadzić do różnych form **reakcji zastępczej**, tj.:

1) agresji **pośredniej** (w wyniku zmiany formy),
2) agresji **przemieszczonej** (w wyniku zmiany przedmiotu),
3) agresji **ukrytej** (nie ujawnianej w zachowaniu),
4) **samoagresji** (ukierunkowanej na podmiot doświadczający pobudzenia wtórnego)[1].

Występowanie frustracji w wyniku blokady w realizacji celu może prowadzić do innych niż agresja niekorzystnych reakcji, np.:

1) fiksacji (nadmierne przywiązanie do osoby, przedmiotu),
2) regresji (przyjęcie postaw charakterystycznych dla wcześniejszych faz rozwojowych, np. płaczliwość, posługiwanie się językiem z dzieciństwa).

IV. Teoria agresji *Ericha Fromma*

W świetle teorii agresji *Ericha Fromma* zachowania agresywne człowieka można podzielić na:

1) obronne zachowania agresywne,
2) dezadaptacyjne zachowania agresywne.

Obronne zachowania agresywne stanowią przejaw biologicznej adaptacji, która zmierza do ochrony istotnych dla jednostki wartości. Są one reakcją na pojawiające się zagrożenie tych wartości. Zachowania agresywne w tym rozumieniu mają charakter dziedziczny, jednak nie są uruchamiane spontanicznie, aby wystąpiły, musi

[1] *B. Hołyst*, s. 1104–1105.

www.testy-prawnicze.pl

zaistnieć sytuacja zagrożenia. Celem takich zachowań jest usunięcie zagrożenia. **Dezadaptacyjne zachowania agresywne** natomiast stanowią **przejaw destrukcyjności i okrucieństwa**. Występują one wtedy, gdy warunki życia człowieka uniemożliwiają mu zaspokojenie potrzeb takich jak miłości, zrozumienia, władzy. Aby je zaspokoić, potrzebna jest kontrola, a ta z kolei, wymaga posługiwania się siłą i okrucieństwem. Niemożność zaspokojenia potrzeby miłości w ramach pozytywnych międzyludzkich relacji rodzi nienawiść i powoduje reakcję niszczenia (w postaci różnych aktów okrucieństwa np. zadawanie ciosów zamiast przyjaznego uścisku dłoni). Taki sposób funkcjonowania prowadzi do utrwalenia pewnych cech charakterologicznych, które *Fromm* określa mianem **charakterologicznej destrukcyjności i okrucieństwa**. Destrukcyjny charakter takiego zachowania agresywnego polega na niszczeniu zarówno innych ludzi (ofiar), jak i ma wymiar autodestrukcji (prowadzi do samoniszczenia sprawcy). Zamiast likwidować problemy rodzące się na tle niezaspokojenia potrzeb, pogłębia je. Zachowanie tego typu zamiast przybliżać do innych ludzi, oddala sprawcę tego zachowania od nich.

Fromm podkreśla, że zarówno agresja obronna, jak i dezadaptacyjna są wywoływane przez czynniki zewnętrzne[1].

V. Psychopatia, charakteropatia i socjopatia

1. Psychopatia

W literaturze kryminologicznej, psychologicznej, psychiatrycznej i socjologicznej brak jest zgodności co do definiowania oraz określenia istoty psychopatii, charakteropatii i socjopatii.

Wskazanie definicji psychopatii, zakłada konieczność przyjęcia określonej podstawy teoretycznej, na gruncie której nastąpiło ustalenie definicyjne.

Mając to na uwadze, można wskazać na kilka podstawowych propozycji w tym względzie, a mianowicie:

1) **konstytucjonalne teorie typologiczne** (historycznie najstarsze), które poszukują uwarunkowań osobowości i nieprawidłowości w jej zakresie wśród czynników dziedzicznych i wrodzonych. W przypadku tych teorii, obszarem zintensyfikowanych poszukiwań dotyczących przyczyn nieprawidłowości osobowości jest sfera temperamentalna;
2) **teorie dynamiczne** (ukształtowane na gruncie koncepcji psychoanalitycznych) wskazują na psychodynamiczne (w tym szczególnie popędowe) uwarunkowania osobowości i jej zaburzeń. Podstawą do stwierdzenia prawidłowej bądź nieprawidłowej osobowości jest (w założeniu tych teorii) analiza relacji pomiędzy składnikami „topografii psychiki": *id*, *ego*, *superego*;

[1] Tamże, s. 1106–1107.

www.testy-prawnicze.pl

3) **teorie systemowe**, wskazują na zasadność łączenia czynników biologicznych (dziedzicznych i wrodzonych) oraz społecznych, jako przyczyn prawidłowej i nieprawidłowej osobowości, tzw. ujęcie psychospołeczne;
4) **teorie cech osobowości** (podejście opisowe, deskryptywne) – najbardziej rozpowszechnione ze względu na największą jednoznaczność prezentowanych w ich obrębie ustaleń. Jest to stanowisko najbardziej komunikatywne w płaszczyźnie nauki, tak wybitnie obfitującej w teoretyczną różnorodność.

Za twórcę pojęcia **psychopatia** uważa się niemieckiego psychiatrę ***J. L. A. Kocha***, który w swoich pracach na przestrzeni lat 80. i 90. XIX w. po raz pierwszy posłużył się tym pojęciem na określenie zespołu wskazanych przez siebie objawów. W opisie, obok wskazania cech, uwzględnił również etiologię nowoprzedstawionego zjawiska[1]. Według tej pionierskiej prezentacji, psychopatia obejmowała anormalności w sferze emocjonalno-wolicjonalnej i intelektualnej. Co do pochodzenia, *Koch* wskazywał na **psychopatie wrodzone** (etiologia biologiczna) i **nabyte** (etiologia społeczna). Dokonał także rozróżnienia w kwestii trwałości psychopatycznych objawów, wydzielając **trwałe i przejściowe formy psychopatii**, co wiązał z możliwością zmiany nasilenia psychopatycznych cech. Do form przejściowych psychopatii zaliczał *Koch* alkoholizm i epilepsję, co jednoznacznie wskazuje na szerokie rozumienie tego pojęcia. Według *Kocha*, psychopatia obejmuje także obszar nieprawidłowości intelektualnych, co (jak wykazują historycznie późniejsze ustalenia oraz badania współczesne) jest przedmiotem odrębnej kategoryzacji.

Zagadnienie nieprawidłowości funkcji intelektu rozpatrywane jest w literaturze jako problem niedorozwoju intelektualnego (umysłowego) lub innego zaburzenia prawidłowości funkcjonowania intelektu. Szersze pojęcie – upośledzenie umysłowe, obejmuje niedorozwój oraz inne, niebędące wynikiem zatrzymania rozwoju nieprawidłowości, np. powstałe w wyniku dyssolucji czynności mózgu. Niewątpliwie, godny podkreślenia jest fakt, że już początki wyodrębniania pojęcia psychopatii i analiz wokół tego pojęcia, nie wskazują na jej przynależność do kategorii chorób psychicznych. Takie ujęcie pozostaje niezmienne, aż do czasów współczesnych, pomimo mających miejsce prób odmiennego prezentowania tej kwestii.

Dla potrzeb przedstawienia psychopatii jako zaburzenia osobowości istnieje konieczność wskazania, jak rozumiane jest pojęcie zaburzenia (anomalii, nieprawidłowości, dysfunkcji) osobowości.

Według ICD-10 przez **zaburzenia osobowości** rozumie się głęboko utrwalone wzorce zachowań, odbiegające od przeciętnych wzorów przyjętych w danej kulturze, a charakteryzujące się mało elastycznymi reakcjami na różne sytuacje indywidualne i społeczne oraz trudnościami w wielu zakresach funkcjonowania psychologiczno-społecznego. Pomimo, że powyższa definicja ma charakter ogólny i odnosi się do wszystkich zaburzeń osobowości (w tym również paranoidalnych, schizoidalnych,

[1] *K. Pospiszyl*, Psychopatia. Istota, przyczyny i sposoby resocjalizacji antysocjalności, Warszawa 1992, s. 11.

www.testy-prawnicze.pl

anankastycznych), już na tym etapie analizy pozwala wskazać najistotniejsze cechy psychopatii. Są nimi:

1) głębokie utrwalenie nieprawidłowości;
2) mała elastyczność zachowań (często określana jako niezmienność), która stanowi podstawowy problem w leczeniu psychopatii i decyduje o niewielkiej jego skuteczności;
3) występowanie nieprawidłowości, które dotyczą sfery psychiczno-społecznej (w przypadku psychopatii, akcent pada na sferę społeczną).

Na uwagę zasługuje również definicja autorstwa *A. Bilikiewicza*, traktująca zaburzenia osobowości jako „względnie trwałe zahamowanie rozwoju osobowości przejawiające się zakłóceniem prawidłowego funkcjonowania mechanizmów integracyjno-regulacyjnych”[1]. Zaburzenie osobowości jest więc (zgodnie z przytoczoną definicją) zahamowaniem rozwoju osobowości, zatrzymaniem na pewnym etapie jej rozwoju, które uniemożliwia przejście do następnego (zgodnie z zasadami rozwoju – hierarchicznie wyższego). Oznacza to zubożenie osobowości, ze względu na to, że jej rozwój nie wyczerpał wszystkich możliwych etapów. Nie jest więc on pełny i wykazuje (w zależności od etapu, na którym się zatrzymał) pewien stopień „skarlenia”. Zgodnie jednak z analizowaną definicją, niemożliwość przejścia na kolejny szczebel rozwoju osobowości nie jest absolutna i pozbawiona wyjątków; wskazuje na to użyte określenie: „względnie trwałe zahamowanie”. Wydaje się więc, że (w zależności od rodzaju zaburzeń osobowości), akcent definicji będzie położony raz na słowo „względnie”, innym razem, na „trwałe”. Ten ostatni przypadek odnosi się do psychopatii. Zatrzymanie rozwoju osobowości przejawia się „zakłóceniem prawidłowego funkcjonowania jej mechanizmów integracyjno-regulacyjnych”. W tym kontekście również (ze względu na ogólność definicyjnego ustalenia), należy zwrócić uwagę na to, że określenie, jakich mechanizmów integracyjno-regulacyjnych zakłócenie funkcjonowania dotyczy (zakres zakłócenia) oraz z jaką siłą występuje (intensywność zakłócenia), zależy od konkretnego (określonego w każdym przypadku), rodzaju zaburzenia osobowości. W psychopatii zakłócenie mechanizmów integracyjno-regulacyjnych odnosi się do sfery popędowo-uczuciowej (sfera poznawcza nie wykazuje istotnych uchybień funkcjonowania), natomiast (co do nasilenia) jest ono zróżnicowane w zależności od typu psychopatii.

Pewne wątpliwości w definiowaniu terminu „psychopatia” usuwa wykorzystanie:

1) Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych **(ICD-10)** (*International Classification of Diseases*) – System klasyfikacji chorób opracowany pod auspicjami Światowej Organizacji Zdrowia (wykorzystywany w diagnostyce);
2) klasyfikacji przyjętej przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne **(DSM-IV)** *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorder*.

[1] *A. Bilikiewicz*, Osobowość i uwagi ogólne na temat zaburzeń osobowości, [w:] Psychiatria, red. *A. Bilikiewicz*, *W. Strzyżewski*, Warszawa 1992, s. 92.

www.testy-prawnicze.pl

Posługując się tymi klasyfikacjami, a także bogatym dorobkiem literatury uznać należy, że psychopatia to **zaburzenie struktury osobowości** o trwałym charakterze, które **cechuje**:

1) lekceważenie norm społecznych;
2) brak uczuć wyższych (miłości, empatii, współczucia);
3) niewspółmierność zachowania do obowiązujących norm społecznych;
4) niska tolerancja na frustrację;
5) brak adekwatności afektywnej na bodźce przejawiającej się gwałtownymi nieprzewidzianymi reakcjami o charakterze agresywnym;
6) podwyższony próg tolerancji na bodźce bólowe, który powoduje zachowania o charakterze samoagresywnym;
7) potrzeba silnych bodźców stymulujących;
8) deficyt lęku;
9) konfliktowość z otoczeniem (na podłożu agresji);
10) nadpobudliwość;
11) labilność emocjonalna (wahania nastoju);
12) drażliwość;
13) preferowanie działania nad refleksją;
14) egocentryzm;
15) negatywizm (opór stawiany wszelkim namowom, odmowa kontaktu z innymi ludźmi i światem zewnętrznym);
16) wrogość wobec innych osób;
17) skłonność do manipulowania innymi ludźmi i skuteczny kamuflaż takiego zachowania;
18) instrumentalizm kontaktów z innymi ludźmi;
19) niski krytycyzm;
20) obniżenie zdolności do autorefleksji i kontroli zachowania.

Psychopatia jest kategorią **zróżnicowaną** (np. **typ manipulatorski, typ nadpobudliwy, sadystyczny**), co powoduje, że w poszczególnych typach, wskazane wyżej cechy występują w różnym nasileniu. **Zachowanie psychopatów bardzo trudno podlega jakimkolwiek zmianom** nawet pod wpływem kary. Ograniczona zdolność do autorefleksji i samokrytycyzmu pozbawia psychopatę możliwości wykorzystywania własnych doświadczeń do poprawy swojego zachowania. Brak zdolności krytycznego spojrzenia na własne postępowanie jest czynnikiem, który wpływa na utrwalenie negatywnych postaw i wzorców zachowań. Zachowanie psychopatów jest pozbawioną kontroli wewnętrznej i zewnętrznej aktywnością ukierunkowaną na zaspokojenie egoistycznych potrzeb.

Szczególne znaczenie kryminogenne ma agresywność charakterystyczna przede wszystkim dla psychopatii typu sadystycznego. Agresja prowadzi do przemocy, a ta z kolei, staje się podstawowym sposobem porozumiewania się psychopaty z otoczeniem.

www.testy-prawnicze.pl

Przestępcy psychopatyczni posiadają niższy od innych ludzi poziom pobudzenia korowego, który usposabia ich do działań samoagresywnych oraz dokonywania przestępstw. Zachowania takie są wynikiem nieustannej potrzeby zróżnicowanych doznań stymulujących. Poszukiwania psychopatów ukierunkowane na zaspokojenie deficytu sensorycznego (również przez autoagresję), zwykle wiążą się ze zwiększoną częstotliwością działań konfliktowych i zagrażających.

Aktualnie częściej wykorzystuje się określenie „**osobowość dyssocjalna**" niż psychopatia.

2. Charakteropatia

Obok pojęcia psychopatii, funkcjonuje w literaturze (zwłaszcza psychiatrycznej) pojęcie charakteropatii, które wykorzystywane jest do określenia zaburzeń zachowania. Charakteropatia jest **anomalią osobowości wywołaną organicznym uszkodzeniem tkanki mózgowej** w wyniku zaistnienia jednej z przyczyn:

1) zapalenia mózgu,
2) intoksykacji,
3) urazu mechanicznego czaszki,
4) niedotlenienia noworodka podczas porodu (tzw. zamartwica),
5) gruźlicy ośrodkowego układu nerwowego.

Czas powstania uszkodzenia jest różny i waha się w granicach od poczęcia do późnej starości. Specyfika uszkodzeń mózgu, które wielokrotnie mają charakter mikrouszkodzeń, powoduje duże trudności z identyfikacją zaburzenia osobowości typu charakteropatycznego.

Cechy charakteropatii są bardzo podobne do cech psychopatii. Wśród nich należy wymienić:

1) impulsywność,
2) euforię,
3) trudności w koncentracji uwagi,
4) obniżenie uczuciowości wyższej,
5) drażliwość,
6) wybuchowość,
7) trudność z opanowaniem gniewu,
8) zaburzenie napędu psychoruchowego, które polega na jego wzmożeniu lub obniżeniu,
9) skłonność do wybuchów afektywnych (np. ataki wściekłości) często polegające na zawężeniu pola świadomości,
10) skłonność do nałogów.

Z kryminologicznego punktu widzenia istotne jest, że wyżej wymienione cechy charakteropatów powodują **zachowania antyspołeczne** (nieumiejętność zgodnego funkcjonowania w społeczeństwie, włóczęgostwo, brak karności).

Charakteropatia nie stanowi jednolitego zaburzenia tak pod względem przyczyn ją wywołujących, jak i objawów. Wyróżnia się następujące **typy charakteropatii**:

www.testy-prawnicze.pl

1) **miażdżycowa** (o cechach: nieopanowania, porywczości, rozdrażnienia, ekshibicjonizmu, koprolalii – używanie wulgarnego języka);
2) **starcza** (zanik szerszych zainteresowań i zacieśnienie ich do drobnych spraw osobistych – egotyzm, neofobia [skostnienie poglądów i brak zrozumienia dla wszystkiego co nowe], zanik uczuć wyższych);
3) **poencefaliczna** – będącą następstwem zapalenia mózgu (o cechach: obniżenia uczuciowości wyższej, popędliwości, impulsywności);
4) **alkoholowa**;
5) charakteropatia **wywołana narkomanią**[1].

3. Socjopatia

Socjopatia, podobnie jak psychopatia i charakteropatia, jest **anomalią osobowości**. Wykazuje ona podobieństwo do psychopatii i charakteropatii, co stanowi istotną trudność diagnostyczną. Tym, co odróżnia socjopatię od psychopatii i charakteropatii, jest **środowiskowe** podłoże nieprawidłowości. Przyjmuje się, że socjopatia jest wynikiem **nieprawidłowego środowiska wychowawczego**. Specyfika warunków panujących w rodzinie z wyraźnym rysem antywychowawczym oraz podkultura przestępcza stanowią wzorcowy przykład środowiska, które kreuje osobowość socjopatyczną. Jest ona wynikiem **zaniedbania wychowawczego** i **demoralizacji środowiskowej**.

Wśród **cech socjopatii** należy wymienić:
1) brak wyrzutów sumienia i poczucia winy;
2) ubóstwo emocjonalne, które najsilniej wyraża się w sferze uczuciowości wyższej;
3) niewrażliwość na cierpienie;
4) uporczywe dążenie do dominacji połączone z instrumentalnym traktowaniem ludzi;
5) brak wzajemności w relacjach z innymi ludźmi (kontakt z nimi warunkuje zaspokojenie egoistycznych potrzeb socjopaty. Relacje socjopaty z otoczeniem społecznym wyznaczane są ich przydatnością do realizacji jego egoistycznych celów);
6) brak odpowiedzialności za innych ludzi;
7) niski poziom lęku;
8) duże zapotrzebowanie na stymulację;
9) zachowania aspołeczne i antyspołeczne.

W obszarze cech charakteryzujących socjopatię zwraca uwagę niski poziom lęku oraz duże zapotrzebowanie na stymulację. Deficyt lęku zubaża socjopatę o ważny czynnik antykryminogenny, oznacza zwiększenie odwagi, która rodzi brawurę i zachowania ryzykowne. Te z kolei często pozostają w sprzeczności z obowiązującym prawem.

[1] *T. Bilikiewicz*, Psychiatria kliniczna, t. 2, Warszawa 1988, s. 251–253.

www.testy-prawnicze.pl

Środowiskowy rodowód socjopatii powoduje, że w grupie wymienionych anomalii osobowości wykazuje ona najdalej idące możliwości w zakresie poprawy zachowania. Zmiana warunków środowiskowych, dostarczenie pozytywnych wzorów zachowań, pozwalają na pewien optymizm co do korekty zachowania i przyszłego funkcjonowania socjopaty w środowisku społecznym[1].

Pojęcie socjopatii częściej jest wykorzystywane w literaturze amerykańskiej. Stosowane jest ono również na określenie nieprawidłowości typu psychopatycznego, co tłumaczyć należy faktem, że badania kryminologiczne prowadzone są w Stanach Zjednoczonych w dużej mierze przez osoby z wykształceniem socjologicznym.

§ 7. Teorie socjologiczne

I. Teoria anomii *Roberta K. Mertona*

Teoria anomii *Roberta K. Mertona* należy do **ujęcia strukturalnego** zachowań dewiacyjnych, którego cechą charakterystyczną jest **poszukiwanie wyjaśnienia zachowań dewiacyjnych** bezpośrednio **w strukturze społecznej**. Jednocześnie znajduje się ona w grupie najpopularniejszych teorii wyjaśniających zachowania dewiacyjne.

Jednym z założeń badawczych *Mertona* było uznanie, że **zachowanie dewiacyjne** nie jest czymś jednoznacznie nienormalnym czy patologicznym, ale **jest wynikiem** pewnych **napięć w strukturze społecznej i kulturowej**. **„Normalność" zachowań dewiacyjnych** polega na tym, że są **racjonalnym** i **oczekiwanym rezultatem** pewnych zjawisk, które mają miejsce w strukturze społecznej i kulturowej. W tym kontekście dewiacja nie jest przejawem indywidualnych patologicznych skłonności jednostki.

Strukturą społeczną jest dla *Mertona* **zespół** zorganizowanych **zależności**, w które są uwikłani członkowie społeczeństwa lub grupy. **Strukturą kulturową** jest natomiast **zespół wartości normatywnych**, które są **wspólne** członkom określonego społeczeństwa czy grupy. Istotnymi **elementami struktury kulturowej**, do których odwołują się główne tezy omawianej teorii to:

1) kulturowo zdefiniowane **cele** (wartości, do których należy dążyć);
2) usankcjonowane **środki** służące do realizacji kulturowo zdefiniowanych celów (normy instytucjonalne, które wskazują jakie sposoby są uznawane za dopuszczalne w realizacji celów).

Definiowana przez *Roberta K. Merona* **anomia** oznacza **stan załamania**, występujący w strukturze kulturowej, którego istotą jest **silna rozbieżność pomiędzy normami i celami** kulturowymi a występującymi w strukturze społecznej **możliwościami działania członków grupy zgodnie z tymi normami**.

[1] *B. Urban*, Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży, Kraków 2000, s. 114 i nast.

www.testy-prawnicze.pl

Merton, analizując sytuację rozbieżności pomiędzy elementami struktury kulturowej oraz pomiędzy strukturą kulturową a strukturą społeczną, wskazywał na **pięć typów przystosowania się jednostek** do tej sytuacji, a mianowicie:

1) konformizm,
2) innowacja,
3) rytualizm,
4) wycofanie,
5) bunt.

Ad 1) **Konformizm** oznacza **akceptację** zarówno **celów kulturowych, jak również zinstytucjonalizowanych środków**, które służą do ich realizacji. Jest to najczęściej występujący typ adaptacji jednostek.

Przykład: Jednostka, która jako cel stawia sobie osiągnięcie **wysokiego statusu majątkowego** (cel kulturowy), dąży do osiągnięcia tego celu **legalną, uczciwą pracą** (zinstytucjonalizowany akceptowany środek).

Ad 2) **Innowacja** to takie zachowanie, w którym, przy dążeniu do osiągnięcia **celów kulturowych,** wykorzystuje się **środki niezinstytucjonalizowane** (np. zabronione czy nieetyczne). Innowacja świadczy o przyswojeniu sobie przez jednostkę jedynie fragmentu struktury kulturowej (celów) bez internalizacji norm, które wyznaczają aprobowany sposób osiągnięcia tych celów (**niepełna socjalizacja**).

Przykład: Jednostka, która jako cel stawia sobie osiągnięcie **wysokiego statusu majątkowego** (cel kulturowy), dąży do osiągnięcia tego celu, dokonując **kradzieży** (niezinstytucjonalizowany nieakceptowany środek).

Ad 3) **Rytualizm** polega na **odrzuceniu celów kulturowych** przy jednoczesnej **silnej akceptacji zinstytucjonalizowanych środków** (norm postępowania). Rytualista radzi sobie z rozbieżnościami w strukturze kulturowej poprzez ograniczanie swoich aspiracji. Przykładem rytualizmu jest nadmierny formalizm postępowania („biurokrata", „formalista").

Przykład: Jednostka **nie dąży do wysokiego statusu majątkowego, decyduje się na niższy status,** ale **osiągany w sposób aprobowany** (zgodnie z obowiązującymi w strukturze kulturowej normami postępowania).

Ad 4) **Wycofanie** oznacza **odrzucenie** przez jednostkę zarówno **kulturowych celów, jak i zinstytucjonalizowanych środków**, które służą do ich realizacji. Ten rodzaj adaptacji świadczy o zanegowaniu przez jednostkę prawomocności systemu społecznego. Jednostka, kwestionując zarówno cele, jak i środki, „wyłącza się" niejako z uczestnictwa w życiu społecznym.

Przykład: narkomania, włóczęgostwo, zachowania samobójcze (najdalej idący przykład wycofania).

Ad 5) **Bunt** polega na **odrzuceniu** zarówno **celów kulturowych, jak również zinstytucjonalizowanych środków**, które służą do ich realizacji przy **jednoczesnym**

www.testy-prawnicze.pl

dążeniu do zastępowania ich **nowymi.** Postawa buntu zakłada organizowanie nowej struktury poprzez zakwestionowanie tego, co stare.

Merton wiązał bunt z reakcją grupową, której przykładem jest pojawienie się **nowej klasy społecznej**[1].

Tabela 1

Typy przystosowania się jednostek	Cele kulturowe	Nowe cele	Zinstytucjonalizowane środki	Niezinstytucjonalizowane (nowe) środki
Konformizm	+	–	+	–
Innowacja	+	–	–	+
Rytualizm	–	–	+	–
Wycofanie	–	–	–	–
Bunt	–	+	–	+

II. Teoria konfliktu kultur *Thorstena Sellina*

Teoria konfliktu kultur *Thorstena Sellina* stanowi próbę teoretycznego uogólnienia dorobku chicagowskiej szkoły badania problemów społecznych, zawartą w pracy „Culture Conflict and Crime". *Sellin*, szukając adekwatnej jednostki analizy dla kryminologii i socjologii przestępczości, zaproponował **nowe podejście do definicji normy zachowania**. Jakkolwiek uznawał zasadność odwoływania się do norm prawnokarnych, to podkreślał, że **przestępstwo jest kategorią zmienną w czasie i przestrzeni** (to, co kiedyś było przestępstwem, dzisiaj może być zachowaniem legalnym, to, co w jednym kraju jest uznawane za przestępstwo, w innym jest zachowaniem zgodnym z prawem). **Normą zachowania** jest więc dla *Sellina* **reguła, która określa, jakie reakcje jednostki są aprobowane bądź dezaprobowane przez grupę normatywną**. Norma jest wynikiem krystalizowania się społecznych postaw wobec określonych sposobów zachowania. Naruszenie normy wywołuje reakcje grupy. **Norma jest** więc **poparta sankcją**, która **odzwierciedla wartość**, jaką grupa normatywna wiąże z daną normą. **Sankcja tworzy barierę przed naruszaniem normy**, której moc jest uzależniona od postawy grupy wobec danego zachowania. Na gruncie tych analiz *Sellin* zaproponował pojęcie **potencjału oporu normy**, które wyraża wewnętrzną siłę normy. **Stosowanie sankcji** wobec osoby naruszającej normę pełni następujące **funkcje**:

1) **integrującą** zbiorowość grupy normatywnej;
2) **selekcyjną i segregacyjną** (informuje, kto jest, a kto nie jest członkiem danej zbiorowości);

[1] *R. K. Merton*, Teoria socjalistyczna i struktura społeczna, Warszawa 1982; *A. Siemaszko*, Granice, s. 23–63.

www.testy-prawnicze.pl

3) **podkreślającą znaczenie norm** i wartości danej grupy (przypomina o tym, jakich reguł należy przestrzegać, aby być członkiem grupy);
4) **wyznaczającą przestrzenne granice zbiorowości** poprzez zakres jej „jurysdykcji”[1].

Zdaniem *Sellina*, aby za pomocą norm można było skutecznie kontrolować zachowania jednostki, **normy** te **muszą stać się częścią jej osobowości**.

Konflikt kultur (określenie obecne w nazwie teorii) jest, w świetle omawianej teorii, naturalnym skutkiem **zróżnicowania społecznego**. Przemiany, które zachodzą w kulturze powodują, że **typ homogeniczny i zintegrowany przekształca się w typ heteronomiczny i zdezintegrowany, co z kolei prowadzi do zwiększenia częstotliwości sytuacji konfliktowych**. **Duży stopień zróżnicowania kulturowego** zarówno między społeczeństwami, jak i w ramach jednego społeczeństwa prowadzi nieuchronnie do **konfliktu wartości i norm,** co z kolei wywołuje **zachowania dewiacyjne na podłożu chaosu i dezorientacji aksjonormatywnej**.

Sellin wyróżniał **wewnętrzny konflikt kultur**, który miał miejsce **w psychice jednostki**. Występuje on na tle **przyswajania przez jednostkę norm zachowań, które pochodzą z różnych źródeł**. Cechą charakterystyczną tych przyswojonych norm jest to, że pozostają one ze sobą w sprzeczności. Powoduje to zagubienie człowieka, który funkcjonuje w chaosie normatywnym. Taka sytuacja prowadzi do osłabienia siły oddziaływania każdego z przyswojonych systemów normatywnych, co zwiększa podatność jednostki na zachowania dewiacyjne. Trudno jest jej uznać, które zachowanie jest zgodne z normą, a które nie.

Przykładem jednostek, które znajdują się w opisanej wyżej sytuacji są imigranci (ich dotychczasowy system normatywny traci na znaczeniu, a jeszcze nie został zinternalizowany nowy system).

III. Teoria zróżnicowanych powiązań *Edwina H. Sutherlanda*

Teoria zróżnicowanych powiązań *Edwina H. Sutherlanda* wyjaśnia problem dewiacji społecznych za pomocą **podejścia kulturowego**, stanowiąc syntezę dorobku szkoły chicagowskiej. Teoria ta (przedstawiona w dwóch wersjach – z 1939 i 1947 r.) zyskała dużą popularność w kręgach socjologicznych i kryminologicznych. Podstawą zróżnicowanych powiązań decydujących o zachowaniu przestępczym jest **konflikt kultur**. Według *Sutherlanda* istnieją **trzy typy kultur zróżnicowane pod względem ich stosunku do prawa**, tj.:
1) kultura całkowicie **przestępcza**,
2) kultura całkowicie **nieprzestępcza**,
3) **typ pośredni – konfliktowy**.

Teoretyczne ujęcie zachowań dewiacyjnych (po modyfikacji w wersji z 1947 r.) zostało przedstawione przez *Sutherlanda* w kilku **twierdzeniach**:

[1] *A. Siemaszko*, Granice, s. 77–88.

www.testy-prawnicze.pl

1) zachowanie przestępcze jest **wyuczone**;
2) uczenie się zachowania przestępczego ma miejsce w drodze **interakcji** z innymi osobami w ramach procesu **komunikowania się**;
3) zasadnicza część procesu uczenia się odbywa się w ramach **grup pierwotnych**;
4) uczenie się zachowania przestępczego obejmuje zarówno **techniki** popełniania przestępstw, jak również **motywacje, dążenia i racjonalizacje zachowań przestępczych**;
5) **uczenie się** kierunków motywacji i dążeń **następuje w drodze takiego określenia norm prawa, które sprzyja bądź nie sprzyja naruszaniu ich**;
6) jednostka staje się przestępcą w związku z **nadwyżką określeń, które sprzyjają naruszeniu prawa** wobec tych określeń, które nie sprzyjają naruszaniu prawa;
7) **zróżnicowane powiązania** (tj. wpływ wzorów przestępczych i nieprzestępczych) **różnią się** między sobą **częstotliwością** występowania, **czasem trwania, uprzedniością, intensywnością**;
8) uczenie się zachowania przestępczego obejmuje te same mechanizmy, które występują w przypadku uczenia się każdego innego zachowania;
9) zachowanie przestępcze jest wyrazem **ogólnych potrzeb i wartości** (takich samych, jakie występują w przypadku zachowania nieprzestępczego).

Shuterland w swoim podejściu teoretycznym zdecydowanie zanegował stanowisko o występowaniu dziedzicznych lub wrodzonych skłonności przestępczych. Uważał, że **człowiek nie ma** żadnych **wrodzonych predyspozycji** do tego, **aby zachowywać się w sposób nonkonformistyczny** (a takim sposobem zachowania jest również zachowanie przestępcze). Zachowania konformistyczne jak i nonkonformistyczne są przyswajane przez jednostkę w trakcie procesu socjalizacji.

Proces komunikowania się, w ramach którego dochodzi do uczenia się zachowań przestępczych, obejmuje zarówno werbalizację, jak i komunikowanie się za pomocą gestów.

Uznając wiodącą rolę grup pierwotnych (rodzina, grupy rówieśnicze, grupy sąsiedzkie) w procesie uczenia się, *Shuterland* utrzymywał, że **środki masowego przekazu odgrywają nieistotną rolę w genezie zachowań przestępczych**.

Shuterland, mówiąc, że zachowanie przestępcze jest wyuczone, zwrócił uwagę, że jego **uczenie się obejmuje coś więcej niż same techniki przestępcze** (jak przyjmuje się najczęściej, mając na myśli różnego rodzaju wpływy społeczne). Pokazał, że jest to proces bardziej złożony, a jego konsekwencje – dalej idące (**nauczenie się motywacji, dążeń, racjonalizacji skutkuje większym utrwaleniem całego mechanizmu zachowania przestępczego** i o ile z całą pewnością nie można mówić o determinizmie takiego zachowania, to niewątpliwie ma to znaczenie dla ewentualnego procesu uczenia się nowych nieprzestępczych zachowań, tj. rezygnacji z zachowań przestępczych).

Zróżnicowanie powiązań działających na człowieka pod względem częstotliwości występowania, czasu trwania, uprzedniości i intensywności wskazuje na prawidłowość, że **wzory występujące z większą częstotliwością i intensywnością, trwające dłużej** oraz takie, **które pojawiają się jako pierwsze – mają większe**

www.testy-prawnicze.pl

prawdopodobieństwo wywarcia wpływu na jednostkę, tj. większe są szanse, że jednostka nauczy się ich i zgodnie z nimi będzie postępowała.

Teza, że uczenie się zachowania przestępczego obejmuje te same mechanizmy, które występują w przypadku uczenia się każdego innego zachowania, prowadzi do wniosku, że **różnica w normatywnej ocenie zachowania nie oznacza różnicy procesu uczenia się tego zachowania**.

Shuterland był zdania, że **zachowania przestępczego nie da się wyjaśnić specyfiką potrzeb sprawcy,** który decydując się na takie zachowanie, dąży do ich zaspokojenia, ponieważ jest ono wyrazem ogólnych potrzeb i wartości.

Przykład: Sprawca, dokonując kradzieży, dąży do zaspokojenie **potrzeby posiadania**, osiągnięcia wartości, jaką jest pieniądz czy jakieś dobro materialne – takie wartości i potrzeby są właściwe również zachowaniu nieprzestępczemu (człowiek pracuje, aby mieć pieniądze na zaspokajanie swoich potrzeb np. pożywienia, mieszkania, odpoczynku itd.).

Na gruncie omawianej teorii, zachowanie przestępcze wiązać należy z uczeniem się wzorów zachowań przestępczych. O tym, czy jednostka będzie popełniała przestępstwa, czy też będzie zaspokajała swoje potrzeby w sposób społecznie akceptowany, decyduje **„nadwyżka" wzorów zachowań** przestępczych bądź wzorów zachowań nieprzestępczych[1].

IV. Teorie podkultur

1. Pojęcie podkultury

Pojęcie podkultury jest różnie definiowane, co w pierwszej kolejności pozostaje w związku ze zróżnicowanym definiowaniem pojęcia kultury. Pojęcie **podkultury** wskazuje na obecność podsystemów podkulturowych występujących w społeczeństwie. Określa się nim pewne **odmienności** w przyjmowanym **stylu życia, postawach, wartościach** i uznawanych za ważne **normach**. W ramach podkultur wyróżnia się:

1) **podkultury dewiacyjne**,
2) **podkultury niedewiacyjne**.

Podkultury dewiacyjne stoją w wyraźnej opozycji wobec wartości i norm kultury dominującej, **podkultury niedewiacyjne** natomiast stanowią propozycję aksjonormatywną równoległą, niepozostającą w sprzeczności z wartościami i normami kultury dominującej.

2. Teoria *Frederica Trashera*

Frederic Thrasher (przedstawiciel chicagowskiej szkoły socjologicznej), podejmując w swojej problematyce badawczej zagadnienie gangów młodzieżowych, sfor-

[1] Tamże, s. 88–131.

www.testy-prawnicze.pl

mułował koncepcję podkultury przestępczej. Za przyczynę powstawania i funkcjonowania gangów młodzieżowych uznawał **brak dostatecznej kontroli społecznej zachowania dzieci**. Szczególnie akcentował w tym zakresie **dysfunkcję rozbitych rodzin**. Brak możliwości życiowych społeczności zamieszkujących dzielnice biedy (slumsy) prowadzi do powstawania **autonomicznych społeczności młodzieżowych**, jakimi są **podkultury**. Podkultura w takim ujęciu stanowi **środowisko zastępcze**, które ma **rekompensować braki domu rodzinnego** np. w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa, przynależności.

3. Teoria *Alberta K. Cohena*

Albert K. Cohen, podejmując problematykę podkultury przestępczej, zauważył jej **związek z gangami młodzieżowymi warstw niższych**. Swoją propozycję opisał w książce „Delinquent Boys. The Culture of the Gang". Młodzież z warstw niższych ma duże trudności z przystosowaniem się do sytuacji szkolnej (braki w wychowaniu nie pozwalają skutecznie powstrzymywać się od agresywnego zachowania, brak im szacunku dla własności), co powoduje, że perspektywa zdobycia sukcesu poprzez edukację, a potem dobrą pracę, wydaje się mało realna. Zdaniem *Cohena,* proces socjalizacji przebiegający w warstwach niższych nie pozwala młodzieży z tych warstw skutecznie konkurować z młodzieżą z warstw średnich w uzyskaniu lepszej pozycji społecznej, która jest wyznaczana hierarchią wartości warstw średnich.

Cohen wyróżnił **dziewięć kryteriów statusu**, które pozostają w zgodności z wartościami wyznawanymi przez warstwy średnie, a mianowicie:

1) ambicja,
2) indywidualna odpowiedzialność,
3) szacunek dla osiągnięć,
4) umiejętność rezygnowania z natychmiastowych gratyfikacji,
5) racjonalność,
6) świadome kształtowanie wyglądu zewnętrznego, manier i uprzejmości,
7) kontrola agresji fizycznej i niestosowanie przemocy,
8) pożyteczny wypoczynek,
9) poszanowanie własności.

Młodzież warstw niższych nie spełnia wskazanych kryteriów ze względu na odmienności w procesie socjalizacji, co stanowi podstawę ich odmiennego zachowania.

Poczucie zablokowanych możliwości społecznego awansu (przy pełnej świadomości potrzeby sukcesu i rozbudzonych aspiracjach) **rodzi frustrację, stany lękowe**, **niską samoocenę**, które są **redukowane przez tzw. reakcję pozorowaną**. Polega ona na **odwróceniu wartości warstw średnich i realizacji tego, co stanowi przeciwieństwo wartości promowanych przez szkołę**. Następuje proces kształtowania **alternatywnych wartości, wzorów sukcesu oraz wskaźników statusu**. Środowiskiem, które daje najlepsze możliwości takiego procesu jest **gang**. W ramach przynależności do gangu, stanowiącej alternatywę zablokowanych możliwości

www.testy-prawnicze.pl

i wyraz negacji wartości warstw średnich, promowany jest hedonizm, bezcelowość, negatywizm, nieużyteczność, złośliwość.

Bezcelowość jako cecha podkultury młodzieżowej polega na tym, że zachowania stanowiące odstępstwo od zachowań społecznie oczekiwanych nie są środkiem prowadzącym do jakiegoś konkretnego celu (np. kradzież dla uzyskania pieniędzy), ale są podejmowane hedonistycznie „dla zabawy", „tak sobie" czy „dla draki". W świetle koncepcji *Cohena* bezcelowe kradzieże są dowodem negacji racjonalności i utylitarności tak bardzo promowanych w ramach warstw średnich.

Złośliwość, będąca cechą gangów młodzieżowych, przejawia się jako **wrogość wobec innych gangów,** jak też **wrogość wobec młodzieży nienależącej do gangów** (stanowi przejaw nietolerancji wszystkich, którzy nie pozostają w strukturze danego gangu). Złośliwość przejawiana jest także **wobec nauczycieli** jako negacja wszelkich autorytetów i wartości warstw średnich. *Cohen* podkreślał duże **poczucie odrębności** oraz **solidarności podkultur dewiacyjnych**, które ulega zwiększeniu w związku z wrogimi reakcjami ze strony instytucji formalnej kontroli społecznej[1].

4. Teoria *Waltera B. Millera*

Inną propozycję wyjaśnienia podkultury przestępczej zaproponował ***Walter B. Miller***, prowadząc badania dotyczące stylu życia przedstawicieli warstw niższych. Jego zdaniem, **powstawanie gangów młodzieżowych** wynika z **tradycji kulturowej warstw niższych**. Tradycja ta, zdaniem *Millera*, jest stosunkowo niezależna od propagowanych wzorów zachowania warstw średnich. Dewiacja warstw niższych jest składnikiem szerszej kultury tych warstw. Wśród warstw niższych dominuje kultywowanie takich **wartości** (które *Miller* nazywał **centralnymi punktami zainteresowania** *focal concerns*) jak:

1) kłopoty,
2) twardość,
3) spryt,
4) emocje,
5) przeznaczenie,
6) niezależność.

Ad 1) **Kłopoty** (*troubles*) stanowią najważniejszy punkt zainteresowania warstw niższych rozumiany zarówno w kontekście posiadania, jak i unikania kłopotów. Kłopoty są tematem rozmów oraz głównej aktywności przedstawicieli tych warstw. **Deklarowana chęć unikania kłopotów** (brak kłopotów jako deklarowany stan pożądany) **często pozostaje w sprzeczności z rzeczywistością**. Kłopoty, a zwłaszcza **kłopoty z prawem** są wysoko oceniane, w podkulturach (w tym – młodzieżowych gangów) **są wyznacznikiem statusu w grupie**.

[1] Tamże, s. 136–153.

www.testy-prawnicze.pl

Ad 2) **Twardość** (*toughness*) przejawia się przede wszystkim jako siła fizyczna i psychiczna, męskość, odwaga, brak skrupułów, odporność na ból, pogarda dla literatury i sztuki.

Istotne jest również promowanie w ramach warstw niższych wzorców zachowania **„gangstera", „spryciarza", „boksera"**. Promowanie męskich wzorców zachowań o dużej dominacji siły fizycznej wynika z tego, że w warstwach niższych w rodzinach dominują kobiety (ze względu na niestałość związków lub brak zainteresowania ojców sprawami rodziny), a zatem w ramach gangu jest potrzeba identyfikacji z męskim wzorcem. **Przynależność do gangu umożliwia nauczenie się męskiej roli społecznej**.

Ad 3) **Spryt** (*smartness*) jako wartość obecna wśród przedstawicieli warstw niższych wskazuje na specyficzny sposób pojmowania wartości intelektualnych. Wiąże się z umiejętnością **manipulowania innymi ludźmi**, a także **osiąganiem celów przy minimalnym zaangażowaniu** w ich realizację. Przejawem sprytu są również specyficzne umiejętności werbalne (**wulgarne słownictwo**). Pojęciu sprytu odpowiadają takie określenia wykorzystywane w warstwach niższych jak: „oskubać", „wyrolować", „wpuścić w maliny", „tylko frajerzy pracują".

Ad 4) **Emocje** (*excitement*) jako wartość promowana w warstwach niższych wyrażają się w dążeniu do doświadczania ekscytujących przeżyć, są wynikiem monotonii codziennego życia. Przejawem tego dążenia jest nadużywanie alkoholu, zachowania pozostające w konflikcie z prawem (zwłaszcza bójki), hazard, ekscesy towarzyskie.

Ad 5) **Przeznaczenie** (*fate*) stanowiące wartość dla przedstawicieli warstw niższych oznacza mistyczną **wiarę w los, przeznaczenie**, a tym samym silne **przeświadczenie o bezcelowości wysiłków** zmierzających do zmiany swojego położenia. Rzeczywistość jest postrzegana w kontekście prawidłowości: „mieć szczęście (farta)" lub „nie mieć szczęścia (farta)". **Nieuchronność zdarzeń**, o których decyduje przeznaczenie usprawiedliwia, z jednej strony, brak aktywności, z drugiej – skłania do **podejmowania ryzyka w ramach gier hazardowych** czy zręcznościowych.

Ad 6) **Niezależność** (*autonomy*) jest postrzegana **ambiwalentnie**. Z jednej strony, w ramach propagowania pełnej niezależności okazywana jest jednoznaczna **dezaprobata dla** oficjalnych **autorytetów**, które w jakiś sposób mogłyby tę niezależność ograniczyć. Z drugiej natomiast strony, obecne jest **dążenie** (bardziej lub mniej uświadamiane) **do zależności, podporządkowania, oparcia pozostające w związku z silną potrzebą bezpieczeństwa**. *Miller* zwracał uwagę, że ten drugi paradoksalny wymiar niezależności przejawia się w poszukiwaniu przynależności do sformalizowanych instytucji społecznych, takich jak: wojsko, szpitale psychiatryczne czy zakłady karne. Zewnętrzne poczucie niezależności jest manifestowane poprzez używanie takich zwrotów jak: „nikt mi nie będzie rozkazywał", „sam dam sobie radę".

www.testy-prawnicze.pl

5. Teoria zróżnicowanych możliwości *Richarda A. Clowarda* i *Lloyda E. Ohlina*

Kolejną próbą wyjaśnienia podkultury przestępczej jest **koncepcja zróżnicowanych możliwości *Richarda A. Clowarda*** i ***Lloyda E. Ohlina***. Opiera się ona na założeniu, że w warstwach niższych, tak jak i w średnich, obecne jest **dążenie do osiągnięcia wyższej pozycji społecznej**. **Powstawanie podkultur przestępczych** wynika natomiast z **niemożliwości realizowania tych dążeń w legalny sposób**. Różnica pomiędzy zachowaniem przestępczym (związanym z przynależnością do podkultury) a nieprzestępczym polega na **różnicy środków** służących do osiągnięcia takich samych celów. *Cloward* i *Ohlin* wyróżnili trzy typy podkultur młodzieżowych:

1) **podkulturę typowo przestępczą**,
2) **podkulturę konfliktu**,
3) **podkulturę wycofania się**.

Ad 1) **Podkultura typowo przestępcza** ma u podstaw **wzory zachowań przestępczych dorosłych** występujące w dobrze **zintegrowanych slumsach**, gdzie działają przestępcze syndykaty. Ma ona możliwość rozwinięcia się tam, gdzie zamieszkują przestępcy z różnych grup wiekowych i gdzie dewiacyjne normy i wzory zachowania są trwale wbudowane w kulturę danego środowiska. **Gang młodzieżowy stanowi więc formę stadialnego angażowania się młodzieży w przestępczość** dorosłych poprzez stopniowe przejmowanie wzorów zachowań przestępczych silnie obecne w najbliższym środowisku. Młodzież traktuje zachowania przestępcze jako normalny sposób życia, a przynależność do gangu jako szansę awansu społecznego wiązanego z przynależnością do syndykatu. W ramach integracji różnych grup wiekowych następuje utrwalenie przekonania o zasadności „orientowania się" na nielegalne możliwości osiągania sukcesu. Młodzież z dzielnic przestępczych uczy się roli gangstera, pasera, itp. nie tylko poprzez obserwację, ale również przez trenowanie przyszłych ról w ramach gangów, które z racji sformalizowania i hierarchizacji (podział praw i obowiązków poszczególnych członków, podkreślanie roli przywódcy) stanowią miniaturę organizacji przestępczej dorosłych.

Ad 2) **Podkultura konfliktu** pojawia się **na obszarach** wykazujących cechy **dezorganizacji społecznej**. Społeczność zdezorganizowana nie może zapewnić młodzieży dostępu do konformistycznych sposobów osiągania sukcesu, co wpływa na zwiększenie jej niezadowolenia z powodu braku szans życiowych. Brak jest tutaj również stałego dostępu do wzorów przestępczych zachowań dorosłych, a zatem tym, co stanowi **podłoże podkultury, są wzory zachowań rówieśniczych**, takie jak: promowanie siły fizycznej, bójki, które mają zapewnić społeczny awans. Siła i agresja fizyczna stanowią egalitarne kryteria statusu, niezależne od pozycji społecznej rodziców, wykształcenia, środków finansowych. Podkultura konfliktu znajduje wyraz w funkcjonowaniu **gangów chuligańskich**.

www.testy-prawnicze.pl

Ad 3) **Podkultura wycofania się** (zwana podkulturą **„podwójnie przegranych”**) obejmuje tę młodzież, która **nie chce realizować swoich dążeń w sposób nielegalny**, oraz tę, której **nie powiodło się w ramach adaptacji nielegalnej**. Przykładem podkultury wycofania się jest **podkultura narkotykowa**. Cechuje ją mniejsza solidarność niż inne typy podkultur z powodu walki o dostęp do źródeł narkotyków bądź źródeł ich finansowania.

Rola grupy polega przede wszystkim **na moralnym wsparciu rozwiązań innowacyjnych** poprzez np. racjonalizowanie zachowań dewiacyjnych. Zdaniem *Clowarda* i *Ohlina,* dewianci z reguły nie przejawiają poczucia winy. Dzieje się tak jednak nie dlatego, że „nie mają sumienia”, tylko dlatego że przyswoili odmienne wartości, normy i standardy ocen.

6. Teoria „dryfu” *Davida Matzy*

Istotne miejsce w próbach teoretycznego wyjaśnienia podkultury przestępczej zajmuje **teoria „dryfu” *Davida Matzy*.** Jakkolwiek autorstwo teorii „dryfu” przypisuje się *Matzie*, to należy pamiętać o znaczącym wkładzie w jej powstanie ***Greshama M. Sykesa***[1].

Można ją scharakteryzować podając główne tezy:

1) **nie istnieją zasadnicze różnice pomiędzy młodzieżą z gangów a pozostałą młodzieżą**;
2) **podkultura nie jest zjawiskiem charakterystycznym jedynie dla warstw niższych**, ponieważ wartości aprobowane w ramach podkultury są wspólne całemu społeczeństwu. W społeczeństwie funkcjonują bowiem **dwa systemy wartości**: system wartości **oficjalnych** (konformistycznych) oraz system wartości **nieoficjalnych** (nonkomformistycznych, „podskórnych”, w dużej mierze dewiacyjnych). Wartości oficjalne wyrażane są w czasie pracy, nauki, działalności politycznej, „podskórne” natomiast w ramach spędzania wolnego czasu jako np. chęć zaimponowania, demonstrowania odwagi, użycia. Dewiacyjny charakter ma **forma, czas i miejsce, a nie wartości** jako takie, czy wyrażające je zachowania;
3) normy obowiązujące w ramach gangu nie stanowią zaprzeczenia norm zachowania reszty społeczeństwa. **Normy gangu są karykaturą norm ogólnospołecznych**. **Przestępca** nie jest „ciałem obcym” w społecznym organizmie, **stanowi** jedynie jego **wypaczone oblicze (karykaturę)**;
4) przynależność do gangów młodzieżowych nie zobowiązuje do zachowania przestępczego (zerwanie z deterministycznym podejściem do podkultur). *Matza* twierdzi, że **działalność przestępcza gangów jest wynikiem przemijającego zerwania ze społecznym systemem normatywnym**, który jest zasadniczo aprobowany przez członków gangu. **W wyniku tego zerwania następuje „dryf” w kierunku przestępczości**.

[1] Tamże, s. 184–185.

www.testy-prawnicze.pl

Teza, że **zachowanie przestępcze młodzieży z gangów nie jest nieuchronne** oraz że działalność przestępcza nie stanowi jedynej drogi życia, została poparta następującą argumentacją:

1) istnieją dowody na to, że jedynie część nieletnich przestępców w wieku dorosłym również popełnia przestępstwa (**tzw. wyrastanie z przestępczości)**;
2) przynależność do gangu i aktywność przestępcza są jedynie przejawem chwilowego zerwania więzi ze społeczeństwem, a przestępstwo jest popełniane tylko wtedy, gdy nieletni zracjonalizuje sobie przestępcze zachowanie, aby było usprawiedliwione. Młodzi przestępcy przejawiają poczucie winy, a zatem są w jakiś sposób związani oficjalnym porządkiem normatywnym. Aby mogli zachowywać się w sposób, który narusza ten porządek musi dojść do **osłabienia (neutralizacji) obowiązujących oficjalnie norm**. Członkowie gangu stosują w tym celu **tzw. techniki neutralizacji**, które mogą przejawiać się:
   a) zaprzeczaniem odpowiedzialności,
   b) zaprzeczaniem krzywdy,
   c) zaprzeczaniem ofiary,
   d) potępianiem potępiających,
   e) odwoływaniem się do wyższych racji.

Ad a) **Zaprzeczanie odpowiedzialności** jako technika neutralizacji polega na wyszukiwaniu argumentacji, która ma znosić odpowiedzialność sprawcy np. „**jakaś siła mnie pchała do przestępstwa**", „**nie mogłem się powstrzymać**", „**miałem trudne dzieciństwo**", „**jestem świrem**". Stosując tę technikę neutralizacji, sprawca usiłuje dowieść, że znalazł się w kręgu takich sił zewnętrznych, którym nie mógł się oprzeć, których nie kontroluje. Zachowanie dewiacyjne jest w istocie zachowaniem niechcianym i niezamierzonym przez niego. Sprawca bardziej znajduje się pod wpływem pewnych działań niż sam działa. W technice tej chodzi o **zerwanie związku pomiędzy sprawcą a jego czynem**.

Ad b) **Zaprzeczanie krzywdy** oznacza poddawanie pod wątpliwość straty, jaka zaistniała w wyniku przestępstwa, np. „**i tak szybko odrobią straty**", „**dla bogatego, to żaden uszczerbek**", określanie kradzieży samochodu „pożyczką". W tym przypadku chodzi o **zanegowanie lub pomniejszanie straty wywołanej zachowaniem dewiacyjnym**, w wyniku którego ulega minimalizacji dewiacyjny charakter zachowania. Zamierzeniem wykorzystania tej techniki jest **zerwanie związku pomiędzy czynem a jego negatywnymi konsekwencjami**.

Ad c) **Zaprzeczanie ofiary** polega na eksponowaniu przyczynienia się ofiary do popełnienia przestępstwa „**sam sobie winien**" lub uznawaniu zasadności zachowania przestępczego, np. „**sam sobie na to zasłużył**", negując tym samym prawo ofiary do takiego jej określania. Zachowanie dewiacyjne jest swoistym aktem zemsty, rewanżem, odpłatą czy karą za niewłaściwe zachowanie ofiary. **Ofiara zostaje „przedefiniowana"** w taki sposób, aby stała się kimś, kto zasługuje na ukara-

www.testy-prawnicze.pl

nie. W istocie zgodnie z zastosowaną techniką neutralizacji „**ofiara nie jest ofiarą",** a sprawca występuje w roli rzecznika i egzekutora wymiaru sprawiedliwości.

Przykład: Postawa ***Janosika*** czy ***Robin Hooda***, którzy wymierzając sprawiedliwość na własną rękę, dążyli do sprawiedliwości społecznej. Jest to przykład **tzw. wybaczalnej dewiacji**.

Ad d) „**Potępianie potępiających**" to obwinianie całego społeczeństwa za popełnienie przestępstwa w stylu: „**wszyscy kradną**", „**wymiar sprawiedliwości jest skorumpowany**", „**nauczyciele są niesprawiedliwi i faworyzują innych**". W tej technice chodzi o **odebranie prawa tym, co potępiają do wydawania takich sądów wykorzystując twierdzenie, że oni sami są dewiantami** w przebraniu i hipokrytami, którzy w żadnym wypadku nie mają prawa do wystawiania negatywnych ocen innym. Prowadzi to do takiego przedstawienia sytuacji, z którego wynika, że całe społeczeństwo jest zepsute, nieuczciwe i złe. „W wyniku zaatakowanie innych następuje niejako subiektywne pomniejszenie naganności własnego zachowania"[1].

Ad e) **Odwołanie do wyższych racji** polega na uzasadnianiu popełnienia przestępstwa specyficznymi sytuacjami, w obliczu których sprawca nie mógł inaczej się zachować, np. „**była to sytuacja bez wyjścia**", „**musiałem ukraść, żeby rodzina miała co jeść**", „**nie mogłem pozostawić kolegów w potrzebie**". Stosowanie tej techniki ma miejsce zwłaszcza wtedy, kiedy występuje **konflikt zobowiązań**, tj. jednostka, z jednej strony, jest zobowiązana normami społeczeństwa jako całości, z drugiej natomiast, normami grupy, do której należy (np. gangu). Istotną cechą omawianej techniki jest to, że uzasadniające zachowanie dewiacyjne **racje nie muszą być** „**wyższe**" **w sensie obiektywnym**, wystarczy, że tak są oceniane przez jednostkę.

Właściwe wymienionym technikom neutralizacji **dążenie do dyfuzji (rozproszenia) odpowiedzialności** prowadzi do zatarcia czytelności związku pomiędzy uwarunkowaniami działalności przestępczej, sprawcą, czynem i jego konsekwencjami. Stanowi to swoistą **formę mechanizmu obronnego sprawcy uruchamianego przed przestępstwem**, który próbuje znaleźć argumenty na rzecz tego, że, **jakkolwiek przestępstwo miało miejsce, to jednak on nie jest przestępcą**. O tym, że w jakiś sposób został uwikłany w przestępstwo, zadecydowały niezależne od niego czynniki zewnętrzne.

Warto wspomnieć, że o ile omówione techniki neutralizacji mają miejsce w ramach pewnej specyficznej koncepcji teoretycznej, której podstawą były badania sprzed kilkudziesięciu lat, to z pozoru wydawać by się mogło, że jednak w dużym stopniu pozostają one aktualne i są wykorzystywane przez sprawców np. w ramach taktyki obrony w procesie karnym. Nie należą do wyjątkowych sytuacje, w których sprawcy próbują wykorzystywać mechanizmy zaprzeczeń i przenosić odpowiedzialność za przestępstwo na ofiarę, swoich bliskich, polityków, sposób organizacji państwa itp. Jednak tym, co różni ten typ działania (swoiste usprawiedliwianie się *post factum)* od technik neutralizacji przedstawionych w ramach omawianej teorii

[1] Tamże, s. 193.

www.testy-prawnicze.pl

jest to, że najczęściej obserwowane sposoby obrony przestępców mają miejsce po popełnieniu przestępstwa, natomiast **racjonalizacje w ujęciu *Matzy* poprzedzają popełnienie przestępstwa, umożliwiając dopiero jednostce zaangażowanie się w dewiacyjne zachowanie**[1].

V. Teoria kontroli *Travisa Hirschiego*

Teoria wyjaśniająca zachowanie przestępcze autorstwa amerykańskiego kryminologa ***Travisa Hirschiego*** jest przykładem teoretycznego podejścia właściwego dla socjologicznego kierunku kontroli. Główne jej twierdzenie to: **jednostka może dokonywać przestępstwa, ponieważ jej więzi z porządkiem konformistycznym zostały w pewnej mierze załamane**. *Hirschi* próbuje odpowiedzieć na pytanie, dlaczego ludzie naruszają normy, o których zasadności są przekonani i których nie kwestionują.

Hirschi wyróżnił **cztery komponenty więzi jednostki ze społeczeństwem**, a mianowicie:

1) **przywiązanie (*attachment*)**,
2) **zobowiązanie (*commitment*)**,
3) **zaangażowanie (*involvement*)**,
4) **przekonania (*beliefs*)**.

Komponenty te, jakkolwiek pozostają ze sobą w związku, mogą wywierać niezależny wpływ na dewiacyjne zachowanie jednostki.

Przywiązanie oznacza **emocjonalną więź** jednostki z jej najbliższym otoczeniem (rodziną, rówieśnikami, sąsiadami). Więź ta powoduje, że jednostka **w sposób naturalny ma potrzebę przestrzegania norm, które są przez to otoczenie aprobowane**. Jednostka liczy się z opinią „**znaczących innych**" – przedstawicieli środowiska więzi, co prowadzi do zachowań konformistycznych. Ich prawdopodobieństwo zwiększa się przez swoisty **mechanizm powstrzymujący przed zachowaniem dewiacyjnym oparty na liczeniu się z oceną** „**znaczących innych**". Jest on uruchamiany pytaniem: „co sobie oni o mnie pomyślą?". **Znaczenie powstrzymujące** tego mechanizmu **jest tym większe im silniejsza jest więź jednostki z otoczeniem**. W związku z tym, osłabienie więzi zwiększa prawdopodobieństwo zachowań przestępczych, ponieważ jednostka nie jest już zobowiązana do poszanowania norm społecznych, nie czuje też potrzeby wykazywania dbałości o opinię „znaczących innych".

Pojęcie przywiązania na gruncie omawianej teorii jest odpowiednikiem pojęcia „sumienia" psychoanalitycznego *superego* czy pojęcia „internalizacji".

Zobowiązanie jest rodzajem więzi jednostki ze społeczeństwem polegającej na **obawie przed negatywnymi konsekwencjami** zachowań nonkonformistycznych. Zachowanie konformistyczne jest wynikiem **chłodnej kalkulacji zysków i strat**,

[1] Tamże, s. 184–195.

www.testy-prawnicze.pl

jakiej dokonuje jednostka, stojąc przed alternatywami zachowania. Postępowanie zgodne ze społecznymi oczekiwaniami, aby było przez jednostkę wybierane, musi przynosić zyski (dobra praca, prestiż), zachowanie przestępcze w kalkulacji tej ma przynosić straty (utrata pracy, obniżenie społecznego prestiżu).

Zaangażowanie oznacza w omawianym ujęciu teoretycznym zaangażowanie **w działalność zgodną z normami**. Jednostka, która cały swój czas poświęca na aktywność zgodną ze społecznymi oczekiwaniami, nie ma sposobności do zachowań dewiacyjnych, wręcz nie ma czasu, żeby o nich pomyśleć, a tym bardziej – je realizować. Zakres związania z działalnością normatywnie słuszną wyklucza niejako w sposób naturalny możliwość innej działalności (w tym – przestępczej).

Przekonania jako komponent więzi jednostki ze społeczeństwem oznaczają, że siłą powstrzymującą jednostkę przed zachowaniami naruszającymi porządek społeczny jest przekonanie o konieczności przestrzegania norm społecznych. **Im jednostka jest mniej przekonana o zasadności przestrzegania norm, tym bardziej jest prawdopodobne, że będzie naruszała prawo**. Przekonania na gruncie tej teorii są odpowiednikiem postaw w innych teoriach.

Podsumowując analizę socjologicznego podejścia do wyjaśnienia zachowań przestępczych, należy uznać, że akcentuje ono **zerwanie więzi ze społeczeństwem** (często niejednolicie rozumiane jako negacja systemu normatywnego czy zaprzeczanie wartościom ogólnospołecznym) **jako źródło przestępstwa**. **Akceptacja porządku społecznego** prowadząca do **internalizacji wartości** społecznie aprobowanych, w duchu postaw konformistycznych, daje **podstawy przestrzegania porządku społecznego przez jednostkę**. Istotną rolę w realizacji takiej drogi odgrywa wychowanie, którego wynikiem jest prawidłowa **socjalizacja** jednostki[1].

VI. Teoria naznaczenia (stygmatyzacji) *Edwina Lemerta*

Teoria naznaczenia (stygmatyzacji) ***Edwina Lemerta*** służy przede wszystkim do próby wyjaśnienia przestępczości wtórnej, dlaczego jednostka tkwi w przestępstwie. Opiera się na wiodącej roli społecznej reakcji na zachowanie przestępcze (*social reaction*), przede wszystkim pochodzącej od tzw. „znaczących innych" i grup odniesienia.

Społeczeństwo, oceniając negatywnie zachowanie przestępcze, **etykietuje (naznacza)** jego sprawcę jako przestępcę. Przypisuje mu tym samym pewien kompleks cech, które są charakterystyczne dla zachowania przestępcy. W świetle poglądów *Lemerta* **kontrola społeczna rodzi dewiację. Sposób reagowania na przestępcę powoduje, że ponownie popełnia on przestępstwo**.

Lemert dokonał **podziału zachowań dewiacyjnych** na:

1) **dewiację pierwotną (*primary deviation*)**,
2) **dewiację wtórną (*secondary deviation*)**.

[1] *B. Hołyst*, Kryminologia, s. 1119–1123; *A. Siemaszko*, Granice, s. 235–251.

www.testy-prawnicze.pl

Dewiacja pierwotna oznacza pierwsze naruszenie jakiejś normy, którego podłożem są złożone mechanizmy, powodujące, że człowiek decyduje się na dewiacyjne zachowanie, np. na popełnienie przestępstwa. W tym zakresie *Lemert* rozumiał zarówno czynniki biologiczne, psychiczne, jak i społeczne. Analiza dewiacji pierwotnej nie jest jednak, zdaniem *Lemerta*, szczególnie istotna, ponieważ nie decyduje ona o statusie jednostki. Na uwagę zasługuje natomiast **dewiacja wtórna**, która jest wynikiem reakcji jednostki na społeczną reakcję wobec jej zachowania. Dla wyjaśnienia tego procesu posłużyło pojęcie **jaźni odzwierciedlonej** (*looking – glass – self*), które oznacza przejęcie zewnętrznej oceny społecznej jako składnika samooceny jednostki. Samoocena jest wynikiem **interakcji** jednostki i grupy. Jednostka, przejmując tę ocenę, zaczyna myśleć o sobie tak, jak myślą o niej inni i zaczyna stopniowo zachowywać się tak, jak wynika to z oceny. A zatem, określenie (naznaczenie, nałożenie etykiety) kogoś jako dewianta, przestępcy, chuligana, chorego psychicznie powoduje, że zaczyna on postępować zgodnie z treścią etykiety.

Stygmatyzacja rozumiana jako proces **nadawania jednostkom widocznych oznak moralnej niższości,** która jest wyrazem działania kontroli społecznej, prowadzi do „wpisania w rolę" określonej osoby. Dewiacja w świetle omawianej teorii jest rozumiana jako status przypisany jednostce w procesie społecznego naznaczenia.

Słabością teorii *Lemerta* było **pominięcie odporności jednostki na wpływy grupy** i możliwości „oprotestowania" nałożonej etykiety[1].

VII. Teoria uczenia się zachowań agresywnych *Alberta Bandury*

Teoria uczenia się zachowań agresywnych *Alberta* ***Bandury*** zwraca uwagę na prawidłowości procesu uczenia się. **Uczenie się zachowań przestępczych następuje poprzez własne bezpośrednie doświadczenie bądź przez naśladownictwo.** W procesie uczenia się istotną rolę odgrywają te **zachowania**, które były **wzmacniane dodatnio**, **tj. nagradzane**. *Bandura* prowadził doświadczenia, analizując reakcje dzieci na obserwowanie zachowań agresywnych osoby dorosłej wobec lalki. Po takiej obserwacji dzieci również zachowywały się wobec lalki agresywnie, z jednej strony, naśladując dorosłego, z drugiej - wykorzystując własne pomysły na agresywne zachowanie się. Doświadczenia *Bandury* zwróciły uwagę na istotność procesu uczenia się zachowań agresywnych, z drugiej pokazały również, że **zachowania** takie **mogą być modyfikowane i kontrolowane**.

Jednostka, **aby nauczyć się** określonego **zachowania**, musi:

1) **zetknąć się** z tym zachowaniem,
2) **zaobserwować** to zachowanie,
3) **nabyć** pewne **umiejętności** (zwłaszcza do wykonania czynności bardziej złożonych).

[1] *B. Hołyst*, Kryminologia, s. 1138–1140.

www.testy-prawnicze.pl

Wyuczone zachowanie może jednak nie być podjęte, gdyż **wyzwalają** go dopiero odpowiednie **bodźce** (*instigators*), które dzielą się na grupy:

1) **awersyjne (*aversive treatment*)**,
2) **instrumentalne (*incentive inducement*)**,
3) **modelujące (*modeling influences*)**,
4) **instrukcyjne (*instructional instigators*)**,
5) **związane z chorobą lub zaburzonym stanem psychicznym (*delusional instigators*)**[1].

Bodźce **awersyjne** to takie, które wywołują emocje o ujemnym zabarwieniu, np. frustracje; bodźce **instrumentalne** prowadzą do uzyskania określonej korzyści; bodźce **modelujące** związane są z pobudzającym lub hamującym wpływem otoczenia na zachowanie; bodźce **instrukcyjne** pochodzą od autorytetów, a ich siła wynika z posłuchu wobec osób znaczących, natomiast bodźce **związane z chorobą** mają swoje podłoże w dysfunkcji organizmu wynikającego z choroby bądź zaburzonego stanu psychicznego.

Niewątpliwie **teoria *Bandury* przyczyniła się do wzrostu świadomości na temat znaczenia, jakie mają obrazy przemocy, okrucieństwa pojawiające się w środkach masowego przekazu**[2].

[1] *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, Gdańsk 2007, s. 123–124.
[2] *B. Hołyst*, s. 1141.

www.testy-prawnicze.pl

ROZDZIAŁ III

PRZESTĘPCZOŚĆ

Literatura uzupełniająca: *S. Batawia*, Wstęp do nauki o przestępcy. Zagadnienie skłonności przestępczych, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984; *J. Błachut*, Problemy związane z pomiarem przestępczości, Warszawa 2007; *K. Daszkiewicz*, Motyw przestępstwa, Pal. 1961, Nr 1; *J. K. Gierowski*, Motywacja zabójstw, Kraków 1989; *B. Gruszczyńska*, Przemoc wobec kobiet w Polsce. Aspekty prawnokryminologiczne, Warszawa 2007; *T. Hanausek*, *J. Leszczyński*, Kryminologiczne i kryminalistyczne problemy zabójstw z lubieżności, Warszawa 1995; *H. Janowska*, Zabójstwa i ich sprawcy. Analiza socjologiczna, Warszawa 1974; *J. Jasiński*, Zagadnienia niedostosowania społecznego i przestępczości w Polsce, Warszawa 1978; *K. Krajewski*, Punitywność społeczeństwa polskiego, [w:] Mit represyjności albo o znaczeniu prewencji kryminalnej, red. *J. Czapska*, *H. Kury*, Kraków 2002; *K. Krajewski*, *H. Kury*, Problem lęku przed przestępczością, PS 1996, Nr 5; *H. Kury*, Postawy punitywne i ich znaczenie, [w:] Mit represyjności…, red. *J. Czapska*, *H. Kury*, Kraków 2002; *J. Leszczyński*, Zabójstwa na tle seksualnym w Polsce. Studium kryminologiczne, Warszawa 1992; *Z. Majchrzyk*, Motywacje zabójczyń. Alkohol i przemoc w rodzinie, Warszawa 1995; *tenże*, Nieletni, młodociani i dorośli sprawcy zabójstw. Analiza procesów motywacyjnych i dyspozycji osobowościowych, Warszawa 2001; *A. Mościskier*, Natura ludzka i problem przestępczości, Warszawa 2001; Przestępczość w Polsce w latach 90. Konferencja naukowa, red. *F. Prusak*, Warszawa 2002; *H. J. Schneider*, Zysk z przestępstwa. Środki masowego przekazu a zjawiska kryminalne, Warszawa 1992; *A. Siemaszko*, Społeczna geneza przestępczości. Wokół teorii zróżnicowanych powiązań, Warszawa 1979; *tenże*, Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych, Warszawa 1993; *T. Szymanowski*, Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej, Warszawa 2010; *T. Szymanowski*, Przestępczość i polityka karna w Polsce. W świetle faktów i opinii społeczeństwa w okresie transformacji, Warszawa 2012; *L. Tyszkiewicz*, Kryminogeneza i sposoby jej badania, Arch. Krym. 2007–2008, t. XXIX–XXX; *K. Witkowska-Rozpara*, Przestępczość, środki masowego przekazu a polityka karna, Warszawa 2011; *A. Wolska*, Model czynników ryzyka popełnienia zabójstwa, Szczecin 2000.

§ 8. Rozmiar przestępczości

Kryminologiczne spojrzenie na **przestępczość** traktuje ją **jako zjawisko społeczne**, które podlega naukowemu opisowi.

www.testy-prawnicze.pl

Rozmiar przestępczości to udział zachowań przestępczych w całokształcie działalności członków społeczeństwa[1]. Różnice tego udziału występują na tle analizy:
1) przestępczości rzeczywistej,
2) przestępczości ujawnionej,
3) przestępczości stwierdzonej,
4) przestępczości osądzonej.

Przez pojęcie **przestępczości rzeczywistej** należy rozumieć ogół czynów przestępczych, jakie zostały popełnione w danej jednostce czasu na określonym terenie.

Przestępczość ujawniona to ogół czynów, o których informacje uzyskały organy ścigania i na ich podstawie wszczęły postępowanie przygotowawcze. W tej grupie czynów znajdują się także te, które zostały zakwalifikowane jako przestępstwa w chwili wszczęcia postępowania, chociaż w rzeczywistości nie są przestępstwami. Z tego względu przestępczość ujawnioną określa się niekiedy mianem przestępczości pozornej.

Mianem **przestępczości stwierdzonej** określa się ogół czynów, których charakter jako przestępstwa został potwierdzony w wyniku postępowania przygotowawczego.

Przestępczość osądzona to ogół czynów, których charakter jako przestępstwa został potwierdzony w wyniku postępowania sądowego[2].

§ 9. Statystyki przestępczości

Podstawowym źródłem informacji o przestępczości ujawnionej są **statystyki kryminalne** stanowiące zbiory danych opracowywane i publikowane przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Wśród nich są:
1) statystyka policyjna,
2) statystyka prokuratorska,
3) statystyka sądowa,
4) statystyka penitencjarna[3].

Ad 1) **Statystyka policyjna** dostarcza informacji o postępowaniach przygotowawczych, przestępstwach i osobach podejrzanych o dokonanie przestępstwa. Podstawowymi jednostkami obliczeniowymi są: postępowanie przygotowawcze, postępowanie stwierdzone, podejrzany.

Ad 2) **Statystyka prokuratorska** powstaje w wyniku realizacji obowiązków sprawozdawczych prokuratur wojewódzkich i rejonowych z działalności prokuratury z zakresu ewidencji spraw i czynności procesowych prokuratora.

Ad 3) Dane **statystyki sądowej** pochodzą z Wydziału Statystyki w Departamencie Sądów, Organizacji i Analiz Wymiaru Sprawiedliwości Ministerstwa Sprawiedli-

[1] *B. Hołyst*, Kryminologia, Warszawa 2007, s. 80.
[2] Tamże, s. 80.
[3] *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, Gdańsk 2007, s. 193.

www.testy-prawnicze.pl

wości. Pozwalają na obliczenie współczynnika skazań. Jednostkami obliczeniowymi tej statystyki są: sprawa, osądzenie osoby, skazanie osoby.

Ad 4) **Statystyka penitencjarna** jest opracowywana przez Biuro Informacji i Statystyki Centralnego Zarządu Służby Więziennej. Statystyka ta dostarcza informacji o populacji więziennej (osobach osadzonych w aresztach śledczych i zakładach karnych). Jednostkami obliczeniowymi tej statystyki są: osoba tymczasowo aresztowana, osoba skazana, osoba ukarana.

Pierwsza statystyka przestępczości została opublikowana w **1827 r.** we **Francji**[1].

§ 10. Struktura przestępczości

Struktura popełnianych przestępstw jest podstawowym elementem, który charakteryzuje przestępczość ujawnioną. Przez to pojęcie należy rozumieć **rozkład przestępczości ze względu na rodzaje popełnianych przestępstw**. Analiza tej struktury może zostać przeprowadzona zarówno na podstawie danych statystyki policyjnej, jak i statystyki sądowej. W tym pierwszym przypadku analizuje się strukturę przestępstw stwierdzonych przez policję, w drugim natomiast strukturę przestępstw, za które sprawcy zostali skazani. Struktura przestępstw ujawnionych różni się od struktury przestępstw, za które sprawcy zostali skazani. Z uwagi na to, mówiąc o strukturze przestępczości, każdorazowo należy wskazać dane, z której statystyki podlegały analizie[2].

§ 11. Dynamika przestępczości

Przez pojęcie dynamiki przestępczości rozumie się **tempo** i **kierunek zmian** podstawowych **cech zbioru czynów przestępczych**. Do analizy dynamiki przestępczości wykorzystywany jest liniowy model tendencji rozwojowej, który pozwala na ocenę wpływu czynników kryminogennych, rozmiarów wahań sezonowych oraz amplitudy wahań przypadkowych[3].

§ 12. Problem przestępczości nieujawnionej i „ciemnej liczby przestępstw”

Obok przestępczości ujawnionej w kryminologii występuje pojęcie **przestępczości nieujawnionej**. Obejmuje ona przestępstwa nieujawnione, tj. takie, o popełnieniu

[1] *J. Błachut*, Problemy związane z pomiarem przestępczości, Warszawa 2007, s. 81.
[2] *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, s. 212.
[3] *B. Hołyst*, Kryminologia, s. 98.

www.testy-prawnicze.pl

których nie dotarły do policji informacje lub/i nie zostały przez nią zarejestrowane. **Nie są one zawarte w żadnej z oficjalnych statystyk kryminalnych**[1].

Dla potrzeb kryminologicznej analizy przestępczości wykorzystywane jest też pojęcie tzw. ciemnej liczby przestępstw. „**Ciemna liczba przestępstw**" to rozmiar przestępczości nieujawnionej, o której informacje nie dotarły do organów ścigania i nie zostały przez nie zarejestrowane[2]. *J. Błachut* podkreśla, że „od momentu, kiedy dzięki wykorzystaniu metody badań sondażowych zjawisko przestępczości poddane zostało pomiarowi – liczba przestępstw nieujawnionych przestaje być »ciemna«, czyli nieznana"[3].

§ 13. Obraz przestępczości w środkach masowego przekazu

Na **społeczną świadomość przestępczości** bardzo duży wpływ mają **przekazy medialne** na jej temat. Częstotliwość i forma przekazu tych informacji (która uwzględnia zapotrzebowanie na zdarzenia niecodzienne, wyjątkowe posługując się wielokrotnie brutalnymi opisami) wpływa na postrzeganie zjawiska przestępczości i wielokrotnie również – **zniekształcanie** prawidłowego obrazu tego zjawiska w opinii społecznej.

Opisując przekaz medialny, mówi się o **manipulowaniu informacją**, dotyczy to także problematyki przestępczości, której obraz (zwłaszcza ten, którym dysponuje społeczeństwo) jest w istotny sposób kreowany przez media.

Środki masowego przekazu obok informacji o pozytywnych zjawiskach społecznych przekazują także informacje o zjawiskach negatywnych, w tym przestępczości. Obecność tego typu informacji w mediach wynika z kilku powodów:

1) ze względów ogólnoinformacyjnych;
2) ze względów bezpieczeństwa;
3) społecznego zapotrzebowania na tego rodzaju tematykę;
4) łatwości w sprzedaży tego typu informacji;
5) łatwego dostępu do informacji o przestępczości (uzyskanie tych informacji nie jest szczególnie czasochłonne ani nie rodzi konieczności ponoszenia dużych nakładów finansowych);
6) wykorzystania informacji o przestępczości do osiągnięcia różnego rodzaju celów politycznych i kryminalnopolitycznych.

Ze względu na **zakres informacji** o przestępczości w przekazach medialnych można wyróżnić dwie skrajne sytuacje, tj.:

1) przeinformowania,
2) niedoinformowania[4].

[1] *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, s. 225.
[2] *J. Błachut*, Czy „ciemna liczba przestępstw" istnieje?, Arch. Krym. 2007–2008, Nr 29–30, s. 79.
[3] Tamże, s. 80.
[4] *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, s. 415.

www.testy-prawnicze.pl

Przeinformowanie oznacza nadmierną obecność informacji o przestępczości w mediach. Przyczyną tego typu sytuacji może być wystąpienie zdarzenia:

a) **drastycznego**, np. popełnienie zabójstwa ze szczególnym okrucieństwem;
b) **intrygującego**, np. podejrzenie o popełnienie przestępstwa osoby publicznej;
c) specyficzna **moda** na określone tematy, np. zabójstwo eutanatyczne.

Niedoinformowanie występuje wtedy, gdy świadomie zaprzestaje się z jakichś względów przekazywania informacji o przestępczości w mediach. Może to być powodowane:

1) obecnością **innych ważnych tematów**, np. problemów gospodarczych lub politycznych;
2) **blokadą informacyjną** na tego rodzaju problematykę (świadoma polityka informacyjna państwa np. w celu polepszenia obrazu skuteczności państwa w zakresie przeciwdziałania przestępczości).

Zarówno przeinformowanie, jak i niedoinformowanie wpływają na **deformację świadomości** społecznej na temat zjawiska przestępczości.

Specyfiką medialnego obrazu przestępczości jest:

1) zróżnicowanie opisu (informacje dotyczą zdarzeń, sprawców, funkcjonowania instytucji kontrolnych takich jak policja, prokuratura, sądy). W tym zakresie występuje nadreprezentowanie pewnych zjawisk w przekazie medialnym (np. informacje o zabójstwach) przy równoczesnym niedoreprezentowaniu innych (np. o podejmowanych działaniach na rzecz przeciwdziałania przestępczości);
2) pochodzenie informacji przekazywanych w mediach z różnych źródeł: oficjalnych i nieoficjalnych;
3) niezgodność z rzeczywistym obrazem przestępczości;
4) wyolbrzymienie i przerysowanie zdarzeń (łączenie zdarzeń rzeczywistych z fikcją);
5) posługiwanie się skrótem w przekazie informacji (sygnalizowanie faktów);
6) odwoływanie się do emocji odbiorców;
7) różna forma przekazu informacji: serwisy informacyjne, filmy kryminalne;
8) zmiana medialnego obrazu przestępczości często nie pozostaje w związku ze zmianami struktury i dynamiki przestępczości;
9) uzależnienie medialnego obrazu przestępczości od czynników politycznych, gospodarczych;
10) zróżnicowanie celów przekazu informacji (promowanie bezpieczeństwa, zwiększenie sprzedaży określonych tytułów).

Specyfika obrazu przestępczości w dużej mierze wynika z potrzeby **selekcji informacji**, która ma być możliwie jak najbardziej czytelna i dotrzeć do najszerszego kręgu odbiorców w najkrótszym czasie. W ramach informowania ogólnomedialnego obraz przestępczości różni się też w zależności od tego, czy informacje przekazywane są przez prasę, telewizję, internet, które mają swoją specyfikę.

www.testy-prawnicze.pl

NOTATKI

www.testy-prawnicze.pl

ROZDZIAŁ IV

PROBLEMATYKA KRYMINOGENEZY

Literatura uzupełniająca: *J. Kozarska-Dworska*, Psychopatia jako problem kryminologiczny, Warszawa 1977; *J. Kozielecki*, Transgresja i kultura, Warszawa 1997; *tenże*, Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek psychologii, Warszawa 2001; *M. Kuć*, Źródła przestępczości według Profesora Juliusza Makarewicza, [w:] *A. Grześkowiak* (red.) Prawo karne w poglądach Profesora Juliusza Makarewicza, Lublin 1995; *M. Kuć*, Leksykon kryminologii, Warszawa 2015; *K. R. Popper*, Świat skłonności, Kraków 1996; *P. Stępniak*, Przyczynek do badań nad mechanizmem kryminogenezy, PiP1988, z. 6; *L. Tyszkiewicz*, Badania osobopoznawcze w prawie karnym i kryminologii, Warszawa 1975; *tenże*, Kryminologia. Zarys systemu; *tenże*, Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii, Katowice 1991; *tenże*, Kryminogeneza i sposoby jej badania, Arch. Krym. 2007–2008, Nr 29–30.

Problem sprawcy przestępstwa był obecny na gruncie kryminologii od jej początku. Interesującymi pytaniami w tym zakresie były:

1) **kim jest** sprawca przestępstwa?
2) **czy przestępca różni się** czymś od nie-przestępcy?
3) **jakie są przyczyny** zachowania przestępczego?
4) **jakie są motywy** zachowania sprawcy przestępstwa?

Aby odpowiedzieć na te pytania, których głównym celem jest próba wyjaśnienia zachowania przestępczego, konieczne jest **uwzględnienie wiedzy na temat zachowania człowieka w ogólności** (bez względu na jego ocenę z punktu widzenia przestrzegania lub nie określonego systemu normatywnego). Każda koncepcja w jakimś zakresie odpowiadająca na te pytania odwołuje się do **prawidłowości mechanizmów**:

1) **biologicznego**,
2) **psychicznego** oraz
3) **społecznego funkcjonowania człowieka**.

Takie spostrzeżenie przypomina o złożoności problematyki kryminologicznej w analizowanym tutaj obszarze, a także, raz jeszcze, zwraca uwagę na uzasadnienie wykorzystania wyników badań innych nauk, które mają za przedmiot wyjaśnienie ludzkiego zachowania.

www.testy-prawnicze.pl

Podkreślenia wymaga fakt, że w świetle współczesnej wiedzy należy uznać, że **zachowanie przestępcze człowieka jest takim samym zachowaniem jak wiele innych zachowań z punktu widzenia praw psychologicznych, które nim rządzą**. Dlatego badając czynniki łączące się z przestępczością, należy je widzieć w szerszej perspektywie uwarunkowań różnych ludzkich zachowań[1].

§ 14. Pojęcie czynnika kryminogennego i kryminogenezy

Ważne miejsce w języku kryminologicznym zajmują terminy: „czynnik kryminogenny" oraz „kryminogeneza".

Czynnik kryminogenny to **okoliczność sprzyjająca** bezpośrednio lub pośrednio **popełnieniu czynu przestępnego**[2]. Czynniki kryminogenne rozumiane są jako „okoliczności, które w mniejszym bądź większym stopniu sprzyjają przestępczości czy indywidualnemu przestępstwu (...). Czynnikiem kryminogennym będzie tylko taka okoliczność, która w świetle badań okaże się statystycznie istotnie skorelowana z przestępczością, a związek ten zostanie nadto dostatecznie umotywowany codziennym doświadczeniem w zakresie spraw ludzkiego życia lub badaniem indywidualnych przypadków"[3].

Czynnik kryminogenny stwarza zatem możliwość popełnienia przestępstwa, wskazuje na zwiększone prawdopodobieństwo jego dojścia do skutku, „popycha do przestępstwa", nie determinuje jednak przestępstwa. Z tego względu, występowanie czynnika kryminogennego (lub grupy takich czynników) nie uprawnia do twierdzenia, że przestępstwo zostanie popełnione, daje jednak podstawy do uprawdopodobnionego przewidywania przestępstwa.

W grupie czynników kryminogennych wyróżnia się **czynniki o charakterze**:

1) biologicznym,
2) psychicznym,
3) społecznym,
4) fizycznym.

L. Tyszkiewicz dokonuje podziału czynników kryminogennych, wskazując następujące ich grupy:

1) somatyczne,
2) środowiskowe,
3) sytuacyjne,
4) psychiczne,
5) czynniki złożone:
   a) wiek,
   b) płeć,

[1] *K. Ostrowska*, *D. Wójcik*, Teorie kryminologiczne, Warszawa 1986, s. 16.
[2] *L. Tyszkiewicz*, Kryminogeneza i sposoby jej badania, Arch. Krym. 2007–2008, Nr 29–30, s. 217.
[3] *Tenże*, Kryminologia. Zarys systemu, Katowice 1991, s. 92 i nast.

www.testy-prawnicze.pl

c) status społeczno-ekonomiczny,

6) tryb życia[1].

„**Kryminogeneza** to wpleciony w życie człowieka **proces,** którego finałem jest popełnienie czynu zabronionego. Odgrywają w nim rolę różne **czynniki kryminogenne**, a także w pewnym zakresie **czynniki antykryminogenne**. Punktem centralnym tego procesu jest **decyzja sprawcy czynu zabronionego**"[2]. Kryminogeneza wymaga **podejścia syndromatycznego**, tzn. musi uwzględniać całokształt okoliczności istotnych dla niej w **ujęciu strukturalnym** lub **dynamicznym**.

Ujęcie strukturalne zakłada ustalenie, **jakie czynniki kryminogenne występowały,** natomiast **ujęcie dynamiczne** oznacza konieczność pokazania ich **historycznej sekwencji** i **kierunku uwarunkowań**[3]. Ważnym elementem kryminogenezy są zjawiska psychiczne.

W opracowaniach przedmiotu poświęconych kryminogenezie, wskazuje się na aspekt dynamiczny czynników mających wpływ na przestępczość, stąd w wielu wypadkach punktem wyjścia do badań jest definiowanie jej jako proces, mechanizm, dynamizm. Wszystkie te określenia akcentują, że kryminogeneza nie jest ostatecznie ustalonym stanem stałym, niezmiennym układem czynników czy zbiorem przyczyn, ale przeciwnie – cechuje ją dynamizm, co uzasadnia traktowanie jej w kategoriach procesu.

Kryminogeneza w ujęciu dynamicznym zawiera zarówno **elementy podmiotowe (wewnętrzno-subiektywne – endogenne)**, składające się na czyn przestępczy, jak i **przedmiotowe (zewnętrzno-obiektywne – egzogenne)**. Zachowanie przestępne, podobnie jak zachowanie zgodne z prawem, jest bowiem wynikiem oddziaływania czynników przedmiotowych (środowiska, otoczenia, sytuacji) na rzeczywistość psychiczną człowieka, która wyraża się w czynnikach endogennych. Niepowtarzalność elementów ją tworzących, wyznaczających indywidualny rys każdego zachowania (społecznie aprobowanego lub nie), napotyka na złożone oddziaływanie wielu uwarunkowań ze strony:

1) środowiska,
2) otoczenia,
3) sytuacji.

Takie nałożenie na siebie dwóch wewnętrznie zróżnicowanych dynamizmów powoduje, że złożoność zachowania, będącego wynikiem ich wzajemnego oddziaływania jest zwielokrotniona. Z tego względu, aby prawidłowo odpowiedzieć na pytanie o przyczyny przestępstwa, należy wnikliwie rozpoznać zależności pomiędzy oddziaływaniem czynników zewnętrznych na warunki wewnętrzne, które ujawniają się w zachowaniu człowieka.

Podkreślić należy, że w obrębie ustaleń w przedmiocie kryminogenezy, **oddziaływanie środowiska występuje** niejako **w podwójnej roli,** a mianowicie:

---

[1] Tamże, s. 94 i nast.

[2] *L. Tyszkiewicz*, Kryminogeneza i sposoby, s. 215.

[3] *Tenże*, Kryminogeneza w ujęciu kryminologii humanistycznej, Katowice 1997, s. 42–45.

www.testy-prawnicze.pl

1) jako **oddziaływanie na osobowość**, mające miejsce **w ramach jej rozwoju** oraz;
2) jako **zespół czynników zewnętrznych, działających na sferę psychiki człowieka**, który przyczynia się do uaktywnienia dynamizmu kryminogenezy.

W tym zakresie obszarem wymagającym szczególnej uwagi i badań jest **osobowość sprawcy przestępstwa.** Podstawowym zadaniem na drodze ustaleń dotyczących kryminogenezy jest wykrycie czynników kryminogennych wynikających z poszczególnych cech osobowości, które łącznie z czynnikami zewnętrznymi prowadzą do powstania **wewnętrznej sytuacji kryminogennej**, aktualizującej się w postaci zachowania przestępczego. Z tego względu badania uwarunkowań danego przestępstwa bądź przestępczości nie mogą ograniczać się do wskazania, że o zachowaniu niezgodnym z normą prawa karnego zadecydował jakiś jeden ustalony czynnik „x" czy zbiór takich czynników. Zwrócenie uwagi na dynamiczny aspekt kryminogenezy, który najpełniej wyraża się w definiowaniu jej jako proces, rodzi bowiem konieczność analizowania uwarunkowań przestępstwa w ich wzajemnej interakcji. Ma to szczególne znaczenie w przypadku kryminogenezy rozumianej wąsko, jako indywidualny proces, który prowadzi do przestępstwa.

Istotą procesu jest **dynamizm,** wyrażający się w jego podziale na etapy, które różnią się między sobą układem dominujących w nich czynników. O dynamicznym charakterze kryminogenezy świadczy przechodzenie jednego etapu w drugi, zróżnicowanie właściwości poszczególnych etapów, wyznaczane jakościowym i ilościowym układem występujących w nich czynników (kryminogennych i antykryminogennych). Dokładne prześledzenie fragmentu życia sprawcy przestępstwa, dokonywane w ramach ustaleń kryminogenezy, pozwala na wskazanie jej ewolucji oraz wyeksponowanie **tzw. momentów kluczowych kryminogenezy**, którymi są zdarzenia zapoczątkowujące „zainteresowanie" przestępstwem lub utwierdzające jego słuszność działając na zasadzie wzmocnień.

W ramach analizy **czynników podmiotowych** istotną pozycję zajmuje kwestia:
1) chorób psychicznych,
2) upośledzenia umysłowego,
3) zaburzeń osobowości (wśród których naczelne miejsce zajmują tradycyjnie określane anomalie), tj.:
   a) psychopatia,
   b) charakteropatia,
   c) socjopatia

w aspekcie działających na nie czynników zewnętrznych, które mogą, z jednej strony, **aktywizować** potencjał kryminogenny czynników podmiotowych, z drugiej zaś mogą go skutecznie **ograniczać**.

Badanie losów życiowych sprawcy, mające na celu ustalenie genezy popełnionego przestępstwa, wielokrotnie prowadzi do wniosku, że droga do niego nie jest jednostajnym narastaniem i kumulowaniem potencjału wyłącznie kryminogennego, który ostatecznie znajduje odzwierciedlenie w czynie naruszającym normy prawa karnego. W wielu wypadkach stwierdza się przewagę czynników kryminogennych,

www.testy-prawnicze.pl

innym razem – antykryminogennych. Prowadząc analizę retrospektywną zdarzeń w układzie czasowym, nie zawsze stwierdza się (w miarę zbliżania się do momentu popełnienia przestępstwa) proporcjonalne narastanie czynników kryminogennych, które w konsekwencji znajduje odzwierciedlenie w przestępczej realizacji. Niewątpliwie jednak **układ bezpośrednio poprzedzający przestępstwo cechuje przewaga czynników kryminogennych nad antykryminogennymi**[1].

Kluczowe znaczenie w budowaniu poszczególnych „**typów kryminogenezy**" mają wzajemne relacje pomiędzy konkretną sytuacją a cechami osobowości sprawcy[2]. Wynika to z faktu, że sfera czynników zewnętrznych, mająca bezpośredni wpływ na przestępstwo wyraża się w układzie czynników sytuacyjnych, tworzących **tzw. sytuację kryminogenną** *sensu stricto*, rozumianą jako **sytuacja zewnętrzna, będąca układem czynników środowiskowych mniej lub bardziej krótkotrwałych**. W takim znaczeniu można mówić o sytuacji:

1) rodzinnej,
2) ekonomicznej,
3) w zakładzie pracy.

Czynniki środowiska i otoczenia natomiast mają **wpływ pośredni**, tj. oddziaływają wcześniej na osobowość i odzwierciedlają się w jej cechach. Stąd podstawowe znaczenie w badaniach nad kryminogenezą ma zależność pomiędzy cechami osobowości a sytuacją poprzedzającą przestępstwo.

W badaniach nad kryminogenezą nie wystarczy wskazać, jakie czynniki oddziaływają, ale również jaka jest pomiędzy nimi **zależność**. Jak wskazuje *P. Stępniak*, „ujęcie kryminogenezy jako indywidualnego procesu prowadzącego do przestępstwa pozwala (...) na łączenie w pewną całość czynników bio-psycho-społeczno-sytuacyjnych"[3]. Ustalenie jakości działających czynników jest udzieleniem odpowiedzi na pytanie, do jakiej sfery dane czynniki należą: biologicznej, psychicznej, społecznej (z uwzględnieniem wewnętrznego podziału każdej z nich) oraz, czy mają one charakter kryminogenny czy antykryminogenny.

Ustalenia dotyczące kryminogenezy zakładają konieczność **retrospektywnego badania** tych wszystkich uwarunkowań, które miały wpływ na przestępstwo. Bez względu jednak na ich przynależność grupową cechuje je **złożony kompleks wzajemnych zależności, które łącznie kształtują dynamizm przestępczotwórczy**.

W ramach ustaleń genezy przestępstwa można jedynie wskazywać na dominację niektórych czynników, podkreślając ich kluczowe znaczenie dla aktualizacji przestępstwa. Na tej podstawie dokonuje się podziału – **typologii kryminogenezy**, mając na uwadze przewagę określonego czynnika bądź grupy czynników. Wyróżnia się więc kryminogenezy o ustalonej **dominacji czynnika**[4]:

[1] *L. Tyszkiewicz*, Kryminologia, s. 93.
[2] *P. Stępniak*, Przyczynek do badań nad mechanizmem kryminogenezy, PiP 1988, z. 6, s. 87.
[3] Tamże, s. 84.
[4] *L. Tyszkiewicz*, Kryminologia, s. 216.

www.testy-prawnicze.pl

1) **biologicznego**,
2) **psychicznego**,
3) **środowiskowego**,
4) **sytuacyjnego**.

§ 15. Trudność badań kryminogenezy

Podkreśla się w literaturze dużą trudność badań kryminogenezy[1]. W pierwszej kolejności wynika to z faktu, że jest ona procesem indywidualnym, dynamicznym i bardzo zróżnicowanym, a więc ustalenia dokonane dla danego przypadku sprawcy trudno jest uogólnić i wykorzystać do innych przypadków przestępstw. Z drugiej strony, zróżnicowanie sfery, której dotyczy, wymaga badania całościowego, uwzględniającego wszystkie charakteryzujące ją czynniki. Jest to **tzw. ujęcie syndromatyczne**, które uwzględnia całokształt okoliczności dla niej istotnych.

Wyjaśnienie kryminogenezy wymaga szeregu złożonych ustaleń dotyczących osoby sprawcy. To z kolei zakłada konieczność objęcia badaniem jego sfery psycho-biologicznej i społecznej ze szczególnym uwzględnieniem występujących pomiędzy nimi zależności. Z uwagi na to, że sfera psychiki jest przestrzennie niewymierna, cechy osobowości i charakteru można określić jedynie poprzez analizę zachowania.

Podkreślić zatem należy, że analiza kryminogenezy jest **badaniem obszernym, wielowątkowym, wymagającym uwzględnienia całego katalogu czynników, które w indywidualnych losach życiowych sprawcy wykazują przyczynowy związek z popełnionym przestępstwem**. Z tego względu, obok wskazania wielu uwarunkowań zachowania sprawcy, należy prawidłowo ustalić ich **hierarchię**, wskazując na czynniki o znaczeniu pierwszoplanowym i „pomocniczym", których rola w genezie przestępstwa sprowadza się do wzmacniania bądź osłabiania potencjału czynników wiodących. Taka gradacja ma istotne znaczenie na etapie dalszego postępowania ze sprawcą przestępstwa. Pozwala bowiem wskazać te obszary, które powinny zostać objęte wzmożoną uwagą w ramach oddziaływań resocjalizacyjnych. Nie jest bowiem obojętne, jak sprawca reaguje na określone czynniki, jaki jest jego poziom wrażliwości bądź odporności na działanie czynników kryminogennych. W tym zakresie ulega wzmocnieniu znaczenie osobowości, które wyraża się w przyswajaniu lub odrzucaniu oddziaływania ze strony środowiska jako zespołu względnie stałych i zróżnicowanych jakościowo czynników zewnętrznych.

Trudność ustaleń w zakresie etiologii przestępstwa wynika również z konieczności obejmowania badaniem nawet takich czynników, które z pozoru wydają się nieistotne. Potrzeba zatem badania wnikliwego, opartego na dużej wiedzy i intuicji poznawczej. Pozwala ona na zauważenie i uwzględnienie w jego ramach takich szczegółów w **procesie ontogenezy**, które nie swoim zakresem, ale intensywnością

[1] *Tenże*, Kryminogeneza w ujęciu, s. 42.

www.testy-prawnicze.pl

oddziaływania okażą się istotne przy wskazywaniu przyczyn przestępstwa. Obszar badań etiologicznych, ze swojej istoty nastawiony jest na udzielenie odpowiedzi na pytanie o źródła przestępstwa, przedmiotem ustaleń jest więc wskazanie przyczyn i podłoża zachowania sprzecznego z prawem karnym, które z uwagi na zróżnicowanie możliwości odpowiedzi jest terenem bardzo trudnym.

§ 16. Znaczenie badań kryminogenezy

Ustalenia w przedmiocie kryminogenezy są istotne z dwóch podstawowych względów, a mianowicie:

1) z jednej strony, wskazując na czynniki prowadzące do przestępstwa, pozwalają na przedsięwzięcie działań, które je wyeliminują lub przynajmniej ograniczą – mają więc **wymiar profilaktyczny**;
2) z drugiej strony, natomiast **ułatwiają postępowanie ze sprawcą przestępstwa** wskazując na najbardziej skuteczne środki oddziaływania. W tym przypadku, występuje prawidłowość mechanizmu „leczenia przyczynowego", bardziej skutecznego niż objawowe, zgodnie z zasadą, że lepsze rezultaty daje działanie wprost na przyczynę niż reakcja wyłącznie na sam skutek.

Zbadanie źródeł konfliktu z prawem, będące również udzieleniem odpowiedzi na temat: jak dana osoba (sprawca przestępstwa) reaguje na splot czynników kryminogennych i antykryminogennych, daje dużą wiedzę, która umożliwia wiarygodne przewidywania dotyczące przyszłego zachowania sprawcy. Właśnie ten aspekt, tj. informacji na temat kryminogenezy, powinien być wykorzystywany w możliwie szerokim zakresie w praktyce postępowania ze sprawcą przestępstwa. Szczególnie jest to istotne w przypadku **wymiaru kary**. Zgodnie bowiem z **zasadą indywidualizacji środków i metod oddziaływania**, powinny być one maksymalnie dopasowane do potrzeb konkretnego sprawcy, wobec którego są stosowane. Takie dopasowanie zakłada uprzednie, możliwie dokładne, poznanie:

1) osobowości sprawcy;
2) jego losów życiowych, podczas których uległa ona zmianie i rozwojowi;
3) podłoża motywacyjnego przestępstwa.

Analiza procesu kryminogenezy, która pozwala na wskazanie czynników wpływających na przestępstwo, ułatwia wszystkie podejmowane w trakcie kary oddziaływania tak, aby zrealizować stawiane przed nią cele.

Analiza uwarunkowań zachowania przestępczego często prowadzi do ustalenia, że zanim nastąpi naruszenie normy prawa karnego, ma miejsce proces łamania norm społecznych i moralnych. W tym kontekście pojawia się pojęcie **nieprzystosowania** (czy niedostosowania) **społecznego jednostki**. Jego przejawem jest zachowanie naruszające istotne dla współżycia społecznego normy (moralne, obyczajowe). Skrajnym przejawem nieprzystosowania społecznego jest naruszanie norm prawnych.

www.testy-prawnicze.pl

NOTATKI

www.testy-prawnicze.pl

ROZDZIAŁ V

WYBRANE ZAGADNIENIA WIKTYMOLOGII

Literatura uzupełniająca: *S. M. Amin*, Ofiara przestępstwa we współczesnych systemach prawodawczych ze szczególnym uwzględnieniem jurysprudencji islamu, Toruń 1995; *G. de Becker*, Dar strachu. Jak wykorzystywać sygnały o zagrożeniu, które ostrzegają nas przed przemocą i zapewniają przeżycie, Poznań 1998; *E. Bieńkowska*, Wiktymologia. Zarys wykładu, Warszawa 2000; *taż*, Zjawisko wiktymizacji wtórnej: pojęcie, przyczyny, przeciwdziałanie (na przykładzie niektórych polskich regulacji karnych), Arch. Krym. 2007–2008, t. XXIX–XXX; *E. Bieńkowska*, *L. Mazowiecka*, Państwowa kompensata przysługująca ofiarom niektórych przestępstw. Komentarz, Warszawa 2011; *J. Błachut*, Problemy związane z pomiarem przestępczości, Warszawa 2007; *B. Czarnecki*, *W. Siemiński*, Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej, Warszawa 2004; *H. von Henting*, The Criminal and his Victim. Studies in the Sociobiology of Crime, New York 1979; *B. Hołyst*, Rola ofiary w genezie zabójstwa, PiP 1964, z. 4; *B. Hołyst*, *E. Kube*, Strach przed przestępczością – zaniedbany problem polityki kryminalnej, Prok. i Pr. 1995, Nr 1; *A. Kępiński*, Lęk, Kraków 1995; *G. Kelling*, *C. M. Coles*, Wybite szyby. Jak zwalczyć przestępczość i przywrócić ład w najbliższym otoczeniu, Poznań 2000; *K. Kisiała*, *T. Jezierski*, Holistyczne rozumienie problemów bezpieczeństwa, [w:] Bezpieczny obywatel – bezpieczne państwo, red. *J. Widacki*, *J. Czapska*, Lublin 1998; *M. Kuć*, Leksykon kryminologii, Warszawa 2015; *M. Kuć*, Poczucie bezpieczeństwa jako problem kryminologiczny i wiktymologiczny, [w:] Społeczno-moralna potrzeba bezpieczeństwa i porządku publicznego, red. *J. Świtka*, *M. Kuć*, *G. Gozdór*, Lublin 2007; *A. Marek*, Ofiara przestępstwa a wymiar sprawiedliwości, SKKiP 1989, t. 16; *L. Mazowiecka*, Państwowa kompensata dla ofiar przestępstw, Warszawa 2012; *L. Mazowiecka*, Wiktymizacja wtórna, Warszawa 2012; *A. S. Reber*, Słownik psychologii, Warszawa 2000; *H. J. Schneider*, Wiktymologia. Nauka o ofierze przestępstwa, SKKiP 1980, t. 11; *A. Siemaszko*, Kogo biją, komu kradną. Przestępczość nie rejestrowana w Polsce i na świecie, Warszawa 2001.

§ 17. Definicja i przedmiot badań wiktymologii

Kryminologiczna problematyka ofiary przestępstwa powinna być analizowana w perspektywie wyników badań wiktymologii. **Wiktymologia** (łac. *Victima* – ofiara i gr. *Logos* – nauka) jest nauką „o wiktymizacji i ofiarach w kontekście funkcjonowania systemów wymiaru sprawiedliwości”[1].

[1] *E. Bieńkowska*, Wiktymologia. Zarys wykładu, Warszawa 2000, s. 79.

www.testy-prawnicze.pl

Zapotrzebowanie na naukę o ofiarach przestępstw pojawiło się na tle analiz dotyczących przestępstwa i jego sprawcy. Do pewnego momentu badań nad przestępczością uznawano za niekwestionowaną prawidłowość to, że **sprawca jest stroną aktywną** („głównym aktorem") przestępstwa. W miarę rozwoju badań naukowych kryminologii (wspomaganej naukami o człowieku, tj. psychologią, pedagogiką, socjologią) zaczęto zastanawiać się, **czy zawsze ofiara jest stroną pasywną w przestępstwie**. W kontekście tak zadanego pytania, odpowiedzi okazały się już mniej jednoznaczne. Dało to początek naukowym zainteresowaniom na temat **roli ofiary w genezie przestępstwa**, wyznaczając podstawowy przedmiot badań wiktymologii. Rolę ofiary w genezie przestępstwa można rozpatrywać w aspekcie wpływu na:

1) **powzięcie zamiaru** przestępczego,
2) **realizację zamiaru** przestępczego.

O rozwoju wiktymologii świadczy rozbudowany katalog jej rodzajów:

1) teologiczna,
2) naturalna,
3) ekologiczna,
4) indywidualna,
5) grup społecznych,
6) społeczna,
7) kryminalna,
8) ogólna,
9) tzw. nowa wiktymologia[1].

Wiktymologia **teologiczna** bada:

1) ofiarę jako wyraz aktu religijnego,
2) historyczne utrwalenie pojęcia „ofiara" w tradycji religijnej,
3) zróżnicowanie kategorii ofiar składanych bóstwom np. za grzechy, przebłagalna, całopalna, pojednania, zadośćuczynienia.

B. Hołyst wyróżnia podstawowe rysy wiktymologii wczesnometafizycznej, wśród których znajdują się:

1) świadome wyniszczanie, uśmiercanie zwierząt jako symbol kary śmierci za grzech;
2) zwierzę jako substytut grzesznika; (uśmiercanie zwierzęcia było traktowane jako przebłaganie za grzechy);
3) rola przelewu krwi w akcie ofiary[2].

Cechą charakterystyczną wiktymologii **naturalnej** jest:

1) przyjęcie prawidłowości, że przyroda opiera się na zasadzie współzawodnictwa i zasadzie doboru (selekcji), które zakładają walkę o życie w grupie organizmów (walka o byt);
2) konieczność ofiar w przyrodzie wynika z niemożliwości wyżywienia wszystkich organizmów i zapewnienia im optymalnych warunków życia;
3) zasada: słabszy musi padać ofiarą silniejszego.

[1] *B. Hołyst*, Wiktymologia, Warszawa 1997, s. 21–33; por. *E. Bieńkowska*, Wiktymologia, s. 15–27.
[2] *B. Hołyst*, Wiktymologia, s. 23–24.

www.testy-prawnicze.pl

Wiktymologia naturalna czerpie założenia z koncepcji ewolucji *Karola Darwina* i konsekwencji, jakie wynikają z tego, że człowiek jest częścią przyrody.

Wiktymologia **ekologiczna** wykorzystuje w swoich badaniach zależności związków pomiędzy organizmami a środowiskiem oraz pomiędzy samymi organizmami. Bada funkcjonowanie układu: drapieżca – ofiara. Pytania, jakie stawia wiktymologia ekologiczna to:

1) jakie cechy decydują o tym, że jedne osobniki stają się częściej ofiarami od innych?
2) jaki jest udział ofiar w genezie walki, której konsekwencją jest śmierć, czyli jak same ofiary przyczyniają się do własnej zguby?
3) jakie związki łączą ofiarę z drapieżcą?
4) jakie są zależności międzygatunkowe, z których wynika jakaś szkoda dla jednego z dwóch gatunków powiązanych układem drapieżca – ofiara.

Cechą charakterystyczną wiktymologii jest przypisywanie zależnościom antagonistycznym, takim jak: konkurencja, drapieżnictwo, pasożytnictwo, głównej roli w regulacji stosunków ilościowych i jakościowych w przyrodzie.

Wiktymologia **indywidualna** „zajmuje się osobą, która w danym konkretnym przypadku ze względu na jakiś rodzaj cech stała się bądź może się stać w konkretno-społecznym i konkretno-przestrzennym usytuowaniu przedmiotem pokrzywdzenia”[1]. Główną problematyką badawczą jest typologia cech wiktymizujących sytuację danej osoby.

Ważne miejsce w ramach problematyki wiktymologicznej, a zwłaszcza wiktymologii indywidualnej zajmuje pojęcie **potencjału wiktymogennego**, który oznacza „system cech jednostki, grupy, makrostruktury społecznej, organizacji instytucjonalnej, organizacji państwowej oraz cech warunków życia, które prowadzą do powstania zagrożenia przestępstwem”. Płaszczyzny występowania tego potencjału to:

1) **kondycja biologiczna** osób, np. obniżona sprawność fizyczna, wiek osoby (wpływa na świadomość zagrożeń oraz możliwości obrony);
2) **kondycja psychiczna** osób, np. brak mechanizmów obronnych;
3) **kondycja społeczna**, np. status społeczny – prestiż (wysoki lub niski – przekonanie o bezkarności czynu wobec włóczęgi), krąg towarzyski, wykonywany zawód (taksówkarz, dozorca);
4) **kondycja ekonomiczna** (posiadanie dóbr materialnych, dysponowanie przestrzenią i możliwościami osiągania wyższego statusu ekonomicznego)[2].

Wiktymologia **grup społecznych** zajmuje się badaniem cech grup społecznych, które posiadają **wspólne elementy kondycji:**

a) **biologicznej** (np. wiek, płeć),
b) **kulturowej** (np. światopogląd, ideologia),
c) **ekonomicznej** (np. standard ekonomiczny),
d) **organizacyjnej** (np. określony sposób i rodzaj działalności),

[1] Tamże, s. 31.
[2] Tamże, s. 31–32.

www.testy-prawnicze.pl

e) **społecznej** (np. prestiż zawodu, zajmowanego stanowiska czy sprawowanej funkcji).

Wiktymologia grup społecznych, dążąc do określenia zagrożenia wiktymizacyjnego, musi poznać cechy społeczeństwa jako całości, na tle której pewne grupy posiadają cechy odróżniające je od innych grup i decydujące o ryzyku zagrożenia wiktymizacyjnego.

Wiktymologia społeczna ma za zadanie poznanie obszaru zagrożenia wiktymizacyjnego poprzez poznanie społeczeństwa w perspektywie całości jego cech i funkcjonowania. We współczesnym świecie wiktymizacja (którą bada wiktymologia społeczna) wynika z zastosowania środków zagłady totalnej, terroryzmu.

Wiktymologia społeczna wykazuje wyraźny związek z polityką społeczną.

Powodem powstania **wiktymologii kryminalnej** była potrzeba doskonalenia profesjonalnej obrony sprawcy przestępstwa przez oskarżanie ofiary (mowa obrończa staje się mową oskarżycielską wobec ofiary) oraz wydzielenie z kryminologii problematyki ofiary, aby zwiększyć możliwości jej wszechstronnego opisu.

Zakres wiktymologii kryminalnej:

1) badanie **związków między sprawcą a ofiarą** przestępstwa,
2) poszukiwanie **form zabezpieczenia** jednostki i innych kategorii społecznych **przed przestępstwem**[1].

Istotna kwestia analiz wiktymologicznych rodzi się na tle badania **sytuacji ofiary w procesie karnym**. Złożoność i znaczenie tej problematyki badawczej staje się podstawą do wyróżniania w ramach wiktymologii kryminalnej węższego jej zakresu, tj. **wiktymologii procesowej**[2]. Wiktymologia ta, badając sytuację ofiary w procesie, zwraca uwagę na:

1) **zakres praw** przysługujących pokrzywdzonemu;
2) **sposób traktowania** ofiary przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości;
3) **przebieg procesu** (zwłaszcza długi czas jego trwania, który ma wpływ na przedłużanie sytuacji pokrzywdzenia ofiary przez konieczność przypominania sobie o negatywnym zdarzeniu w związku ze składaniem zeznań).

Badania prowadzone w wymienionych obszarach wielokrotnie prowadzą do wniosków, że działanie sprawcy przestępstwa nie jest wyłącznym źródłem pokrzywdzenia. **Niewłaściwy sposób traktowania ofiary po przestępstwie** (zwłaszcza w sytuacji procesowej) **stanowi źródło pokrzywdzenia prowadząc do tzw. wiktymizacji wtórnej.**

Przypadki **wiktymizacji wtórnej** zachodzą również w sytuacjach niesłusznych i **krzywdzących opinii społecznych stygmatyzujących ofiarę** (np. przypisywanie winy ofierze zgwałcenia).

Wiktymologia **ogólna** najszerzej ujmuje problematykę ofiar i źródeł ich pokrzywdzenia, obejmując swoim zainteresowaniem takie źródła pokrzywdzeń jak: powodzie, trzęsienia Ziemi, huragany, choroby, ale także pokrzywdzenia spowodo-

[1] Tamże, s. 33–37.
[2] *E. Bieńkowska*, Wiktymologia, s. 43.

www.testy-prawnicze.pl

wane aktywnością człowieka. Rozbudowanie źródeł pokrzywdzenia powoduje, że wyróżnia się w tym kontekście **dwie grupy źródeł pokrzywdzenia, tj.:**

1) **siły przyrody (zagrożenia naturalne)**,
2) **zachowanie człowieka (zagrożenie antropogeniczne)**.

Ofiary sił przyrody występują w większości niezależnie od aktywności człowieka (powodzie, epidemie, susze).

W drugiej grupie znajdują się ofiary, których pokrzywdzenie jest spowodowane aktywnością człowieka, chociażby niezamierzoną. W tej grupie znajdują się następujące ofiary:

a) broni masowej zagłady;
b) działań wojennych;
c) nadużyć politycznych, ekonomicznych, rasowych, religijnych;
d) zanieczyszczenia środowiska naturalnego;
e) wypadków: komunikacyjnych, sportowych, wypadków przy pracy;
f) alkoholizmu i narkomanii;
g) przestępstw[1].

Nowa wiktymologia – zajmuje się **osobami pokrzywdzonymi w wyniku naruszenia uniwersalnych standardów praw człowieka** (twórca – *R. Elias*). W analizie wiktymizacji należy uwzględniać także ocenę systemów społeczno-politycznych i ekonomicznych. Powstanie tej koncepcji wiktymologii wiązać należy z rozszerzeniem ruchu na rzecz obrony praw człowieka.

§ 18. Zadania wiktymologii

Zadania wiktymologii można ująć w następujący sposób:

I. ogólne:
1) diagnoza sytuacji,
2) interpretacja sytuacji,
3) zapobieganie zjawiskom niepożądanym,
4) propozycje tworzenia sytuacji pożądanych;

II. szczegółowe:
1) powszechna edukacja społeczna o potrzebie rozumienia stosunków społecznych, własnej roli w społeczeństwie, odpowiedzialności za nieostrożność i prowokację, ochrony samego siebie przed staniem się ofiarą;
2) instytucjonalne, formalne i nieformalne zabezpieczenia pełnego powrotu poszkodowanej osoby do społeczeństwa (pomoc na rzecz ofiar). Braki w tym zakresie istotnie widać w przypadku ofiar przestępstw seksualnych (stygmatyzacja ofiary przestępstwa);
3) proces psycho- i socjoterapii osób podatnych na uleganie sytuacjom zagrożenia[2].

[1] Tamże, s. 67.
[2] *B. Hołyst*, Wiktymologia, s. 37–39.

www.testy-prawnicze.pl

Wiktymologia, podejmując problem wiktymizacji, opisuje to zjawisko, dąży do wyjaśnienia jego przyczyn, poszukuje sposobów przeciwdziałania mu również w kontekście usuwania następstw wiktymizacji, informowania o istniejących i skutecznych sposobach w tym zakresie.

Wiktymologia, obok diagnozy dotyczącej zagrożenia ogólnego, dąży do formułowania wniosków dotyczących **zagrożenia poszczególnych kategorii demograficznych**. W tym kontekście istotne jest określenie zagrożenia, jakie wynika np. z wieku, płci, wyglądu zewnętrznego, konieczności poruszania się po określonym terenie w określonym czasie.

Zadania wiktymologii mogą być ujmowane z punktu widzenia poznawczego, praktycznego oraz metodologicznego (konieczność wykorzystywania aparatu diagnostyczno-interpretacyjnego innych nauk).

Prawidłowa realizacja wszystkich zadań wiktymologii powinna doprowadzić do stworzenia społecznej **polityki antywiktymizacyjnej**.

W wiktymologii można wyróżnić **dwie orientacje**:

1) **naukową**,
2) **praktyczną**.

Orientacja naukowa koncentruje się na **badaniu** (przy wykorzystaniu metod naukowych) zjawiska wiktymizacji, budowaniu typologii ofiar.

Orientacja praktyczna natomiast ma na celu **pomoc ofiarom przestępstw**. Pomoc ta obejmuje: pomoc prawną, medyczną, psychologiczną, terapeutyczną, materialną. Nastawiona jest na redukowanie skutków zaistniałego zdarzenia o charakterze krzywdzącym. W ramach orientacji praktycznej ważne miejsce zajmują działania podejmowane na rzecz zmniejszenia prawdopodobieństwa powtórnej wiktymizacji np. częste w przypadku ofiar przemocy domowej[1].

§ 19. Pojęcie ofiary i typologie ofiar

Warto wspomnieć o trudnościach w definiowaniu pojęcia ofiary. Wynikają one z tego, że w większości ustawodawstw prawnokarnych brak jest określenia tego terminu.

Ofiara – to **osoba**, która w wyniku jakiegoś zdarzenia **doznała krzywd i szkód, czyli została** nim **pokrzywdzona**.

Ofiara przestępstwa to **osoba pokrzywdzona przestępstwem**.

Zapoczątkowanie badań wiktymologicznych doprowadziło do powstania pierwszych **typologii ofiar**. Wśród nich ważne miejsce zajmuje typologia ofiar według *H. von Hentinga*[2].

H. von Henting podzielił ofiary na **typy ogólne** i **typy psychologiczne**.

[1] Por. *E. Bieńkowska*, Wiktymologia, s. 76–77.

[2] *H. von Henting*, The Criminal and his Victim. Studies the Sociobiology of Crime, New York 1979, s. 386–389, 419–429.

www.testy-prawnicze.pl

Typy ogólne ofiar:
1) ludzie młodzi,
2) kobiety,
3) starcy,
4) upośledzeni i niesprawni umysłowo,
5) imigranci, mniejszości narodowe, ociężali umysłowo.

Typy psychologiczne ofiar:
1) depresyjne,
2) żądne zysku i zachłanne,
3) lubieżne,
4) samotne,
5) dręczyciele,
6) osoby uwikłane w tzw. sytuacje bez wyjścia.

Inną typologię zaproponował ***S. Schafer***. Wyróżnił on następujące **typy ofiar**:
1) niepozostające w żadnym związku ze sprawcą,
2) prowokujące,
3) przyspieszające,
4) słabe biologicznie,
5) o najniższej pozycji społecznej,
6) polityczne,
7) ofiary samowiktymizacji[1].

Na gruncie wiktymologii analizowana jest kwestia **odpowiedzialności ofiary** w kontekście **tzw. winy ofiary**. **Ofiara winna** to taka, która czyni coś, co prowadzi do wiktymizacji, zaś niewinna, to taka, która nie robi nic, co prowadziłoby do wiktymizacji, a pomimo tego doznaje krzywd i szkód w wyniku działania przestępcy (*B. Mendelson*)[2].

§ 20. Rola ofiary w genezie przestępstwa

Wiktymologia, badając **rolę ofiary w genezie przestępstwa**, zwraca uwagę na dwa istotne czynniki, a mianowicie:
1) predestynację,
2) prowokację.

Predestynacja na gruncie wiktymologii oznacza szczególną podatność na stanie się ofiarą przestępstwa.

Prowokacja natomiast jest takim rodzajem zachowania się ofiary, które okazało się dla sprawcy wyzywające i stymulujące do zachowania przeciwko tej osobie. Można mówić o prowokacji niezawinionej i prowokacji zawinionej.

[1] *E. Bieńkowska*, Wiktymologia, s. 32.
[2] Tamże, s. 33.

www.testy-prawnicze.pl

Prowokacja **niezawiniona** występuje wtedy, gdy ofiara nie mogła sobie zdawać sprawy z tego, że jej zachowanie może być odebrane przez sprawcę jako prowokujące.

Prowokacja **zawiniona** ma miejsce wówczas, gdy ofiara co najmniej powinna przewidywać, że jej zachowanie może się okazać prowokujące dla sprawcy.

§ 21. Pojęcie i rodzaje wiktymizacji

Przez pojęcie **wiktymizacji** należy rozumieć **pokrzywdzenie**. Z punktu widzenia przydatności badań wiktymologicznych i kryminologicznych dla prawa karnego najistotniejszym zagadnieniem jest **wiktymizacja kryminalna, tj. pokrzywdzenie przestępstwem**. W zakresie tej problematyki wyróżnia się:

1) wiktymizację pierwotną oraz
2) wiktymizację wtórną.

Przez pojęcie **wiktymizacji pierwotnej** rozumieć należy „**bezpośrednie**, płynące wyłącznie z przestępstwa jego **negatywne następstwa** psychofizyczne i materialne dla ofiary”[1].

Przykłady takich następstw to: śmierć, uszkodzenia ciała, cierpienia fizyczne i psychiczne.

Wiktymizacja wtórna natomiast to **negatywne przeżycia ofiary** będące **skutkiem jej kontaktów z organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości**, które potęgują zjawisko wiktymizacji pierwotnej. **Wiktymizacja wtórna** odnosi się więc wyłącznie do **ofiar** tych **przestępstw, które zostały ujawnione** i stały się przedmiotem formalnych postępowań karnych[2].

Przykładem może być w tym zakresie przedłużające się postępowanie karne, niewłaściwe traktowanie ofiary podczas czynności procesowych (np. oskarżanie jej za fakt przestępstwa itp.).

Wiktymizacja może być rozpatrywana w sensie:

1) statycznym,
2) dynamicznym.

Wiktymizacja w sensie statycznym oznacza zjawisko występowania ofiar w społeczeństwie.

Wiktymizacja w sensie dynamicznym oznacza proces stawania się ofiarą.

Do określenia poziomu wiktymizacji służą **badania typu *victim surveys*** lub *victimization surveys*. Badania te prowadzone są z wykorzystaniem ankiet pocztowych lub telefonicznych, wywiadów bezpośrednich. Mają one za zadanie **określenie wielkości przestępczości ukrytej**, są źródłem wiedzy **o ofiarach,** a także **sytuacjach, w jakich popełniane są przestępstwa**. Badania typu *victim surveys* dostarczają

[1] *E. Bieńkowska*, Zjawisko wiktymizacji wtórnej. Pojęcie, przyczyny, przeciwdziałanie (na przykładzie niektórych polskich regulacji karnych), Arch. Krym. 2007–2008, Nr 29–30, s. 67.

[2] Tamże.

www.testy-prawnicze.pl

informacji **o tym, jakie osoby są szczególnie narażone na wiktymizację**, mają więc istotne znaczenie w ustalaniu sposobów przeciwdziałania przestępczości[1]. Jest to ustalanie ciemnej liczby przestępstw za pomocą **tzw. metody ofiary**.

Inna metoda ustalania ciemnej liczby przestępstw to **tzw. metoda sprawcy**, która polega na zadawaniu osobom pytań (odpowiedź jest anonimowa), czy popełniły przestępstwa, o których nikt się nie dowiedział.

Pierwsze **sondaże wiktymizacyjne** pojawiły się w końcu **lat 60. XX w.** w Stanach Zjednoczonych. Na zlecenie tzw. **Komisji *Johnsona*** (*President Johnson's Commision on Law Enforcement and Administration of Justice*) został opracowany projekt badawczy, którego celem było uzyskanie informacji o przestępstwach od społeczeństwa, a nie od organów ścigania.

W **latach 80. XX w.** wzrosła popularność badań wiktymizacyjnych. Poza sondażami lokalnymi zaczęły być wykorzystywane sondaże ogólnokrajowe (np. w Kanadzie, Australii, Szwajcarii, Hiszpanii, Holandii, Wielkiej Brytanii). W tym samym czasie pojawiają się **międzynarodowe badania wiktymizacyjne**.

Wzrost popularności badań wiktymizacyjnych i naukowy entuzjazm badaczy stał się podstawą do propozycji, aby badania wiktymizacyjne stały się alternatywą dla statystyk kryminalnych. Początkowo sądzono, że dostarczają one pełniejszych danych niż statystyki kryminalne i mogą być konkurencyjnym źródłem pozyskiwania informacji o zjawisku przestępczości. Niemniej jednak, pomimo ich popularności, nie uzyskały nigdzie statusu badań alternatywnych wobec statystyk kryminalnych. Stanowią **komplementarne źródło informacji o przestępczości**[2].

Wskaźniki wiktymizacji:

1) ogólny wskaźnik wiktymizacji;
2) wskaźnik wiktymizacji dla poszczególnych rodzajów przestępstw (stanowi go odsetek ofiar danego rodzaju przestępstwa wśród ogółu badanych);
3) wskaźnik wiktymizacji wielokrotnej dla poszczególnych rodzajów przestępstw (odsetek osób, które były co najmniej dwukrotnie ofiarą przestępstwa danego rodzaju wśród całej grupy badanych);
4) ogólny współczynnik ryzyka wiktymizacji (liczba analizowanych przestępstw, która przypada na pewną stałą liczbę – najczęściej 100 badanych);
5) współczynnik ryzyka wiktymizacji dla poszczególnych rodzajów przestępstw (stanowi go liczba rozpatrywanych przestępstw danego rodzaju przypadająca na stałą liczbę, najczęściej 100 badanych);
6) ogólny wskaźnik zgłoszeń przestępstw na Policję (odsetek zgłoszonych przestępstw wśród ogółu ofiar).

[1] *E. Bieńkowska*, Wiktymologia, s. 37–39.
[2] *J. Błachut*, Problemy związane z pomiarem przestępczości, Warszawa 2007, s. 289, 292, 299.

www.testy-prawnicze.pl

§ 22. Strach przed przestępczością i poczucie bezpieczeństwa

I. Pojęcie strachu i lęku

Problematyka poczucia bezpieczeństwa ściśle wiąże się z pojęciem strachu przed zagrożeniami (w tym przede wszystkim strachu przed przestępczością) – kategorii podlegającej badaniom na gruncie wiktymologii kryminalnej. Strach przed przestępczością został uznany za zjawisko społecznie ważne.

Strach (*fear*) oznacza „stan emocjonalny pojawiający się w obecności lub przy oczekiwaniu niebezpiecznego lub szkodliwego bodźca”[1]. Strach odróżnia się od lęku, uznając, że **strach odnosi się do określonych obiektów lub zdarzeń; jest przedmiotowy, co pozwala na wskazanie, czego się boimy**. **Lęk** natomiast to bardziej ogólny stan emocjonalny, który cechuje **nieokreśloność przedmiotowa**, często określany jest mianem niepokoju. **Strach i obawa są reakcjami na zagrożenie zewnętrzne**, przy czym przedmiot czy sytuacja zagrażająca są zwykle przez podmiot uświadamiane. Lęk i niepokój natomiast są wywołane zagrożeniem wewnętrznym nieuświadamianym przez podmiot. Osoba, która przeżywa strach, obawia się tego, co stanowi **realne zagrożenie**, a jej przeżycie pojawia się w momencie tego bezpośredniego zagrożenia. Lęk natomiast powstaje w sytuacji obiektywnie bezpiecznej.

Strach jest sygnałem intuicyjnym najwyższego rzędu, który przekazuje informację o zagrożeniu i wpływa na uruchomienie mechanizmów obronnych[2].

W literaturze dokonuje się **różnicowania strachu** na:
1) strach **konkretny** (*concrete fear*),
2) strach **niesprecyzowany** (*formless fear*),
3) strach **altruistyczny**, o którym można mówić, gdy obawa o zagrożenie dotyczy kogoś bliskiego (dzieci, małżonka, rodziców)[3].

Z punktu widzenia wiktymologii kryminalnej pojęcie strachu jest zawężane do strachu przed przestępstwem i przestępczością *(fear of crime)*.

Czynniki wpływające na nasilenie strachu przed przestępczością są jednocześnie czynnikami zmniejszającymi poczucie bezpieczeństwa.

Literatura omawiająca problem bezpieczeństwa w przestrzeni publicznej wskazuje miejsca szczególnie zagrożone **tzw. przestrzenie strachu**, w których poczucie bezpieczeństwa jest mniejsze, a mianowicie są to miejsca:
1) w których występuje **rzeczywista koncentracja czynów przestępczych**,
2) w których występują **oznaki czynów przestępczych** lub inne oznaki powodujące poczucie zagrożenia np. przebywanie osób, które wzbudzają podejrzenia lub lęk; graffiti,
3) o których potocznie **sądzi się, że są niebezpieczne**[4].

[1] *A. S. Reber*, Słownik psychologii, Warszawa 2000, s. 711.

[2] *G. de Becker*, Dar strachu. Jak wykorzystywać sygnały o zagrożeniu, które ostrzegają nas przed przemocą i zapewniają przeżycie, Poznań 1998, s. 98.

[3] *B. Hołyst*, Wiktymologia, s. 399.

[4] *B. Czarnecki*, *W. Siemiński*, Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej, Warszawa 2004, s. 55.

www.testy-prawnicze.pl

Poczucie bezpieczeństwa oznacza odzwierciedlony w świadomości stan bezpieczeństwa, który zakłada istnienie, obok komponentu intelektualnego („wiem, że jestem bezpieczny") komponentu emocjonalnego („czuję się bezpieczny"). Poczucie bezpieczeństwa jest subiektywnym określeniem wskazującym na zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa[1].

II. Czynniki wpływające na poczucie bezpieczeństwa

Poczucie bezpieczeństwa jest kategorią zindywidualizowaną, zależną od wielu czynników.

Należy stanowczo podkreślić, że czymś innym jest faktyczne zagrożenie przestępczością, a czymś innym ten poziom zagrożenia, jaki można ustalić, badając poczucie bezpieczeństwa, chociaż niewątpliwie ma na nie wpływ faktyczne zagrożenie przestępczością.

Według badań *A. Siemaszki*, wśród **czynników wpływających na nasilenie strachu przed przestępczością i poczucie bezpieczeństwa** należy wymienić:

1) płeć;
2) wiek (ponadprzeciętne zagrożenie cechuje osoby starsze; osoby młode – boją się mniej);
3) wiktymizacja wielokrotna;
4) prowadzenie towarzyskiego stylu życia, który zwiększa ryzyko wiktymizacji;
5) osamotnienie w walce z przestępczością, które wyraża się w niemożliwości liczenia na pomoc Policji czy pomoc sąsiedzką;
6) przekonanie o nieskuteczności działań Policji w walce z przestępczością;
7) zamieszkiwanie w większych aglomeracjach miejskich;
8) społeczna percepcja zagrożenia przestępczością;
9) wyższe wykształcenie (osoby lepiej wykształcone mają wyższą świadomość faktycznego zagrożenia; częściej mieszkają w dużych miastach, w których przestępczość jest znacznie większa; wyższy jest ich status społeczny i ekonomiczny, co powoduje ryzyko utraty czegoś wartościowego);
10) niedostateczna świadomość zagrożeń;
11) faktyczne zagrożenie przestępczością. Podkreśla się w literaturze, że „**zwiększony lęk przed przestępczością,** z jednej strony, jest w dużym stopniu niezależny od rzeczywistej dynamiki przestępczości i uwarunkowany znacznie bardziej czynnikami ogólnospołecznymi, z drugiej jednak strony, zarówno przez media, jak i polityków był i jest interpretowany jednoznacznie jako obawa przed staniem się ofiarą przestępstwa"[2];

[1] *M. Kuć*, Poczucie bezpieczeństwa jako problem kryminologiczny i wiktymologiczny, [w:] Społeczno-moralna potrzeba bezpieczeństwa i porządku publicznego, red. *J. Świtka*, *M. Kuć*, *G. Gozdór*, Lublin 2007, s. 113.

[2] *H. Kury*, Postawy punitarne i ich znaczenie, [w:] Mit represyjności albo o znaczeniu prewencji kryminalnej, red. *J. Czapska*, *H. Kury*, Kraków 2002, s. 115.

www.testy-prawnicze.pl

12) sprawność działania organów wymiaru sprawiedliwości;
13) stan zdrowia fizycznego i psychicznego, w tym zwłaszcza występowanie zaburzeń emocjonalnych, głównie o podłożu nerwicowym;
14) znajomość z osobą, która była ofiarą przestępstwa;
15) zamieszkiwanie w sąsiedztwie osób o niższym statusie społeczno-ekonomicznym;
16) istnienie w najbliższym otoczeniu przejawów nieprzestrzegania ładu i porządku („Problem nie polega (...) na tym, że ktoś jest biedny lub bezdomny, lecz na tym, jak się to przejawia. Na naruszanie ładu i porządku składają się czynności fizyczne, jak nachalne żebranie, oraz następstwa takich zachowań, czyli np. graffiti bądź wraki samochodów na chodnikach)"[1]. Istnieje związek pomiędzy naruszeniami ładu i porządku a przestępczością;
17) częstotliwość kontaktu z informacjami o przestępczości;
18) nieznajomość strategii obrony (psychologicznych i fizycznych);
19) ambiwalencje kulturowe (niestabilność systemu wartości i norm, brak wyraźnych wzorców zachowań)[2].

Obniżone poczucie bezpieczeństwa negatywnie wpływa na naturalne i typowe aktywności jednostki, prowadząc do ich ograniczenia i rezygnacji z niektórych aktywności w sferze życia zawodowego, osobistego i społecznego. Modyfikacje w tym zakresie dotyczą np. takiego ustalania planu dnia, aby o zmroku nie wychodzić z domu. Są one przyczyną zmniejszania życiowych aspiracji i szans zawodowych, często obniżają jakość życia oraz paraliżują normalne psychiczne i społeczne funkcjonowanie jednostki. Obniżone poczucie bezpieczeństwa wpływa na zmianę postaw w kierunku negatywnej percepcji rzeczywistości, wycofania z życia społecznego, zacieśnia osobistą czasoprzestrzeń, zmniejsza zdolność ekspansji w otaczający świat. Obniżone poczucie bezpieczeństwa, które przedłuża się w czasie, może stać się przyczyną poważnych zaburzeń emocjonalnych o charakterze lękowym, w tym – fobii.

Na **zwiększenie poczucia bezpieczeństwa** z kolei ma wpływ odpowiednie kształtowanie środowiska, tj.:
1) organizacja przestrzeni, która daje możliwość kontroli miejsc;
2) tworzenie możliwości dogodnego postrzegania sygnałów zagrożeń;
3) gotowość zbiorowości do współpracy ze sformalizowanymi agendami kontroli społecznej (w tym przede wszystkim z Policją);
4) czytelność reguł współpracy z Policją. Zwiększenie poczucia bezpieczeństwa należy wiązać ze zmianą postaw w kierunku większej aktywności obywateli w zapewnienie bezpieczeństwa sobie i innym;
5) niewątpliwie należy podkreślić, że istotną rolę w zmniejszeniu poziomu lęku przed przestępczością ma **edukacja** jako element holistycznego modelu działań na rzecz bezpieczeństwa, pełniąc **funkcję**:

[1] *G. Kelling*, *C. M. Coles*, Wybite szyby. Jak zwalczać przestępczość i przywrócić ład w najbliższym otoczeniu, Poznań 2000, s. 54.

[2] *A. Siemaszko*, Kogo biją, komu kradną. Przestępczość nierejestrowana w Polsce i na świecie, Warszawa 2001, s. 150–151.

www.testy-prawnicze.pl

a) **diagnostyczną** – informowanie o zagrożeniach,
b) **profilaktyczną** – informowanie o sposobach zapobiegania zagrożeniom i minimalizowania ich skutków,
c) **terapeutyczną** – informowanie o postępowaniu w trakcie i po ustaniu zagrożenia[1].

[1] *K. Kisiała*, *T. Jezierski*, Holistyczne rozumienie problemów bezpieczeństwa, [w:] Bezpieczny obywatel bezpieczne państwo, red. *J. Widacki*, *J. Czapska*, Lublin 1998, s. 384.

www.testy-prawnicze.pl

NOTATKI

www.testy-prawnicze.pl

ROZDZIAŁ VI

PRZESTĘPCZOŚĆ Z UŻYCIEM PRZEMOCY

Literatura uzupełniająca: *B. Gruszczyńska*, Przemoc wobec kobiet w Polsce. Aspekty prawnokryminologiczne, Warszawa 2007; *taż*, Przemoc wobec kobiet i reakcja Policji w perspektywie międzynarodowej, Arch. Krym. 2007–2008, t. XXIX–XXX; *M. Kosewski*, Agresywni przestępcy, Warszawa 1977; *J. Mazur*, Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość, Warszawa 2002; *M. Płatek*, Karnoprawne modele przeciwdziałania przemocy w rodzinie, Arch. Krym., 2007–2008, t. XXIX–XXX; *I. Pospiszyl*, Przemoc w rodzinie, Warszawa 1994; *taż*, Razem przeciw przemocy, Warszawa 1999; Przemoc w życiu codziennym, red. *B. Hołyst*, Warszawa 1997; *D. Wójcik*, Przestępczość i sprawcy przestępstw z użyciem agresji, Arch. Krym. 1990, t. XVII.

§ 23. Definicja i rodzaje agresji

Na gruncie psychologii, na określenie zachowania człowieka o charakterze gwałtownym, łamiącym zasady współżycia społecznego funkcjonuje pojęcie agresji. W tym zakresie możliwe jest jej definiowanie:

1) w znaczeniu **obiektywnym** – w tym przypadku zwraca się uwagę na skutki, jakie zachowanie wywołuje, np. śmierć, zranienie, spowodowanie określonej szkody fizycznej lub psychicznej, wywołanie bólu, cierpienia;
2) w znaczeniu **subiektywnym** – w takiej sytuacji ważny jest stan psychiczny działającego podmiotu, tj. charakterystyczny stan emocjonalny lub zamiar wywołania śmierci lub uszkodzenia ciała, bądź wywołania bólu lub cierpienia.

Dominujące jest ujęcie agresji, które akcentuje czynnik subiektywny. Z tego względu najczęściej przez pojęcie **agresji** rozumie się takie zachowania, które mają za cel:

1) wyrządzenie **krzywdy** innej osobie lub
2) sprawienie **bólu** innej osobie

bez względu na to, czy cel ten w wyniku zachowania **uda się osiągnąć**.

www.testy-prawnicze.pl

Wśród prób **wyjaśnienia zjawiska agresji** można spotkać kilka **koncepcji**, a mianowicie:

1) koncepcje biologiczne:
   a) instynktywistyczne (koncepcja *Z. Freuda*, koncepcja *K. Lorenza*),
   b) inne koncepcje biologiczne (genetyczna, neurofizjologiczna, hormonalna);
2) koncepcja frustracji – agresji;
3) koncepcja społecznego uczenia się zachowań agresywnych;
4) koncepcja podkultury przemocy;
5) koncepcja społecznych źródeł agresji we współczesnych społeczeństwach

(szerzej na temat wymienionych koncepcji w rozdziale II niniejszego skryptu).

Z całą pewnością można współcześnie powiedzieć, że czynniki biologiczne nie stanowią samoistnej przyczyny zachowań agresywnych i przemocowych. Są pewną podstawą, która może wyzwolić takie zachowania, jeśli wystąpią dodatkowo czynniki o charakterze społecznym.

Można wyróżnić kilka **rodzajów agresji**, a mianowicie:

1) jawną – oznacza zewnętrzne, dające się zaobserwować zachowanie. Ten rodzaj agresji jest istotny z punktu widzenia kryminologii i prawa karnego;
2) ukrytą – przejawami jej są myśli, fantazje, wyobrażenia;
3) skierowaną na zewnątrz – oznacza ten rodzaj zachowania agresywnego, który jest ukierunkowany na inne osoby;
4) autoagresję – oznacza skierowanie agresji na sam podmiot działający, jej najbardziej drastycznym przejawem jest samobójstwo;
5) skierowaną **na ludzi**;
6) skierowaną **na przedmioty** lub **zwierzęta**.

   Ten podział agresji ma na uwadze rodzaj podmiotu, wobec którego ukierunkowane są działania agresywne. Jest nim bądź człowiek bądź zwierzęta lub przedmioty;
7) agresję **ekspresyjną (emocjonalną**). W przypadku tego rodzaju **agresja jest celem samym w sobie** np. ból, cierpienia ofiary;
8) agresję **instrumentalną**. Agresja instrumentalna to taka, która ma posłużyć do realizacji **innych celów**:
   a) **prospołeczną** – służącą realizacji społecznie słusznych celów;

      Przykładem agresji prospołecznej jest działanie **policjanta**, który wykorzystuje środki przymusu przeciwko sprawcy przestępstwa, bądź działania **żołnierzy w czasie wojny**. W ramach podanych przykładów ważną kwestią jest to, aby działania uprawnionych podmiotów nie prowadziły do nadużyć przysługującej im władzy. W tym zakresie jednoznaczna ocena agresji prospołecznej może być problematyczna;

   b) **antyspołeczną –** jest to rodzaj agresji, która **godzi w społecznie chronione dobra**;
9) **fizyczną –** zachowanie podejmowane przy użyciu **środków o charakterze fizycznym**, które zmierza do wywołania **szkód również o charakterze fizycznym**;

www.testy-prawnicze.pl

10) **werbalną –** przejawia się w postaci **niefizycznej** i zmierza do wywołania skutków o takim samym charakterze (np. używanie wulgarnych określeń wobec drugiej osoby).

Agresja może być wyzwalana za pomocą różnych mechanizmów. W tym zakresie można mówić o **czynnikach wyzwalających** o charakterze:

1) awersyjnym,
2) instrumentalnym,
3) modelującym,
4) instrukcyjnym,
5) urojeniowym.

Czynniki **awersyjne** to takie, które uważane są za jakieś zagrożenie lub coś nieprzyjemnego. Prowadzą one zwykle do agresji emocjonalnej. W tej grupie znajdują się:

1) atak fizyczny,
2) atak słowny,
3) groźby,
4) niekorzystna zmiana warunków życiowych.

Czynniki **instrumentalne** to takie, które uruchamiają zachowanie agresywne dlatego, że za jego pomocą jednostka może osiągnąć jakieś korzyści. Do tej grupy należą:

1) chęć podporządkowania kogoś w relacji emocjonalnej lub zawodowej,
2) chęć osiągnięcia satysfakcji (czynnik o podłożu patologicznym).

Cechą czynników **modelujących** jest to, że wyzwalają one zachowanie agresywne z uwagi na obecność innych osób (mechanizm działania grupy). Czynniki modelujące występują jako podłoże agresji i przemocy o zbiorowym charakterze. Reakcje agresywne i przemocowe są wywoływane przez sposób zachowania się innych osób (tzw. **społeczny dowód słuszności** – inni zachowują się w określony sposób, a zatem i ja zachowam się tak samo, bo z całą pewnością jest to słuszne, potwierdza to zachowanie innych) i są wzmacniane poczuciem bezkarności w grupie (tzw. dyfuzja odpowiedzialności – „jeśli cała grupa, to tak jakby nikt").

Czynniki **instrukcyjne** są związane, tak jak czynniki modelujące, z zachowaniem innych osób. W tym przypadku jednak zachowanie agresywne następuje, ponieważ instrukcję (wskazówkę) takiego zachowania wydaje osoba ciesząca się autorytetem. Jej zdanie stanowi rodzaj uzasadnienia słuszności i pozbawia jednostkę wahania czy obaw wiążących się z poniesieniem ewentualnej odpowiedzialności karnej.

Czynniki **urojeniowe** są wynikiem patologicznego stanu psychiki jednostki spowodowanego np.:

1) zaburzeniami osobowości,
2) uzależnieniem od alkoholu lub narkotyków.

Zachowanie agresywne jest następstwem zmienionego stanu świadomości jednostki.

www.testy-prawnicze.pl

Wyzwolenie zachowania agresywnego nie przesądza jeszcze o utrwaleniu takiego zachowania i wbudowaniu go w postaci wzorca charakterologicznego. Aby taki wzorzec powstał, zachowanie agresywne musi zostać **utrwalone**. Można mówić o następujących rodzajach utrwalenia, które mają charakter **wzmocnień**:
1) wzmocnienia zewnętrzne,
2) wzmocnienia wewnętrzne,
3) wzmocnienia zastępcze.

Wzmocnienia **zewnętrzne** występują wtedy, gdy z powodu zachowania agresywnego jednostka:
1) osiąga jakąś korzyść,
2) otrzymuje nagrodę.

Wzmocnienia **wewnętrzne** to stosowane przez jednostkę różne techniki neutralizacji (szerzej na temat tych technik w rozdziale II niniejszego skryptu), aby:
1) poradzić sobie z wyrzutami sumienia,
2) poradzić sobie z poczuciem winy.

Wzmocnienia **zastępcze** polegają na obserwacji, jak postępuje się z innymi osobami, które zachowują się w określony sposób (jak są one nagradzane czy karne).

§ 24. Definicja przemocy

Pojęcie przemocy jest różnie definiowane na gruncie wielu nauk. Można wskazać kilka wyróżników definicji tego pojęcia, a mianowicie:
1) posłużenie się przez sprawcę siłą fizyczną:
   a) w **dosłownym znaczeniu** (zadawanie ciosów pięścią, kopanie nogą),
   b) wykorzystanie **przedmiotów**, które mają za zadanie wspomagać siłę mięśni człowieka (np. nóż, pałka),
   c) wykorzystanie **siły zewnętrznej**, której uruchomienie wymaga minimalnego wysiłku mięśni (np. zdetonowanie ładunku wybuchowego);
2) siła fizyczna ma być skierowana **na innego człowieka**, tj. godzić w jego życie, zdrowie (siła ta ma spowodować śmierć lub uszkodzenie ciała);
3) przemoc może mieć charakter **fizyczny** i **psychiczny**. Przemoc w znaczeniu psychicznym oznacza, że jest ona skierowana na psychikę drugiego człowieka w postaci wpływania na decyzję woli (stosowanie groźby użycia siły fizycznej), co powoduje, że w takim znaczeniu ma ona charakter instrumentalny.

W kryminologii przemoc oznacza „rzeczywiste użycie **siły fizycznej** wobec człowieka lub groźbę jej użycia, jeśli **zamiar sprawcy** obejmuje spowodowanie szkód fizycznych w postaci śmierci lub uszkodzenia ciała, bez względu na to, czy działanie sprawcy stanowiło **cel sam w sobie**, czy też miało **charakter instrumentalny**". Taka definicja wyłącza z katalogu przestępstw z użyciem przemocy czyny o charakterze nieumyślnym (np. wypadki komunikacyjne) bez względu na rozmiar ich skutków oraz takie zachowania, które w psychologii określane są mianem agresji

www.testy-prawnicze.pl

werbalnej. Przemoc w kryminologicznym znaczeniu obejmuje najbardziej szkodliwe przejawy agresji.

§ 25. Przemoc w rodzinie

Zachowania o charakterze przemocowym w przedstawionym rozumieniu często występują w środowisku rodzinnym tworząc **sieć przemocy w rodzinie**, na którą składają się:

1) agresor (sprawca przemocy);
2) ofiara;
3) sposoby reagowania na tę przemoc ze strony:
   a) ofiary bezpośredniej,
   b) ofiar pośrednich,
   c) otoczenia.

Szczególnym rodzajem przemocy jest **przemoc małżeńska** (*conjugal violence*), która ma miejsce wtedy, gdy jeden z małżonków (formalnych lub nieformalnych) zachowuje się w sposób, który powoduje cierpienie i destrukcję u drugiego. W większości sytuacji ofiarą przemocy domowej jest kobieta.

Przemoc w rodzinie jest zjawiskiem zróżnicowanym pod względem **form**, wśród których na uwagę zasługują:

1) **przemoc fizyczna** (agresja fizyczna) najbardziej widoczna forma przemocy, która pozostawia ślady, będące wynikiem uderzeń, ugryzień, często z użyciem noża, broni i innych narzędzi;
2) **przemoc psychiczna** (psychiczne znęcanie) – stanowi najmniej widoczną, a zarazem trudną do wykrycia i udowodnienia formę przemocy. Jej przejawami są:
   a) wyzwiska,
   b) groźby,
   c) nękanie,
   d) poniżanie,
   e) szantaż,
   f) wywieranie presji,
   g) zastraszanie,
   h) narzucanie własnych poglądów;
3) **odrzucenie** (wyrażanie niechęci, dezaprobata);
4) **izolacja** (zerwanie więzi uczuciowych);
5) **zaniedbanie** (niewypełnianie ról, zadań przypisanych do realizacji w rodzinie);
6) **nadopiekuńczość** (niechciana – jest złem – syndrom odroczonej krzywdy, brak samodzielności, wyuczona bezradność);
7) **ograniczanie snu i pożywienia** (drastyczny rodzaj przemocy);
8) **degradacja werbalna** – przejawy złego odnoszenia się (mają istotne znaczenie dla poczucia własnej wartości ofiary, ich efekt ma tzw. przedłużony zakres

www.testy-prawnicze.pl

trwania, ulega psychicznemu wbudowaniu i ma wpływ na późniejsze losy ofiary – utrata mechanizmów obrony);

9) **przemoc seksualna** (zgwałcenie) – forma agresji seksualnej polegająca na zmuszaniu do czynności o charakterze seksualnym, dotykania wbrew woli partnerki (obejmuje również gwałt małżeński);
10) **przemoc ekonomiczna** (polega na ograniczeniu swobody w dysponowaniu pieniędzmi, zmuszaniu do pytania partnera o zgodę w zakresie wydatkowania pieniędzy, kontroli wydatków, podejrzliwości w sferze dysponowania pieniędzmi).

Wśród **typów przemocy** z kolei znajdują się:

1) **przemoc gorąca** (cechuje ją złość, gniew, agresja w bogatej formie przejawów, krzyki, rękoczyny, zachowanie impulsywne; jest łatwo zauważalna);
2) **przemoc chłodna** (nie jest łatwo zauważalna, jest odbiciem stosunków panujących w rodzinie z modelem silnej dominacji któregoś z partnerów. Porównuje się ją do „pajęczej sieci", która jest słabo widoczna, a oplata i paraliżuje. Charakteryzuje ją mechanizm przemocy psychicznej, postępujące upokorzenie ofiary);
3) **przemoc strukturalna** (wyraża się w umniejszaniu i nierównym traktowaniu kobiet w sytuacjach publicznych, zawodowych. Wyraża się to np. w nierównym traktowaniu w zakresie podjęcia pracy czy dostępu do niektórych stanowisk);
4) **przemoc symboliczna**;
5) **przemoc rytualna**;
6) **toksyczność** (forma przemocy emocjonalnej, która wyraża się w określonych gestach i innych niewerbalnych komunikatach, które są odczytywane przez ofiarę jako zapowiedź przemocy innego rodzaju np. gorącej);
7) **autoagresja** (forma autoprzemocy);
8) **nadużywanie siebie** (branie odpowiedzialności za przemoc w rodzinie przez ofiarę);
9) **samoutrudnianie** (takie kształtowanie swojej sytuacji zadaniowej, aby doprowadzić do zminimalizowania szans osiągnięcia sukcesu poprzez odkładanie spraw na później).

Charakterystyka typów przemocy pozostaje w związku z charakterystyką typów ofiar. W tym zakresie należy wymienić następujące **typy ofiar**:

1) **ofiary nieujawniające agresji**, zachowują się wobec sprawcy raczej biernie,
2) **ofiary agresywne**,
3) **ofiary dokuczliwe, konfliktowe**, prowokujące różnego rodzaju sytuacje drażliwe.

Zachowanie ofiar agresywnych, dokuczliwych, konfliktowych często prowadzi do przemocy gorącej, której gwałtowność stanowi odpowiedź na postawę i zachowanie ofiary.

Przemoc w rodzinie ma zróżnicowane podłoże. Wśród **uwarunkowań przemocy w rodzinie** należy wymienić:

1) **społeczno-kulturowe uwarunkowania przemocy**: czynniki skorelowane z przemocą w rodzinie:

www.testy-prawnicze.pl

a) międzypokoleniowy przekaz **wzorców przemocy** (międzygeneracyjny przekaz norm),
b) **niski status ekonomiczny rodziny** (niskie zarobki, bezrobocie, zagrożenie utratą pracy jako źródło dodatkowego stresu prowadzącego do przemocy),
c) **izolacja społeczna rodziny** (wyznaczana kontaktami z sąsiadami, instytucjami oraz miejscem zamieszkania) – jej określenie nie jest łatwe; przekazywanie informacji o ewentualnych problemach rodziny związanych z przemocą,
d) **stres społeczny** (wywołany sytuacją polityczną, społeczną, ekonomiczną) – wywołany bezrobociem, sytuacją finansową, samotnym wychowywaniem dzieci. Istotność tego czynnika wynika z faktu, że jakkolwiek przemoc występuje we wszystkich kulturach i środowiskach, to dominuje w kręgach mniejszości etnicznych i niższych warstw społecznych;

2) „**stres psychiczny”** (jego źródłem są zmiany społeczne dotyczące pracy, groźba jej utraty, bezrobocie, a więc te wszystkie elementy życia społecznego, które przekładają się na obniżenie standardów życia rodziny);
3) **koncepcja przemocy jako władzy patriarchalnej**: kultura partriarchalna jest kulturą dominacji, przemoc służy wymuszaniu posłuszeństwa, jest formą kontrolowania i podporządkowania. W ramach tej koncepcji istotne miejsce zajmuje **patriarchalny model rodziny**, w którym dominującą rolę odgrywa mężczyzna (ojciec, mąż). W takim modelu kobiety występują w relacji podporządkowania, są ekonomicznie uzależnione od mężczyzn, często traktowane przedmiotowo. Zwraca się uwagę na to, że władcza rola mężczyzny w relacjach rodzinnych zostaje przeniesiona na relacje instytucjonalne, prowadząc do istotnych dysproporcji w funkcjonowaniu zawodowym i społecznym mężczyzn i kobiet;
4) **koncepcja tzw. cyklu przemocy**, która wyjaśnia dlaczego poniżana ofiara nie decyduje się odejść od partnera i tkwi w układzie przemocy. W świetle tej koncepcji przemoc w rodzinie ma charakter fazowy. Poszczególne fazy następują po sobie, tworząc spiralę przemocy. W **pierwszej fazie** napięcie pomiędzy partnerami narasta (w tym czasie **przemoc** ma charakter **werbalny**, przemoc fizyczna występuje incydentalnie). W **drugiej fazie** następuje wyładowanie napięcia emocjonalnego w postaci **przemocy fizycznej o gwałtownym przebiegu**. **Trzecia faza** to tzw. wyciszenie, **miodowy miesiąc**, w trakcie którego agresor zmienia swoje zachowanie (okazuje pozytywne uczucia, przywiązanie do ofiary). To właśnie charakter trzeciej fazy powoduje, że ofiara nie odchodzi od sprawcy przemocy domowej. Sposób zachowania sprawcy w trzeciej fazie daje nadzieję, że przemoc już nie będzie miała miejsca, że należy do przeszłości. Trzecia faza działa na zasadzie swoistego parawanu, który daje złudne wrażenie poprawnego związku, utrudniając, z jednej strony, radykalne zachowanie ofiary w postaci odejścia od agresora, z drugiej natomiast – zaciera obraz prawdziwych relacji utrudniając działania organów ścigania. Powtarzające się cykle przemocy stają się źródłem kolejnych pokrzywdzeń ofiary, utrwalają jej bierną postawę prowadząc do wyuczonej bezradności;

www.testy-prawnicze.pl

5) **przemoc jako źródło osobistych nagród** („opłacalność przemocy"), skuteczność, daje rezultaty i poczucie sprawowania władzy, mocy, przy dużym poczuciu bezkarności, przemoc podnosi samoocenę agresora;
6) **teoria wymiany** (*exchange theory*) zakłada istnienie zależności pomiędzy niskim statusem ekonomicznym kobiet wynikającym z ich niesamodzielności zawodowej a przemocą domową stosowaną wobec nich. Kobiety nieposiadające wykształcenia i pracy z większym prawdopodobieństwem staną się ofiarami przemocy domowej, ponieważ są uzależnione od partnera;
7) **wpływ zdarzeń traumatycznych z okresu dzieciństwa** (z jednej strony, wyzwalają tendencje do stania się agresorem (poprzez utrwalenie wzorców zachowania agresora) z drugiej – ofiarą (choroba rezygnacji). Przyjęcie roli agresora lub ofiary zależy od zmiennych indywidualnych;
8) **uzależnienia** (od alkoholu, narkotyków).

Problematyczną kwestią jest społeczny odbiór przemocy i funkcjonowanie **stereotypów** (stereotyp: silne trwałe przekonanie, które ujmuje osoby i przedmioty w sposób zbyt uproszczony, przesadny).

Przykłady stereotypów dotyczących zjawiska przemocy domowej:

1) sprawy rodzinne nie powinny wykraczać poza rodzinę (utajnienie przemocy);
2) ingerencja w sprawy rodzinne niesie duże zagrożenie dla ingerujących (strach otoczenia przed wmanipulowaniem w obszar przemocy);
3) wstyd przed sąsiadami i innymi osobami;
4) przekonanie, że „tak ma być" wyniesione z domu rodzinnego;
5) przekonanie, że jest się w stanie poradzić sobie samemu z problemem;
6) brak wiary w pomoc innych ludzi i instytucji;
7) obawa przed intensyfikacją przemocy jako karą za jej ujawnienie
8) obawa przed pozostaniem bez środków do życia, mieszkania itp. w wyniku ujawnienia przemocy;
9) obawa przed zaczynaniem wszystkiego od nowa (akceptacja znanego zła);
10) obawa przed przeniesieniem przemocy na dzieci.

Przemoc w rodzinie jest źródłem poważnych konsekwencji w funkcjonowaniu indywidualnym i zbiorowym ofiary przemocy i źródłem istotnych zaburzeń społecznych.

W grupie **konsekwencji przemocy** w rodzinie należy wymienić:

1) urazy psychiczne i fizyczne (trauma);
2) zespół stresu pourazowego (PTSD) – stres chroniczny;
3) konsekwencje przemocy wobec dzieci (zaniedbanie fizyczne, psychiczne, społeczne);
4) wykształcenie określonego modelu ofiary;
5) utrwalenie mitu kobiecego masochizmu („kobieta lubi być podporządkowana");
6) syndrom wyuczonej bezradności (ktoś dominuje, decyduje, „ja – staję się ofiarą", brak wykształconych kompetencji i umiejętności społecznych);
7) syndrom bitej żony;

www.testy-prawnicze.pl

8) choroba rezygnacji (brak perspektyw życiowych; niepodejmowanie aktywności na rzecz zmiany sytuacji krzywdzącej);
9) **syndrom sztokholmski** (nazwa wprowadzona w wyniku rezultatów badań nad reakcją zakładników napadów terrorystycznych): szczególne związanie ofiary z osobą sprawcy (agresora); identyfikacja ofiary ze światem agresora; uzależnienie od sprawcy; fascynacja osobą agresora – brak umiejętności życia bez agresora;
10) efekt psychologicznej pułapki;
11) syndrom nieprzebaczonej krzywdy: ślad krzywdy z przeszłości jako psychiczna „blizna" (rodzaj traumy znamiennej rysem braku przebaczenia agresorowi).

Sposoby wsparcia dla ofiar przemocy domowej:

1) **pomoc instytucjonalna** (punkty konsultacyjne; organizacje i fundacje; telefony zaufania; Policja; szkoła; placówki medyczne; schroniska pomocy), koordynacja programów, rozwiązania systemowe;
2) **pomoc indywidualna** (w tym – pomoc nieformalna przyjaciół, rodziny, znajomych);
3) **pomoc psychologiczna i psychoterapeutyczna** (terapia indywidualna i grupowa; terapia małżeńska i rodzinna);
4) **kształtowanie sprawności społecznych** (w tym – poprzez wskazywanie na potrzebę świadomości, aby te sprawności mieć).

Przemoc niepowstrzymana sprzyja eskalacji i zwiększa cierpienia ofiary. Negatywne skutki przemocy w rodzinie nie dotyczą tylko jej członków, ale również społeczności lokalnych i całego społeczeństwa (przemoc w rodzinie jako problem społeczny).

Ważne znaczenie dla omawianego tematu ma **ustawa z 29.7.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie** (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 1390). Ustawa definiuje przemoc w rodzinie jako jednorazowe lub powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób wymienionych w pkt 1 w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo (art. 2 pkt 2 PrzemocRU):

1) utraty życia,
2) utraty zdrowia,
3) naruszające ich godność,
4) naruszające nietykalność cielesną,
5) naruszające wolność (w tym seksualną),
6) powodujące szkody na zdrowiu fizycznym lub psychicznym,
7) wywołujące cierpienia i krzywdy moralne osób dotkniętych ich przemocą.

Definicja przyjęta przez ustawę obejmuje od strony podmiotowej wszystkie osoby, które pozostają w bliskiej relacji rodzinnej oraz wspólnie mieszkają lub prowadzą gospodarstwo domowe.

Ustawa z 29.7.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie określa formy pomocy osobie dotkniętej przemocą w rodzinie w tym:

1) poradnictwo:

www.testy-prawnicze.pl

   a) medyczne,
   b) psychologiczne,
   c) prawne,
   d) socjalne,
   e) zawodowe,
   f) rodzinne;
2) interwencję kryzysową i wsparcia;
3) ochronę przed dalszym krzywdzeniem przez uniemożliwienie osobom stosującym przemoc korzystania ze wspólnie zajmowanego z innymi członkami rodziny mieszkania oraz zakazanie kontaktowania i zbliżania do osoby pokrzywdzonej;
4) zapewnienia osobie dotkniętej przemocą w rodzinie bezpiecznego schronienia w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie;
5) badania lekarskiego w celu ustalenia przyczyn i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie oraz wydania zaświadczenia lekarskiego w tym przedmiocie;
6) zapewnienia osobę dotkniętej przemocą w rodzinie, która nie ma tytułu prawnego do zajmowania wspólnie ze sprawcą przemocy lokalu, pomocy w uzyskaniu mieszkania.

Ustawa o przeciwdziałaniu pomocy w rodzinie stanowi o przyjęciu przez Radę Ministrów **Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie**, który określa szczegółowe działania w zakresie (art. 10 PrzemocRU):

1) zapewnienia ochrony i udzielania pomocy osobom dotkniętym przemocą;
2) oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych na osoby, które stosują przemoc;
3) podnoszenia świadomości społecznej na temat przyczyn i skutków przemocy w rodzinie oraz promowania metod wychowawczych bez użycia przemocy;
4) upowszechniania informacji o możliwościach i formach udzielania pomocy zarówno osobom dotkniętym przemocą, jak i stosującym przemoc w rodzinie.

Duże znaczenie ustawy w postępie działań na rzecz ochrony ofiar przemocy w rodzinie nie budzi wątpliwości. Na uwagę zasługują te postanowienia ustawy, które mówią o:

1) oddziaływaniach korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc,
2) podnoszeniu świadomości społecznej na temat przyczyn i skutków przemocy w rodzinie.

Wyższy poziom świadomości społecznej na temat zjawiska przemocy niewątpliwie ma znaczenie w eliminowaniu stereotypów dotyczących przemocy.

Nowym narzędziem normatywnym w zwalczaniu przemocy w rodzinie jest Konwencja Rady Europy otwarta do podpisu 11.05.2011 r. w Stambule o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej

Poszczególne rozdziały Konwencji określają jej cele; definicje podstawowych pojęć wykorzystywanych w Konwencji („przemoc wobec kobiet," „przemoc domowa", „płeć społeczno-kulturowa", „przemoc wobec kobiet ze względu na płeć", „ofiara", „kobiety"); odnoszą się do kwestii: równouprawnienia i niedyskryminacji;

www.testy-prawnicze.pl

kompleksowych i zintegrowanych strategii politycznych dotyczących wszelkich odpowiednich środków mających na celu zapobieganie wszystkim formom przemocy objętym zakresem Konwencji oraz zwalczanie takich form przemocy a także zapewnianie całościowego podejścia do przemocy wobec kobiet (art. 7 Konwencji); profilaktyki; ochrony i wsparcia dla osób zagrożonych przemocą i ofiar przemocy; regulacji prawnych w zakresie prawa materialnego; wykrywania, ścigania, procedur prawnych i środków ochronnych; migracji i azylu; współpracy międzynarodowej; mechanizmu monitorującego wdrażanie przez Strony postanowień Konwencji.

Konwencja zawiera normatywne definicje przemocy wobec kobiet, przemocy domowej oraz przemocy wobec kobiet ze względu na płeć.

W rozumieniu Konwencji, **przemoc wobec kobiet** – to „naruszenie praw człowieka oraz forma dyskryminacji kobiet, w tym wszelkie akty przemocy ze względu na płeć, które prowadzą lub mogą prowadzić do fizycznej, seksualnej, psychologicznej lub ekonomicznej szkody lub cierpienia kobiet, w tym również groźby takich aktów, sytuacje przymusu lub arbitralnego pozbawienia wolności, zarówno w życiu publicznym, jak i prywatnym" (art. 3a. Konwencji). **Przemoc wobec kobiet ze względu na płeć** oznacza „przemoc skierowaną przeciwko kobiecie ze względu na jej płeć lub taką przemoc, która w szczególności dotyka kobiety" (art. 3d. Konwencji). Natomiast **przemoc domowa** – to „wszelkie akty fizycznej, seksualnej, psychologicznej lub ekonomicznej przemocy występujące w rodzinie lub gospodarstwie domowym lub pomiędzy byłymi lub obecnymi małżonkami lub partnerami, niezależnie od tego, czy sprawca i ofiara dzielą miejsce zamieszkania, cz też nie" (art. 3b. Konwencji).

Cele Konwencji zostały określone w następujący sposób (art. 1 Konwencji):

1) **ochrona kobiet** przed wszelkimi formami przemocy oraz **zapobieganie, ściganie i eliminacja przemocy** wobec kobiet i przemocy domowej;
2) przyczynienie się do **eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet** oraz **wspieranie rzeczywistego równouprawnienia kobiet i mężczyzn**, w tym poprzez wzmocnienie pozycji kobiet;
3) stworzenie szeroko zakrojonego planu ramowego, polityk i działań na rzecz **ochrony i wsparcia wszystkich ofiar przemocy wobec kobiet i przemocy domowej;**
4) **zacieśnianie międzynarodowej współpracy** mającej na celu likwidację przemocy wobec kobiet i przemocy domowej;
5) **zapewnienie wsparcia i pomocy** organizacjom i instytucjom władzy wykonawczej w skutecznej współpracy na rzecz **wypracowania zintegrowanego podejścia do likwidacji przemocy wobec kobiet i przemocy domowej**.

W części odnoszącej się do profilaktyki przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, Konwencja powołuje się na **zasadę dobra ofiary** oraz **zasadę indywidualizacji pomocy** (art. 12 ust. 3 Konwencji). Konwencja, określając zobowiązania Stron Konwencji w zakresie profilaktyki, wskazuje na „działania niezbędne do promowania zmian wzorców społecznych i kulturowych dotyczących zachowania kobiet i mężczyzn w celu wykorzenienia uprzedzeń, zwyczajów, tradycji oraz innych

www.testy-prawnicze.pl

praktyk opartych na idei niższości kobiet lub na stereotypowym modelu roli kobiet i mężczyzn" (art. 12 ust. 1 Konwencji). Ponadto, w art. 12 ust. 2 Konwencji ujęto zobowiązanie do podjęcia przez Strony Konwencji koniecznych środków prawnych lub innych działań zapobiegających wszelkim formom przemocy, popełnianej przez osobę fizyczną lub prawną.

Konwencja w osobny sposób traktuje konieczność podnoszenia **świadomości społecznej** w zakresie rozumienia różnych przejawów form przemocy objętych zakresem Konwencji, ich oddziaływania na dzieci oraz potrzeby zapobiegania przemocy w społeczeństwie (art. 13 Konwencji).

Konwencja zwraca uwagę na konieczność **zapobiegania dyskryminacji** i **wzmocnienia pozycji kobiet** jako istotnych elementów działań, których celem jest zapobieganie i zwalczanie przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (np. art. 4 ust. 2, art. 6 Konwencji). Preambuła Konwencji wprost określa, że „**realizacja równouprawnienia kobiet i mężczyzn** *de jure* i *de facto* **stanowi kluczowy element zapobiegania przemocy wobec kobiet**".

Przesłanki, jakimi kierowano się w określeniu treści Konwencji, ujęte w jej Preambule wskazują, m.in. że „przemoc wobec kobiet jest manifestacją nierównego stosunku sił pomiędzy kobietami a mężczyznami na przestrzeni wieków, który doprowadził do dominacji mężczyzn nad kobietami i dyskryminacji tych ostatnich, a także uniemożliwił pełną poprawę sytuacji kobiet". Uznano „strukturalny charakter przemocy wobec kobiet za przemoc ze względu na płeć oraz fakt, że przemoc wobec kobiet stanowi jeden z podstawowych mechanizmów społecznych, za pomocą którego kobiety są spychane na podległą wobec mężczyzn pozycję".

Za **poważne formy przemocy** Konwencja już w Preambule uznaje przemoc domową, molestowanie seksualne, gwałt, małżeństwo z przymusu, tak zwane „przestępstwa w imię honoru" i okaleczanie narządów płciowych, które stanowią poważne naruszenie praw człowieka wobec kobiet i dziewcząt i główną przeszkodę w osiągnięciu równouprawnienia kobiet i mężczyzn.

§ 26. Przestępstwo z użyciem przemocy

Pod pojęciem **przestępstwa z użyciem przemocy** należy rozumieć taką **kategorię kryminologiczną**, która opisuje zachowanie sprawcy przestępstwa, ze względu na specyfikę jego działania. Specyfikę tę wyznacza **posłużenie się przemocą**.

Do kategorii przestępstw z użyciem przemocy należą:

1) przestępstwa, które w opisie ustawowych znamion zawierają znamię „**przemoc**" (art. 119 § 1, art. 127 § 1, art. 128 § 1, art. 153 § 1, art. 191 § 1, art. 197 § 1, art. 202 § 3, art. 203, 232, 245, 246, 250, 260, 264 § 2, art. 280, 281, 282, 289 § 4, art. 346 KK);
2) przestępstwa, które w ustawowych znamionach zawierają znamię „**czynna napaść**" (art. 135 § 1, art. 136, 223, 345 KK);

www.testy-prawnicze.pl

3) przestępstwa, które w ustawowych znamionach zawierają znamię „**znęca się fizycznie**" (art. 207, 246, 247, 352 KK);
4) przestępstwa, które **mogą być popełnione przy użyciu przemocy w znaczeniu kryminologicznym**, pomimo braku w ich opisie znamienia „przemoc". Zazwyczaj są to przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (art. 148–150, 157–159 KK).

Cechą charakterystyczną przestępstw z użyciem przemocy jest ich ciężar **jakościowy**. Godzą one w najważniejsze dobra, takie jak: życie, zdrowie, nietykalność cielesna, które zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym zasługują na najwyższą ochronę. Ta specyfika powoduje, że przestępczość z użyciem przemocy wywołuje bardzo duże zainteresowanie w opinii społecznej, wywołując emocjonalne reakcje strachu, oburzenia o dużej intensywności. Dotyczy to zwłaszcza takich przestępstw jak:

1) zabójstw z użyciem broni palnej,
2) zabójstw na zlecenie (w tym popełnianych w ramach porachunków przestępczych).

W analizach kryminologicznych przestępczości z użyciem przemocy ważnym zagadnieniem pozostaje **problem ciemnej liczby** tego typu przestępstw. Jej zakres wynika z faktu, że ofiary nie są skłonne do powiadamiania organów ścigania o popełnieniu przestępstwa z uwagi na to, że łączy je ze sprawcami tych przestępstw jakaś więź (dotyczy to zwłaszcza przemocy rodzinnej, bójek występujących w kręgach towarzyskich). **Istnienie więzi** znajomości czy pokrewieństwa **pomiędzy sprawcą a ofiarą** jest cechą charakterystyczną przestępczości z użyciem przemocy. W tym przypadku przemoc jest wielokrotnie wynikiem występowania pomiędzy ofiarą i sprawcą **zadawnionych konfliktów**, a bodziec bezpośrednio poprzedzający przestępstwo stanowi jedynie kulminację negatywnych emocji, które znajdują wyraz w zachowaniu przestępczym. Bodziec taki nie musi być szczególnie silny, aby wywołać gwałtowną reakcję sprawcy. Kumulacja emocji na podłożu długotrwałych konfliktów powoduje, że obiektywnie słaby bodziec jest w stanie wywołać taką reakcję sprawcy.

Przykładem tego rodzaju sytuacji jest przysłowiowe zabójstwo żony „**z powodu zbyt słonej zupy**". Tym, co bezpośrednio poprzedza zabójstwo, jest zachowanie żony polegające na podaniu mężowi przesolonej zupy. Zabójstwo jednak nie jest dokonane z tej przyczyny, ale jest wynikiem długotrwałych konfliktów o silnym podłożu emocjonalnym. Podanie przesolonej zupy to **katalizator** wyzwalający gwałtowną reakcję męża. Brak informacji o istnieniu wcześniejszych konfliktów pomiędzy małżonkami powoduje, że analiza przyczyny bezpośredniej – „podania zbyt słonej zupy" oraz skutku – zabójstwa, prowadzi do wniosku o wyjątkowej nieadekwatności zachowania sprawcy wobec zachowania ofiary.

Przykład ten pokazuje, jak chybiona może być ocena zachowania dokonywana „na skróty", a z drugiej strony, uświadamia znaczenie pełnej analizy wszystkich informacji, jakie powinny być podstawą analizy kryminologicznej.

www.testy-prawnicze.pl

§ 27. Rola środków masowego przekazu w kształtowaniu postaw przemocy

Środki masowego przekazu z istoty swojej mają duży wpływ na zachowanie człowieka. Będąc jednym z podstawowych źródeł informacji przyczyniają się do kształtowania świadomości, przekonań, postaw, które znajdują wyraz w zachowaniu. Istotne miejsce w ramach analiz roli przekazu medialnego w genezie przestępczości zajmuje wpływ mediów na zachowania agresywne i przestępcze nieletnich. W tym zakresie można wskazać następujące koncepcje:

1) oczyszczenia (*katharsis*),
2) powstrzymania,
3) stymulacji,
4) przyzwyczajania.

Ad 1) Koncepcja **oczyszczenia** zakłada, że odbiór przemocy obecnej w mediach ma formę **przeżycia zastępczego**, pozwala odbiorcy na wyładowanie agresji w sposób, który nie zagraża innym. Oglądanie przemocy przyczynia się do rozładowywania i tym samym redukowania agresji.

Ad 2) W świetle koncepcji **powstrzymania**, przemoc w przekazach medialnych powoduje **psychiczne zahamowanie reakcji agresywnych** u odbiorcy. Strach przed agresją ze strony innych ludzi prowadzi do powstrzymywania własnych zachowań agresywnych.

Ad 3) Podstawowym założeniem koncepcji **stymulacji** jest uznanie, że przemoc w środkach masowego przekazu prowadzi do **narastania agresji** poprzez:

1) umożliwienie **uczenia się** zachowań agresywnych (obecność wzorów zachowań agresywnych, dostarczanie informacji o możliwych formach takich zachowań np. bójki, okaleczanie ofiar). Istotne miejsce w tym zakresie odgrywa naśladowanie powtarzalnych przekazów medialnych;
2) wywoływanie zachowań agresywnych przez dostarczanie bodźców stymulujących reakcje agresywne, ujawnianie skumulowanej i tłumionej agresji.

Ad 4) Koncepcja **przyzwyczajania** zakłada, że przemoc w mediach powoduje zanik wrażliwości na zachowania agresywne. Oglądanie przemocy na ekranie po raz kolejny osłabia emocje, przemoc przestaje szokować, staje się czymś powszednim, odbiorca „oswaja się" z nią. Niebezpieczeństwo, które wiąże się z przemocą medialną w myśl tej koncepcji wynika z tego, że brak adekwatnej reakcji na przemoc w mediach prowadzi do braku adekwatnej reakcji na przemoc w rzeczywistości społecznej. Istotne ograniczenie reakcji emocjonalnej na obraz przemocy, tj. osłabienie strachu, przerażenia, zdziwienia skutkuje ograniczeniem reakcji na jej przejawy. Odbiorca takich przekazów medialnych łatwiej sam zachowa się agresywnie i nie będzie reagował na przejawy przemocy stosowane wobec innych.

Znaczenie obrazu przemocy występującego w mediach na genezę przestępczości nieletnich wynika z istotności wpływu informacyjnego na proces socjalizacji, kształtowanie u młodych ludzi hierarchii wartości, przyswajanie wzorów zachowań.

www.testy-prawnicze.pl

ROZDZIAŁ VII

PRZESTĘPCZOŚĆ ZORGANIZOWANA

Literatura uzupełniająca: *M. Działoszyński, J. Wójcik*, Zapobieganie i zwalczanie przestępczości zorganizowanej w Policji na przykładzie działalności Biura Spraw Wewnętrznych Komendy Głównej Policji, [w:] *L. Paprzycki, Z. Rau*, red., Praktyczne elementy zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu. Nowoczesne technologie i praca operacyjna, Warszawa 2009; *B. Hołyst*, Przestępczość zorganizowana z użyciem przemocy, [w:] Przemoc w życiu codziennym, red. *B. Hołyst*, Warszawa 1997, s. 238–256; *W. Filipkowski*, System przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej, [w:] red. *E. Pływaczewski*, Przestępczość zorganizowana; *W. Jasiński*, Pranie brudnych pieniędzy, Warszawa 1998; *H. Kołecki*, Niektóre węzłowe zagadnienia zwalczania współczesnej zorganizowanej przestępczości gospodarczej, Przegląd Policyjny 1994; *W. Kowalski*, Zagrożenia ze strony przestępczości zorganizowanej dla organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości ze szczególnym uwzględnieniem służby więziennej, [w:] Więziennictwo. Nowe wyzwania. II Kongres Penitencjarny, red. *B. Hołyst*, *W. Ambrozik*, *P. Stępniak*, *A. Nawrocki*, Warszawa–Poznań–Kalisz 2001; *K. Laskowska*, Zarys problematyki przestępczości zawodowej w Rosji, Przegląd Policyjny 2005, Nr 1(77); *M. Mądrzejowski*, Środowiska zagrożone korupcją ze strony grup przestępczych, Przegląd Policyjny 2007, Nr 1; *P. Michna*, *T. Safjański*, *J. Żelazek*, Węzłowe zagadnienia wykorzystania analizy strategicznej w procesie zwalczania przestępczości zorganizowanej w Unii Europejskiej, Przegląd Policyjny 2005, Nr 4(80); Proceder prania brudnych pieniędzy, red. *E. Pływaczewski*, Toruń 1993; *tenże*, Przestępczość zorganizowana i jej zwalczanie w Europie Zachodniej (ze szczególnym uwzględnieniem Republiki Federalnej Niemiec, Warszawa 1992; *tenże* red., Przestępczość zorganizowana. świadek koronny. Terroryzm. W ujęciu praktycznym. Kraków 2005; Przestępczość zorganizowana, red. *E. Pływaczewski*, Warszawa 2011; *Z. Rau*, Przestępczość zorganizowana, Kraków 2002; *Z. Wierzbicki*, Zagadnienie współpracy państw w zapobieganiu i zwalczaniu przestępczości zorganizowanej, Białystok 1985; s. 6–7; *J. W. Wójcik*, Pranie pieniędzy. Studium prawno-kryminologiczne i kryminalistyczne, Toruń 1997; *tenże*, Kryminologiczna ocena transakcji w procesie prania pieniędzy, Warszawa 2001; *tenże*, Pranie pieniędzy. Kryminologiczna i kryminalistyczna ocena transakcji podejrzanych, Warszawa 2002.

§ 28. Pojęcie przestępczości zorganizowanej

Pojęcie przestępczości zorganizowanej trudno jednoznacznie zdefiniować. Wynika to zarówno ze **zróżnicowania przyczyn**, jak i **przejawów** tej przestępczości.

www.testy-prawnicze.pl

Niewątpliwie jednak jest ona działalnością **zespołową**, a **członkowie** tego zespołu **powiązani są więzią** pozwalającą im na bardziej **skuteczne** popełnianie przestępstw.

W **wąskim („mafijnym") modelu** przestępczością zorganizowaną jest **zespół** o **hierarchicznej strukturze**, powołany do prowadzenia **ciągłej działalności przestępczej**, który cechuje się rozbudowanymi **powiązaniami ze sferą gospodarki lub polityki**.

W **szerokim („grupowym") modelu** przestępczością zorganizowaną jest **zespół** o **dowolnej strukturze**, utworzony w celu popełnienia **choćby jednego przestępstwa**, o **dowolnym zakresie powiązań**.

Należy podkreślić, że częściej wykorzystywane jest definiowanie przestępczości zorganizowanej w wąskim modelu.

Międzynarodowa Organizacja Policji Kryminalnej przedstawiła definicję przestępczości zorganizowanej, zgodnie z którą przestępczość zorganizowana „jest to każdy związek osób, który prowadzi, w skali międzynarodowej, sprzeczne z prawem działania w celu osiągania zysków, wykraczające poza granice".

Przestępczość zorganizowana opiera się na **znaczeniu grupy**. Działalność przestępcza w grupie wiąże się z poczuciem siły i dominacji, która wynika z przynależności grupowej opartej na solidarności jej członków.

Obok pojęcia przestępczości zorganizowanej ważne znaczenie ma pojęcie:
1) bandy,
2) gangu.

Ad 1) **Banda** jest grupą, której członkowie, indywidualnie lub zbiorowo systematycznie naruszają przepisy prawa przy wsparciu pozostałych członków grupy. Można wyróżnić kilka **typów band**, a mianowicie:
1) **przestępcze** – nastawione na popełnianie przestępstw,
2) **konfliktowe** – stosujące przemoc,
3) **wycofania** – narkomańskie, subkulturowe,
4) **chuligańskie** – nastawione na niszczycielskie działania, wandalizm,
5) **dokonujące kradzieży**.

Ad 2) Gangi stanowią wieloczłonowe i hierarchiczne struktury, które są tworzone w celu prowadzenia **ciągłej** działalności przestępczej, często zorganizowanej na wzór przedsiębiorstw prowadzących działalność gospodarczą. Gangi mogą mieć bardzo rozbudowaną strukturę niejednokrotnie o powiązaniach międzynarodowych.

Najważniejsze **regiony przestępczości zorganizowanej** to:
1) Włochy,
2) Stany Zjednoczone Ameryki,
3) Ameryka Południowa,
4) Japonia,
5) Chiny,
6) nowy obszar rozwoju przestępczości zorganizowanej to kraje byłego Związku Radzieckiego.

www.testy-prawnicze.pl

§ 29. Cechy przestępczości zorganizowanej

Wśród cech przestępczości zorganizowanej należy wymienić:

1) **powiązanie** ze światem **biznesu i polityki**;
2) złożona wewnętrzna organizacja o **hierarchicznej strukturze**;
3) wysoki stopień **zamaskowania** organizacji;
4) **korumpowanie** funkcjonariuszy administracji publicznej, instytucji gospodarczych w celu uzyskiwania informacji, maskowania działań przestępczych. Działalność przestępcza jest prowadzona przy **wywieraniu wpływu (nacisku)** na politykę, gospodarkę, środki masowego przekazu, administrację i wymiar sprawiedliwości. Taki sposób działania ma na celu **zmniejszenie ryzyka** osobistego i finansowego oraz **zapewnienie najlepszych warunków do działalności przestępczej, tj.**:
   a) gromadzenie informacji,
   b) udaremniania czynności organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości;
5) ścisły **podział zadań** w ramach struktury organizacyjnej, który pozwala na uzyskiwanie **wysokich rezultatów** z działalności przestępczej w stosunkowo **szybkim czasie**;
6) **celem** przestępczości zorganizowanej **jest osiągnięcie zysku i władzy** w możliwie najszerszym zakresie;
7) **ochrona członków grupy**;
8) bezwzględna **lojalność** członków grupy (stosowanie **szantażu** wobec członków grupy, którzy chcieliby się z niej wycofać);
9) otacza ją **przestępczość towarzysząca**;
10) **obowiązywanie** w grupie **norm podkultury**;
11) stosowanie **przemocy**;
12) **wykorzystywanie nowoczesnych środków technicznych** do działalności przestępczej;
13) najczęściej ma **charakter międzynarodowy**.

Charakterystyczną cechą przestępczości zorganizowanej jest jej **struktura**. W oparciu o to kryterium można wyróżnić:

1) **strukturę gwiaździstą**,
2) **strukturę siatkową**,
3) **strukturę liniową**.

Ad 1) W strukturze **gwiaździstej** najważniejszym punktem jest **tzw. centrum dyspozycyjne**, z którym powiązane są inne osoby lub grupy osób. Ma ono istotne znaczenie w procesie decyzyjnym we wszystkich obszarach działania danej grupy.

Ad 2) Strukturę **siatkową** cechuje to, że brak jest wyraźnego centrum dyspozycyjnego. Grupę natomiast stanowi **kilka współpracujących ze sobą równorzędnych zespołów lub osób**.

www.testy-prawnicze.pl

Ad 3) W strukturze **liniowej** występuje **ciąg osób lub zespołów przy założeniu, że pomiędzy pierwszym a ostatnim ogniwem nie ma bezpośredniego kontaktu**. Jest natomiast kontakt pośredni za pomocą występujących pomiędzy nimi kilku ogniw pośrednich.

Przestępczość zorganizowana z uwagi na jej zakres działania cechuje **wysoka społeczna szkodliwość**. Wynika to z istoty przestępczego działania opartego na zorganizowanej strukturze oraz z tego, że bardzo trudno jest takiej strukturze przeciwdziałać.

§ 30. Obszary działania przestępczości zorganizowanej

Niewątpliwie uznać należy, że **działalność** prowadzona w ramach przestępczości zorganizowanej **ma charakter interdyscyplinarny** (obserwuje się odejście od tzw. specjalizacji przestępczych) i **podlega przemianom** wynikającym z:
1) dynamiki rozwiązań legislacyjnych,
2) postępu technicznego oraz technologicznego,
3) zmian politycznych, społecznych, gospodarczych,
4) procesów globalizacji.

Następuje **umiędzynarodowienie (internacjonalizacja) przestępczości**, która najsilniej przejawia się w ramach przestępczości zorganizowanej.

Dla przemian przestępczości zorganizowanej w Polsce niewątpliwie duże znaczenie miało przystąpienie Polski 1.5.2004 r. do Unii Europejskiej. Otwarcie granic wpłynęło na podwyższenie zagrożenia różnego rodzaju przestępczością. Ponadto, odnotowano zwiększenie liczby zjawisk korupcyjnych wśród funkcjonariuszy celnych, a także znaczne zaangażowanie grup przestępczych w zakładanie nielegalnych fabryk wyrobów tytoniowych i przemyt tych towarów. W zakresie miejsca działania zorganizowanych grup przestępczych następuje przemieszczanie baz logistycznych z terenów zachodnich na wschodnią granicę (województwo podlaskie, lubelskie, podkarpackie).

Mając na uwadze **kryterium zasięgu terytorialnego**, można mówić o przestępczości zorganizowanej o zasięgu:
1) lokalnym,
2) krajowym,
3) międzynarodowym.

Ad 1) Przestępczość zorganizowana o **lokalnym** zasięgu obejmuje niewielki teren np. jednego miasta czy jednej dzielnicy.

Ad 2) Zasięg **krajowy** przestępczości jest większy niż lokalny, ale ograniczony do terytorium kraju.

Ad 3) Przestępczość zorganizowana o zasięgu **międzynarodowym** prowadzona jest na terytorium co najmniej dwóch państw. Zazwyczaj jednak jest to większa liczba państw.

www.testy-prawnicze.pl

Charakterystycznymi **obszarami działania** przestępczości zorganizowanej są:
1) przestępstwa narkotykowe (handel narkotykami i ich przemyt),
2) handel bronią i jej przemyt,
3) przemyt sprzętu elektronicznego i innych towarów,
4) sutenerstwo,
5) prostytucja,
6) handel ludźmi,
7) nielegalny handel paliwami,
8) nielegalne gry hazardowe,
9) wymuszanie haraczy za ochronę,
10) fałszowanie znaków firmowych,
11) fałszowanie i nadużycia w zakresie bezgotówkowych środków płatniczych,
12) nielegalne pośrednictwo pracy i zatrudnienie,
13) nadużycie związane z przekształceniami własnościowymi (koncentracja zainteresowania grup przestępczych procesami prywatyzacyjnymi),
14) nadużycia związane z uzyskiwaniem subwencji,
15) uchylanie się od opłat celnych,
16) oszustwa ubezpieczeniowe,
17) wytwarzanie i wprowadzanie do obiegu fałszywych środków płatniczych,
18) przestępstwa w obrocie bankowym i kapitałowym,
19) przestępstwa celne i transgraniczne,
20) przestępstwa podatkowe,
21) korupcja,
22) włamania,
23) terroryzm.

Przestępczość zorganizowana ma charakter **zróżnicowany**. Można mówić o:
1) przestępczości ekonomicznej:
   a) zorganizowana przestępczość gospodarcza,
   b) pospolita przestępczość przeciw mieniu;
2) przestępczości politycznej;
3) przestępczości o charakterze hedonistycznym.

Ad 1) **Zorganizowana przestępczość gospodarcza** polega na:
1) łamaniu wprost obowiązujących przepisów;
2) interpretowaniu przepisów na swoją korzyść;
3) ścisłym powiązaniu z polityką,
   a) działania korupcyjne,
   b) finansowanie partii politycznych aby wymusić forsowanie określonych rozwiązań prawnych, korzystnych dla siebie.

Ad 2) Cechą **przestępczości politycznej** realizowanej w strukturze zorganizowanej jest:
1) podłoże ideologiczne (kwestionowanie istniejącego systemu politycznego, obowiązującej władzy lub też zasad wykonywania tej władzy);

www.testy-prawnicze.pl

2) odwoływanie się do pewnych podstawowych wartości, które cieszą się powszechnym społecznym uznaniem.

Ad 3) Cechą zorganizowanej przestępczości **hedonistycznej** jest natomiast podejmowanie działalności nielegalnej, która dostarcza satysfakcji lub rozrywki np.:
1) przestępstwa seksualne,
2) przestępstwa narkotykowe,
3) prostytucja.

W zakresie **skutków przestępczości zorganizowanej** należy wymienić:
1) skutek organizacyjny,
2) skutek ochronny,
3) demoralizację,
4) korupcję.

Ad 1) Skutek **organizacyjny** wynika z przyjętych założeń funkcjonowania przestępczości zorganizowanej. Pozwala na osiąganie wysokich efektów działalności przestępczej przy stosunkowo niewielkich nakładach finansowych. Dobra organizacja pozwala na osiąganie takich celów, jakie są poza zasięgiem możliwości jednostek.

Ad 2) Skutek **ochronny** wynika z tego, że sposób organizacji i funkcjonowania przestępczości zorganizowanej pozwala na zapewnienie ochrony członkom grupy i istotnie utrudnia działania wykrywcze przestępstw popełnianych w ramach grupy.

Ad 3) Skutek w postaci **demoralizacji** wynika z istoty aktywności grupy, którą jest prowadzenie działalności przestępczej. Demoralizacja jest udziałem zarówno osób bezpośrednio zaangażowanych w popełnianie poszczególnych przestępstw przez grupę, jak również osób, które są członkami grupy lub wykazują z nią powiązania chociaż nie są bezpośrednio zaangażowane w popełnianie przestępstw.

Ad 4) **Korupcja** wynika ze stylu działania przestępczości zorganizowanej opartego o wykorzystywanie w działalności przestępczej funkcjonariuszy instytucji publicznych, gospodarczych. Do najczęściej powtarzających się **przykładów współpracy organów ścigania z grupami przestępczymi** zalicza się[1]:
1) **przekazywanie** członkom zorganizowanych grup przestępczych **informacji o działaniach podejmowanych przez Policję**,
2) **udzielanie wskazówek** dotyczących postępowania w **przypadku zatrzymania**,
3) **umarzanie postępowań karnych** prowadzonych wobec członków zorganizowanych grup przestępczych,
4) **przekazywanie** zorganizowanym grupom przestępczym interesujących ich **informacji, które pochodzą z policyjnych baz danych,**
5) **ochrona osób** zajmujących się handlem narkotykami,

[1] *M. Działoszyński, J. Wójcik*, Zapobieganie i zwalczanie przestępczości zorganizowanej w Policji na przykładzie działalności Biura Spraw Wewnętrznych Komendy Głównej Policji, [w:] *L. Paprzycki, Z. Rau,* red., Praktyczne elementy zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu. Nowoczesne technologie i praca operacyjna, Warszawa 2009, s. 306 i n.

www.testy-prawnicze.pl

6) **inne** niż ww. **przypadki ujawniania tajemnicy państwowej i służbowej**,
7) **czerpanie korzyści** z handlu ludźmi, prostytucji, ściągania haraczy, sprzedaży pirackich towarów,
8) **fałszowanie dokumentacji służbowej**.

§ 31. Zapobieganie przestępczości zorganizowanej

Ważnym elementem w zapobieganiu przestępczości zorganizowanej jest **współpraca międzynarodowa**. *Z. Wierzbicki* do **podstawowych kierunków współpracy pomiędzy państwami** zaliczył[1]:

1) kierunek **naukowo-informacyjny** – wspólne badania i dyskusje na temat przestępczości, środków i metod jej zwalczania oraz kwestii penitencjarnych,
2) kierunek **naukowo-techniczny** – organizowanie szkoleń, delegowanie ekspertów,
3) **ekstradycję przestępców** a także międzynarodową pomoc prawną w sprawach karnych,
4) **stosowanie zasad jurysdykcji przyjętych w umowach międzynarodowych**.

W. Filipkowski natomiast analizując zagadnienie przeciwdziałania przestępczości zorganizowanej, dokonał **podziału elementów systemu przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej** na[2]:

I) Elementy **zależne od państwa**:
   1) **instytucje prawne**
      a) kodeksowe:
         – zakres kryminalizacji czynów zabronionych,
         – zasady odpowiedzialności karnej,
         – katalog kar, środków karnych i probacyjnych,
         – instrumenty o charakterze procesowym,
         – prawo karne wykonawcze;
      b) pozakodeksowe:
         – prawo policyjne,
         – przeciwdziałanie i zwalczanie prania pieniędzy,
         – odpowiedzialność podmiotów zbiorowych;
      c) umowy:
         – bilateralne,
         – regionalne,
         – uniwersalne

[1] *Z. Wierzbicki*, Zagadnienie współpracy państw w zapobieganiu i zwalczaniu przestępczości zorganizowanej, Białystok 1985, s. 6–7.

[2] *W. Filipkowski,* System przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej, [w:], red. *E. Pływaczewski*, Przestępczość zorganizowana, Warszawa 2011, s. 201.

www.testy-prawnicze.pl

2) **instytucje organizacyjne:**
   a) wyspecjalizowane:
      – Policja (CBS, KGP, BSW),
      – ABW,
      – prokuratura;
   b) inne:
      – sądy powszechne i wojskowe,
      – AW,
      – SG,
      – SW,
      – BOR (Biuro Ochrony Rządu),
      – ZW (Żandarmeria Wojskowa),
      – GIF (Generalny Inspektor Informacji Finansowej),
      – SC (Służba Celna),
      – urzędy skarbowe, urzędy kontroli skarbowej;
   c) regionalne:
      – Rada Europy,
      – Unia Europejska;
   d) uniwersalne:
      – UNODC,
      – INTERPOL,
      – FATF,
      – Egmont Group;

II) Elementy **niezależne od państwa**:
   a) **niesformalizowane**:
      – ruchy społeczne,
      – społeczności lokalne,
      – indywidualni eksperci;,
   b) **sformalizowane**:
      – stowarzyszenia,
      – fundacje,
      – partie polityczne,
      – ośrodki akademickie.

Podział ten wskazuje na elementy systemu przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej na te, które pozostają w dyspozycji państwa i jego organów oraz te, które nie mają tak rozumianego sformalizowanego charakteru.

Z. Rau, na podstawie przeprowadzonych przez siebie badań określił trzy **obszary systemu zwalczania przestępczości zorganizowanej** w Polsce, a mianowicie[1]:

1) obszar legislacyjny,
2) działalność organizacyjno-techniczna,
3) czynnik podmiotowy.

[1] *Z. Rau*, Przestępczość zorganizowana, Kraków 2002, s. 356 i n.

www.testy-prawnicze.pl

Funkcjonowanie **obszaru legislacyjnego**, odpowiadającego postulatowi zwalczania przestępczości zorganizowanej, powinno być oparte na:
a) tworzeniu spójnego prawa bez luk prawnych,
b) uregulowaniu prawnym, które na bieżąco byłoby dostosowane do istniejącej sytuacji,
c) nowelizacji prawa, które czerpałoby z doświadczeń innych krajów a także opracowań naukowych.

W **obszarze działalności organizacyjno-technicznej** ważne znaczenie mają[1]:
a) tworzenie właściwej struktury służb,
b) współpraca i wymiana informacji – w tym międzynarodowych,
c) wyposażenie służb we właściwe narzędzia nowoczesnej techniki,
d) wykorzystanie możliwości techniki operacyjnej,
e) tworzenie odpowiednich warunków finansowych.

W ramach prawidłowo funkcjonującego **czynnika podmiotowego** *Z. Rau* wymienił natomiast[2]:
a) właściwy dobór kadr,
b) analizę charakteru, postaw, osobowości i motywacji osób, które już są zatrudnione w strukturach zwalczania przestępczości,
c) szkolenia i doskonalenie zawodowe,
d) analizę przygotowania merytorycznego i okresową weryfikację pracowników służb.

Ważne znacznie w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej ma **walka z korupcją** w środowiskach zagrożonych oddziaływaniem zorganizowanych grup przestępczych. *W. Mądrzejowski*, wymienia następujące **działania, które mogą przyczynić się do zapobiegania i zwalczania korupcji w wymiarze sprawiedliwości**[3]:
1) podniesienie wynagrodzenia pracowników wymiaru sprawiedliwości,
2) poprawa warunków pracy,
3) dodatkowe szkolenia uzupełniające wiedzę z zakresu prowadzenia działalności gospodarczej, aby zwiększyć kompetencje do rozstrzygania spraw w warunkach gospodarki rynkowej,
4) wdrażanie i przestrzeganie zasad etyki zawodowej,
5) sprawdzanie wszystkich symptomów zagrożenia korupcją,
6) dobór i szkolenie kadr organów ścigania zwalczających przestępczość zorganizowaną.

[1] Tamże, s. 357.
[2] Tamże.
[3] *M. Mądrzejowski*, Środowiska zagrożone korupcją ze strony grup przestępczych, Przegląd Policyjny 2007, Nr 1, s. 78.

www.testy-prawnicze.pl

NOTATKI

ROZDZIAŁ VIII

PRZESTĘPCZOŚĆ GOSPODARCZA

Literatura uzupełniająca: *M. Bojarski*, Przestępstwa i wykroczenia gospodarcze. Komentarz, Warszawa 1995; *K. Buczkowski*, *M. Wojtaszek*, Przestępstwa gospodarcze w praktyce prokuratorskiej i sądowej, Warszawa 1998; *D. Czajka*, Przestępstwa menedżerskie, Warszawa 2000; *S. Gabryszewski*, *T. Oczkowski*, Zapobieganie i zwalczanie przestępczości gospodarczej, Prok. i Pr. 1996, Nr 12; *O. Górniok*, Przestępczość gospodarcza. Wybrane przejawy i uwarunkowania, Katowice 1986; *taż*, Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie, Warszawa 1994; *taż*, Czynniki kryminogenne przestępczości gospodarczej w systemie rynkowym, PPK 1994, Nr 20; *taż*, Przestępczość przedsiębiorstw i karanie jej sprawców, Warszawa 1995; *taż*, Ochrona obrotu gospodarczego w Kodeksie karnym, PiP 1998, z. 9–10; Prawo karne gospodarcze, red. *O. Górniok*, Warszawa 2003; *M. Kuć*, Leksykon kryminologii, Warszawa 2015; *M. Levi*, Nadużycia giełdowe i oszustwa – doświadczenia brytyjskie, referat na seminarium Economic Crime in Emerging Market Economies, zorganizowany przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Popowo 1991; *S. Pawela*, Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu oraz przestępstwa i wkroczenia skarbowe, Warszawa 1998; *L. M. Sallinger* (ed.), Encyclopedia of white-collar and corporate crime, 2005*; A. Siemaszko*, Przestępczość gospodarcza, Warszawa 1995; *E. H. Sutherland*, White Collar Crime, New York, 1949; *J. T. Wells*, Nadużycia w firmach. Zapobieganie i wykrywanie, Warszawa 2006; *J. Wojciechowski*, Ustawa o ochronie obrotu gospodarczego z komentarzem, Warszawa 1994; *R. Zawłocki*, Podstawy odpowiedzialności karnej za przestępstwa gospodarcze, Warszawa 2004.

§ 32. Pojęcie przestępczości gospodarczej

Pojęcie przestępczości gospodarczej można wyjaśniać na dwa sposoby:
1) w ujęciu **klasycznym**,
2) w ujęciu **systemowym**.

Ad 1) Ujęcie **klasyczne** przestępczości gospodarczej ***E. Sutherlanda*** odwołuje się do **kryterium sprawcy** przestępstwa. Przestępstwa gospodarcze to te, które są popełniane przez osoby cieszące się **społecznym uznaniem**, zajmujące znaczące pozycje społeczne i **w ramach** ich **działalności zawodowej**.

www.testy-prawnicze.pl

Ad 2) Ujęcie **systemowe** zakłada taki związek czynów przestępczych z działalnością gospodarczą, który polega na:
1) **godzeniu w system gospodarczy**, co powoduje zmniejszenie zaufania do tego systemu, lub
2) **naruszaniu zasad** prawidłowego **gospodarowania**.

§ 33. Typologia przestępstw gospodarczych

Typologia przestępstw gospodarczych wykazuje dużą **niejednolitość** i **dynamikę**. Wynika to z konieczności odwoływania się do przepisów, które z uwagi na **dynamiczny charakter obrotu gospodarczego** podlegają ciągłym zmianom.

Wśród przestępstw gospodarczych można wyróżnić następujące **typy**:
1) przestępstwa przeciwko **instytucjom gospodarczym** (np. przestępstwa na szkodę banków, fałszowanie pieniędzy),
2) przestępstwa przeciwko **przedsiębiorstwom** (np. przestępstwa ubezpieczeniowe),
3) przestępstwa przeciwko interesom finansowym państwa (np. przestępstwa podatkowe, przemyt),
4) przestępstwa przeciwko **konsumentom** (np. oszukańcza reklama, nieprawdziwe informacje na metce towaru),
5) przestępstwa przeciwko **środowisku**[1].

Inną typologię proponuje *R. Zawłocki*. Opiera ją na następujących kryteriach:
1) podmiotowym (uczestników),
2) przedmiotowym (charakteru działalności gospodarczej),
3) podmiotowo-przedmiotowym (kryterium mieszane)[2].

Ad 1) **Kryterium podmiotowe** (w odniesieniu do **osoby pokrzywdzonej przestępstwem**) pozwala wyróżnić następujące przestępstwa gospodarcze:
1) przeciwko interesom przedsiębiorców (np. art. 296 KK, art. 585 KSH),
2) przeciwko interesom konsumentów (np. art. 304 KK, art. 24a ZNKU),
3) przeciwko interesom wierzycieli (np. art. 300, 302 § 1 KK),
4) przeciwko interesom instytucji finansowych (np. art. 297 KK, art. 171 ust. 1 ustawy z 29.8.1997 r. – Prawo bankowe, tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 128 ze zm.).

Ad 2) W ramach **kryterium przedmiotu obrotu gospodarczego** można wymienić następujące przestępstwa:
1) przeciwko obrotowi giełdowemu (np. art. 57 ustawy z 26.10.2000 r. o giełdach towarowych, tekst jedn. Dz.U. z 2014 r. poz. 197 ze zm., art. 39 ust. 1 ObligU),
2) przeciwko obrotowi bankowemu (np. art. 171 ust. 1 PrBank),

[1] *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, Gdańsk 2007, s. 294–295.
[2] *R. Zawłocki*, Podstawy odpowiedzialności karnej za przestępstwa gospodarcze, Warszawa 2004, s. 59–62.

www.testy-prawnicze.pl

3) przeciwko obrotowi ubezpieczeniowemu (np. art. 298 KK, art. 252, art. 226 ustawy z 22.5.2003 r. o działalności ubezpieczeniowej, tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 1206),
4) przeciwko obrotowi dokumentacji gospodarczej (np. art. 303 KK, art. 77 ustawy z 29.9.1994 r. o rachunkowości, tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 330 ze zm.),
5) przeciwko obrotowi konsumenckiemu (np. art. 306, art. 315 KK).

Ad 3) W ramach **kryterium mieszanego** (**charakter podmiotu i przedmiotu obrotu gospodarczego**) wyróżnić można następujące przestępstwa gospodarcze:
1) przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą (np. art. 219 ust. 1 ustawy z 28.8.1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych, tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 989 ze zm.),
2) przedsiębiorców prowadzących nielegalną działalność o charakterze gospodarczym (np. art. 38 ust. 1 ObligU),
3) osób nieuprawnionych prowadzących nielegalną działalność o charakterze gospodarczym (np. art. 215 FundEmerytU),
4) osób nieuprawnionych prowadzących działalność gospodarczą (np. art. 23 ust. 2 ZNKU).

Opierając się na **kryterium mieszanym (z uwzględnieniem istoty karalnego zachowania się sprawcy),** można wyróżnić przestępstwa gospodarcze:
1) popełnione przy okazji prowadzenia działalności gospodarczej (np. art. 299 § 1 KK),
2) popełnione poprzez nieprawidłowe prowadzenie działalności gospodarczej (np. art. 37 ust. 1 ustawy z 29.8.1997 r. o listach zastawnych i bankach hipotecznych, tekst jedn. Dz.U. z 2003 r. Nr 99, poz. 919 ze zm.),
3) popełnione bez prowadzenia działalności gospodarczej (art. 304 ust. 1 ustawy z 30.6.2000 r. – Prawo własności przemysłowej, tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 1410).

§ 34. Cechy przestępczości gospodarczej

Do **cech** przestępczości gospodarczej należy zaliczyć:
1) brak elementu przemocy,
2) anonimowość ofiar,
3) znaczna liczba sprawców należy do wyższych warstw społecznych, cieszy się społecznym uznaniem,
4) wysoka ciemna liczba przestępstw[1].

Brak elementu przemocy oraz anonimowość ofiar przestępczości gospodarczej powoduje, że **zagrożenie** tego rodzaju przestępczością **nie jest w pełni uświadamiane**.

[1] *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, s. 295.

www.testy-prawnicze.pl

Przestępczość gospodarcza wykazuje **wysoki poziom ciemnej liczby**. Wynika to z następujących **powodów**:

1) przestępczość gospodarcza jest dokonywana w ramach prowadzonej działalności zawodowej, co czyni ją **mniej zauważalną**;
2) **trudność w identyfikacji szkody**. Ofiara może przez długi czas nie zdawać sobie sprawy z popełnionego na jej szkodę przestępstwa (np. wady towaru);
3) **wysokie kwalifikacje sprawców** przestępstw gospodarczych (z zakresu informatyki, księgowości, marketingu). Ten fakt powoduje, że wykrycie przestępstw tego rodzaju i skuteczne przeciwdziałanie jest bardzo trudne;
4) **sprawcy** przestępstw gospodarczych to z reguły osoby o wysokiej pozycji społecznej, co utrudnia skierowanie przeciwko nim podejrzenia o popełnieniu przestępstwa. Ponadto, **mają one duże możliwości obrony** (w tym korzystania z fachowej pomocy prawnej) przeciwko sformalizowanym agendom kontroli prawnej.

Taka specyfika sprawców jest podstawą wyróżniania na gruncie literatury kryminologicznej tzw. **przestępczości „białych kołnierzyków"** (*white collar crime*) – pochodzącej od określenia zaproponowanego na gruncie amerykańskim przez *E. H. Sutherlanda*[1]. Pojęcie przestępczości „białych kołnierzyków" często występujące obok pojęcia przestępczości korporacyjnej (*corporate crime*), służącego do opisu przestępstw popełnianych przez osoby o wysokim statusie ekonomicznym i społecznym, posiadających dobre wykształcenie (często specjalistyczne w dziedzinie prawa, ekonomii, zarządzania), zajmujących znaczące stanowiska w świecie biznesu i polityki, które wykorzystują do prowadzenia działalności przestępczej.

Przestępczość „białych kołnierzyków" jest szczególnie groźnym rodzajem przestępczości gospodarczej godzącej w interesy budżetu państwa i sektora prywatnego, grożącej sferze bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz ekonomicznego. Obejmuje zróżnicowany obszar aktywności przestępczej: przestępstwa kapitałowe i ubezpieczeniowe; wyłudzanie kredytów, dotacji, subwencji; wyłudzenia podatku VAT; tzw. „pranie brudnych pieniędzy"; działania na szkodę spółki; przekupstwa menedżerskie; przestępstwa transgraniczne; przestępstwa związane z obrotem artykułami akcyzowymi, paliwem[2].

Przestępczość „białych kołnierzyków" nierzadko przybiera postać zorganizowaną, ściśle wiąże się z zachowaniami korupcyjnymi – wykorzystywaniem wpływów politycznych do aktywności przestępczej[3].

Charakterystyka przestępczości gospodarczej opiera się na **rozwiązaniach systemowych występujących w państwie** (systemu politycznego, gospodarczego i społecznego). W tym zakresie istnieją podstawowe różnice w typie:

1) gospodarki centralnie sterowanej,
2) gospodarki wolnorynkowej.

[1] *E. H. Sutherland,* White Collar Crime, New York, 1949.
[2] *M. Kuć*, Leksykon kryminologii, Warszawa 2015, s.146–147.
[3] Tamże, s. 147.

www.testy-prawnicze.pl

Ad 1) **Gospodarka centralnie sterowana** cechuje się stałym niedoborem dóbr konsumpcyjnych, co stanowi podłoże działalności przestępczej, opartej na sieci nieformalnych powiązań. Więzi tzw. znajomości na niższych szczeblach struktury społecznej i korupcja na wyższych powodują tworzenie się „**podziemia gospodarczego**" (zorganizowane kradzieże w zakładach pracy, nielegalny handel).

Ad 2) Cechą **gospodarki wolnorynkowej** jest **kultura rywalizacji** *(the culture of competition*) wynikająca z przekonania, że miarą sukcesu jest pozycja finansowa. To rodzi z kolei obawę przed porażką rozumianą jako nieosiągnięcie wysokiej pozycji finansowej lub utratę tej pozycji. Ta silna presja utrwala postawę bezwzględnej walki o osiągnięcie wskazanego celu, która nie wyklucza wykorzystywania metod przestępczych. W tym zakresie należy wymienić:

1) przejawy nieuczciwej konkurencji,
2) szpiegostwo przemysłowe,
3) obniżanie kosztów produkcji za cenę pogorszenia jakości wyrobów (co może np. prowadzić do tego, że niepełnowartościowy towar będzie zagrażał życiu lub zdrowiu konsumentów),
4) nielegalne umowy w celu wyeliminowania konkurencji,
5) szkodliwe praktyki monopolistyczne.

Ważnym zagadnieniem z punktu widzenia omawianej problematyki jest **karanie sprawców przestępstw gospodarczych**. Do połowy XX w. dominował pogląd, zgodnie z którym najskuteczniejszym środkiem zwalczania przestępczości gospodarczej są różne formy dolegliwości ekonomicznej. Aktualnie takie stanowisko również znajduje uzasadnienie. Obok niego jednak częściej pojawia się postulat szerszego wykorzystywania wobec tej kategorii przestępców kary pozbawienia wolności. Kara ta ma realizować przede wszystkim cel sprawiedliwościowy, a nie wychowawczy, ma zrównywać sprawców przestępstw gospodarczych ze sprawcami przestępstw pospolitych. Pozbawienie wolności ma bardziej powstrzymywać sprawców przed ponownym popełnianiem przestępstw niż kary majątkowe. Dla wielu z nich bowiem kary majątkowe nie stanowią znaczącej dolegliwości, kara pozbawienia wolności natomiast tak. Odbywanie jej obniża bowiem w istotny sposób prestiż środowiskowy i ogólnospołeczny znacząco utrudniając przyszłe funkcjonowanie zawodowe tych osób[1].

Warunkiem skutecznego zapobiegania przestępczości „białych kołnierzyków" jest współdziałanie w tym zakresie różnych instytucji państwowych. Dnia 30.1.2014 r. podpisano porozumienie o współpracy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Ministerstwa Finansów i Prokuratury Generalnej w zakresie zwalczania przestępczości „białych kołnierzyków" widząc potrzebę komplementarnych działań prawnych i organizacyjnych w kierunku zmniejszenia zagrożenia tego rodzaju przestępczością[2].

[1] Prawo karne gospodarcze, red. *O. Górniok*, Warszawa 2003, s. 28.

[2] (www.msw.gov.pl/pl/aktualnosci/11769,Porozumienie-o-wspolpracy-w-zwalczaniu-przestepstw-bialych-kolnierzykow; www.msw.gov.pl/pl/aktualnosci/11769,Porozumienie-o-wspolpracy-w-zwalczaniu-przestepstw-bialych-kolnierzykow).

www.testy-prawnicze.pl

Ponadto, ważne miejsce w zwalczaniu przestępczości gospodarczej zajmują **tzw. środki personalne**:

1) **niedopuszczanie** do odpowiedzialnych stanowisk w działalności gospodarczej **osób, które wykazują skłonności do** chociażby drobnych **manipulacji oszukańczych**;
2) **niedopuszczanie** do odpowiedzialnych stanowisk **osób, które nie mają odpowiedniego przygotowania** i mogą poprzez to narażać na straty innych uczestników obrotu gospodarczego;
3) za pomocą różnych środków (w tym również karnych) **eliminowanie** z tej działalności **osób naruszających** jakiekolwiek **obowiązujące w niej reguły**[1].

[1] *M. Levi*, Nadużycia giełdowe i oszustwa – doświadczenia brytyjskie, referat na seminarium Economic Crime in Emerging Market Economies, zorganizowany przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Popowo 1991, cyt. za: Prawo karne gospodarcze, red. *O. Górniok*, s. 30.

www.testy-prawnicze.pl

ROZDZIAŁ IX

PRZESTĘPCZOŚĆ NIELETNICH

Literatura uzupełniająca: *K. Badźmirowska-Masłowska*, Młodociani sprawcy zabójstw w Polsce, Kraków 2000; *E. Bielicki*, Młodociani przestępcy, ich wartości i orientacja wartościująca, Bydgoszcz 1991; *T. Bojarski*, *E. Skrętowicz*, Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz, Warszawa 2011; *I. Budrewicz*, Środowiskowe uwarunkowania zachowań przestępczych nieletnich dziewcząt, Bydgoszcz 1997; *T. Bulenda*, Kryminologiczne i polityczno-kryminalne problemy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec młodocianych do lat 18, [w:] Więziennictwo. Nowe wyzwania. II Polski Kongres Penitencjarny, red. *B. Hołyst*, *W. Ambrozik*, *P. Stępniak*, Warszawa–Poznań–Kalisz 2001; *C. Cekiera*, Relatywizm norm moralno-społecznych a rozwój patologii społecznej wśród młodzieży, [w:] Psychospołeczne uwarunkowania zjawisk dewiacyjnych wśród młodzieży w okresie transformacji ustrojowej w Polsce, red. *H. Machel*, *K. Wszeborowski*, Gdańsk 1999; *W. Czajka*, Badania osobowości nieletnich i młodocianych w świetle ustaw i praktyki organów sprawiedliwości, SKKiP 1991, t. 21*;* Encyklopedia pedagogiczna, red. *W. Pomykało*, Warszawa 1997; *M. Gordon*, Młodociani sprawcy zabójstwa popełnionego ze szczególnym okrucieństwem, [w:] *B. Bykowska*, *M. Szulc*, Zagrożenia współczesnej młodzieży polskiej, W poszukiwaniu tożsamości, Gdańsk 2006; *W. Klaus*, Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich, Warszawa 2012; *K. Kmiecik-Baran*, Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno-psychologiczne, Warszawa 1999; *P. Kobes*, Prawny system przeciwdziałania demoralizacji i przest ępczości nieletnich, Warszawa 2011; *M. Kolejwa*, Rodzinne uwarunkowania zachowań przestępczych, Warszawa 1988; *A. Kossowska*, *J. Krawczyk*, *I. Rzepińska*, Zachowania dewiacyjne młodzieży w Warszawie w 1993 r. (badania typu *self – report*), Arch. Krym. 1995, t. XXI; *M. Kuć*, Uwarunkowania konfliktu nieletnich z prawem karnym, [w:] Zagrożenia współczesnej młodzieży polskiej – w poszukiwaniu tożsamości, red. *B. Bykowska*, *M. Szulc*, Gdańsk 2006; *taż*, Nieprawidłowe środowisko wychowawcze jako czynnik kryminogenny, [w:] Oświata w otoczeniu burzliwym, red. *H. Rusek*, *A. Górniok-Naglik*, *J. Oleksy*, Katowice 2008; *M. J. Lubelski*, Odpowiedzialność karna młodocianych. Studium nad kryteriami karania, Katowice 1988; Młodociani mordercy. Studia nad agresją i zbrodnią, red. *W. Ambrozik*, *F. Zieliński*, Poznań 2003; Młodzież a współczesne dewiacje i patologie społeczne, red. *S. Kawula*, *H. Machel*, Gdańsk–Toruń 1994; *K. Ostrowska*, Postępowanie z nieletnimi z perspektywy psychologii humanistycznej, Arch. Krym. 2007–2008, t. XXIX–XXX; *K. Ostrowska*, *A. Pawełczyńska*, Przestępczość grup nieletnich, Warszawa 1974; *S. Pikus*, Zaniedbania w wychowaniu moralnym jako czynnik sprzyjający patologii społecznej wśród młodzieży, [w:] Psychospołeczne uwarunkowania zjawisk dewiacyjnych wśród młodzieży w okresie transformacji ustrojowej w Polsce, red. *H. Machel*, *K. Wszeborowski*, Gdańsk 1999;

www.testy-prawnicze.pl

Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej, red. *J. Papież*, *A. Płukis*, Toruń 1998; Przestępczość i zachowania dewiacyjne dzieci i młodzieży w Krakowie, red. *A. Gaberle*, Kraków 2001; Psychologiczne determinanty przestępczości młodocianych. Analiza kryminologiczna, Warszawa 1981; Psychospołeczne uwarunkowania zjawisk dewiacyjnych wśród młodzieży w okresie transformacji ustrojowej w Polsce, red. *H. Machel*, *K. Wszeborowski*, Gdańsk 1999; *I. Rzepińska*, Obraz przestępczości nieletnich w Polsce w badaniach kryminologicznych – przed i po transformacji, Arch. Krym. 2007, t. XXVIII; *T. Sołtysiak*, Psychospołeczne mechanizmy zachowań przestępczych z uwzględnieniem poczucia nierówności jako czynnika kryminogennego, Bydgoszcz 1991; *P. A. Stępniak*, Sytuacyjne uwarunkowania przestępczości młodocianych, Poznań 1989; *T. Szymanowski*, Młodociani w polskim prawie karnym i penitencjarnym, Warszawa 1967; *L. Tyszkiewicz*, Kryminogeneza w ujęciu kryminologii humanistycznej, Katowice 1997; *B. Urban*, Zachowania dewiacyjne młodzieży, Kraków 1999; *tenże*, Zaburzenia w zachowaniu a przestępczość młodzieży, Kraków 2000; *D. Woźniakowska*, Przestępczość nieletnich dziewcząt we współczesnej Polsce, Arch. Krym. 2007, t. XXVIII; *D. Wójcik*, Nieprzystosowania społeczne młodzieży. Analiza psychologiczno-kryminologiczna, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984; *E. Żabczyńska*, Przestępczość dzieci a szkoła i dom, Warszawa 1976.

§ 35. Pojęcie nieletniego

Podstawowym aktem normatywnym dotyczącym postępowania z nieletnimi w przedmiocie omawianej w niniejszym rozdziale problematyki jest **ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich**. Przepisy tej ustawy stosuje się w zakresie:

1) zapobiegania i zwalczania **demoralizacji** – w stosunku do osób, które nie ukończyły lat 18;
2) postępowania w sprawach o **czyny karalne** – w stosunku do osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu 13 lat, ale nie ukończyły lat 17;
3) wykonywaniu **środków wychowawczych** lub **poprawczych** – w stosunku do osób, wobec których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby lat 21.

Tak sformułowany przepis wskazuje **definicję nieletniego**, którym jest osoba:

1) wykazująca przejawy demoralizacji do 18. roku życia;
2) dopuszczająca się czynu karalnego po ukończeniu 13. roku życia, ale przed ukończeniem 17. roku życia;
3) wobec której orzeczono środki wychowawcze lub poprawcze w wieku do 21 lat.

Ponadto, należy pamiętać o regulacji **Kodeksu karnego**, który ustanawia ogólną **zasadę odpowiedzialności karnej** za popełnianie przestępstw. Według tej zasady każdy, kto **ukończył 17. rok życia** ponosi odpowiedzialność karną za popełnienie czynu zabronionego.

Osoba, która nie ukończyła 17. roku życia jest niezdolna do ponoszenia winy i nie popełnia przestępstwa. Może popełnić jedynie czyn zabroniony pod groźbą kary. Kodeks przewiduje pewien **wyjątek** od tej zasady, a mianowicie osoba, która nie

www.testy-prawnicze.pl

ukończyła 17. roku życia, a ukończyła 15. rok życia może odpowiadać za **niektóre** przestępstwa enumeratywnie wymienione w Kodeksie karnym. Są to przestępstwa, których popełnienie oznacza naruszenie najwyżej chronionych wartości.

§ 36. Pojęcie demoralizacji

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich posługuje się pojęciem **demoralizacji**, które oznacza taki stan struktur poznawczych, które prowadzą do nierespektowania **norm moralnych** i sprzyjają **naruszaniu norm prawnokarnych**.

§ 37. Pojęcie socjalizacji i socjalizacji nieprawidłowej

Przez pojęcie **socjalizacji** należy rozumieć proces wdrażania jednostki do samodzielnego i niezaburzonego funkcjonowania w społeczeństwie zgodnie z obowiązującymi w nim wartościami i normami. **Socjalizacja nieprawidłowa** natomiast, to taki rodzaj wpływu socjalizacyjnego na jednostkę, który **nie wyposaża jej w mechanizmy pozwalające na uniknięcie zachowań przestępczych**. Socjalizacja nieprawidłowa zwiększa zatem prawdopodobieństwo ich wystąpienia.

W procesie socjalizacji istotną rolę odgrywają procesy:
1) warunkowania instrumentalnego (sprawczego),
2) obserwacji[1].

Ad 1) **Warunkowanie instrumentalne (sprawcze)** polega na wytworzeniu takiego rodzaju związku pomiędzy bodźcem a reakcją, że pojawienie się określonego bodźca zwiększa prawdopodobieństwo pojawienia się określonej reakcji. Związek tego typu opiera się na skojarzeniu sytuacji instrumentalnej z bodźcem. W takim układzie zależności wystąpienie **reakcji instrumentalnej** połączone z **bodźcem dyskryminacyjnym** oznacza pojawienie się **nagrody**.

Reakcją instrumentalną jest jakaś konkretna sytuacja, w której znalazła się jednostka.

Bodźcem dyskryminacyjnym jest czynnik zewnętrzny, który występuje w czasie i miejscu występowania reakcji.

Nagrodą (wzmocnieniem) jest natomiast uzyskanie czegoś, co ma dla jednostki jakąś pozytywną wartość. Może to być:
1) uzyskanie czegoś pozytywnego np. pochwały,
2) uniknięcie czegoś przykrego np. nagany.

Ad 2) Obserwacja to drugi podstawowy (obok warunkowania sprawczego) sposób uczenia się zachowań, który opiera się na założeniu, że, aby nauczyć się określonego

[1] *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, Gdańsk 2007, s. 323.

www.testy-prawnicze.pl

zachowania, nie zawsze trzeba je przeżyć czy wykonać. Kierowane postrzeganie jakiegoś zjawiska, które jest istotą obserwacji, umożliwia jego nauczenie się, chociaż nie oznacza, że jednostka je obserwująca kiedykolwiek zachowa się w sposób, który obserwuje.

Istnieje związek pomiędzy obserwacją a warunkowaniem, który polega na tym, że warunkowanie sprawcze wymaga obserwacji.

§ 38. Pojęcie kontrsocjalizacji

Pod pojęciem kontrsocjalizacji należy rozumieć wpływ przeciwny socjalizacji, zwiększający prawdopodobieństwo wystąpienia zachowań przestępczych. O ile socjalizacja nieprawidłowa nie wyposaża jednostki w mechanizmy antykryminogenne, o tyle kontrsocjalizacja dostarcza wartości, norm i wzorów zachowań, które wpływają niekorzystnie na osobowość jednostki uprawdopodobniając jej konflikt z prawem.

Przykładem wpływu kontrsocjalizacyjnego jest obecność w środowisku wychowawczym **wzorów zachowań przestępczych**, np. ojciec, matka lub rodzeństwo popełniają przestępstwa, lub **wpływ podkultury dewiacyjnej**.

Ustalenie rodzaju socjalizacyjnego wpływu na jednostkę, która popełniła przestępstwo, ułatwia zrozumienie mechanizmów warunkujących jej wejście w konflikt z prawem karnym. Ponadto, taka wiedza pozwala na odpowiednie dostosowanie środków reakcji na przestępstwo.

§ 39. Rola rodziny w procesie socjalizacji i kontrsocjalizacji

I. Czynniki wpływające na socjalizacyjną bądź kontrsocjalizacyjną funkcję rodziny

W zakresie czynników, które mogą sprzyjać socjalizacyjnej bądź kontrsocjalizacyjnej funkcji rodziny, należy wyróżnić:

1) czynniki **zewnętrzne**:
   a) system wartości, który występuje w społeczeństwie,
   b) sytuacja polityczna i społeczno-ekonomiczna,
   c) miejsce rodziny w strukturze społecznej i dystanse społeczne pomiędzy poszczególnymi rodzinami (w tym zakresie istotną rolę odgrywa pojawienie się wpływów kontrsocjalizacyjnych w obrębie niższych warstw społecznych w następstwie ograniczonych możliwości zaspokajania potrzeb),
   d) zakres swobody jednostek (możliwość osiągania pożądanych przez jednostkę celów),
   e) model rodziny występujący w danym społeczeństwie;

www.testy-prawnicze.pl

2) czynniki **wewnętrzne**:
   a) ukształtowanie ról społecznych w rodzinie,
   b) styl wychowania w rodzinie,
   c) klimat uczuciowy panujący w rodzinie,
   d) osobowość członków rodziny,
   e) stan zdrowia członków rodziny,
   f) wzory zachowań w rodzinie (np. występowanie wzorów zachowań przestępczych jest istotnym czynnikiem wpływu kontrsocjalizacyjnego)[1].

Ad 1) **Czynniki zewnętrzne** tworzą warunki do socjalizacji, rodzina nie ma na nie wpływu. W tej płaszczyźnie należy podkreślić niewątpliwie niekorzystne oddziaływanie takich czynników zewnętrznych jak: głębokie wstrząsy oraz przemiany polityczno-społeczne i ekonomiczne (np. wojny, rewolucje, kryzysy gospodarcze), które zwiększają prawdopodobieństwo kontrsocjalizacyjnego wpływu rodziny. Przyczyniają się one do załamania podstaw sytemu aksjonormatywnego i wystąpienia zachowań niepożądanych.

Ad 2) **Czynniki wewnętrzne** natomiast wiążą się w sposób bezpośredni z socjalizacyjnym lub kontrsocjalizacyjnym wpływem rodziny. Rodzina ma wpływ na występowanie i kształtowanie tych czynników, chociaż nie występuje on w jednakowym stopniu w przypadku każdego z czynników. Niewątpliwie kontrsocjalizacyjne znaczenie ma niedojrzałość emocjonalna członków rodziny czy nieprawidłowo ukształtowane i pełnione w rodzinie role.

Rola społeczna w rodzinie **ukształtowana nieprawidłowo** to taka, która:
1) jest ukształtowana przez oczekiwania członków danej rodziny;
2) jest wynikiem zaburzenia struktury rodziny, np. śmierć członka rodziny czy rozpad rodziny. W takiej sytuacji pozostali członkowie przejmują zadania przypisane osobie, której zabrakło w rodzinie;
3) jest wynikiem błędnego rozumienia i realizowania zadań przez poszczególnych członków rodziny. Przejawem w tym zakresie może być:
   a) nieprawidłowe ukształtowanie relacji pomiędzy rodzicami,
   b) nieprawidłowe ukształtowanie relacji pomiędzy rodzicami a dziećmi.

Rola społeczna w rodzinie **pełniona nieprawidłowo** to taka, która oznacza:
1) pominięcie w realizacji zadań wynikających z roli oczekiwań członków rodziny;
2) niewykonywanie lub błędne wykonywanie zadań wynikających z roli;
3) zaburzenia w funkcjonowaniu rodziny i poszczególnych jej członków. W kontekście omawianej problematyki przestępczości nieletnich taka sytuacja stopniowo prowadzi do ich demoralizacji oraz popełniania czynów zabronionych.

[1] Tamże, s. 326–328.

www.testy-prawnicze.pl

Ważnym czynnikiem charakteryzującym środowisko rodzinne są **zaburzenia osobowości** członków rodziny, a zwłaszcza rodziców. W tym zakresie na uwagę zasługują:

1) **zaburzenia typu dyssocjalnego** (psychopatia, charakteropatia, socjopatia) – szerzej na ten temat w rozdziale II niniejszego skryptu;
2) **słaba kontrola sfery emocjonalno-popędowej**. Cechą charakterystyczną tej nieprawidłowości są:
   a) niewspółmierność reakcji do bodźca,
   b) brak konsekwencji w dążeniu do celu,
   c) niezdolność oczekiwania na nagrodę,
   d) silne dążenie do poszukiwania nowych bodźców;
3) **niewłaściwy obraz relacji jednostki do świata**. Jest on wywoływany:
   a) konfliktami w rodzinie, dla których ostatecznym sposobem rozwiązania jest przemoc,
   b) niskim poziomem samoakceptacji u dzieci. Tego rodzaju sytuacja najczęściej jest wynikiem odrzucenia emocjonalnego dzieci przez rodziców albo pokazywania dzieciom swojej przewagi;
4) **nieprawidłowa hierarchia wartości** członka rodziny, który w istotny sposób uczestniczy w przekazie socjalizacyjnym.

Innym ważnym czynnikiem, który odgrywa istotne znaczenie w socjalizacji, jest **rozpad rodziny**. Prowadzi on do wielu negatywnych skutków, wśród których na uwagę zasługują:

1) istotne zachwianie więzi emocjonalnej łączącej dziecko z rodzicami,
2) silne przeżycia w związku z odejściem jednego z rodziców,
3) dezorganizacja struktur poznawczych dziecka (w skrajnych przypadkach silnych przeżyć),
4) utrata autorytetu rodziców.

Rozpad rodziny powoduje załamanie funkcji rodziny z tego względu, że wielokrotnie następują zaburzenia w wypełnianiu ról przez rodziców, np. z takiego powodu, że odchodzący rodzic nie wywiązuje się (lub nie w pełni wywiązuje się) z obowiązków. Rozpad rodziny jest czynnikiem, który sprzyja kontrsocjalizacji (zwłaszcza przy równoległym występowaniu dodatkowych okoliczności).

Wśród czynników, które mają znaczenie dla kontrsocjalizacyjnej funkcji rodziny można wskazać te, które:

1) działają samoistnie,
2) działają przy wystąpieniu innych czynników.

Ad 1) Do czynników działających **samoistnie** zaliczyć należy m.in.:

1) niewłaściwy klimat uczuciowy w rodzinie,
2) nieprawidłowe metody wychowawcze.

Ad 2) Czynnikami działającymi **niesamoistnie** są natomiast:

1) złe warunki materialne,
2) zaburzenie struktury rodziny.

www.testy-prawnicze.pl

Zagrożenie wynikające z wystąpienia czynników niesamoistnych polega na tym, że jednostka łatwiej ulega wpływowi kontrsocjlizacyjnemu z uwagi na:
1) doświadczanie jakiegoś rodzaju braku,
2) niedostatek mechanizmów powstrzymujących przed kontrsocjalizacyjnym wpływem,
3) brak kontroli ze strony rodziny,
4) brak pozytywnego wsparcia.

Kolejnym czynnikiem, który może, w pewnych warunkach, tworzyć podłoże kontrsocjalizacji, jest **środowisko szkolne**. Może być ono źródłem zagrożenia w postaci:
1) nadmiernych wymagań edukacyjnych i wychowawczych;
2) niewystarczających wymagań edukacyjnych i wychowawczych;
3) nieprawidłowej postawy ze strony nauczyciela:
   a) szykanowanie ucznia,
   b) faworyzowanie ucznia;
4) zachowań agresywnych uczniów pomiędzy sobą:
   a) agresja fizyczna,
   b) agresja werbalna;
5) nieprzygotowania ucznia do kolejnych etapów kształcenia i socjalizacji;
6) niewyrobienia właściwych postaw wobec obowiązków szkolnych;
7) braku kontroli, która ułatwia podejmowanie przez uczniów takich zachowań demoralizujących jak np. wagarowanie. **Wagarowanie** może być sposobem na:
   a) czasowe uniknięcie obowiązków szkolnych (np. klasówki, pracy domowej),
   b) rozrywkę,
   c) rozwiązanie konfliktów.

Ten przypadek zdradza wysokie niebezpieczeństwo kontrsocjalizacji ucznia z uwagi na to, że:
a) staje się źródłem zaległości szkolnych,
b) staje się okazją do wejścia w niewłaściwe środowisko (często o cechach podkultury narkomańskiej lub alkoholowej),
c) przyczynia się wielokrotnie do pogłębienia konfliktów, które stanowiły podłoże wagarów.

Taka sytuacja wynika przede wszystkim z tego, że otoczenie negatywnie ocenia wagarowanie (dotyczy to przede wszystkim środowiska dorosłych: rodziców, pedagogów – którzy *de facto* są szansą na rozwiązanie konfliktów). Często zatem niezrozumienie w tym środowisku zaprzepaszcza możliwość pozytywnego rozwiązania sytuacji problemowej leżącej u podstaw wagarów.

II. Model rodziny a socjalizacja i kontrsocjalizacja

Rola rodziny w kontekście funkcji socjalizacyjnej bądź kontrsocjalizacyjnej zależy od **modelu rodziny**. Można wyróżnić model rodziny:

www.testy-prawnicze.pl

1) antypersonalistyczny,
2) personalistyczny,
3) indywidualistyczny.

Ad 1) **Model antypersonalistyczny** charakteryzuje się następującymi cechami:
1) jednostka jest silnie podporządkowana rodzinie (występuje uzależnienie jednostki od rodziny);
2) wyraźna hierarchizacja w rodzinie (role poszczególnych członków rodziny są ukształtowane sztywno i szczegółowo);
3) rodzina jest silnym nośnikiem wartości i norm w niej obowiązujących;
4) rodzina jest krytycznie nastawiona na wpływy z zewnątrz[1].

Mając na uwadze wyżej wymienione cechy, należy uznać, że rodzina o modelu antypersonalistycznym jest skuteczna w zakresie niwelowania kontrsocjalizacyjnego wpływu środowiska zewnętrznego. Z drugiej strony, również w przypadku, gdy w rodzinie obowiązuje kontrsocjalizacyjny system wartości i norm, istnieją niewielkie szanse na jego korygowanie. Model antypersonalistyczny ze względu na swoje cechy formalne jest bardzo skuteczny jako nośnik wartości i norm, a jakość przekazu (socjalizacyjnego lub kontrsocjalizacyjnego) zależy od obowiązującego w jego ramach systemu aksjonormatywnego. Działa więc albo silnie socjalizacyjnie albo kontrsocjalizacyjnie.

Jednostka socjalizowana przyswaja wartości i normy nie w wyniku uznania ich zasadności, ale ściśle formalnego przekazu opartego na wymogu posłuszeństwa.

Ad 2) Cechami **modelu personalistycznego** są:
1) uznanie podmiotowości poszczególnych członków rodziny;
2) brak uzależnienia jednostki od rodziny;
3) oparcie relacji w rodzinie na silnych więziach uczuciowych i niezależności poszczególnych członków rodziny;
4) brak sztywnej hierarchii w rodzinie;
5) elastyczne ukształtowanie ról społecznych w rodzinie;
6) oparcie kontroli wewnątrz rodziny na poszanowaniu wartości i norm w niej obowiązujących oraz potrzebie liczenia się z poszczególnymi członkami rodziny;
7) otwarcie rodziny na wpływy z zewnątrz;
8) łatwość dokonywania zmian w obowiązującym systemie wartości i norm wewnątrzrodzinnych.

Charakterystyka **personalistycznego** modelu rodziny pozwala uznać, że internalizacja wartości i norm przez jednostkę oparta jest na silnych relacjach emocjonalnych, których efektem jest **przekonanie** jednostki do zasadności określonego postępowania. Jednocześnie otwartość rodziny na wpływy z zewnątrz może prowadzić do silnych zależności środowiskowych.

Ad 3) Model **indywidualistyczny** charakteryzuje się występowaniem następujących zależności:

[1] Tamże, s. 329–331.

www.testy-prawnicze.pl

1) nastawienie rodziny na zaspokajanie indywidualnych egoistycznych potrzeb jej członków;
2) instrumentalizm relacji pomiędzy członkami rodziny;
3) słabe więzi uczuciowe;
4) brak hierarchii w rodzinie, ale występuje możliwość podporządkowania przez jednego członka rodziny pozostałych (pozycja tyrana);
5) brak wyraźnego określenia ról społecznych w rodzinie (brak jasności w zakresie praw i obowiązków poszczególnych członków rodziny – „rozmycie ról");
6) słaba kontrola wewnątrz rodziny;
7) silna zależność od środowiska.

W charakterystyce modelu indywidualistycznego zaznacza się nastawienie egoistyczne i konsumpcyjne poszczególnych członków, co powoduje, że rodzina staje się zatomizowana. Brak silnych pozytywnych więzi emocjonalnych jest podstawą braku trwałości rodziny takiego modelu. Ponadto, rodzina zorganizowana i funkcjonująca według wzorca indywidualistycznego, nie wyposaża swoich członków w mechanizmy powstrzymujące przed wpływem kontrsocjalizacyjnym.

III. Rodzaje stylów wychowania

Analizując rolę rodziny w socjalizacji i kontrsocjalizacji nieletnich, należy wspomnieć o **stylach wychowania**[1]. Mają one znaczenie dla:
1) jakości,
2) intensywności,
3) trwałości

przekazu wartości, norm i wzorów zachowania, które wpływają bądź na społeczne usamodzielnienie jednostki, zgodnie ze społecznymi oczekiwaniami, bądź na funkcjonowanie antyspołeczne z dużą możliwością zachowań przestępczych.

Wyróżnia się następujące **style wychowania** w rodzinie:
1) **opiekuńczy**,
2) **autorytarny**,
3) **permisywny**,
4) **chaotycznego despotyzmu**.

Ad 1) Cechą stylu **opiekuńczego** jest:
1) staranna i prawidłowa opieka nad dziećmi,
2) stosowanie **łagodnych sankcji**,
3) stworzenie możliwości prawidłowego rozwoju dziecka opartego na pozytywnych związkach uczuciowych,
4) **stosowanie nagród jako** podstawy wzmocnień wychowawczych i uczenia się postaw społecznych.

[1] Tamże, s. 335–337.

www.testy-prawnicze.pl

Ad 2) Styl **autorytarny** charakteryzuje się:
1) staranną opieką nad dziećmi,
2) stosowaniem **surowych sankcji**,
3) **przyjęciem kar za** podstawę wychowania.

Ad 3) Styl **permisywny** wyznaczany jest zespołem następujących cech:
1) słaba opieka nad dziećmi,
2) stosowanie **łagodnych sankcji**,
3) zwiększenie roli innych środowisk w wychowaniu,
4) brak możliwości świadomego kształtowania struktur poznawczych dziecka.

Ad 4) Styl **chaotycznego despotyzmu** cechuje:
1) brak pozytywnego klimatu uczuciowego,
2) syndrom wyuczonej bezradności,
3) zwiększenie roli innych środowisk wychowawczych,
4) brak możliwości świadomego kształtowania struktur poznawczych dziecka.

Najkorzystniejszym stylem wychowania z punktu widzenia skutecznej i prawidłowej socjalizacji **jest styl personalistyczny**. Gwarantuje on powodzenie przystosowania jednostki socjalizowanej do życia w społeczeństwie przy zachowaniu zasad jej prawidłowego rozwoju indywidualnego i poszanowania odrębności. Jest to styl wychowawczy, który zapewnia trwałość przekazu na temat wartości, norm i wzorów zachowania.

Najmniej korzystnym z punktu widzenia socjalizacji stylem wychowania **jest styl chaotycznego despotyzmu**. Negatywny klimat uczuciowy, który jest cechą tego stylu, stanowi istotną przeszkodę prawidłowej socjalizacji.

Na podkreślenie zasługuje również fakt, że ostateczne wyniki prowadzonych oddziaływań wychowawczych w środowisku rodzinnym zależą, obok cech tego środowiska, także od indywidualnych cech jednostki socjalizowanej.

§ 40. Niedostosowanie społeczne jako forma patologii społecznej o potencjale kryminogennym

Przez pojęcie **niedostosowania społecznego** (często określanego jako nieprzystosowanie społeczne) należy rozumieć takie zachowania, które są „nieadekwatnymi, powtarzającymi się reakcjami jednostek na wymogi i nakazy zawarte w przypisanych im przez system społeczny rolach (np. roli dziecka w rodzinie, kolegi, ucznia w szkole, pracownika itp.). Ta nieadekwatność reagowania wyraża się w „jaskrawym i uporczywym łamaniu podstawowych norm społecznych (prawnych, moralnych, obyczajowych) lub w lekceważeniu oczekiwań społecznych przez jednostkę”[1].

[1] Encyklopedia pedagogiczna, red. *W. Pomykało*, Warszawa 1997, s. 453.

www.testy-prawnicze.pl

Przejawami niedostosowania społecznego są:
1) notoryczne kłamstwa;
2) ucieczki (z domu lub szkoły);
3) nadużywanie alkoholu i narkotyków;
4) niekonwencjonalne zachowania seksualne (np. prostytucja);
5) pasożytnictwo społeczne (niezasłużone korzyści z cudzej pracy), zachowania agresywne, zamachy samobójcze;
6) zachowania przestępcze.

Przyczyn niedostosowania społecznego upatruje się w:
1) zaburzonej socjalizacji;
2) patologii więzi emocjonalnych w rodzinie;
3) zaburzeniach struktury i funkcji rodziny;
4) niewłaściwych metodach wychowawczych:
   a) metody autokratyczne,
   b) metody liberalne,
   c) metody niekonsekwentne,
   d) stosowanie kar cielesnych;
5) dysfunkcjach wychowawczych szkoły;
6) zubożeniu społeczeństwa, które prowadzi do ograniczeń w zakresie zaspokajania potrzeb dzieci i młodzieży;
7) wpływie grup rówieśniczych, zwłaszcza w aspekcie uczenia się wzorów zachowań nieprawidłowych, znamiennych rysem nieadekwatności do oczekiwań społecznych.

Potencjał kryminogenny niedostosowania społecznego potwierdzają badania kryminogenezy, w świetle których zachowania przestępcze były poprzedzone zachowaniami wskazującymi na niedostosowanie społeczne jednostki[1]. Prawidłowość ta ma istotne znaczenie w analizie uwarunkowań przestępczości nieletnich.

§ 41. Uwarunkowania przestępczości nieletnich

Uwarunkowania konfliktu nieletnich z prawem karnym stanowią złożony obszar zagadnień. Na tym tle można wyróżnić dwie podstawowe grupy uwarunkowań, tj.:
1) grupę **czynników wewnętrznych** (osobowościowo-charakterologicznych),
2) grupę **czynników zewnętrznych** (środowiskowo-sytuacyjnych).

Nieletni stanowią szczególną kategorię sprawców, których odpowiedzialność za naruszenie norm prawa karnego została uregulowana w Kodeksie karnym oraz w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Sprawca nieletni jest również istotnym problemem w zakresie analizy etiologicznej, prowadzącej do ustalenia przyczyn konfliktu z prawem karnym. Specyfika tej

[1] *L. Tyszkiewicz*, Kryminogeneza w ujęciu kryminologii humanistycznej, 1997, s. 107–182.

www.testy-prawnicze.pl

kategorii wiekowej sprawców wynika z ich charakterystyki biopsychospołecznej, która cechuje się **niedojrzałością psychomoralną i niesamodzielnością społeczną**.

Zachowania nieletnich o charakterze destrukcyjnym, antyspołecznym i naruszającym normy prawne można podzielić na następujące kategorie:

1) wyrażanie agresji i przemocy wobec rodziny,
2) wyrażanie agresji w szkole (np. wobec rówieśników czy mienia szkoły),
3) wandalizm,
4) używanie narkotyków,
5) ucieczki z domów,
6) kradzieże i inne czyny zagrożone sankcją karną,
7) przynależność do destrukcyjnych subkultur,
8) autoagresja (w tym – samobójstwo).

Niepokój budzi coraz więcej przypadków popełniania przez nieletnich czynów karalnych oraz **obniżenie wieku sprawców** tych czynów.

Analiza dotycząca uwarunkowań konfliktu nieletnich z prawem karnym z konieczności powinna uwzględniać takie **czynniki o charakterze wewnętrznym (subiektywnym)** jak:

1) wiek, w którym po raz pierwszy ujawniły się zachowania antyspołeczne;
2) skłonność do przeciwstawiania się obowiązującym normom i skłonność do buntu;
3) zaburzenia samokontroli;
4) zaburzenia osobowości;
5) zaburzenia systemu wartości moralnych i norm postępowania;
6) frustracja potrzeb (w tym głównie potrzeby kontaktu emocjonalnego);
7) alienacja;
8) utrata sensu życia.

Drugą grupę uwarunkowań konfliktu nieletnich z prawem karnym zajmują **czynniki zewnętrzne** takie jak:

1) wskaźnik bezrobocia i niskie przychody rodzin, niekorzystna sytuacja społeczna i ekonomiczna;
2) wpływ nieprawidłowego środowiska wychowawczego, a zwłaszcza:
   a) niekonsekwentny styl wychowania,
   b) dostarczanie negatywnych bodźców,
   c) przejawy przemocy w rodzinie,
   d) braki w wykształceniu rodziców,
   e) nieumiejętność radzenia sobie z sytuacjami trudnymi,
   f) alkoholizm rodziców,
   g) wzory zachowań przestępczych w rodzinie;
3) kryzys rodziny;
4) kryzys autorytetów;
5) odrzucenie społeczne i niepowodzenia szkolne;
6) kontakt z alkoholem i innymi substancjami uzależniającymi;
7) przynależność do grup o charakterze antyspołecznym (patologicznych grup rówieśniczych);

www.testy-prawnicze.pl

8) dostęp do broni;
9) przedstawianie scen przemocy w mediach, które działając silnie na wyobraźnię, stanowią istotne podłoże psychiczne do łamania obowiązujących norm;
10) naśladownictwo;
11) upowszechnienie modelu rozwiązywania konfliktów sytuacyjnych w drodze przemocy;
12) społeczna ignorancja drobnych przejawów zachowań nieprawidłowych, która buduje klimat przyzwolenia na tego typu zachowania, czego konsekwencją jest eskalacja nieprawidłowości w jej bardziej drastycznych i społecznie szkodliwych przejawach.

Istotnym zagadnieniem w zakresie omawianej problematyki jest wpływ **grupy rówieśniczej** na demoralizację i przestępczość nieletnich. Grupa rówieśnicza pełni przede wszystkim **funkcję**:

1) **ochronną** (daje poczucie przynależności i bezpieczeństwa),
2) **satysfakcyjną** (zaspokaja potrzebę uznania).

Negatywny wpływ grupy rówieśniczej polega przede wszystkim na:

1) silnej presji na realizację określonego zachowania (np. picie alkoholu, używanie narkotyków);
2) zapoznawaniu nieletniego z technikami przestępczymi i racjonalizacją zachowania przestępczego;
3) utrudnianiu realizowania pozytywnych ról społecznych np. dobrego ucznia, posłusznego dziecka.

Charakterystyka nieletnich przestępców oparta o **model funkcjonowania grupy** zakłada następujące prawidłowości:

1) zbiorowość nieletnich przestępców tworzy się w sposób selektywny (w jej skład wchodzą nieletni wywodzący się z rodzin o podobnym statusie społecznym oraz takich, w których kontrola zachowania nieletniego ze strony pozostałych członków rodziny – rodziców, rodzeństwa – jest istotnie ograniczona);
2) zbiorowość nieletnich przestępców tworzy się na terenie, na którym występują inne negatywne czynniki o potencjale kryminogennym, np. bezrobocie, alkoholizm;
3) często zbiorowość nieletnich przestępców nie jest dostatecznie zorganizowana (wykazuje cechy funkcjonowania chaotycznego zwłaszcza w sferze kierownictwa zbiorowością i funkcjonujących zasad);
4) zbiorowość nieletnich przestępców może przerodzić się w zorganizowaną grupę pod wpływem oddziaływania dorosłych przestępców.

Ważnym rysem uwarunkowań konfliktu nieletnich z prawem karnym w aktualnej rzeczywistości jest:

1) z jednej strony, **nasilenie czynników kryminogennych pochodzenia środowiskowego**;
2) z drugiej natomiast – **osłabienie psychicznych mechanizmów antykryminogennych**.

www.testy-prawnicze.pl

Zróżnicowanie i kumulacja zewnętrznych czynników kryminogennych, stanowiących psychologiczną kategorię **sytuacji pokusy**, o ile nie zostanie zrównoważona przez wewnętrzne czynniki antykryminogenne, takie jak:

1) prawidłowo ukształtowany system wartości,
2) prawidłowo ukształtowane sumienie,
3) silna wola – stanowi dogodne podłoże zachowań nieprawidłowych, w tym – wyczerpujących znamiona czynów zabronionych przez prawo karne.

Szczególne miejsce w sferze czynników antykryminogennych zajmuje **system wartości**. Przekaz wartości, który ma miejsce w trakcie procesu socjalizacji i resocjalizacji, jest kształtowaniem u osoby zaplecza o charakterze antykryminogennym. Przyjąć zatem należy, że prawidłowy system wartości, zgodny z porządkiem społecznym i prawnym, buduje **wewnętrzny mechanizm kontroli**, odpowiedzialny za prawidłowe rozstrzyganie w sytuacjach konfliktu, w których jednostka ma do wyboru: z jednej strony zachowanie przestępcze, z drugiej – nieprzestępcze, zgodne z obowiązującym porządkiem normatywnym.

Przemiany społeczno-gospodarcze, będące istotną cechą współczesności, wyznaczając kierunek pozytywnych rozwiązań, są zarazem przyczyną wielu niepożądanych zjawisk, np.:

1) bezrobocia;
2) wzrostu konkurencyjności na rynku pracy, czego skutkiem jest potrzeba zwiększonej dyspozycyjności zawodowej, a tym samym ograniczenie czasu przeznaczonego na życie rodzinne i odpoczynek;
3) zwiększonego poziomu stresu, co skutkuje zmniejszeniem odporności na sytuacje konfliktowe;
4) zaburzeniami zachowania.

Zjawiska te przyczyniają się do **dysfunkcji podstawowego środowiska wychowawczego**, jakim jest rodzina, stanowiąc ważny element podłoża przyczynowego konfliktu nieletnich z prawem karnym.

Przykładowy katalog negatywnych cech rodziny tzw. **destrukcyjny model rodziny** przedstawia się następująco:

1) zawyżone żądania w stosunku do dzieci;
2) szeroko rozpowszechniony system kar;
3) przekazanie wychowania własnych dzieci instytucjom elitarnym (prywatne szkoły, sekcje sportowe);
4) nadmierne zaangażowanie dorosłych we własne problemy;
5) wychowywanie tylko przez jednego rodzica (problem rodzin niepełnych i wynikające z tego trudności wychowawcze, psychologiczne, materialne);
6) problem nieprawidłowości zdrowia psychicznego rodziców.

Skutki oddziaływania takich czynników to:

1) frustracja potrzeb emocjonalnych u dzieci (miłości, wsparcia, opieki);
2) powstanie problemu ukształtowania tożsamości;
3) nieprawidłowa identyfikacja siebie w roli społecznej;
4) zniekształcenie systemu wartości;

www.testy-prawnicze.pl

5) zaburzenia kontaktów interpersonalnych;
6) punktem odniesienia (oceny zachowań) dzieci z rodzin modelu destrukcyjnego, nie jest autorytet rodziców, ale wartości ulicy, gangów;
7) problemy z nauką.

Na negatywne oddziaływanie rodziny na osobowość jej członków (przede wszystkim dzieci) ma wpływ to, że przestaje ona spełniać niektóre (często wszystkie) swoje funkcje. Zwłaszcza duże niebezpieczeństwo wiąże się z nieprawidłowościami w zakresie funkcji:
1) socjalizacyjnej,
2) integracyjnej.

Ad 1) **Funkcja socjalizacyjna** polega na wprowadzaniu członków rodziny w życie rodzinne i przekazywaniu im wartości kulturowych.

Ad 2) **Funkcja integracyjna** odpowiada za kontrolę zachowań członków rodziny. W przypadku dysfunkcji zmniejsza się zaangażowanie rodziny w dostarczanie pozytywnych przykładów zachowania, po drugie – zwiększa się prawdopodobieństwo podatności na oddziaływania negatywne ze strony środowiska pozarodzinnego.

Nieprawidłowości funkcjonowania rodziny zwykle pozostają również w związku z **zaburzeniami struktury rodziny** (rodziny rozbite) lub z negatywnymi zjawiskami w jej obrębie, takimi jak:
1) alkoholizm,
2) narkomania,
3) przestępczość,
4) choroba psychiczna,
5) niekorzystne warunki materialne.

Niedomagania (dysfunkcjonalność) środowiska wychowawczego w zakresie realizacji funkcji socjalizacyjnej, stanowią istotny czynnik wpływający na konflikt nieletnich z prawem karnym. W tej sferze należy upatrywać istotnych zależności pomiędzy nieprawidłowym funkcjonowaniem społecznym nieletniego (zwłaszcza w wymiarze tzw. małych grup społecznych) a skonfliktowaniem ze sferą norm prawa karnego. Związek pomiędzy przyswojeniem i przestrzeganiem systemu wartości i norm społecznie pożądanych (odzwierciedlonych w ramach wychowawczego przekazu rodziny, szkoły) a zachowaniem zgodnym z obowiązującym porządkiem norm prawa karnego – jest związkiem o charakterze podstawowym. Jak podkreśla *S. Pikus*: „Im więcej w danej społeczności ludzi o niskiej kulturze moralnej i moralności płytkiej (źle wychowanych), tym gorsze, w skali społecznej, efekty wychowania moralnego (...). Krąg się zamyka: źle wychowani wychowują źle wychowanych, podatnych na różnego rodzaju pokusy, ułatwienia, patologie, a skutki wysiłków wychowawczych osób dobrze wychowanych są coraz gorsze ze względu na niekorzystne uwarunkowania zewnętrzne (źle wychowanych)”[1].

[1] *S. Pikus*, Zaniedbania w wychowaniu moralnym jako czynnik sprzyjający patologii społecznej wśród młodzieży, [w:] Psychospołeczne uwarunkowania zjawisk dewiacyjnych wśród młodzieży w okresie transformacji ustrojowej w Polsce, red. *H. Machel*, *K. Wszeborowski*, Gdańsk 1999, s. 122.

www.testy-prawnicze.pl

W świetle informacji na temat współczesnej przestępczości można uznać, że niekiedy zbyt łatwo próbuje się wyjaśniać i usprawiedliwiać jej przemiany i nasilenie specyfiką rozwoju cywilizacji oraz wynikającym z tego skomplikowaniem relacji międzyludzkich, brakiem czasu, konsumpcyjnym stylem życia itd. Dotyczy to również konfliktu nieletnich z prawem karnym. Jakkolwiek nie można odmówić słuszności poglądowi na temat wpływu tych uwarunkowań na zachowanie młodego pokolenia, to jednak problem wydaje się bardziej skomplikowany i wymaga szerszego kompleksowego ujęcia.

§ 42. Zapobieganie przestępczości nieletnich

Niewątpliwie **podłoże konfliktu nieletnich z prawem karnym jest zróżnicowane**. Oznacza to, że działania mające na celu przeciwdziałanie negatywnym zachowaniom nieletnich, uwzględniając to zróżnicowanie, muszą odnosić się do **różnych sfer ich biopsychospołecznego funkcjonowania**. Aktywność profilaktyczna powinna zatem uwzględniać nowe zjawiska w zakresie konfliktu nieletnich z prawem karnym, jak chociażby fakt, że nieletni sprawcy coraz częściej wywodzą się ze środowisk tzw. normalnych (niedotkniętych patologią w tradycyjnym rozumieniu tego słowa, tj. np. alkoholizmem czy narkomanią). Uwzględnienie nowych zjawisk w płaszczyźnie charakterystyki zachowań aspołecznych i antyprawnych powinno skutkować adekwatnym dopasowaniem strategii przeciwdziałania im.

Podatność nieletnich na oddziaływanie czynników zewnętrznych, takich jak np. wpływ grupy rówieśniczej, **silna identyfikacja z grupą**, decyduje o potrzebie szczególnych działań o charakterze profilaktycznym, kierowanych do tej kategorii wiekowej. W tym zakresie powstaje konieczność zwrócenia uwagi na potrzebę **zorganizowania aktywnych form spędzania wolnego czasu oraz uatrakcyjnienie oferty zajęć szkolnych i pozaszkolnych**.

Istotną prawidłowością, która cechuje uwarunkowania konfliktu nieletnich z prawem jest **powielanie swoich doświadczeń**, tj. np. wykorzystywana seksualnie młodzież wchodzi w rolę molestującego lub ofiary. Prawidłowość ta stanowi ważny problem z zakresu profilaktyki niewłaściwych zachowań nieletnich, zakładając konieczność, z jednej strony – zapobiegania tego typu negatywnym doświadczeniom, z drugiej natomiast – redukowania ich skutków.

Postulaty dotyczące **likwidowania przyczyn i ograniczania negatywnych skutków zachowań łamiących normy społeczne i prawne przez nieletnich to przede wszystkim:**

1) szersza świadomość co do faktu, że zachowanie antyspołeczne i antyprawne cechuje **dynamizm**, który z różnym nasileniem występuje na różnych etapach życia dziecka, młodego człowieka i dorosłej osoby, i zgodnie z tą prawidłowością ważne jest dostosowanie sposobów przeciwdziałania do specyfiki rozwojowej jednostki i zjawiska łamania norm;

www.testy-prawnicze.pl

2) **edukacja** wszystkich odpowiedzialnych za wychowanie w zakresie przyczyn i przejawów zachowań antyspołecznych i antyprawnych oraz sposobów przeciwdziałania tym zachowaniom, zgodnie z zasadą, że przeciwdziałanie zależy od szybkiego rozpoznania zjawiska;
3) zapewnienie **prawidłowego środowiska wychowawczego**, które przekazywałoby właściwy system wartości, norm i wzorów zachowania;
4) wzrost znaczenia **autorytetów**;
5) tworzenie przez rodziców i nauczycieli atmosfery sprzyjającej nauce oraz rozwojowi zachowań prospołecznych (potrzeba rodzicielskiej i nauczycielskiej czujności w tym zakresie, przejawianej nie tylko w postaci formalnej kontroli, ale również – uważnego zaangażowania i wrażliwości na wszelkie symptomy zjawisk niepożądanych);
6) współdziałanie z formacjami bezpieczeństwa i porządku publicznego (w tym przede wszystkim Policją w zakresie programów profilaktycznych);
7) **ograniczenie** kontaktu młodych ludzi z przejawami **przemocy w mediach**;
8) zapewnienie **prawidłowej komunikacji pomiędzy rodzicami, nauczycielami i dziećmi**. W tej płaszczyźnie ważne miejsce zajmują strategie komunikacyjne zachęcające do rozmów oparte na:
   a) dialogu jako zasadzie komunikacji i sprawnego przekazu edukacyjnego,
   b) uważnym słuchaniu,
   c) emocjonalnej reakcji zainteresowania przedmiotem rozmowy,
   d) stawianiu dziecka w roli kompetentnego źródła informacji i zachęcanie go do takiej roli,
   e) świadomości komunikacji pozawerbalnej,
   f) budowaniu motywacji do kontaktu komunikacyjnego opartego na zasadzie zaufania;
9) **uatrakcyjnienie oferty alternatywnego spędzania wolnego czasu** przez młodzież ze środowisk zagrożonych (kluby, świetlice, organizacje młodzieżowe itp.);
10) dbałość o standardy zachowania odpowiadające społecznym oczekiwaniom.

Ważne jest zwracanie uwagi na drobne przejawy zachowań nieprawidłowych, uwzględniające potrzebę ich korygowania.

Jak podkreśla *C. Cekiera*, niewątpliwie dającą duże nadzieje próbą przeciwdziałania zjawiskom patologicznym jest „formacja postaw moralnych – budzenie szacunku dla wartości", a ukierunkowanie człowieka ku coraz wyższym wartościom „prowadzi do wyjścia ze ślepych ulic antropocentryzmu i skierowuje jednostkę oraz społeczeństwo ku wszechstronnemu ideałowi jednostkowemu i społecznemu"[1]. Równie ważne jest objęcie intensywnym oddziaływaniem profilaktycznym podstawowych grup społecznych, wokół których koncentruje się życie nieletniego, tj. rodziny, szkoły i grupy rówieśniczej.

[1] *C. Cekiera*, Relatywizm norm moralno-społecznych a rozwój patologii społecznej wśród młodzieży, [w:] Psychospołeczne uwarunkowania, red. *H. Machel*, *K. Wszeborowski*, s. 59–60.

www.testy-prawnicze.pl

Wskazane postulaty rozwiązań stanowią pewną propozycję w zakresie przeciwdziałania konfliktom nieletnich z prawem karnym i innym zachowaniom o charakterze antyspołecznym. Ich przyjęcie i zastosowanie powinno w każdym przypadku mieć na uwadze **indywidualny proces doprowadzający młodego człowieka do tych zachowań, jego specyfikę osobowościowo-charakterologiczną i kontekst społeczny**. Skuteczność podjętej aktywności będzie zatem zależała od trafności dopasowania sposobu reakcji (interwencji) do indywidualnej charakterystyki jednostki i będzie pochodną prawidłowej diagnozy obejmującej przyczyny zachowań nieprawidłowych z ich specyfiką różnorodności i wielorakich powiązań[1].

Przeciwdziałanie przestępczości nieletnich należy traktować jako „inwestycję przyszłości" tym bardziej konieczną, że przejawy nieprzystosowania społecznego zapoczątkowane w okresie dzieciństwa i wczesnej młodości, mogą ulegać nasileniu i stanowić podłoże do powstawania innych symptomów demoralizacji i zachowań przestępczych.

Ważną kategorię zobowiązań dotyczących przeciwdziałania przestępczości nieletnich stanowią przepisy **ustawy z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich.**

Przepis art. 3 § 1 NielU stanowi, że **w sprawie nieletniego należy**:

1) kierować się przede wszystkim jego **dobrem**,
2) dążąc do osiągnięcia korzystnych **zmian w osobowości i zachowaniu się** nieletniego,
3) zmierzając w miarę potrzeby do prawidłowego spełniania przez **rodziców lub opiekuna** ich **obowiązków** wobec nieletniego,
4) uwzględniając przy tym **interes społeczny**.

W postępowaniu z nieletnim bierze się pod uwagę osobowość nieletniego, a w szczególności (art. 3 § 2 NielU):

1) wiek,
2) stan zdrowia,
3) stopień rozwoju psychicznego i fizycznego,
4) cechy charakteru,
5) zachowanie się,
6) przyczyny i stopień demoralizacji,
7) charakter środowiska,
8) warunki wychowania nieletniego.

Przepis art. 4 § 1 NielU stanowi, że każdy, kto stwierdzi istnienie okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego, a w szczególności:

1) naruszanie zasad współżycia społecznego,
2) popełnienie czynu zabronionego,
3) systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego,

[1] *L. Tyszkiewicz*, Kryminogeneza, s. 42–44.

www.testy-prawnicze.pl

4) używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia,
5) uprawianie nierządu,
6) włóczęgostwo,
7) udział w grupach przestępczych

ma społeczny obowiązek odpowiedniego przeciwdziałania temu, a w szczególności zawiadomienia rodziców lub opiekuna nieletniego, szkoły, sądu rodzinnego, Policji lub innego właściwego organu.

Każdy, kto dowiedział się o popełnieniu czynu karalnego przez nieletniego ma społeczny obowiązek zawiadomić sąd rodzinny lub Policję (art. 4 § 2 NielU).

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich przewiduje środki zapobiegania i zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich. W świetle art. 5 NielU, wobec nieletniego mogą być stosowane:

1) **środki wychowawcze**,
2) **środek poprawczy** w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym,
3) **kara** może być orzeczona tylko w wypadkach przewidzianych prawem, jeżeli inne środki nie są w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego.

Przepis ten stoi na stanowisku **stosowania kary** wobec nieletniego jedynie **w ostateczności**, gdy inne środki nie są w stanie zrealizować celu resocjalizacyjnego.

Przepis art. 6 NielU przewiduje, że wobec nieletnich sąd rodzinny może:

1) udzielić **upomnienia**;
2) **zobowiązać do określonego postępowania**, a zwłaszcza do:
   a) naprawienia wyrządzonej szkody,
   b) wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej,
   c) przeproszenia pokrzywdzonego,
   d) podjęcia nauki lub pracy,
   e) uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym,
   f) powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach,
   g) zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzania się w stan odurzenia;
3) ustanowić nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna;
4) ustanowić nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania – udzielających poręczenia za nieletniego;
5) zastosować nadzór kuratora;
6) skierować do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją;

www.testy-prawnicze.pl

7) orzec zakaz prowadzenia pojazdów;
8) orzec przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego;
9) orzec umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym albo w rodzinie zastępczej zawodowej, która ukończyła szkolenie przygotowujące do sprawowania opieki nad nieletnim;
10) orzec umieszczenie w zakładzie poprawczym;
11) zastosować inne środki zastrzeżone w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich do właściwości sądu rodzinnego, jak również zastosować środki przewidziane w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, z wyłączeniem umieszczenia w rodzinie zastępczej spokrewnionej, rodzinie zastępczej niezawodowej, rodzinnym domu dziecka, placówce wsparcia dziennego, placówce opiekuńczo-wychowawczej i regionalnej placówce opiekuńczo-terapeutycznej.

Przepis art. 7 § 1 NielU przewiduje, że sąd rodzinny może:

1) zobowiązać rodziców lub opiekuna do poprawy warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych nieletniego, a także do ścisłej współpracy ze szkołą, do której uczęszcza nieletni, poradnią psychologiczno-pedagogiczną lub inną poradnią specjalistyczną, zakładem pracy, w którym jest zatrudniony, lekarzem lub zakładem leczniczym;
2) zobowiązać rodziców lub opiekuna do naprawienia w całości lub w części szkody wyrządzonej przez nieletniego.

Ponadto, sąd rodzinny może zwrócić się do właściwych instytucji państwowych lub społecznych oraz jednostek samorządowych o udzielenie niezbędnej pomocy w poprawie warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych nieletniego (art. 7 § 2 NielU).

www.testy-prawnicze.pl

ROZDZIAŁ X

PRZESTĘPCZOŚĆ KOBIET

Literatura uzupełniająca: *K. Biel*, Przestępczość dziewcząt. Rodzaje i uwarunkowania, Kraków 2009; *J. Błachut*, Kobiety recydywistki w świetle badań kryminologicznych, Wrocław 1981; *M. Bramska*, Kobiety pozbawione wolności, [w:] Biuletyn RPO. Materiały nr 32: Stan i węzłowe problemy więziennictwa polskiego, cz. 1, Warszawa 1997; *I. Budrewicz*, Rodzina a przestępczość kobiet, [w:] Psychospołeczne uwarunkowania zjawisk dewiacyjnych wśród młodzieży w okresie transformacji ustrojowej w Polsce, red. *H. Machel*, *K. Wszeborowski*, Gdańsk 1999; *M. Gordon*, Postępowanie ze skazanymi kobietami, [w:] Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988, red. *A. Marek*, Warszawa 1990; *B. Jarzębowska-Baziak*, Problem macierzyństwa w zakładzie karnym, [w:] Doświadczenia i perspektywy systemu penitencjarnego w Polsce, red. *T. Szymanowski*, *A. Rzepliński*, Warszawa 1987; *D. Kanarek-Lizik*, Relacje pomiędzy skazanymi kobietami a personelem więziennym (na przykładzie Aresztu Śledczego w Bydgoszczy), [w:] Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej, red. *W. Ambrozik*, *P. Stępniak*, Poznań–Warszawa–Kalisz 2004, s. 389–397; *T. Kolarczyk*, *R. Kubiak*, *P. Wierzbicki*, Przestępczość kobiet. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne, Warszawa 1984; *J. Niedwrok*, Matki więźniarki i ich dzieci w zakładach penitencjarnych. Zagadnienia podstawowe, Wrocław 1988; *E. Piotrów*, Wykonywanie kary pozbawienia wolności względem kobiet, [w:] Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia, red. *A. Jaworska*, Kraków 2008; *B. Skafiriak*, Kobiety w warunkach izolacji więziennej a ich readaptacja do życia na wolności, [w:] Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych, red. *B. Skafiriak*, Kraków 2007; *D. Woźniakowska-Fajst*, Przestępczość kobiet i dziewcząt – wybrane teorie kryminologiczne, Arch. Krym. 2007–2008, t. 29–30.

§ 43. Przyczyny przestępczości kobiet

Szczególnym rodzajem przestępczości jest przestępczość kobiet. Przyjęcie kryterium płci sprawcy – kobiety dla wyróżnienia specyfiki przestępczości, wyznacza nurt podstawowych poszukiwań etiologicznych tej przestępczości. W badaniach prowadzonych w tym zakresie stawiane są pytania: **dlaczego** kobiety popełniają przestępstwa? Dlaczego kobiety popełniają **mniej** przestępstw od mężczyzn? **Co różni** przestępczość kobiet od przestępczości mężczyzn? (czy jest to tylko różnica ilościowa czy też jakościowa?).

www.testy-prawnicze.pl

Analizę przyczyn przestępczości kobiet opiera się na podstawowych teoriach **biopsychologicznych** i **socjologicznych**.

W pierwszym nurcie znajduje się teoria *C. Lombroso*, który wyjaśniając przestępczość kobiet, zwracał uwagę, że **kobieta jest z natury pasywna**, a aktywność, jaką przejawia stanowi dewiację. Badając razem z *G. Ferrero* zjawisko przestępczości kobiet, podkreślał, że dla kobiet naturalnym polem do prowadzenia działalności nielegalnej i niemoralnej jest prostytucja, a nie popełnianie przestępstw.

Badania w zakresie przyczyn przestępczości kobiet (z nurtu biopsychologicznego) uwzględniały **wpływ hormonów** na zachowanie, zwłaszcza w okresie ciąży, po urodzeniu dziecka oraz w okresie napięcia przedmiesiączkowego.

Ważne miejsce w analizie uwarunkowań przestępczości kobiet zajmują teorie odnoszące się do **pozycji kobiet w społeczeństwie**, zwracając uwagę na wpływ **ról** przypisanych kobietom w społeczeństwie na ich zachowanie.

Wśród uwarunkowań przestępczości kobiet wywodzących się ze **środowiska wychowawczego** (tzw. środowiska generacyjnego) należy wymienić:

1) **zjawiska patologiczne**, takie jak: przestępczość, prostytucja, alkoholizm (uczenie się wzorów takich zachowań);
2) **konfliktowe relacje** rodziców;
3) **brak kontroli** ze strony rodziców;
4) **brak opieki** ze strony rodziców (nieprawidłowo realizowane funkcje wychowawcze i opiekuńcze: rodzice nie znają sytuacji szkolnej dziecka, nie znają jego rówieśników);
5) **konflikty z rodzicami** (zwłaszcza z ojcem);
6) **problemy w szkole**;
7) **złe warunki socjalno-bytowe**.

Uwarunkowania przestępczości kobiet tkwiące w **środowisku prokreacyjnym** (rodzinach założonych przez te kobiety) to:

1) **zaburzenia w pełnieniu roli** żony i matki;
2) **karalność partnerów** kobiet;
3) **konfliktowość relacji** z partnerem (występująca na tle alkoholizmu, zdrady, sposobu wychowywania dzieci, różnic w wykształceniu i statusie zawodowym);
4) **przemoc** fizyczna i psychiczna;
5) **złe warunki socjalno-bytowe**.

Nieprawidłowe środowisko wychowawcze **zaburza proces socjalizacji**, co istotnie przyczynia się do **dysfunkcji w pełnieniu ról społecznych w życiu dorosłym**. Antyspołeczne wzory zachowań występujące w środowisku wychowawczym są powielane w życiu dorosłym. To podłoże przyczynowe nie jest specyficzne dla etiologii przestępczości kobiet, poza skonfliktowaniem relacji z ojcem, które skutkuje trudnościami w realizacji roli żony.

www.testy-prawnicze.pl

§ 44. Charakterystyka przestępczości kobiet

W obrazie przestępczości kobiet istotne miejsce zajmuje **przestępczość odwetowa**, tj. ten rodzaj przestępczości, w której kobieta – sprawczyni przestępstwa wcześniej jest ofiarą (zwłaszcza przemocy domowej). Ponadto, charakterystyczne jest popełnianie **przestępstw wobec dzieci**. Nowym obszarem działalności przestępczej kobiet na przestrzeni ostatnich lat jest przestępczość **zorganizowana** (w tym kierowanie grupą przestępczą), a także przestępczość **narkotykowa**.

§ 45. Profilaktyka przestępczości kobiet

Wśród **działań profilaktycznych** mających znaczenie w zapobieganiu przestępczości kobiet należy wymienić:

1) **podniesienie poziomu edukacji**;
2) **podniesienie poziomu bezpieczeństwa socjalnego** (poprzez zmniejszenie poziomu bezrobocia, wyrównywanie statusu społeczno-zawodowego, poprawę warunków mieszkaniowych);
3) **zwiększenie znaczenia polityki społecznej** wobec rodziny **w środowisku lokalnym**;
4) szybsze (sprawniejsze) **diagnozowanie potrzeb rodzin**, które wymagają wsparcia
5) potrzebę zintensyfikowanych działań na rzecz **zapobiegania przemocy w rodzinie**.

(Zob. też Rozdział 6. – Przestępczość z użyciem przemocy – w tym zakresie Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet oraz przemocy domowej).

www.testy-prawnicze.pl

NOTATKI

www.testy-prawnicze.pl

ROZDZIAŁ XI

NARKOTYKI JAKO PROBLEM KRYMINOLOGICZNY

Literatura uzupełniająca: *K. Dubiel*, Projekt ustawy o zapobieganiu narkomanii a problemy więziennictwa, PWP 1997, Nr 1; *T. Hanausek*, *W. Hanausek*, Narkomania. Studium kryminologiczno-kryminalistyczne, Warszawa 1976; *B. Hołyst*, Narkomania a przestępczość, Warszawa 1993; *tenże*, Narkomania. Problemy prawa i kryminologii, Warszawa 1996; *K. Krajewski*, W kwestii kryminalizacji posiadania środków odurzających i psychotropowych, PiP 1992, z. 8; *tenże*, Problematyka kryminalizacji posiadania środków odurzających i psychotropowych w ustawodawstwie polskim, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 1994; *tenże*, Problematyka kryminalizacji posiadania środków odurzających i psychotropowych w świetle regulacji prawnomiędzynarodowych, PiP 1997, z. 1; *tenże*, Prawnokarna problematyka nowej ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii, PiP 1998, z. 4; *tenże*, Sens i bezsens prohibicji. Prawo karne wobec narkotyków i narkomanii, Kraków 2001; *S. Redo*, Narkomania. Aspekty prawnokarne i kryminologiczne, Toruń 1979; *J. Sierosławski*, Narkotyki i narkomania w Polsce. Trendy rozwoju zjawiska, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 1999; *J. Szumski*, Przeciw kryminalizacji posiadania narkotyków, Problemy Alkoholizmu 1996, Nr 3; *tenże*, Problemy karania i leczenia uzależnionych sprawców przestępstw w świetle przepisów ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii, PWP 1998, Nr 18; *B. Ślusarczyk*, Narkomania. Problemy prawnokryminologiczne, Warszawa 1991; *J. Zubrzycki*, Etyczne problemy narkomanii, Warszawa 1980; Zwalczanie narkomanii w Polsce i w świecie, red. *J. J. Wąsik*, *M. Staniszek*, Wrocław 1993.

§ 46. Pojęcie środka odurzającego

Środek odurzający to substancja **psychoaktywna**, która ze względu na swoje właściwości chemiczne jest w stanie doprowadzić do **zmian strukturalnych** lub **funkcjonalnych** w żywym organizmie, które przejawiają się:

1) zmianami **postrzegania** zmysłowego,
2) zmianami **świadomości**,
3) zmianami **nastroju**,
4) zmianami **zachowania**.

www.testy-prawnicze.pl

Do środków odurzających zalicza się:
1) środki odurzające *sensu stricto* (morfina, kokaina, amfetamina, haszysz), częściej występujące pod pojęciem narkotyków;
2) alkohol.

Uzasadnienie zakwalifikowania alkoholu do grupy środków odurzających wynika z tego, że jest on także substancją psychoaktywną mającą wpływ na psychikę, używaną w takich samych celach jak tradycyjne środki odurzające (narkotyki) i równie szkodliwą. Różnica pomiędzy alkoholem a narkotykami polega przede wszystkim na tym, że panuje powszechne przyzwolenie kulturowe na używanie alkoholu (w niektórych kręgach kulturowych o długiej tradycji) i jest on substancją legalną w większości współczesnych społeczeństw.

§ 47. Rodzaje uzależnienia i zjawisko tolerancji

Niebezpieczeństwo dla zdrowia człowieka, jakie wiąże się z używaniem środków odurzających, wynika z ich właściwości. Zmiany psychiczne, jakie są wywoływane przez środki odurzające wpływają na motywację sięgania po nie i ich dalszego używania.

Środki odurzające powodują **uzależnienie, które jest rodzajem przymusu używania** tych środków. Można wyróżnić kilka **rodzajów uzależnienia**:
1) **fizyczne**,
2) **psychiczne**,
3) **społeczne**,
4) **krzyżowe**.

Ad 1) Uzależnienie **fizyczne** (uzależnienie organizmu od substancji) jest spowodowane tym, że środek odurzający w wyniku wielokrotnego przyjmowania, powoduje zmiany fizjologiczne w organizmie tego rodzaju, że staje się on istotnym składnikiem procesów metabolicznych. Brak środka odurzającego powoduje zakłócenia fizjologiczne w organizmie, które przejawiają się w postaci **tzw. zespołu abstynencyjnego (głodu narkotycznego)**, tj.:
1) stanami niepokoju,
2) depresją,
3) drżeniem ciała,
4) bólami mięśni i kończyn,
5) wymiotami,
6) stanami zapaści.

Ad 2) Negatywne konsekwencje somatyczne i psychiczne spowodowane brakiem środka powodują, że używanie środka motywowane jest w takim przypadku nie tyle chęcią odczuwania przyjemności, ile uniknięcia przykrych objawów głodu narkotycznego.

www.testy-prawnicze.pl

Uzależnienie **psychiczne,** to psychiczna koncentracja na używaniu środka ze względu na jego właściwości, np. euforyzujące, uspokajające.

Ad 3) Uzależnienie **społeczne** ma miejsce wtedy, gdy używanie danego środka odurzającego jest powodowane mechanizmami działania grupy, np. naciskiem grupy, która uzależnia swoją akceptację jednostki od używania środka odurzającego zgodnie z panującymi w niej zasadami.

Ad 4) Uzależnienie **krzyżowe** to uzależnienie jednocześnie od narkotyków i alkoholu.

Używanie niektórych środków odurzających może prowadzić do **tzw. zjawiska tolerancji** na ich używanie. Można mówić o:

1) **tolerancji dodatniej**,
2) **tolerancji ujemnej.**

Ad 1) **Tolerancja dodatnia** to zjawisko polegające na tym, że subiektywnie odczuwane działanie środka odurzającego na organizm jest słabsze przy powtarzaniu tej samej dawki. Z tego względu, pojawia się potrzeba **zwiększenia dawki** środka odurzającego, aby osiągnąć ten sam efekt.

Ad 2) **Tolerancja ujemna** polega na tym, że, aby uzyskać ten sam efekt, wystarczy **mniejsza dawka**. Zjawisko tolerancji ujemnej występuje np. w nałogu alkoholowym.

W przypadku używania środków odurzających można mówić o **tzw. zjawisku eskalacji**, tj. używaniu coraz mocniejszych środków odurzających.

Środki odurzające posiadają **tzw. dawkę śmiertelną**, tj. taką ilość środka, która wprowadzona do organizmu człowieka powoduje jego śmierć.

§ 48. Klasyfikacja środków odurzających

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) przyjęła klasyfikację środków odurzających, która uwzględnia następujące ich grupy:

1) opiaty, np. morfina, heroina;
2) psychostymulanty, np. metamfetamina, amfetamina;
3) kokaina;
4) marihuana i haszysz;
5) halucynogeny, np. DMT (dimetylotryptamina);
6) psychodeliki, np. LSD-25;
7) środki lotne – kleje;
8) leki uspokajające i barbiturany;
9) nikotyna;
10) alkohol;
11) steroidy.

www.testy-prawnicze.pl

Inny podział oparty na kryterium **szkodliwości** środków odurzających wyróżnia:
1) tzw. środki odurzające **twarde** (*hard drugs*),
2) tzw. środki odurzające **miękkie** (*soft drugs*).

Ze względu na kryterium **działania** środka odurzającego na organizm człowieka wyróżnia się:
1) stymulanty,
2) depresanty,
3) halucynogeny.

Ad 1) **Stymulanty** to środki odurzające, które powodują pobudzenie ośrodkowego układu nerwowego. Należą do nich: kokaina, amfetamina.

Ad 2) **Depresanty** to środki odurzające, które powodują obniżenie pobudliwości ośrodkowego układu nerwowego. Wśród nich znajdują się: opiaty i barbiturany.

Ad 3) **Halucynogeny** to środki odurzające, które powodują zmiany w postrzeganiu rzeczywistości. Należą do nich: LSD, meskalina, psylocybina[1].

§ 49. Środki odurzające a przestępczość

Związek środków odurzających z przestępczością może być rozpatrywany w kilku aspektach[2], a mianowicie:
1) istnienia **bezpośredniego związku** pomiędzy potrzebą zdobycia środka odurzającego a:
   a) kradzieżą tego środka,
   b) fałszowaniem recept,
   c) szantażowaniem w celu zdobycia środka,
   d) posłużeniem się groźbą przemocy fizycznej, żeby wymusić wydanie środka lub jego zdobycie,
   e) samowolną produkcją środka, handlem, przemytem;
2) **wzmocnienia motywacji do działalności przestępczej**, którą osiąga się po użyciu środka odurzającego. Człowiek ma **pełną świadomość** wykorzystywania środka w określonym celu. Sposób, w jaki dany środek odurzający działa na organizm człowieka, jest wykorzystywany do tego, aby:
   a) **złagodzić obawy** przed niepowodzeniem zachowania przestępczego i poniesieniem odpowiedzialności karnej,
   b) **pobudzenia do działania** przez zwiększenie poziomu motoryki;
3) wystąpienia środka odurzającego jako **substancji wspomagającej zachowanie przestępcze** przy **nieświadomości** działania środka lub ograniczonej świadomości. W tym rodzaju związku chodzi o to, że środek odurzający istotnie **modyfi-**

[1] *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, Gdańsk 2007, s. 378–382.
[2] *B. Hołyst*, Kryminologia, Warszawa 2007, s. 782–783.

www.testy-prawnicze.pl

kuje zdolność do regulacji zachowania, co prowadzi do występowania reakcji gwałtownych w tym także – zachowania przestępczego w postaci:

a) czynnej napaści,
b) zabójstw,
c) zgwałceń,
d) naruszeń porządku publicznego,
e) wypadków komunikacyjnych.

Związek pomiędzy używaniem środków odurzających a przestępczością widzieć należy również w aspekcie relacji pomiędzy, z jednej strony **degradacją fizyczną, psychiczną i społeczną, a przestępstwem** z drugiej. Najsilniej ta zależność występuje w przypadku alkoholu ze względu na jego dostępność, kulturowe wzorce używania, które wielokrotnie osłabiają percepcję niebezpieczeństwa związanego z zaawansowanym stadium używania i jego konsekwencjami dla zdrowia fizycznego i psychicznego, a także funkcjonowania społecznego jednostki. W takim przypadku **zachowanie przestępcze** jest **wtórne** wobec używania i nadużywania środków odurzających.

Inny przypadek związku pomiędzy używaniem środków odurzających a przestępczością dotyczy relacji, w której najpierw występuje działalność przestępcza, a dopiero później lub równolegle używanie środków odurzających. W tym zakresie **przestępczość jest zjawiskiem pierwotnym** wobec używania środków odurzających.

Charakter związku pomiędzy używaniem środka odurzającego a przestępstwem zależy od kilku **czynników**, tj.:

1) rodzaju środka odurzającego i reakcji, jakie wywołuje on w organizmie,
2) indywidualnej odporności na działanie środka,
3) wystąpienia dodatkowych czynników zewnętrznych.

Ważne zobowiązania w zakresie przeciwdziałania narkomanii zawierają przepisy ustawy z 29.7.2005 r. **o przeciwdziałaniu narkomanii** (tekst jedn. Dz.U. z 2012 r. poz. 124). Ustawa reguluje następujące kwestie:

1) zasady i tryb postępowania w zakresie przeciwdziałania narkomanii;
2) zadania i uprawnienia organów administracji rządowej, samorządu terytorialnego a także innych podmiotów w zakresie przeciwdziałania naruszeniom prawa dotyczącego:
   a) obrotu,
   b) wytwarzania,
   c) przetwarzania,
   d) przerabiania,
   e) posiadania substancji, których używanie może prowadzić do narkomanii;
3) organy właściwe do wykonania:
   a) rozporządzenia (WE) Nr 273/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z 11.2.2004 r. w sprawie prekursorów narkotykowych (Dz.Urz. UE L 47 z 18.2.2004 r., s. 1 ze zm.),

www.testy-prawnicze.pl

b) rozporządzenia Rady (WE) Nr 111/2005 z 22.12.2004 r. określającego zasady nadzorowania handlu prekursorami narkotyków pomiędzy Wspólnotą a państwami trzecimi (Dz.Urz. UE L 22 z 26.1.2005 r., s. 1);

4) kary za nieprzestrzeganie przepisów ustawy i ww. rozporządzeń.

Pamiętać należy, że obok **funkcji kryminogennej** środki odurzające pełnią także **funkcję wiktymogenną**. Związek używania środka odurzającego z prawdopodobieństwem stania się ofiarą przestępstwa jest zróżnicowany (podobnie jak w przypadku funkcji kryminogennej) i zależy od:

1) rodzaju środka odurzającego,
2) specyfiki działania środka odurzającego na organizm,
3) okoliczności zewnętrznych towarzyszących zdarzeniu krzywdzącemu np. udzielenia pomocy medycznej osobie zagrożonej.

§ 50. Przeciwdziałanie

Przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom związanym z używaniem środków odurzających może być rozpatrywane w kilku płaszczyznach:

1) przeciwdziałania **występowaniu narkomanii, alkoholizmu, lekomanii**;
2) przeciwdziałania **kryminogennej** funkcji środków odurzających;
3) przeciwdziałania **wiktymogennej** funkcji środków odurzających.

W świetle ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii, przeciwdziałanie narkomanii jest realizowane przez prawidłowe **kształtowanie polityki: społecznej, gospodarczej, oświatowej, wychowawczej i zdrowotnej**. W tym zakresie należy prowadzić (art. 2 NarkU):

1) działalność edukacyjną;
2) działalność wychowawczą;
3) działalność informacyjną;
4) działalność zapobiegawczą;
5) leczenie, rehabilitację i reintegrację osób uzależnionych;
6) nadzór nad substancjami, których używanie może prowadzić do narkomanii;
7) zwalczanie niedozwolonego obrotu, wytwarzania, przetwarzania, przerabiania i posiadania substancji, których używanie może prowadzić do narkomanii;
8) nadzór nad uprawami roślin zawierających substancje, których używanie może prowadzić do narkomanii.

Ponadto należy ograniczać szkody zdrowotne i społeczne[1].

Działalność edukacyjna, wychowawcza, informacyjna, zapobiegawcza obejmuje (art. 19 NarkU):

1) promocję zdrowia psychicznego;
2) promocję zdrowego stylu życia;

[1] Tamże, s. 785.

www.testy-prawnicze.pl

3) informowanie o szkodliwości środków i substancji, których używanie może prowadzić do narkomanii oraz o narkomanii i jej skutkach;
4) edukację psychologiczną i społeczną;
5) edukację prawną;
6) działania interwencyjne.

Wymieniony zakres działalności przewiduje:

1) wprowadzenie problematyki zapobiegania narkomanii do programów wychowawczych jednostek organizacyjnych systemu oświaty;
2) wprowadzenie problematyki zapobiegania narkomanii do programów przygotowania zawodowego osób zajmujących się wychowaniem oraz profilaktyką w szkołach i innych placówkach systemu oświaty oraz w szkołach wyższych;
3) wprowadzenie problematyki zapobiegania narkomanii do programów szkolenia żołnierzy zasadniczej służby wojskowej, kandydatów na żołnierzy zawodowych oraz żołnierzy zawodowych;
4) prowadzenie działalności zapobiegawczej, w szczególności w środowiskach zagrożonych uzależnieniem;
5) wspieranie działań ogólnokrajowych i lokalnych organizacji (o których mowa w art. 5 ust. 3 NarkU) oraz innych inicjatyw społecznych;
6) uwzględnianie problematyki zapobiegania narkomanii w działalności publicznej radiofonii i telewizji oraz innych środków masowego przekazu;
7) prowadzenie badań naukowych nad problematyką narkomanii.

Działalność w zakresie przeciwdziałania narkomanii prowadzi **Krajowe Biuro do Spraw Przeciwdziałania Narkomanii**. Biuro jest jednostką budżetową, podległą ministrowi właściwemu do spraw zdrowia (art. 6 NarkU).

Ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii przewiduje, że zadania w zakresie przeciwdziałania narkomanii są realizowane przez (art. 5 ust. 2 NarkU):

1) przedszkola, szkoły i inne jednostki organizacyjne wymienione w art. 2 pkt 3–5 i 7–9 ustawy z 7.9.1991 r. o systemie oświaty (tekst jedn. Dz.U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572 ze zm.);
2) szkoły wyższe;
3) zakłady opieki zdrowotnej i inne podmioty działające w ochronie zdrowia;
4) jednostki Wojska Polskiego, Policji, Straży Granicznej;
5) organy celne;
6) jednostki organizacyjne Służby Więziennej, zakłady poprawcze i schroniska dla nieletnich;
7) ośrodki pomocy społecznej, powiatowe centra pomocy rodzinie i regionalne ośrodki polityki społecznej;
8) środki masowego przekazu.

www.testy-prawnicze.pl

NOTATKI

www.testy-prawnicze.pl

ROZDZIAŁ XII

ALKOHOL JAKO CZYNNIK KRYMINOGENNY

Literatura uzupełniająca: *C. Cekiera*, Toksykomania, Warszawa 1985; *tenże*, Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych, Lublin 1992; *tenże*, Ryzyko uzależnień, Lublin 2001; *L. Cierpiałkowska*, Alkoholizm. Przyczyny, leczenie, profilaktyka, Poznań 2000; *Z. Gaś*, Profilaktyka uzależnień, Warszawa 1993; *K. Linowski*, *J. Nowicka*, System terapeutyczny dla więźniów uzależnionych od alkoholu, Ostrowiec Świętokrzyski 2004; *K. Linowski*, *I. Wysocki*, Oddziaływania psychokorekcyjne na skazanych agresywnych w warunkach penitencjarnych, Ostrowiec Świętokrzyski 2006; *J. Mellibruda*, Psychologiczna problematyka uzależnień od alkoholu i narkotyków, [w:] Psychologia, t. 3, Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej, red. *J. Strelau*, Gdańsk 2000; Profilaktyka uzależnień drogą do wolności człowieka, red. *C. Cekiera*, *I. Niewiadomska*, Lublin 2001; *Z. Sopel*, Alkoholizm rodziców a agresja u dzieci, Rzeszów 1986; *S. Szelhaus*, Znaczenie alkoholizmu i nadużywania alkoholu w genezie przestępczości recydywistów, [w:] Zagadnienia przestępczości w Polsce, red. *J. Jasiński*, Warszawa 1975; *B. T. Woronowicz*, Alkoholizm jako choroba, Warszawa 1994; *K. Zajączkowski*, Profilaktyka uzależnień a wartości, Kielce 2002.

§ 51. Działanie alkoholu na organizm człowieka

Alkohol jest substancją psychoaktywną, której używanie ma długą historię. W wielu kręgach kulturowych alkohol ma stałe miejsce jako element towarzyszący różnym uroczystościom, symbol świętowania i dobrej zabawy. Ta obecność alkoholu w życiu społecznym powoduje, że dostęp do alkoholu jest łatwy, a powszechność używania (co najmniej okazjonalnego) znaczna.

Mając na uwadze zróżnicowanie zachowań związanych z używaniem alkoholu i wykorzystywane pojęcia na ich określenie, można wyróżnić[1]:

1) alkoholizację,
2) alkoholizm,
3) niebezpieczny stan alkoholiczny.

[1] *B. Hołyst*, Kryminologia, Warszawa 2007, s. 750.

www.testy-prawnicze.pl

Ad 1) Przez pojęcie **alkoholizacji** rozumie się zjawisko społeczne polegające na spożywaniu napojów alkoholowych, bez względu na towarzyszące okoliczności, motywy czy też sposoby picia. Obejmuje ono zatem zarówno osoby, które piją w sposób umiarkowany i nie mają problemów na tle spożywania alkoholu, jak też osoby nadmiernie pijące, u których spożywanie alkoholu jest źródłem licznych problemów fizycznych, psychicznych i społecznych.

Ad 2) **Alkoholizm** to określenie odnoszące się do stanu chorobowego (**choroba woli**), który cechuje się tym, że jednostka utraciła możność trwałego powstrzymywania się od spożywania alkoholu. Alkoholizm oznacza **uzależnienie** od alkoholu, od obecności substancji w organizmie człowieka. Przyczyn uzależnienia poszukuje się w czynnikach natury fizycznej (w tym – bada się rolę dziedzicznych uwarunkowań) psychicznych (określone cechy osobowości) oraz społecznych (wpływ środowiska na powstanie uzależnienia).

Alkoholizm oznacza stan **nadmiernego picia**, występujący u osób, u których zależność od alkoholu doprowadziła do wystąpienia zaburzeń psychicznych lub spowodowała jakiś rodzaj szkody w sferze zdrowia fizycznego, psychicznego bądź relacji społecznych[1].

Ad 3) **Niebezpieczny stan alkoholiczny** – to taki stan, w którym używanie alkoholu powoduje jakiś rodzaj szkody dla samego używającego bądź dla otoczenia albo dla używającego i otoczenia jednocześnie. Niebezpieczny stan alkoholiczny oznacza szkodliwość medyczno-społeczną, której rozmiary związane są z zaawansowaniem używania alkoholu.

Alkoholizm może być warunkowany zarówno czynnikami środowiskowymi, jak i osobowościowymi. Ważną rolę w genezie uzależnienia odgrywają czynniki psychologiczne, motywacyjne, związane z zaspokajaniem potrzeb i euforycznym działaniem alkoholu na psychikę człowieka. „Subiektywne odczuwanie doraźnych pozytywnych skutków działania alkoholu – usunięcie przykrych doznań, lęku, frustracji, napięcia emocjonalnego lub przyjemne poczucie stanu euforii, stanowią poważny czynnik etiologiczno-motywacyjny uzależnienia alkoholowego”[2].

Mając na uwadze właściwości alkoholu można wyróżnić następujące **skutki działania alkoholu na organizm człowieka**:

1) polepszenie samopoczucia,
2) obniżenie samokrytycyzmu,
3) wzrost poczucia pewności siebie,
4) zaburzenia spostrzegawczości,
5) zmniejszenie szybkości reagowania na bodźce,
6) osłabienie hamulców moralnych,
7) agresywność.

[1] Tamże, s. 753.
[2] *C. Cekiera*, Ryzyko uzależnień, Lublin 2001, s. 84.

www.testy-prawnicze.pl

Wszystkie wyżej wymienione skutki, jakie powoduje alkohol w organizmie człowieka, w efekcie wpływają *in minus* na jego funkcjonowanie. Pozornie korzystne działanie alkoholu, takie jak polepszenie samopoczucia czy wzrost pewności siebie, mają przemijający charakter, a stanowiąc istotny motyw sięgania po alkohol, przyczyniają się do degradacji biopsychospołecznej i moralnej człowieka. Niebezpieczeństwo skutków działania alkoholu polega również na tym, że w początkowej fazie używania alkoholu mogą być mniej zauważalne i nie stanowią problemu tak dla używającego, jak i dla jego otoczenia. To powoduje uśpienie czujności na negatywny wymiar używania alkoholu, co wielokrotnie prowadzi do sytuacji, w której używający znajduje się już w fazie uzależnienia, a problem skutków staje się wielowymiarowy (używanie alkoholu rodzi szkody indywidualne i społeczne).

W alkoholizmie występują płytkie i głębokie zmiany psychiczne zwane **psychodegradacją alkoholową**. Charakteryzują się one:

1) spadkiem aktywności woli;
2) osłabieniem uczuć moralnych;
3) niskim stopniem internalizacji zasad moralnych, etycznych i wszelkich norm społecznych;
4) ambiwalencją postaw warunkowaną okresami picia alkoholu;
5) niezgodnością słów i czynów w demonstrowaniu postaw wobec wartości;
6) osłabieniem aktywności intelektualnej;
7) obniżonym poziomem potrzeb: poznawczych, estetycznych;
8) obniżonym poczuciem samokontroli, odpowiedzialności i dojrzałości społecznej;
9) pojawieniem się urojeń niewierności;
10) brakiem tolerancji;
11) nasiloną skłonnością do kłamstwa;
12) zawężeniem kręgu zainteresowań i aktywności twórczej;
13) wzrostem agresywności wobec najbliższych;
14) drażliwością i wybuchowością;
15) myśleniem prześladowczym;
16) tendencjami samobójczymi[1].

W skrajnej fazie alkoholizmu używane są najtańsze alkohole, a nawet jego niespożywcze postacie (denaturat, salicyl, rozpuszczalniki, zmywacze). Można też obserwować zjawisko **subkultury** picia alkoholu, która polega na wspólnym piciu alkoholu według pewnych ustalonych zasad.

C. Cekiera podaje jako przykład grupę alkoholików, którzy mieszali wszystkie przynoszone przez każdego członka grupy alkohole, nazywając powstałą mieszaninę „wynalazkiem", następnie pili ją garnuszkami. Miejscem spotkań i wspólnego picia były meliny na budowach czy strychach[2].

[1] Tamże, s. 84–85.
[2] Tamże, s. 85.

www.testy-prawnicze.pl

Alkoholizm cechuje uzależnienie od picia alkoholu oznaczające przymus picia (**nieodpartą potrzebę picia), który charakteryzuje się**:
1) poszukiwaniem alkoholu wszystkimi możliwymi sposobami,
2) tendencją do zwiększania dawki alkoholu,
3) uzależnieniem fizycznym, psychicznym i społecznym.

Nagłe **odstawienie alkoholu** powoduje wystąpienie wielu przykrych dla człowieka objawów, takich jak:
1) ból,
2) przyspieszenie tętna,
3) wzrost temperatury ciała,
4) pocenie się,
5) dreszcze,
6) wymioty.

W deliryjnym stanie alkoholizmu występują[1]:
1) zaburzenia psychiczne w procesach poznawczych,
2) zaburzenia w postrzeganiu,
3) dekoncentracja uwagi,
4) poczucie derealizacji,
5) dezorientacja,
6) halucynacje.

U alkoholika chronicznego, pijącego systematycznie, występuje wiele chorób i powikłań o podłożu fizycznym i psychicznym. **Do zaburzeń psychicznych należą**:
1) **psychozy alkoholowe** (np. **psychoza *Korsakowa*** charakteryzuje się zaburzeniami pamięci z tendencją do uzupełniania luk pamięci zdarzeniami zmyślonymi – konfabulacje);
2) **halucynozy alkoholowe** (np. **halucynoza *Wernickiego*** jest chorobą alkoholową, którą cechuje występowanie objawów neurologicznych i psychicznych z zaburzeniami przytomności, aż do śpiączki oraz niepamięci);
3) **depresje**;
4) **obłęd paranoiczny alkoholowy z zespołem *Otella*** (charakterystyczną cechą tego zespołu objawów jest urojenie niewierności małżeńskiej);
5) **otępienie alkoholowe** (charakteryzuje się głębokimi zmianami w sferze życia psychicznego, takimi jak: apatia, luki w pamięci, upośledzenie sfery uczuć, brak inicjatywy. Zmiany te są przewlekłe i nieodwracalne)[2].

Ciężki zespół alkoholowy może zakończyć się śmiercią.

[1] Tamże, s. 86.

[2] Tamże, s. 87.

www.testy-prawnicze.pl

§ 52. Związek alkoholu z przestępczością

W przeważającej większości współczesnych systemów normatywnych **alkohol jest substancją legalną** (w przeciwieństwie do narkotyków). Z tego względu, jego związek z przestępczością może wydawać się mniej oczywisty.

Alkohol może **wyzwalać zachowania agresywne**. Zwłaszcza w stanie głodu alkoholowego, alkoholik może postępować nieodpowiedzialnie i agresywnie. Z tego względu wskazuje się na jego **kryminogenne działanie**, które polega na tym, że zwiększa prawdopodobieństwo wejścia na drogę przestępstwa osób znajdujących się pod jego wpływem. Z uwagi na to, że alkohol powoduje osłabienie działania hamulców moralnych (będących istotnym mechanizmem powstrzymującym przed zachowaniami przestępczymi), zwiększa się prawdopodobieństwo, że dojdzie do popełnienia przestępstwa przez osobę będącą pod wpływem alkoholu.

Związek alkoholu z przestępczością może być rozpatrywany w kontekście:

1) sytuacji, w której **sprawca znajduje się pod wpływem alkoholu w czasie popełnienia przestępstwa**;
2) sytuacji, w której popełnienie przestępstwa ma związek z **tzw. problemem alkoholowym**, chociaż w czasie popełnienia przestępstwa sprawca nie znajdował się pod jego wpływem.

Związek alkoholu z przestępczością wynika także z faktu, że jego dostępność i pewien rodzaj społecznej tolerancji na używanie alkoholu powoduje, że dochodzi (w związku z długotrwałością używania) do **społecznej degradacji** jednostki. Jej zachowanie wielokrotnie mieści się w sferze zachowań antyspołecznych uznawanych za przestępstwa. Istnieje również zależność tego rodzaju, że degradacja społeczna jest zjawiskiem pierwotnym i prowadzi do alkoholizmu, a ten z kolei - do zachowań antyspołecznych i przestępczych.

W ramach badań nad związkiem pomiędzy alkoholem a przestępczością analizie podlegają m.in. zagadnienia:

1) **tygodniowej okresowości przestępstw** (spożywanie alkoholu w weekendy);
2) **miejsca popełniania przestępstw** (miejsce popełnienia przestępstwa to wielokrotnie miejsce, w którym alkohol jest sprzedawany i spożywany);
3) **nasilania się przestępstw** pozostających w związku z alkoholem w okresach, w których sprzedaż alkoholu nie podlega reglamentacji (dotyczy systemów prawnych przewidujących reglamentację alkoholu).

Ważnym problemem w zakresie omawianej analizy jest zdobywanie środków finansowych na alkohol, które następuje w drodze kradzieży.

Obok funkcji kryminogennej alkohol pełni również **funkcję wiktymogenną**. Nierzadko zdarza się, że w chwili popełnienia przestępstwa nie tylko sprawca znajdował się pod wpływem alkoholu, ale również ofiara. Nie należą do odosobnionych przypadki, w których przed popełnieniem przestępstwa sprawca i ofiara razem spożywali alkohol.

www.testy-prawnicze.pl

§ 53. Przeciwdziałanie

Z kryminologicznego punktu widzenia najważniejsze jest przeciwdziałanie mające na celu ograniczenie kryminogennej funkcji alkoholu. Alkoholizm jako choroba chroniczna wymaga leczenia bez względu na jej podłoże, a także konsekwencje w postaci zachowania człowieka.

Niewątpliwie czynnikiem utrudniającym przeciwdziałanie zarówno uzależnieniu od alkoholu, jak i popełnianiu przestępstw pod wpływem alkoholu jest **kulturowa integracja** spożywania alkoholu przy różnych okazjach, np. tradycja wykorzystywania alkoholu podczas świętowania, co tworzy okazje do używania alkoholu, budując środowiskowe podłoże uzależnienia.

Ponadto, specyfiką uzależnienia od alkoholu jest **niedostosowanie społeczne** alkoholika w środowisku rodzinnym, w pracy, które utrudnia alkoholikowi wszelkie próby uzyskania wsparcia w procesie przeciwstawienia się uzależnieniu.

Z punktu widzenia **terapii uzależnień** warunkami skuteczności w leczeniu alkoholizmu są:

1) zaangażowanie terapeuty (przekonanie i wiara w to, że może pomóc pacjentowi);
2) zaangażowanie pacjenta (motywacja do podjęcia terapii i wytrwania do końca procesu leczenia).

W tym zakresie istotne jest zwrócenie uwagi w procesie terapii na pozytywne cechy osobowości pacjenta, poznanie jego potrzeb, motywacji, przyczyn jego frustracji i dostosowanie oddziaływań do indywidualnych uwarunkowań pacjenta w danym przypadku.

W procesie leczenia uzależnienia można wyróżnić następujące **etapy**:

1) **okres zaprzestania picia**,
2) **usunięcie lub złagodzenie objawów nadużywania alkoholu (leczenie odwykowe)**,
3) **utrzymanie chorego w abstynencji**[1].

W ramach terapii uzależnienia od alkoholu ważne miejsce zajmują:

1) **psychoterapia indywidualna** (ma pomóc choremu w zrozumieniu przyczyn uzależnienia, motywacji picia, a także mechanizmu uzależnienia);
2) **psychoterapia grupowa** (ma powstrzymać chorego od powrotu do picia, podtrzymać jego abstynencję. Polega na spotkaniach w grupach abstynenckich. Ważne znaczenie mają także różnego rodzaju grupy wsparcia: kluby, grupy parafialne, stowarzyszenia).

W zakresie przeciwdziałania alkoholizmowi ważne znaczenie ma **ustawa z 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi** (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 1286). Przepis art. 1 WychTrzeźwU zobowiązuje organy administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego do:

1) działań zmierzających do ograniczania spożywania napojów alkoholowych oraz zmiany struktury ich spożywania;

[1] Tamże, s. 89.

www.testy-prawnicze.pl

2) inicjowania i wspierania przedsięwzięć mających na celu zmianę obyczajów w zakresie sposobu spożywania napojów alkoholowych;
3) działań na rzecz trzeźwości w miejscu pracy;
4) przeciwdziałania powstawaniu i usuwania następstw nadużywania alkoholu, a także wspierania działalności w tym zakresie organizacji społecznych i zakładów pracy;
5) popierania tworzenia i rozwoju organizacji społecznych, których celem jest krzewienie trzeźwości i abstynencji, oddziaływanie na osoby nadużywające alkoholu oraz udzielanie pomocy ich rodzinom;
6) zapewnienia warunków sprzyjających działaniom ww. organizacji;
7) współdziałania z Kościołem katolickim i innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi w zakresie wychowania w trzeźwości i przeciwdziałania alkoholizmowi.

Ponadto, art. 2 ust. 1 WychTrzeźwU określa, że zadania w zakresie przeciwdziałania alkoholizmowi wykonuje się przez **odpowiednie kształtowanie polityki społecznej**, w szczególności:

1) tworzenie warunków sprzyjających realizacji potrzeb, których zaspokajanie motywuje powstrzymywanie się od spożywania alkoholu;
2) działalność wychowawczą i informacyjną;
3) ustalenie odpowiedniego poziomu i właściwej struktury produkcji napojów alkoholowych przeznaczonych do spożycia w kraju;
4) ograniczanie dostępności alkoholu;
5) leczenie, rehabilitację i reintegrację osób uzależnionych od alkoholu;
6) zapobieganie negatywnym następstwom nadużywania alkoholu i ich usuwanie;
7) przeciwdziałanie przemocy w rodzinie;
8) wspieranie zatrudnienia socjalnego poprzez finansowanie centrów integracji społecznej.

Wskazane zadania uwzględnia się w założeniach polityki społeczno-gospodarczej w postaci **Narodowego Programu Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych** zatwierdzanego przez Radę Ministrów.

Profilaktyka i rozwiązywanie problemów alkoholowych jest celem działania **Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych**, która podlega ministrowi właściwemu do spraw zdrowia (art. 3 ust. 1 i 2 WychTrzeźwU). Do zadań Agencji należy w szczególności (art. 3 ust. 3 WychTrzeźwU):

1) przygotowywanie projektu Narodowego Programu Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz projektu podziału środków na jego realizację;
2) opiniowanie i przygotowywanie projektów aktów prawnych oraz planów działań w zakresie polityki dotyczącej alkoholu i problemów alkoholowych;
3) prowadzenie działalności informacyjno-edukacyjnej, opracowywanie ekspertyz oraz opracowywanie i wdrażanie nowych metod profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych;

www.testy-prawnicze.pl

4) udzielanie merytorycznej pomocy samorządom, instytucjom, stowarzyszeniom i osobom fizycznym realizującym zadania związane z profilaktyką i rozwiązywaniem problemów alkoholowych oraz zlecanie i finansowanie realizacji tych zadań;
5) współpraca z organami samorządu województw i pełnomocnikami, o których jest mowa w art. 4 ust. 3 WychTrzeźwU;
6) koordynacja i inicjowanie działań zwiększających skuteczność i dostępność lecznictwa odwykowego;
7) zlecanie i finansowanie zadań związanych z rozwiązywaniem problemów alkoholowych;
8) współpraca z organizacjami i instytucjami międzynarodowymi prowadzącymi działalność w zakresie rozwiązywania problemów alkoholowych;
9) podejmowanie interwencji w związku z naruszeniem przepisów określonych w art. 13^1 i 15 WychTrzeźwU oraz występowanie przed sądem w charakterze oskarżyciela publicznego.

Przepis art. 13^1 WychTrzeźwU zabrania na obszarze kraju reklamy i promocji napojów alkoholowych (z wyjątkiem piwa, którego reklama i promocja jest dozwolona pod warunkami określonymi w tym przepisie).

Natomiast art. 15 WychTrzeźwU zabrania sprzedaży i podawania napojów alkoholowych:
1) osobom, których zachowanie wskazuje, że znajdują się w stanie nietrzeźwości;
2) osobom do lat 18;
3) na kredyt lub pod zastaw.

Rozdział 3 (art. 43–47) WychTrzeźwU zawiera przepisy karne.

www.testy-prawnicze.pl

ROZDZIAŁ XIII

SAMOBÓJSTWO JAKO PROBLEM KRYMINOLOGICZNY

Literatura uzupełniająca: *C. Cekiera*, Etiologia i motywacja usiłowanych samobójstw. Studium psychologiczne, Warszawa 1975; *M. Ciosek*, Psychologia sądowa i penitencjarna, Warszawa 2001; *A. Czabański*, Pakty samobójcze wśród młodzieży, [w:] Psychospołeczne uwarunkowania zjawisk dewiacyjnych wśród młodzieży w okresie transformacji ustrojowej w Polsce, red. *H. Machel*, *K. Wszeborowski*, Gdańsk 1999; *tenże*, Społeczne i jednostkowe determinanty zachowań samobójczych młodzieży, Poznań 2001; *tenże*, Zachowania samobójcze młodzieży jako efekt dysonansu, SR 2005, t. 3, Poznań 2005; *A. Czabański*, Samobójstwa altruistyczne, Kraków 2009; *É. Durkheim*, Samobójstwo, tłum. *T. Szawiel*, [w:] Logika analizy socjologicznej. Wybór tekstów, red. *A. Sułek*, Warszawa 1979; *B. Hołyst*, Samobójstwo – przypadek czy konieczność, Warszawa 1983; *B. Hołyst*, Terroryzm, t. 1, Warszawa 2009; *M. Jarosz*, Samozniszczenie. Samobójstwo. Alkoholizm. Narkomania, Warszawa 1980; *taż*, Samobójstwa, Warszawa 1997; *T. Kolarczyk*, Usiłowania samobójcze osób tymczasowo aresztowanych i skazanych na karę pozbawienia wolności, PPK 1987, Nr 12–13; *T. Kolarczyk*, *S. Wrona*, Samobójstwa osób pozbawionych wolności, PWP 1997, Nr 17; *M. Kopciuch*, Analiza przyczyn i uwarunkowań samobójstw dokonanych przez osoby pozbawione wolności w zakładach penitencjarnych w Polsce w latach 1995–1997, PWP 2000, Nr 28–29; *M. Kosewski*, Ludzie w sytuacjach pokusy i upokorzenia, Warszawa 1985; *T Krzywda,* Percepcja nowych zagrożeń i ich wpływ na stabilizację i bezpieczeństwo Polski [w:] Polska wobec terroryzmu, Kraków 2002; *M. Kuć,* Samobójstwo terrorystyczne, „Przegląd Naukowo-Metodyczny", nr 2/2013 (19); *M. Kuć*, Leksykon kryminologii, Warszawa 2015; *K. Linowski*, *I. Wysocki*, Oddziaływania psychokorekcyjne na skazanych agresywnych w warunkach penitencjarnych, Ostrowiec Świętokrzyski 2006; *S. Lipiński*, Syndrom agresji i orientacja życiowa u recydywistów dokonujących nieudanych zamachów samobójczych, [w:] Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności, red. *H. Machel*, Gdańsk 2006; *M. Młodzikowski*, Samobójstwa w zakładach karnych i aresztach śledczych okręgu poznańskiego, [w:] Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej, red. *W. Ambrozik*, *P. Stępniak*, Poznań–Warszawa–Kalisz 2004; *P. Moczydłowski*, Zapobieganie samobójstwom osób pozbawionych wolności, Warszawa 1993; *B. Pilecka*, Wybrane problemy samobójstw młodzieży, Lublin 1995; *Z. Płużek*, Psychologiczne aspekty samobójstw, Warszawa 1972; Prawo karne, red. *A. Grześkowiak*, Warszawa 2009; *K. Rosa*, Próby samobójcze. Charakterystyka socjologiczna, Łódź 1996; *P. Sarzyński*, Leksykon samobójców, Warszawa 2002; *M. Szaszkiewicz*, Tajemnice grypserki, Kraków 1997; *A. Wąsek*, Prawnokarna problematyka samobójstw, Warszawa 1982.

www.testy-prawnicze.pl

§ 54. Wprowadzenie w problematykę samobójstw

Samobójstwo jest przedmiotem zainteresowania wielu nauk, które zgodnie z przyjętymi w nich zasadami i metodologią próbują wyjaśnić jego fenomen. Złożoność samobójstwa decyduje o potrzebie interdyscyplinarnego podejścia w ramach jego analizy. Na tym gruncie pojawiła się **suicydologia**, będąca nauką, która zmierza do wszechstronnego wyjaśnienia zjawiska samobójstwa.

I. Definicja samobójstwa

Samobójstwo jest gwałtownym pozbawieniem siebie życia, stanowiącym kres egzystencji:
1) biologicznej,
2) psychicznej,
3) społecznej.

Niewątpliwie **samobójstwo jest zjawiskiem złożonym** w płaszczyźnie etiologicznej. Jest celowym działaniem autodestrukcyjnym, które prowadzi do śmierci człowieka.

Wśród naukowych koncepcji wyjaśniających samobójstwo na szczególną uwagę zasługuje koncepcja **zachowania suicydalnego** autorstwa *B. Hołysta*, która opisuje samobójstwo jako **proces** złożony z kilku etapów. W świetle tej koncepcji, samobójstwo to „ciąg reakcji, jakie wyzwolone zostają w człowieku z chwilą, gdy w jego umyśle samobójstwo pojawia się jako antycypowany stan rzeczy i jako cel”[1]. Zachowanie suicydalne składa się z następujących etapów:
1) samobójstwa **wyobrażonego**,
2) samobójstwa **upragnionego**,
3) samobójstwa **usiłowanego**,
4) samobójstwa **dokonanego**.

Samobójstwo wyobrażone pojawia się wtedy, gdy jednostka uświadamia sobie, że może rozwiązać swoje życiowe problemy w drodze samounicestwienia. **Samobójstwo upragnione** charakteryzuje się już nie tylko myślą o samobójstwie, ale jego pragnieniem. Na tym etapie samobójstwo jest celem, czymś upragnionym, co stanowi przedmiot dążeń jednostki. **Samobójstwo usiłowane** to podjęcie działań, które mają doprowadzić do pozbawienia siebie życia (próba dokonania zamachu samobójczego). Cel ten nie zostaje na tym etapie osiągnięty. **Samobójstwo dokonane** to skuteczne pozbawienie siebie życia.

Każdy z kolejnych etapów zachowania suicydalnego cechuje się większym zaangażowaniem w realizację zamiaru samobójczego, co skutecznie utrudnia wszelkie działania mające na celu zapobieganie samobójstwu. W zaproponowanym układzie etapowym charakterystyczne jest również to, że na wcześniejszych etapach (samo-

[1] *B. Hołyst,* Suicydologia, Warszawa 2002, s. 113.

www.testy-prawnicze.pl

bójstwa wyobrażonego, samobójstwa upragnionego), gdzie są większe szanse skutecznego przeciwdziałania, otoczenie samobójcy nie ma (lub ma za mało) informacji o całym procesie przygotowania do samobójstwa.

Należy podkreślić, że tak złożony proces poprzedzający zamach samobójczy może trwać wiele lat. **Fazowość** zjawiska podkreśla jego **dynamikę**.

Informacje o zamiarach samobójczych są przekazywane przez przyszłego samobójcę w różny sposób na różnych etapach zachowania suicydalnego. W dużej mierze prawidłowe ich odczytanie zależy od wiedzy i wnikliwości otoczenia. Często zdarza się, że wyraźne sygnały o zamiarze popełnienia samobójstwa nie są brane w ogólne pod uwagę przez otoczenie ponieważ są uważane za nieprawdziwe czy wręcz niedorzeczne. Przyszły samobójca sygnalizując swój zamiar odebrania życia dąży do kilku celów[1], a mianowicie:

1) pragnie paradoksalnie pomimo decyzji o pozbawieniu siebie życia uzyskać pomoc od otoczenia w rozwiązaniu swoich problemów;
2) pragnie przekazać informację o samobójstwie swoim bliskim, aby mogli przygotować się na poniesienie straty;
3) chce wywrzeć presję na otoczeniu;
4) chce wyrazić swoje uczucia, z którymi nie potrafi sobie poradzić.

Informacje o zamiarze samobójczym mogą być przekazywane w różny sposób za pomocą słów (wypowiadanych albo korespondencji), gestów (wyrażających rezygnację, zniechęcenie), zachowania (np. porządkowanie przedmiotów).

Podkreśla się na gruncie literatury możliwość wskazania pewnych **podstawowych cech charakteryzujących zachowanie samobójcze**, a mianowicie:

1) **celem** zamachu samobójczego jest **rozwiązanie** jakiegoś **problemu**;
2) **zadaniem**, jakie ma realizować samobójstwo, jest **pozbawienie siebie świadomości,** która jest bardzo bolesna i jednostka pragnie ją niejako „wyłączyć";
3) **bodźcem**, który wywołuje samobójstwo, jest **silny ból psychiczny**;
4) **stresorem** są **stany frustracyjne** w związku z niemożnością zaspokojenia potrzeb;
5) **wewnętrzną postawą** charakteryzującą jednostkę jest **ambiwalencja wobec życia**;
6) **stanem emocjonalnym** występującym przed popełnieniem samobójstwa jest **poczucie bezradności i brak nadziei** na zmianę sytuacji;
7) stanem poznawczym jest **zawężenie horyzontów** (w świadomości człowieka dominuje przekonanie, że wszystkie możliwe sposoby rozwiązania sytuacji trudnej zostały wyczerpane i nie ma innych poza samobójstwem);
8) **rodzajem działania**, na które decyduje się jednostka, jest **ucieczka**;
9) **sposobem komunikowania się z otoczeniem** jest przekazanie informacji o samobójstwie w jakiejś formie;
10) **wzorcem** wspólnym jest **spójność aktu samobójczego ze stylem życia**[2].

[1] *K. Linowski, I. Wysocki,* Oddziaływania psychokorekcyjne na skazanych agresywnych w warunkach penitencjarnych, Ostrowiec Świętokrzyski 2006, s. 77–78.

[2] Por. Tamże, s. 78.

www.testy-prawnicze.pl

II. Kierunki badania samobójstw

Mając na uwadze złożoność problematyki samobójstw, można wskazać różne podejścia badawcze.

M. Jarosz wymienia cztery podstawowe **kierunki badania zjawiska samobójstwa**, tj.:

1) **filozoficzno-teologiczny**;
2) **kliniczny**:
   a) fizjopatologiczny,
   b) psychiatryczny,
3) **psychologiczny**;
4) **socjologiczny**[1].

Ad 1) **Kierunek filozoficzno-teologiczny** ma najtrwalsze historyczne korzenie. W ramach tego kierunku stawiane pytania dotyczą:

a) ontologicznych podstaw bytu ludzkiego,
b) sensu istnienia,
c) możliwości rezygnacji z życia,
d) oceny etycznej samobójstwa.

Podstawy założeń badawczych tego kierunku wywodzą się z rozważań filozoficznych dotyczących prawa człowieka do samobójstwa. Czy i na ile człowiek jest zobowiązany do życia? Czy może umrzeć, bo sam tak zdecydował? Pytania takie pozostają szczególnie istotne w kontekście obowiązku do ratowania życia drugiego człowieka i problematyki eutanazji[2].

Ad 2) **Kierunek kliniczny** poszukuje przyczyn samobójstw w nieprawidłowej budowie człowieka bądź funkcjonowaniu jego organizmu.

Fizjopatologiczne podejście w ramach kierunku klinicznego (powstałe w XIX w.) upatruje podłoża tendencji autodestrukcyjnych (w tym samobójczych) w istnieniu organicznych i fizjologicznych czynników, które predestynują człowieka do autoagresji.

Pod wpływem szkoły *C. Lombroso* pojawiła się propozycja tezy o **konstytucjonalnym typie samobójcy**.

W ramach podejścia fizjopatologicznego uznano **za szczególnie suicydogenny u kobiet okres menstruacji** (uzasadniając to charakterystycznymi dla tego okresu zachowaniami o podłożu emocjonalnym, do których zaliczono samobójstwo).

W ramach badań prowadzonych w tym nurcie założeń próbowano ustalić **związek pomiędzy samobójstwami a występowaniem pewnych wrodzonych wad organicznych, stanów fizjologicznych lub zmian chorobowych**. W ich świetle można współcześnie powiedzieć jedynie o jakimś rodzaju wpływu nieprawidłowości

[1] *M. Jarosz,* Samobójstwa, Warszawa 1997, s. 28.

[2] Por. *Cz. Cekiera,* Etiologia i motywacja usiłowanych samobójstw. Studium psychologiczne, Warszawa 1975, s. 26.

www.testy-prawnicze.pl

funkcjonowania organizmu na tendencje autodestrukcyjne, które jednak nie mają w żadnym przypadku charakteru determinującego zachowanie człowieka. Mogą jedynie być uznane za **czynniki usposabiające**, które **w zestawieniu z innymi „mogą"**, a nie „muszą" doprowadzić do samobójstwa.

Podejście psychiatryczne charakteryzuje się dominacją **dwóch głównych poglądów** w przedmiocie samobójstwa, a mianowicie:

1) w świetle jednego poglądu samobójstwo **zawsze** jest wynikiem choroby psychicznej. Samobójcze zachowanie człowieka stanowiące wyraz patologicznej ucieczki w śmierć powstaje w wyniku organicznego kryzysu lękowego;
2) w świetle drugiego poglądu samobójstwo **tylko niekiedy** jest wynikiem choroby psychicznej czy innych zaburzeń psychicznych[1].

Jarosz stwierdza, że „empiryczne badania (...) dowodzą **braku korelacji pomiędzy zaburzeniami psychicznymi a samobójstwem**, wskazują jednocześnie na związek zachowań autodestrukcyjnych z czynnikami psychospołecznymi i środowiskowymi – przynajmniej w przytłaczającej większości przypadków"[2].

Ad 3) **Kierunek psychologiczny** wykazuje podobieństwo do podejścia psychiatrycznego badań nad zjawiskiem samobójstwa. W świetle tego kierunku **samobójstwo nie jest anomalią**. Takie założenie pozostaje w związku z teorią psychoanalizy *Z. Freuda* i jest wyjaśniane z wykorzystaniem pojęcia **popędów**. Popędami są instynkt do życia i do śmierci, które wyznaczają specyfikę ludzkiego działania. Instynkt do życia przejawia się w postaci popędu seksualnego prowadzącego do bierności lub agresji. **Samobójstwo jest specyficznym przejawem agresji** i stanowi przejaw rekompensaty poczucia niższości odczuwanego zwłaszcza wobec osób najbliższych. Z tego względu przyjęto, że szczególne skłonności do zachowań samobójczych mają osoby, które nie czują się kochane i które nie oczekują niczego dobrego od życia.

Samobójstwo jest wynikiem przewagi tendencji destruktywnych nad konstruktywnymi. W tym kontekście można wyróżnić **czynniki suicydogenne** istotne w analizie zjawiska, a mianowicie:

1) wyobcowanie ze społeczeństwa,
2) brak nadziei na zmianę sytuacji,
3) cierpienia fizyczne i moralne.

Przedmiotem badania kierunku psychologicznego jest też **podświadoma motywacja samobójstwa**. W ramach analizy tego zagadnienia pojawiają się tezy, że **myśli autodestrukcyjne charakteryzują każdego człowieka** (a szczególnie takiego, który nie czuje się szczęśliwy). Ponadto, **na motywację samobójstwa ma wpływ zachowanie innych samobójców**, tj. osoby, które komunikują zamiar popełnienia samobójstwa lub popełniają samobójstwo, oddziałują suicydogennie na innych ludzi (w tym znaczeniu samobójstwo „jest zaraźliwe")[3].

[1] *M. Jarosz,* Samobójstwa, s. 29–30.
[2] Tamże, s. 31.
[3] Tamże, s. 32.

www.testy-prawnicze.pl

Ad 4) **Kierunek socjologiczny** charakteryzuje podejście badawcze, które przyjmuje za punkt wyjścia nie jednostkę, lecz społeczeństwo. **Samobójstwo jest analizowane w kontekście jego społecznych uwarunkowań.** Taka prawidłowość badawcza wynika z konsekwencji spojrzenia na osobę samobójcy. Jeśli samobójca jest częścią jakiegoś społeczeństwa, to należy szukać przyczyn jego zachowania samobójczego w specyfice organizacji i funkcjonowania tego społeczeństwa.

Kierunek socjologiczny przyjmuje, że **samobójstwo jest wynikiem dezintegracji społeczeństwa, a nie dezintegracji osobowości samobójcy**. Z całą stanowczością przesuwa akcent zainteresowań z jednostki na zbiorowość społeczną, nie eliminując jednak z pola uwagi znaczenia indywidualnych uwarunkowań zachowania samobójczego. Socjologiczne ukierunkowanie odwołuje się do znaczenia tego, co stanowi podstawę działań jednostkowych, a mianowicie **warunków społecznych**, które mogą albo sprzyjać popełnianiu samobójstw, albo im zapobiegać, dając podłoże motywacji konstruktywnych w życiu człowieka[1].

§ 55. Pakty samobójcze

Charakterystycznym zjawiskiem wśród zachowań samobójczych młodzieży są **pakty samobójcze**, które można określić jako **porozumienia** zawierane przez młodych ludzi **w celu realizacji zachowania samobójczego**.

A. Czabański wskazuje dwie grupy **przyczyn zawierania paktów samobójczych** przez młodzież, tj.:

1) **przyczyny tkwiące w poczuciu solidarności i lojalności** wobec partnera paktu (jedna osoba realizuje zamach samobójczy z konkretnej przyczyny, druga natomiast niejako „towarzyszy" jej i współuczestniczy w tym zachowaniu ze względu na łączącą je więź np. miłości, przyjaźni);
2) **przyczyny wynikające z podobnych splotów okolicznościowych** tworzących podłoże przyczynowe (**podobne przyczyny w jednostkowych przypadkach**), które skłania do zawierania paktów[2].

Próby **wyjaśnienia zjawiska paktów samobójczych** należy szukać w **potrzebie rozłożenia odpowiedzialności** za zachowanie samobójcze pomiędzy wszystkich członków paktu (**dyfuzja odpowiedzialności i mechanizm przesunięcia ryzyka**). Osoba przystępująca do paktu neutralizuje w pewien sposób swoje zahamowania przed decyzją o samobójstwie i realizacją zachowania samobójczego.

Wśród **typów paktów samobójczych** można wymienić:

1) kryterium składu członkowskiego:
   a) pakty diadalne,
   b) pakty multipersonalne;

[1] Tamże, s. 36.

[2] *A. Czabański*, Pakty samobójcze młodzieży, [w:] Psychospołeczne uwarunkowania zjawisk dewiacyjnych wśród młodzieży w okresie transformacji ustrojowej w Polsce, red. *H. Machel, K. Wszeborowski*, Gdańsk 1999, s. 243.

www.testy-prawnicze.pl

2) kryterium skutku:
   a) pakty kończące się śmiercią wszystkich członków paktu,
   b) pakty kończące się śmiercią części członków paktu,
   c) pakty samobójcze kończące się próbą samobójczą, po której żaden z członków nie umiera,
   d) pakty, które same ustają bez podejmowania próby samobójczej[1].

§ 56. Prawnokarna problematyka samobójstw

W polskim ustawodawstwie prawnokarnym, podobnie jak w większości współczesnych ustawodawstw, przyjęta została **zasada niekarania sprawcy zamachu na własne życie**.

Kodeks karny w art. 151 **kryminalizuje namowę i udzielenie pomocy do samobójstwa**. W świetle tego przepisu, kto namową lub przez udzielenie pomocy doprowadza człowieka do targnięcia się na własne życie, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. „Udzielenie pomocy" odpowiada znamionom pomocnictwa, które zostało określone w art. 18 § 3 KK. „Namawianie" ma jednak węższy zakres niż pojęcie nakłaniania, które charakteryzuje podżeganie z art. 18 § 2 KK. Skutkiem czynu określonego w art. 151 KK jest **doprowadzenie do targnięcie się ofiary na własne życie**, przy czym nie jest konieczne, aby nastąpiła śmierć ofiary. Przestępstwo jest dokonane już na etapie podjęcia działań bezpośrednio zmierzających do samobójstwa. Podkreślić należy, że do podjęcia próby samobójczej może doprowadzić również znęcanie się sprawcy nad ofiarą, co będzie realizowało znamiona przestępstwa z art. 207 § 3 KK (przestępstwo znęcania się)[2].

§ 57. Przyczyny popełniania samobójstw

Wbrew obiegowej opinii, samobójcy z reguły nie są osobami chorymi psychicznie[3]. „Odbierają sobie życie ludzie mniej odporni, uwikłani w sytuacje, które rzeczywiście (bądź we własnym mniemaniu) ich przerastają. Nie są w stanie rozwiązać węzła gordyjskiego, w który zapętliła się ich teraźniejszość. Przecinają go kładąc kres życiu" [4].

W ramach **przyczyn samobójstw** należy wymienić:
1) bezrobocie,
2) uzależnienia,
3) utratę sensu życia,

[1] Tamże, s. 241–248.
[2] Prawo karne, red. *A. Grześkowiak*, Warszawa 2009, s. 281–282.
[3] *M. Jarosz*, Samobójstwa, s. 180.
[4] Tamże.

www.testy-prawnicze.pl

4) depresję,
5) utratę kogoś bliskiego,
6) doznanie silnego urazu psychicznego,
7) przewlekły i silny stres w związku z zaistnieniem poważnych problemów,
8) samotność.

Istotnym pojęciem omawianej problematyki jest **sytuacja suicydogenna**, która oznacza splot negatywnych bodźców środowiskowych ze szczególnymi cechami jednostki[1]. Badanie podłoża zachowania samobójczego zwykle prowadzi do ustaleń tego rodzaju, że doprowadziły do niego przyczyny wewnętrzne albo zewnętrzne. Mając świadomość istoty sytuacji suicydogennej, należy uznać, że zazwyczaj wpływ na popełnienie samobójstwa ma jedna i druga grupa przyczyn. Jedna z nich ma tylko znaczenie dominujące w konkretnym przypadku, co daje wrażenie, że działała tylko ta grupa. **W ramach danej grupy przyczyn** da się również wskazać, że **jakaś przyczyna** była **dominująca**, tj. miała przeważający i bezpośredni wpływ na popełnienie samobójstwa.

Samobójstwo jest aktem krańcowo destrukcyjnym, będącym wynikiem frustracji na podłożu poważnego konfliktu, którego zdaniem samobójcy, nie da się inaczej rozwiązać jak tylko poprzez odebranie sobie życia. Stan psychiczny samobójcy cechuje:
1) bezradność,
2) niewiara w pozytywne rezultaty wysiłków podejmowanych w celu rozwiązania istniejących problemów,
3) poczucie beznadziejności,
4) niezaspokojenie potrzeb,
5) świadomość zawężonych możliwości.

Ważnym pojęciem suicydologii jest **syndrom presuicydalny**, oznaczający specyficzny stan człowieka, w jakim znajduje się przed targnięciem się na własne życie. Cechy charakterystyczne tego stanu to:
1) **zawężenie**,
2) **hamowana agresja**, która zostaje skierowana przeciwko sobie,
3) **fantazje** samobójcze.

Ad 1) **Zawężenie** oznacza taki stan świadomości człowieka, w którym nie ma perspektyw, możliwości działania, alternatyw – jakie w sposób naturalny występują w sposobie postrzegania świata i swojego w nim miejsca. W syndromie presuicydalnym człowiek doświadcza **zawężenia perspektywy do postrzegania samobójstwa jako jedynego możliwego sposobu rozwiązania sytuacji**, w jakiej się znajduje, która jest dla niego kategorią sytuacji trudnej. Jednostka postrzega siebie w kontekście niskiej samooceny, bezradności, ofiary. W takiej kondycji psychicznej nie ma argumentów i siły na podjęcie jakiejkolwiek walki na rzecz zmiany swojego położenia, które ocenia jako beznadziejne.

[1] Tamże, s. 35.

www.testy-prawnicze.pl

Zawężenie może nastąpić jako rezultat:
a) **zdarzenia losowego** wywołującego silne negatywne emocje (np. utrata bliskich, nieuleczalna choroba),
b) **destrukcyjnego postępowania** jednostki (np. popełnianie przestępstw, uzależnienia),
c) własnych **wyobrażeń**,
d) **błędnej oceny** sytuacji.

Ad 2) Drugą cechą syndromu suicydalnego jest **agresja**. Jednostka, hamując agresję wobec otoczenia, ostatecznie ukierunkowuje ją wobec siebie w akcie samounicestwienia. Brak jest mechanizmu pozytywnego rozładowania agresji.

Ad 3) **Fantazje samobójcze** mają charakter złożony i obejmują:
a) wyobrażenie siebie jako martwego,
b) wyobrażanie sobie samego zamachu samobójczego,
c) konkretne planowanie metody samobójstwa, czasu i miejsca jego popełnienia[1].

§ 58. Metody popełniania samobójstw

W literaturze dokonuje się podziału metod popełniania samobójstw z uwzględnieniem kryterium **skuteczności** i częstotliwości wykorzystywania. W tym zakresie rozróżnia się metody:
1) twarde,
2) miękkie.

Ad 1) **Metody twarde** cechuje **większa skuteczność** i z reguły również częstotliwość wykorzystywania przez samobójców. W tej grupie znajdują się:
1) powieszenie,
2) użycie broni palnej,
3) skok z wysokości.

Ad 2) **Metody miękkie** cechuje **mniejsza skuteczność** z uwagi na większą możliwość odratowania niedoszłego samobójcy, a także większe prawdopodobieństwo niewłaściwego wykorzystania metody. W tej grupie znajdują się:
1) użycie środków farmakologicznych (w tym przypadku istnieje duże prawdopodobieństwo, że samobójca użyje niewystarczającej dawki leków);
2) podcięcia żył.

Uwzględniając specyfikę metod, należy podkreślić, że samobójstwo może mieć przebieg **gwałtowny** (np. powieszenie czy zastrzelenie) lub **stopniowy** (doprowadzenie do śmierci poprzez zagłodzenie się).

[1] *K. Linowski, I. Wysocki,* Oddziaływania, s. 76–77.

www.testy-prawnicze.pl

§ 59. Typologia samobójstw

Wśród znanych typologii samobójstw na uwagę zasługuje typologia ***É. Durkheima*** wyrażająca **podejście socjologiczne** do problematyki samobójstw. Wymienił on cztery **rodzaje samobójstw**:

1) samobójstwo **egoistyczne** – jest wynikiem zbyt **słabej więzi** jednostki ze społecznością. W takiej sytuacji samobójstwo pojawia się jako wynik zepchnięcia jednostki na margines życia społecznego, aż do zupełnego wykluczenia jej ze wspólnoty. Nie czując dostatecznie silnych albo wręcz żadnych więzi z innymi ludźmi jednostka decyduje się na popełnienie samobójstwa;
2) samobójstwo **altruistyczne** – jest wynikiem zbyt **silnej więzi** jednostki ze społecznością. Nadmierna integracja jednostki ze wspólnotą prowadzi do istotnego obciążenia jej wymaganiami społecznymi, którym nie potrafi się oprzeć;
3) samobójstwo **anomiczne** – jest wskaźnikiem **dezintegracji społecznej**, która powoduje narastanie samobójstw (zachowania jednostki są w za małym stopniu kontrolowane i stymulowane przez społeczeństwo). Samobójstwo anomiczne pojawia się jako odpowiedź jednostki na silne poczucie wyalienowania w związku z gwałtownymi zmianami społecznymi;
4) samobójstwo **fatalistyczne** – jest to samobójstwo człowieka znajdującego się w **sytuacji tragicznej**[1].

Inny podział oparty na **kryterium intencji śmierci**, pozwala na wyróżnienie:

1) samobójstwa **z intencją śmierci**. Samobójstwa tego rodzaju są z reguły samobójstwami dokonanymi;
2) samobójstwa **bez intencji śmierci**. Samobójstwa tego rodzaju kończą się na etapie usiłowania.

Samobójstwa z intencją śmierci są tymi przypadkami autodestrukcji, które wyrażają totalną rezygnację jednostki z walki o życie i jego jakość. Są określane jako porażka człowieka, jakiej doświadczył w konfrontacji siebie ze światem. Jednostka decyduje się na samobójstwo, będąc przekonana o utracie „kompetencji do życia".

Szczególnym rodzajem samobójstwa jest **samobójstwo demonstracyjne (instrumentalne)**. Celem takiego zachowania samobójczego nie jest pozbawienie się życia, ale jakaś **manifestacja** (np. jest ono próbą wołania o pomoc, chęcią zwrócenia uwagi na jakiś problem). Ten rodzaj samobójstw jest charakterystyczny dla zachowań samobójczych młodzieży i z reguły kończy się na etapie usiłowania.

Samobójstwo może być sposobem na **manipulowanie** otoczeniem. Komunikując zamiar popełnienia samobójstwa, samobójcy chcą **wpłynąć na zmianę zachowania innych ludzi**. Przykładem takiego zachowania jest wymuszenie poważnego traktowania w jakiejś sprawie, chęć zatrzymania partnera życiowego, który zdecydował się odejść, chęć znalezienia się w szpitalu, aby przenieść ciężar rozwiązania istniejących problemów na kogoś innego.

[1] *M. Jarosz*, Samobójstwa, s. 46

www.testy-prawnicze.pl

Zdarzają się także przypadki, że motywacja manipulatorska występuje w samobójstwie dokonanym. W takiej sytuacji samobójca „ma ostatnie zdanie" – pozbawiając siebie życia w sposób istotny, wpływa na zachowanie innych osób, najczęściej zgodnie ze swoim planem (np. unieszczęśliwienie czy obarczenie winą osoby, która dopuściła się zdrady w związku).

W kontekście zagadnień typologicznych można także wskazać **samobójstwa popełniane dla zastraszenia otoczenia**. Występują one jako wynik patologicznych relacji międzyludzkich, w których niepowodzenia na tle narastających konfliktów są ostatecznie rozwiązywane w drodze szantażu samobójczego[1].

§ 60. Zapobieganie samobójstwom

Zapobieganie samobójstwom należy traktować jako zadanie **wielopłaszczyznowe**. Składa się na nie:

1) poszerzanie wiedzy na temat samobójstwa (zwłaszcza procesów motywacyjnych, które doprowadzają człowieka do zachowań autodestrukcyjnych);
2) określenie syndromu suicydalnego;
3) prowadzenie działań mających na celu wyeliminowanie przyczyn samobójstw;
4) promowanie niedestrukcyjnych sposobów radzenia sobie z sytuacjami trudnymi;
5) organizowanie instytucjonalnych i pozainstytucjonalnych form pomocy dla osób zagrożonych zachowaniem samobójczym.

Szczególne zapotrzebowanie na działania profilaktyczne występuje **u osób młodych**, ze względu na brak wykształconych mechanizmów radzenia sobie z trudnościami, które mogą się stać podłożem zamachów samobójczych. Badania potwierdzają też fakt, że **powtarzanie prób samobójczych występuje częściej wśród młodzieży** niż wśród osób dorosłych, ponadto **częściej podejmują je dziewczęta** niż chłopcy[2]. Istotne wskazanie dla profilaktyki widzieć należy w kontekście stwierdzenia, że **młodzież nie radzi sobie z problemami natury emocjonalnej i moralnej**, co buduje podłoże do zachowań samobójczych.

Przyczyn tego stanu rzeczy upatruje się w rozpowszechnianiu prasy, radia, telewizji, Internetu jako **zastępczych form edukacji i wychowania**, wśród których znacząco są reprezentowane treści brutalne, relatywizujące normy etyczne, kładące nacisk na skrajnie **indywidualistyczny i konsumpcyjny styl życia** prowadzący do jego karnawalizacji (tj. uczynienia zabawą).

Szczególne zagrożenie młodych ludzi samobójstwami, obok problemów natury emocjonalnej i moralnej związanych z okresem dojrzewania i wchodzenia w dorosłość, należy widzieć w skonfliktowaniu relacji z rodziną. Na tym tle pojawia się

[1] *K. Linowski, I. Wysocki*, Oddziaływania, s. 83.

[2] *A. Czabański*, Zachowania samobójcze młodzieży jako efekt dysonansu, SR 2005, t. 3, Poznań 2005, s. 324–325.

www.testy-prawnicze.pl

przekonanie o pozbawieniu szans na lepszą przyszłość i często nieadekwatne do rzeczywistości poczucie beznadziejności.

Z uwagi na specyfikę **zachowań samobójczych młodzieży, wśród działań zapobiegających samobójstwom** tej kategorii osób należy wymienić:

1) **intensyfikację działań wychowawczych** w kierunku prawidłowego rozwoju emocjonalnego i moralnego;
2) potrzebę **zwiększonej edukacji profilaktycznej** (dotyczącej samobójstw, ale także uzależnień) na szczeblu instytucjonalnym i pozainstytucjonalnym;
3) **wczesne wykrywanie symptomów zachowań samobójczych** (jest to szczególnie utrudnione niejednoznacznością komunikowania zamiarów samobójczych);
4) **specjalistyczną opiekę** lekarską, psychologiczną, terapeutyczną **osób, które dokonały prób samobójczych** lub z uwagi na cechy osobowości stanowią kategorię **osób zwiększonego ryzyka** zachowań samobójczych;
5) potrzebę **zwiększonej wrażliwości społecznej** na problem samobójstw (zarówno w aspekcie profilaktyki, ale też właściwej oceny zachowań suicydalnych – odejście od ocen piętnujących, etykietyzujących samobójcę i jego bliskich na rzecz budowania klimatu zrozumienia problemu i wsparcia).

§ 61. Samobójstwa w zakładach karnych i aresztach śledczych

I. Specyfika zjawiska

Popełnianie samobójstw, a także dokonywanie nieudanych prób samobójczych w jednostkach penitencjarnych (zakładach karnych i aresztach śledczych) należy analizować w kontekście **specyfiki wpływu izolacji więziennej na zachowanie człowieka**. W takich warunkach (określanych mianem izolacji totalnej) częściej niż w środowisku wolnościowym dochodzi do negatywnych zmian w psychice człowieka, które mogą stanowić podłoże zachowań samobójczych[1].

Niewątpliwie **samobójstwa w izolacji penitencjarnej są przejawem protestu** wobec:

1) systemu karnego,
2) warunków odbywania kary,
3) relacji pomiędzy personelem zakładów karnych i aresztów śledczych a więźniami, a także pomiędzy samymi więźniami[2].

„Do większości samobójstw zakończonych zgonem dochodzi (...) jeszcze w stadium aresztu śledczego bądź **w pierwszym okresie odbywania kary pozbawienia wolności**"[3]. Należy to tłumaczyć nieumiejętnością radzenia sobie z **gwałtowną**

[1] *M. Ciosek*, Psychogia sądowa i penitecjarna, Warszawa 2001.
[2] *K. Linowski, I. Wysocki*, Oddziaływania, s. 92.
[3] *M. Jarosz*, Samobójstwa, s. 179.

www.testy-prawnicze.pl

zmianą sytuacji prawnej i faktycznej osoby izolowanej i **brakiem na tym etapie procesów adaptacyjnych**.

Najczęstszą **metodą** popełniania samobójstw w więzieniach (podobnie jak w innych środowiskach) **jest powieszenie**. Wynika to z dostępności tej metody oraz jej skuteczności. **Miejscem** popełnienia samobójstwa jest w większości przypadków **wspólna cela**, a **czas** zamachu samobójczego – to z reguły **noc** lub **czas nieobecności innych osadzonych**, spowodowanej badaniami lekarskimi czy spacerem[1].

M. Młodzikowski na podstawie przeprowadzonej analizy samobójstw dokonał próby ustalenia **modelu „samobójcy więziennego"**[2]. Charakteryzuje się on następującymi cechami:

1) wiek pomiędzy 18 a 25 lat,
2) oskarżony bądź skazany za przestępstwa przeciwko mieniu,
3) dokonuje samobójstwa przez powieszenie,
4) dokonuje samobójstwa podczas samotnego pobytu w celi więziennej,
5) raczej nie werbalizuje myśli suicydalnych,
6) przed osadzeniem nie był leczony psychiatrycznie,
7) był w jednostce penitencjarnej konsultowany przez psychologa,
8) wcześniej nie dokonywał samouszkodzeń,
9) jest uzależniony od środków odurzających (alkohol lub/i narkotyki),
10) popełnia samobójstwo w pierwszych czterech miesiącach pobytu w jednostce penitencjarnej,
11) przyczyną popełnienia samobójstwa są zaburzenia osobowości.

Samobójstwa w jednostkach penitencjarnych należy analizować ze zwróceniem uwagi na **zadania Służby Więziennej**, które – obok oddziaływań resocjalizacyjnych – obejmują również zapewnienie bezpieczeństwa skazanym, widziane nie tylko jako zadanie ściśle ochronne, ale również w perspektywie zapewnienia im specjalistycznej opieki lekarskiej i psychologicznej.

Analiza zachowań autodestrukcyjnych więźniów (w tym przede wszystkim zachowań samobójczych, najczęściej – prób samobójczych) zwraca uwagę na niepożądane stosowane przez więźniów sposoby osiągania określonych celów, np. zapewnienie określonych warunków odbywania kary, wymuszenia określonej decyzji itp. Stanowią one przejaw autoagresji instrumentalnej.

II. Przyczyny

Przyczyny samobójstw w zakładach karnych i aresztach śledczych należy wiązać:

1) z jednej strony, z **cechami osób**, które tam się znajdują;

[1] Tamże, s. 176–177.

[2] *M. Młodzikowski*, Samobójstwa w zakładach karnych i aresztach śledczych okręgu poznańskiego, [w:] Służba Więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej, red. *W. Ambrozik, P. Stępniak*, Poznań–Warszawa–Kalisz, s. 187–188.

www.testy-prawnicze.pl

2) ze **specyficznymi warunkami jednostek penitencjarnych** (prowadzącymi m.in. do deprywacji potrzeb więźniów, stanów frustracyjnych i w konsekwencji – autoagresji).

W koncepcjach dotyczących przyczyn samobójstw w zakładach karnych i aresztach śledczych zwraca się uwagę na podłoże anomiczne tego rodzaju samoagresji, które ma swoje źródło w **statusie podwójnego dewianta** (osoby nieadekwatnej, z punktu widzenia społecznych i więziennych standardów)[1].

W katalogu **przyczyn zachowań samobójczych** w zakładach karnych i aresztach śledczych należy wymienić:

1) **izolację** w przestrzeni oddzielonej od świata wolnościowego, która tworzy jednoznacznie **traumatyzujący i suicydogenny syndrom sytuacyjny**;
2) **deprywację potrzeb** (np. potrzeby bezpieczeństwa, przynależności, kontaktu społecznego, samorealizacji);
3) **przyzwolenie społeczności skazanych na zachowania samobójcze** (co istotnie różni tę społeczność od społeczności wolnościowej, w której brak jest przyzwolenia na tego typu zachowania);
4) **nieumiejętność radzenia sobie** ze **stresem** i **strachem**;
5) **niską samoocenę**;
6) poczucie **wyobcowania, krzywdy** i **bezradności**;
7) **depresję**;
8) **brak perspektyw życiowych** i **brak sensu życia** połączony z uczuciem beznadziejności;
9) **zaburzenia nastroju i zaburzenia osobowości**;
10) **zerwanie kontaktów z rodziną** i brak wsparcia społecznego;
11) **nadużywanie substancji psychoaktywnych**[2].

III. Profilaktyka

W katalogu **sposobów działań profilaktycznych** dotyczących samobójstw w izolacji penitencjarnej należy wymienić:

1) **rozpoznanie procesów motywacyjnych** samobójstw dokonanych oraz nieudanych prób samobójczych;
2) **szkolenie personelu** (w tym przede wszystkim penitencjarnego, medycznego i ochrony);
3) **identyfikowanie skazanych** wykazujących tendencje do zachowań autodestrukcyjnych (w tym samobójczych);
4) **dokonywanie oceny czynników ryzyka** zachowań samobójczych wśród skazanych. Podkreśla się, że ryzyko skutecznego zamachu samobójczego jest większe

[1] *B. Hołyst*, Wiktymologia, Warszawa 2006, s. 530–531.

[2] Por. *B. Hołyst*, Suicydologia, s. 985–996; *M. Jarosz*, Samobójstwa, s. 179–180; *M. Młodzikowski*, Samobójstwa, s. 179–188.

www.testy-prawnicze.pl

w przypadku mężczyzn, osób starszych, osób samotnych, osób uzależnionych od alkoholu lub narkotyków, a także osób z zaburzeniami psychicznymi;

5) ścisły **nadzór** nad osobami o ustalonym ryzyku zachowań samobójczych, co pozostaje w związku z potrzebą **zwiększenia liczebności personelu** w stosunku do liczebności skazanych oraz **szerszym wykorzystywaniem specjalistycznych urządzeń monitorujących** miejsca, w których przebywają skazani wykazujący tendencje do zachowań samobójczych;
6) prowadzenie **oddziaływań**, mających na celu **redukcję czynników ryzyka** zachowań samobójczych (np. rozmowy wychowawcze i psychologiczne ułatwiające skazanemu zrozumienie jego sytuacji i wskazujące pozytywne sposoby radzenia sobie z trudnościami);
7) stosowanie różnorodnych technik polegających na **eliminowaniu czynników sytuacyjnych** (takich jak np. wzajemne szykany w środowisku skazanych), które mogą sprzyjać zachowaniom samobójczym;
8) **zmniejszenie przeludnienia** zakładów karnych i aresztów śledczych;
9) **prowadzenie profilaktyki i terapii uzależnień** od alkoholu, środków odurzających lub substancji psychotropowych, które są istotnym czynnikiem ryzyka zachowań samobójczych;
10) **prowadzenie zróżnicowanych i zindywidualizowanych oddziaływań resocjalizacyjnych** zgodnie z celem wykonywania kary pozbawienia wolności uwzględniających potrzebę podniesienia samooceny oraz zwiększenia poczucia sensu życia skazanych wykazujących tendencje do zachowań samobójczych. Ważna jest ich aktywizacja w kierunku kształtowania postaw i zachowań społecznie pożądanych.

Należy podkreślić, że wspomniane wyżej metody w różnym zakresie (bezpośrednim lub pośrednim) wpływają na zapobieganie samobójstwom, co wynika z tego, że **zachowania samobójcze stanowią zjawisko dynamiczne zależne od wielu czynników**, które w **różnym czasie** i w **różnym nasileniu** występują jako **elementy** charakterystyki **rzeczywistości więziennej** bądź jako **cechy** identyfikujące społeczność przebywających w niej **skazanych**[1].

Warto w tym miejscu wspomnieć o treści rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych, w świetle której: „Bezpośrednio po przyjęciu skazanego do zakładu ustala się występowanie aktów samoagresji w przeszłości. Skazanych przejawiających skłonności do dokonywania aktów samoagresji obejmuje się oddziaływaniem profilaktycznym. Oddziaływanie profilaktyczne polega zwłaszcza na:

1) umieszczeniu skazanego wśród osób niewykazujących skłonności do takich zachowań,
2) określeniu przez psychologa indywidualnych mechanizmów samoagresji skazanego i opracowaniu odpowiednich zaleceń do prowadzonego wobec skazanego oddziaływania,

[1] *B. Hołyst*, Suicydologia, s. 985–996; *M. Młodzikowski*, Samobójstwa, s. 186–187.

www.testy-prawnicze.pl

3) wyjaśnianiu szkodliwości oraz uświadamianiu nieracjonalności takich zachowań i wskazywaniu społecznie akceptowanych, skutecznych sposobów osiągania zamierzonych celów,
4) informowaniu skazanych o skutkach dokonywania samoagresji, o których mowa w art. 119 KKW" (§ 23 OdziałPenitR).

W świetle zarządzenia Nr 2/04 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 24.2.2004 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych, **wychowawca**, przeprowadzając rozmowę wstępną ze skazanym (która ma się odbyć niezwłocznie po przybyciu skazanego do oddziału mieszkalnego, jednak nie później niż drugiego dnia od jego przyjęcia – § 24 ust. 1 zarządzenia), **ustala** m.in. **sposób reagowania na sytuacje trudne, ze szczególnym uwzględnieniem autoagresji** (§ 24 ust. 2 pkt 1 lit. d zarządzenia). W przypadku gdy wychowawca stwierdzi dokonywanie przez skazanego wcześniejszych prób samobójczych, **kieruje** go **do psychologa**. Po takiej konsultacji następuje **ustalenie sposobu postępowania** z takim skazanym. Najważniejsze znaczenie ma w tym zakresie odpowiednie osadzenie skazanego z właściwym **doborem składu osobowego celi,** tj. osób niezdemoralizowanych, spokojnych, zrównoważonych. Istnieje również możliwość **psychiatrycznej konsultacji** skazanego, o ile zachodzi taka potrzeba[1].

Jednym z podstawowych **warunków skutecznej profilaktyki** zachowań samobójczych na terenie jednostek penitencjarnych jest **prawidłowy** (tj. sprawny i pełny) **obieg informacji** pomiędzy poszczególnymi działami (zwłaszcza penitencjarnym, ochronnym i służby medycznej), a także **zajęcia psychoedukacyjne** kierowane do skazanych zwiększonego ryzyka samobójstw (tj. takich, które w przeszłości dokonywały prób samobójczych czy wykazują tendencje do reagowania autoagresją). Ponadto, ważne miejsce w grupie oddziaływań profilaktycznych zajmuje umiejętność właściwej oceny zachowań suicydalnych o charakterze demonstracyjnym od zachowań suicydalnych z intencją śmierci.

Istotne znaczenie w zakresie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności ma treść instrukcji Nr 16/10 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 13.8.2010 r. w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności[2]. Instrukcja określa zasady zapobiegania samobójstwom osób tymczasowo aresztowanych, skazanych lub ukaranych (§ 1 instrukcji). Zgodnie z instrukcją, samobójstwom osadzonych zapobiega się poprzez prowadzenie oddziaływań w ramach zróżnicowanej profilaktyki presuicydalnej, dobranej odpowiednio do poszczególnych kategorii osadzonych, różniących się stopniem zagrożenia samobójstwem, a mianowicie (§ 2 instrukcji):

1) **profilaktyki** presuicydalnej **pierwszego rzędu**, którą obejmuje się **ogół osadzonych**;

[1] *M. Młodzikowski*, Samobójstwa, s. 186–187.
[2] www.bip.sw.gov.pl, data odczytu: 11.11.2012 r.

www.testy-prawnicze.pl

2) **profilaktyki** presuicydalnej **drugiego rzędu**, którą obejmuje się **osadzonych wymagających nasilonych oddziaływań**, ze względu na **wzmożone ryzyko samobójcze**;
3) **profilaktyki** presuicydalnej **trzeciego rzędu**, którą obejmuje się **osadzonych, po nieskutecznej próbie samobójczej**.

Zgodnie z treścią § 3 instrukcji **oddziaływania profilaktyki pierwszego rzędu** polegają na:

1) tworzeniu warunków sprzyjających zachowaniu zdrowia psychicznego;
2) ograniczaniu negatywnych skutków pobytu w warunkach izolacji;
3) zapewnieniu dostępności opieki lekarskiej, wychowawczej i psychologicznej;
4) kształtowaniu postawy afirmacji życia i nietolerancji dla autoagresji;
5) uczeniu umiejętności samokontroli, uzyskiwania wsparcia społecznego, technik relaksacji oraz akceptowanych społecznie sposobów rozwiązywania problemów i konfliktów;
6) zwracaniu uwagi na krytyczne momenty w warunkach izolacji;
7) uwrażliwianiu kadry na zgłaszane problemy, zmiany w zachowaniu lub sytuacji osadzonego;
8) eliminowaniu zjawisk nietolerancji, dyskryminacji i wykluczenia społecznego;
9) zapobieganiu negatywnym sposobom przystosowania do warunków izolacji penitencjarnej;
10) zapewnieniu w oddziałach mieszkalnych dostępu do środków technicznych ratujących życie;
11) szkoleniu kadry i osadzonych w zakresie udzielania pomocy przedmedycznej osobom, które targnęły się na własne życie.

Oddziaływania profilaktyki drugiego rzędu polegają natomiast na (§ 4 instrukcji):

1) ustaleniu występowania czynników ryzyka samobójczego, czynników chroniących oraz dokonaniu oceny stopnia ryzyka samobójczego;
2) objęciu osadzonego wzmożoną opieką wychowawczą;
3) określeniu przez psychologa indywidualnych mechanizmów autoagresji i opracowaniu odpowiednich zaleceń do prowadzonego wobec osadzonego oddziaływania;
4) objęciu osadzonego pomocą psychologiczną;
5) objęciu osadzonego farmakoterapią według wskazań psychiatry;
6) zwracaniu uwagi na zachowania sygnalizujące bezpośrednie niebezpieczeństwo podjęcia próby samobójczej;
7) umieszczaniu w celach mieszkalnych wieloosobowych;
8) niepozostawianiu osadzonego samotnie w celi mieszkalnej;
9) tworzeniu technicznych i organizacyjnych barier utrudniających podjęcie próby samobójczej;
10) obejmowaniu zachowania zwiększonych nadzorem ochronnym.

www.testy-prawnicze.pl

Instrukcja w § 5 określa z kolei, że **oddziaływania profilaktyki trzeciego rzędu** polegają na:

1) bezzwłocznym udzieleniu osadzonemu pierwszej pomocy;
2) poddaniu osadzonego badaniu lekarskiemu;
3) ustaleniu okoliczności, w jakich miała miejsce próba samobójcza;
4) poddaniu osadzonego badaniu psychologicznemu w celu ustalenia:
   a) motywów podjęcia próby samobójczej,
   b) potrzeby objęcia skazanego pomocą psychologiczną,
   c) zaleceń odnośnie sposobu dalszego postępowania wychowawczego w związku z podjętą próbą samobójczą.

W prowadzeniu wszystkich ww. oddziaływań, bez względu na rodzaj profilaktyki (pierwszego, drugiego lub trzeciego rzędu), uczestniczą wszyscy funkcjonariusze i pracownicy oraz wszystkie służby jednostki penitencjarnej (§ 6 ust. 1 instrukcji). Wszyscy funkcjonariusze i pracownicy jednostki penitencjarnej są zobowiązani do zwracania uwagi na zachowania osadzonego oraz inne sygnały i informacje, które mogą świadczyć o zagrożeniu samobójstwem (§ 6 ust. 2 instrukcji). W sposób szczególny ważna jest analiza zachowania osadzonego pod kątem zagrożenia samobójstwem w krytycznych momentach izolacji, do których zalicza się przede wszystkim (§ 10 instrukcji):

1) pierwsze 14 dni w warunkach izolacji;
2) przełomowe momenty wyznaczane orzeczeniami i postanowieniami sądów, prokuratur, a także decyzjami administracji penitencjarnej;
3) wystąpienie poważnych komplikacji w stosunkach rodzinnych lub z innymi osobami bliskimi;
4) wystąpienie poważnych komplikacji w relacjach ze współosadzonymi;
5) wystąpienie poważnych problemów zdrowotnych.

Instrukcja wprowadza „Kartę osadzonego zagrożonego samobójstwem" (§ 20 instrukcji), którą sporządza się osadzonemu w przypadku podejrzenia występowania skłonności samobójczych (§ 7 ust. 1 instrukcji).

§ 62. Związek samobójstwa z zabójstwem

Problematyka związku samobójstwa z zabójstwem opiera się na prawidłowości, że zarówno jedno, jak i drugie zachowanie stanowi **wyraz agresji** skierowanej przez człowieka **wobec samego siebie** (samobójstwo) lub **innego człowieka** (zabójstwo).

Samobójstwo bywa również zachowaniem **następującym po przestępstwie zabójstwa** jako wyraz braku umiejętności sprawcy do poradzenia sobie z faktem popełnienia przestępstwa.

Związek samobójstwa z zabójstwem wyjaśniany jest także w ten sposób, że **samobójstwo jest przetworzonym pragnieniem zabójstwa**. Pragnienie zabójstwa wywołuje u człowieka potrzebę ukarania siebie za nie, a sposobem ukarania jest

www.testy-prawnicze.pl

popełnienie samobójstwa. **Samobójstwo jest w tym znaczeniu konsekwencją pragnienia śmierci innego człowieka.**

§ 63. Samobójstwo terrorystyczne

W analizie problemu terroryzmu (zob. na temat terroryzmu – rozdział XV skryptu) podkreśla się, że ostatnie dwie dekady XX wieku charakteryzuje pojawienie się nowych metod walki terrorystycznej, w tym samobójczych ataków bombowych. Wykorzystywanie **jako metody walki zamachów samobójczych** jest charakterystyczną cechą **tzw. nowego terroryzmu**. Atak terrorystyczny na *World Trade Center* i gmach Pentagonu dokonany 11 września 2001 r. w Stanach Zjednoczonych, przeprowadzony z wykorzystaniem zamachowców – terrorystów, dał początek nowej erze terroryzmu światowego, który cechuje nie tylko niszczenie obiektów przeciwnika, ale także zabijanie jak największej liczby zwykłych mieszkańców **tzw. zbrodnia ślepa**, wywołując powszechny strach ludności cywilnej a w konsekwencji – konieczne reformy systemu bezpieczeństwa atyterrorystycznego. *T. Krzywda* odnosząc się do tego zdarzenia podkreśla, że „Tragiczne wydarzenia wrześniowe ukazały nową formę terroryzmu, który do tej pory traktowany był jako zagrożenie niemilitarne. Skutki samobójczych uderzeń spowodowały zupełnie **nową ocenę zagrożenia terrorystycznego**, które jest obecnie postrzegane jako najbardziej niebezpieczna i najbardziej prawdopodobna forma zagrożenia”[1].

A. Czabański, dokonując analizy samobójstw terrorystycznych na przykładzie konfliktu izraelsko – palestyńskiego zwraca uwagę, że „Terroryzm samobójczy odgrywa dwie taktyczne role: po pierwsze, jest wysoce skuteczną taktyką stosowaną w asymetrycznych działaniach wojennych prowadzonych przeciwko Izraelowi, po drugie, większość Palestyńczyków zdaje sobie sprawę z taktycznych zalet samobójczych zamachów bombowych”[2]. *B. Hołyst* także podkreśla eskalację problemu wykorzystywania samobójstwa w walce terrorystycznej[3].

Badacze zjawiska terroryzmu zastanawiają się nad tym, dlaczego samobójstwo jako metoda walki współczesnego terroryzmu tak szybko się upowszechnia w różnych ugrupowaniach terrorystycznych i dlaczego z kolei nie występowała w latach 60. i 70. XX wieku - w czasach szczególnie dotkliwej działalności terrorystycznej. Ówcześnie śmierć zamachowca była traktowana jako ewentualność, stanowiła istotny czynnik ryzyka, ale nie była rozpatrywana jako śmierć pewna na skutek przyjęcia określonej metody zamachu.

[1] *T. Krzywda,* Percepcja nowych zagrożeń i ich wpływ na stabilizację i bezpieczeństwo Polski, [w:] Polska wobec terroryzmu, Kraków 2002, s. 30.

[2] *A. Czabański*, Samobójstwa altruistyczne, Kraków 2009, s. 275.

[3] *B. Hołyst*, Terroryzm, t. 1, Warszawa 2009, s. 643.

www.testy-prawnicze.pl

Samobójstwo terrorystyczne jako metoda walki jest wynikiem racjonalnych poszukiwań organizacji terrorystycznych w kierunku coraz bardziej skutecznych sposobów działania. **Skuteczność** ta wynika z kilku **powodów**, a mianowicie:

1) uznając **śmierć zamachowca jako śmierć pewną**, organizacja nie musi dbać o procedury ochronne wobec niego (ucieczkę, ukrycie się);
2) **ograniczeniu ulega** także **ryzyko ustalenia odpowiedzialności organizacji terrorystycznej za zamach**, ponieważ w przypadku śmierci zamachowca – samobójcy, brak będzie osobowego źródła informacji stanowiącego element pozwalający na dotarcie do zleceniodawcy. Taka sytuacja dotyczy przypadku, gdy organizacja terrorystyczna chce pozostać anonimowa, nie przyzna się do zamachu i chce uniknąć odpowiedzialności;
3) ponadto, wyeliminowanie działań ochronnych wobec zamachowca istotnie **zwiększa efektywność ataku**, na której zależy organizacji terrorystycznej. **Zamachowiec** – samobójca **może szybciej i bliżej dotrzeć do celu niezauważony**, co znacznie przyczynia się do ostatecznego powodzenia ataku;
4) **przeciwnikom terroryzmu** (poszczególnym państwom, społeczności międzynarodowej) **dużo trudniej jest walczyć z niekonwencjonalną metodą**, jaką jest **samobójstwo**;
5) **śmierć samobójcza** jest również specyficznie **interpretowana w kategoriach ocen moralnych**. Nie jest postrzegana jako strata, zarówno dla zamachowca, jego rodziny, jak też społeczności, a przeciwnie – **jest formą społecznej i duchowej nobilitacji**. Dewaluacja ziemskich wartości czyni śmierć mniej straszną i uzasadnioną w kontekście pozaziemskich korzyści.

Organizacja terrorystyczna, podejmując decyzję o wykorzystaniu zamachu samobójczego, zwiększa skuteczność swojego działania ze względu na zakres bezpośrednich i pośrednich jego skutków, z drugiej natomiast – ogranicza w istotny sposób działania antyterrorystyczne swojego przeciwnika. Nie ma on bowiem możliwości, aby wymierzyć sprawiedliwość wobec zamachowca – samobójcy. W wielu przypadkach także istotnie ograniczone jest ustalenie organizacji terrorystycznej odpowiedzialnej za zamach, ponieważ często nie jest możliwe jakiekolwiek zidentyfikowanie samobójcy. To w dużej mierze może tłumaczyć „atrakcyjność" samobójstw terrorystycznych jako metody walki, poza innymi czynnikami natury społecznej czy religijnej, które mają wpływ na indywidualne motywacje osób wstępujących do organizacji terrorystycznych i decydujących się na samobójczą śmierć.

A.Czabański podkreśla, że samobójcze misje terrorystyczne są współokreślane przez dwa elementy[1]:

1) chęć i gotowość zabijania,
2) gotowość poniesienia śmierci.

Udany **samobójczy zamach terrorystyczny powoduje większą liczbę ofiar**.

[1] *A. Czabański*, Samobójstwa altruistyczne, Kraków 2009, s. 269.

www.testy-prawnicze.pl

Ponadto, można wyróżnić także inne **czynniki, które decydują o skutecznym wykorzystywaniu samobójstw przez organizacje terrorystyczne**, są to:

1) **wpływ zamachu** samobójczego **na społeczność, która jest celem akcji**;
2) **wpływ zamachu** samobójczego **na społeczność, z której wywodzi się zamachowiec**;
3) zakres wywołanego zamachem **międzynarodowego potępienia**;
4) **polityczny nacisk** na organizacje finansujące i patronujące;
5) **efekt medialny** zamachu. Wykorzystywanie samobójstwa w działaniach terrorystycznych należy widzieć w kontekście **znaczenia mediów masowych** (telewizji, Internetu, prasy) **w realizacji celów terrorystycznych**. Organizacje terrorystyczne w pełni uświadamiają sobie **powszechność i siłę przekazów** telewizyjnych, internetowych, radiowych, prasowych oraz ich **oddziaływanie na odbiorców**. Z tego powodu zależności te wykorzystują z całą konsekwencją do realizacji własnych celów. Samobójczy zamach jest najlepszym przykładem do **wywołania emocji strachu i osłabienia społeczeństwa przeciwnika**.

Badania dotyczące samobójstwa terrorystycznego doprowadziły do ustalenia pewnych **cech szczególnych terrorystów – samobójców**, a mianowicie:

1) **środowisko wychowawcze** terrorystów – samobójców charakteryzuje się **pielęgnowaniem nienawiści i przemocy**, a także izolacją od innych środowisk;
2) **psychika terrorystów – samobójców** jest kształtowana za pomocą przekazu rodzinnego, szkoły i meczetu, w których panuje **kult martyrologii**;
3) zamachowiec – samobójca przeżył przynajmniej jedno wyjątkowo **trudne doświadczenie** np. widział jak jego bliski krewny lub przyjaciel został zabity, zraniony lub poniżony. W związku z tym doświadczeniem **kieruje nim nienawiść i potrzeba zemsty**;
4) **samobójstwo** terrorysty **jest przygotowywane przez organizację terrorystyczną**, która podejmuje decyzje i kieruje szkoleniem przyszłego zamachowcy;
5) realizacja zamachu samobójczego ma też **charakterystyczny przebieg**: „Wyrażona już chęć poniesienia śmierci zostaje wzmocniona dodatkowymi czynnikami, co ułatwia dokonanie czynu. Samobójca umiera za Allacha i został wybrany do tej szczególnej misji”;
6) **samobójstwa terrorystów** mają charakter **altruistyczny**, określa się je jako „święte wybuchy”, „islamskie ludzkie bomby”.

Badania obejmujące islamskich terrorystów – samobójców prowadzą do wniosku, że **samobójcami są osoby młode, wykształcone, w większości stanu wolnego, których sytuacja rodzinna i finansowa jest stabilna**. Nie wyróżniają się one nadmierną religijnością, nie przejawiają wcześniejszych skłonności samobójczych, nie są też obciążone żadną patologią społeczną.

Organizacja terrorystyczna wykorzystująca zamachy samobójcze do realizacji swoich celów, przeprowadza **rekrutację, selekcję, szkolenie i indoktrynację przyszłych zamachowców,** opierając się na ściśle przyjętych kryteriach. Zróżnicowanie procesu pozyskania, doboru i przygotowania kandydata do realizacji misji samo-

www.testy-prawnicze.pl

bójczej ma **zminimalizować ryzyko niepowodzenia przedsięwzięcia**. **Ryzyko** to najczęściej **obejmuje**:

1) zupełne **niepowodzenie** przeprowadzonej **akcji**;
2) **zagrożenie represjami** ze strony przeciwnika wymierzonymi wobec organizacji terrorystycznej;
3) **uszczuplenie** różnego rodzaju **zasobów** (osobowych, finansowych, materiałowych, militarnych) w wyniku nieprawidłowo przeprowadzonego zamachu[1].

Wśród **kryteriów** branych pod uwagę przez organizację terrorystyczną w procesie rekrutacji kandydatów na zamachowców – samobójców są:

1) **zaangażowanie religijne** kandydata,
2) predyspozycje i **umiejętność zachowania tajemnicy,** co ma gwarantować powodzenie przyszłej misji samobójczej.

W procesie rekrutacji organizacja zwraca ponadto dużą uwagę na zagrożenie kolaboracją. Dokonywanie selekcji wśród kandydatów na zamachowców – samobójców wynika także z faktu, że osób chętnych do oddania życia w samobójczym zamachu jest więcej niż potrzeb organizacji w tym zakresie. Duża liczba ochotników daje możliwość typowania kandydata spełniającego wszystkie kryteria organizacji. Na etapie doboru kandydatów **ważne znaczenie ma nie tylko to, jak oni postrzegają śmierć, ale przede wszystkim to, jak traktują życie**. Zwraca się uwagę, że osoby depresyjne, pozornie odpowiadające kryterium zgody na samobójczą śmierć, nie są wartościowe dla organizacji. Nie można bowiem liczyć na ich skuteczność w działaniach bardziej skomplikowanych pod względem wykonawczym, czy takich, które wymagają pewnego zakresu samodzielności działania. Zdarza się, że od podjęcia decyzji o gotowości do zamachu samobójczego do jego realizacji mija kilka lat, co rodzi trudności w organizacji życia terrorysty. **Zakłada się ścisłe przestrzeganie tajemnicy**, często także **życie w emigracyjnej izolacji** a także niepewność, zarówno ze względu na ogólne zagrożenia ze strony przeciwników organizacji terrorystycznej jak też co do czasu i miejsca dokonania zamachu samobójczego. Życie w tego rodzaju specyficznych warunkach zarówno psychicznych jak i środowiskowo – sytuacyjnych wymaga od kandydata na zamachowca – samobójcę wielu szczególnych cech osobowościowych a nie tylko gotowości do poświęcenia życia.

Osoba depresyjna, która zdradzałaby skłonności samobójcze jest zbyt ryzykowna dla organizacji. Kandydat na na zamachowca – samobójcę, który ma w wyniku realizacji zadania zostać męczennikiem – musi chcieć żyć. Dokonywanie wyboru spośród kandydatów, którzy mają takie odniesienie do życia jednocześnie wskazuje, że **zamachowcy – samobójcy nie są osobami chorymi psychicznie, które** stereotypowo **określa się mianem „szaleńców"**.

Wśród samobójstw dokonywanych przez **terrorystów nie występują typowe czynniki ryzyka zachowań samobójczych**, takie jak używanie alkoholu lub narkotyków, zaburzenia nastroju, schizofrenia, lekomania czy też podejmowanie wcześniejszych prób samobójczych.

[1] *M. Kuć,* Samobójstwo terrorystyczne, Przegląd Naukowo-Metodyczny, Nr 2/2013 (19), s. 34.

www.testy-prawnicze.pl

Wykorzystywanie zamachów samobójczych ma związek z przyjętą **strategią działań terrorystycznych**, która ma **gwarantować**[1]:

1) **precyzyjną realizację celu ataku** z uwagi na brak procedur ochronnych wobec zamachowca;
2) **maksymalizację szkód** ataku, zarówno jeśli chodzi o liczbę zabitych jak też straty materialne oraz efekt psychologiczny w postaci totalnego strachu i paniki ludności cywilnej;
3) **utrudnione ściganie współsprawców i organizatorów** ponieważ przygotowanie ataku zakłada minimalizowanie ewentualnych śladów, jakie mogłyby pozostać po zamachowcach – samobójcach. To z kolei w dalszej konsekwencji zapewnia powodzenie kolejnych działań organizacji terrorystycznej;
4) **spektakularność zamachu samobójczego** terrorystów wywołuje długotrwałe skutki strachu w społeczności międzynarodowej, co powoduje, że liczba tego rodzaju ataków może być mniejsza, bo elementem siły ich oddziaływania jest dodatkowo dramaturgia śmierci samobójczej.

Przygotowanie przyszłego zamachowcy – samobójcy zakłada odbycie przez niego procesu **szkolenia,** które obejmuje:

1) **indoktrynację religijną**,
2) **polityczną propagandę**.

Celem zadań szkoleniowych jest, oprócz przekazania koniecznej wiedzy, która będzie wykorzystywana przez osobę szkoloną na dalszych etapach jej organizacyjnego członkostwa, także **sprawdzenie** jej **zaangażowania w sprawy organizacji i misji samobójczej**.

Posłużenie się zamachem samobójczym pozwala na jego zaplanowanie w najlepszym czasie i miejscu, w najdogodniejszych okolicznościach tak, aby rozmiar szkód był jak największy. Samobójca staje się swego rodzaju bombą – nośnikiem, która przenosi ładunek wybuchowy na optymalne miejsce i detonuje go. Terroryści – samobójcy osiągają więc maksymalną skuteczność przy ograniczonym do minimum ryzyku dla organizatorów, gdyż na miejscu zamachu giną zazwyczaj młodociani sprawcy. Z tego powodu, organizacja nie traci doświadczonych przywódców, strategów, ideologów, którzy z powodzeniem mogą przygotowywać kolejne działania zgodne z przyjętymi celami organizacji[2].

Skuteczność działań terrorystycznych z wykorzystaniem zamachu samobójczego dodatkowo zwiększa się w związku z przyjętymi **formami konspiracji**. *A. Czabański* podaje, że „W Strefie Gazy lub na Zachodnim Brzegu Jordanu obowiązują określone formy konspiracji samobójczych grup terrorystycznych. W dużej mierze opierają się one na społecznym poparciu ze strony otaczającego społeczeństwa. Zgoła odmiennie rzecz się ma w społeczeństwach europejskich, w których również działają radykalne islamskie grupy emigrantów z krajów Bliskiego Wschodu. Funkcjonują

[1] *B. Hołyst*, Terroryzm, t. 1, s. 650–651; *A. Czabański*, Samobójstwo altruistyczne, s. 286.
[2] *M. Kuć,* Samobójstwo terrorystyczne, Przegląd Naukowo-Metodyczny, Nr 2/2013 (19), s. 38.

www.testy-prawnicze.pl

one w zupełnie odmiennych kontekstach społeczno-kulturowych i są potępiane przez większość populacji”[1].

Uznaje się, że zalety stosowania terroryzmu samobójczego są przyczyną wzrostu liczby takich incydentów zarówno w strefie konfliktu izraelsko- palestyńskiego, jak też w Iraku czy Afganistanie. Bezpieczeństwo organizacji terrorystycznej, przy bardzo niewielkim ryzyku ustalenia jej odpowiedzialności, jest silnym argumentem za wykorzystywaniem w praktyce tej metody walki. Ważne jest też ograniczenie kosztów finansowych takich operacji oraz duży wpływ na media zapewniający oglądalność dokonań organizacji terrorystycznych.

Istotne znaczenie w analizie problemu samobójstw terrorystycznych ma **motywacja samobójstwa terrorystycznego.**

„Pomiędzy indywidualnymi motywacjami terrorystów – samobójców a uwarunkowaniami działania organizacji terrorystycznych istnieje wyraźny związek· Organizacja terrorystyczna nie mogłaby posługiwać się zamachami samobójczymi, gdyby w szeregach jej członków nie było osób wyrażających gotowość do samobójczej śmierci. Z drugiej strony, najbardziej zmotywowana do samobójczej śmierci osoba raczej nie mogłaby skutecznie dokonać samobójczego zamachu terrorystycznego bez wsparcia organizacji. Poza tym, organizacja ma także istotny wpływ na indywidualną motywację zamachu samobójczego. Może ją inicjować wówczas, kiedy wstępujący do organizacji terrorystycznej nie ma jeszcze w ogóle ukształtowanej motywacji zachowań samobójczych, może następnie ją utwierdzać i rozwijać – w sytuacji, gdy terrorysta już na etapie rekrutacji miał ją ukształtowaną w podstawowym zakresie. Może także ostatecznie katalizować zamach samobójczy, zapewniając równocześnie wszystkie środki techniczne, decydując o wyborze czasu, miejsca i okoliczności zamachu”[2].

W kontekście takich zależności należy przyjąć, że na **motywację samobójstw terrorystycznych** mają wpływ dwie grupy czynników: **indywidualne** i **organizacyjne**.

Na czynniki **indywidualne** składają się:

1) **cechy osobowościowe**,
2) **wpływ środowiska** działający na jednostkę w trakcie jej rozwoju (rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza, wspólnota religijna).

Wśród **czynników indywidualnych (osobowościowych**) znajdują się:

a) chęć osiągnięcia korzyści w życiu pozagrobowym,
b) pragnienie zemsty za krzywdy lub śmierć osób najbliższych (członków rodziny, przyjaciół).

Czynniki organizacyjne natomiast to bezpośrednie działanie struktur organizacji, zbieżne z jej celami działania, które występuje z różną intensywnością na poszczególnych etapach członkostwa organizacyjnego terrorysty. Jest to:

a) indoktrynacja,
b) szkolenie,
c) przyporządkowywanie do różnych czynności i udział w walce.

[1] *A. Czabański,* Samobójstwo altruistyczne, s. 287.
[2] *M. Kuć,* Samobójstwo terrorystyczne, Przegląd Naukowo-Metodyczny, Nr 2/2013 (19), s. 40.

www.testy-prawnicze.pl

Podłoże organizacyjne terrorystycznego zamachu samobójczego charakteryzuje się silnym **uzasadnieniem politycznym** (motywacją organizacji do osiągnięcia celów politycznych) oraz **względami taktycznymi**.

Motywacja samobójstwa terrorystycznego jest przedstawiana jako specyficzna kombinacja motywów religijnych, personalnych, nacjonalistycznych, ekonomicznych, socjologicznych i psychologicznych, które skłaniają do samobójczych ataków terrorystycznych.

A. Czabański, analizując religijną motywację terrorystów samobójców na przykładzie konfliktu izraelsko-palestyńskiego, stwierdza, że „Ruch islamski postrzega silne zagrożenie kultury islamskiej ze strony Zachodu i Izraela. W związku z tym, formułuje stwierdzenie, że święta wojna jest aktem samoobrony przeciwko „wrogom Boga"[1]. Tak więc samobójcze ataki terrorystyczne i inne akty przemocy są uważane za legalne i uzasadnione środki samoobrony". Podobnie zjawisko terroryzmu samobójczego przedstawia *B. Hołyst*. Badanie motywacji terrorystów – samobójców prowadzi do wniosku, że szczególnie ważny jest też **kult męczeństwa**[2].

W samobójczej motywacji religijnej istotne jest przekonanie, że jeśli straci się życie podczas walki uzyska się nagrodę w życiu pozaziemskim. Ponadto, bardzo **motywująca jest też świadomość**, że po śmierci **podwyższy** on swój **społeczny status**. **Samobójca** może być nawet **obiektem szczególnej czci oddawanej przez społeczność** popierającą taką metodę zamachów jako sposób rozwiązywania konfliktów.

Częstym zjawiskiem jest **radykalizacja podstaw religijnych i ideologicznych zamachu samobójczego**, jeśli zamachowiec znajduje się **w warunkach emigracji.** Brak wsparcia w najbliższym otoczeniu i poczucie izolacji od społeczności państwa, w którym przebywa powoduje, że z większą siłą przejawia się chęć walki na tle bardzo jaskrawego różnicowania wartości, postaw i zachowań.

Kolejnym **motywem o charakterze dodatkowym,** który ma znaczenie w terroryzmie samobójczym **jest motyw ekonomiczny** kształtowany przez niski status materialny samobójcy i jego rodziny. Motyw ten nie jest traktowany jako główny, ponieważ występowanie złej sytuacji ekonomicznej kandydata na terrorystę – samobójcę nie jest wystarczające do podjęcia decyzji i działań, które oznaczają pozbawienie siebie życia. Znane są przykłady społeczeństw, w których sytuacja ekonomiczna i gospodarcza jest bardzo trudna, a jednak nie występuje terroryzm samobójczy. Poza tym wiele przypadków terrorystów – samobójców pochodzących z wysoko sytuowanych materialnie rodzin, również nie daje podstaw do traktowania trudności ekonomicznych w kategoriach samodzielnego motywu. **Motyw ekonomiczny należy uznać za współistniejący, stanowiący dodatkowe wzmocnienie kształtowanej innymi czynnikami sytuacji motywacyjnej** np. ideologicznymi. Niekorzystna sytuacja ekonomiczna jest podstawą do rozpatrywania swojego życia w kategoriach braku nadziei. Brak perspektyw na zmianę takiej sytuacji, któremu towarzyszy mocna podbudowa religijna i ideologiczna walki z wrogiem, uzasadnia

[1] *A. Czabański*, Samobójstwa altruistyczne, Kraków 2009, s. 272.
[2] *B. Hołyst*, Suicydologia, Warszawa 2012, s. 810–811.

www.testy-prawnicze.pl

poświęcenie własnego życia w obronie cenionych wartości z jednej strony, z drugiej natomiast – jest jakąś formą wyzwolenia z uciążliwości niedostatku i biedy. Niemożliwość osiągnięcia sukcesu w społeczności ograniczonej terytorialnie, ekonomicznie i kulturowo czyni wyjątkowo atrakcyjną perspektywę wyróżnienia się poprzez śmierć samobójczą. Uzyskanie statusu męczennika jest alternatywą takiego kłopotliwego położenia, ponieważ ochotnik – samobójca cieszy się wyjątkowym uznaniem. Społeczność swoim nastawieniem i aprobatą połączoną z kultem męczeństwa, czyni ze zwykłej jednostki jednostkę nieprzeciętną, wyjątkowo cenną także ze wspólnotowego punktu widzenia[1].

Samobójstwa terrorystyczne zaliczane są do **samobójstw altruistycznych**, w których **poświęcenie życia jest uzasadniane potrzebą osiągnięcia jakiś ważnych wspólnotowych celów**.

Analiza motywacji terrorystów – samobójców nasuwa jednak pewne wątpliwości dotyczące definitywnego rozpatrywania takiego samobójstwa w kategoriach zachowania altruistycznego. Jakkolwiek ujawniana przez samobójców motywacja jest zawsze określana jako altruistyczna (walka o niezawisłość narodu, obrona wartości religijnych czy kulturowych), to jednak, zgromadzone już na ten temat informacje, nie pozwalają na jednoznaczność takiego przyporządkowania. Terroryści samobójcy decydując się na czyn samobójczy mają na uwadze jakąś nagrodę (nawet jeśli miałaby ona nastąpić po śmierci), liczą też na podniesienie prestiżu rodziny, ważny jest także motyw zemsty. Takie cechy podłoża motywacyjnego „zaburzają" jednoznaczność typowania samobójstwa terrorystycznego w kategoriach zachowań altruistycznych[2].

Ponadto, jak podkreśla *M. Jarosz*, samobójcze zamachy terrorystyczne ukierunkowane są przede wszystkim na zabijanie innych. Autorka zwraca uwagę, że powoduje to „(...) konieczność innego, także w sensie teoretycznym, spojrzenia na fenomen terrorystycznych zamachów samobójczych. Są to bowiem – w zamyśle fanatyków i w rzeczywistości – ataki terrorystyczne skierowane na zabijanie. I to właśnie (zabójstwo) jest ich celem nadrzędnym. Śmierć samobójcza stanowi przeto niezbędny, honorowy i zaszczytny koszt przedsięwzięcia"[3].

Oceniając samobójstwa terrorystyczne, należy w każdym przypadku widzieć je w kategoriach specyficznego zachowania indywidualnego, społecznego i organizacyjnego.

[1] *M. Kuć,* Samobójstwo terrorystyczne, Przegląd Naukowo-Metodyczny, Nr 2/2013 (19), s. 42.
[2] Tamże, s. 43.
[3] *M. Jarosz,* Samobójstwa. Ucieczka przegranych, Warszawa 2004, s. 49–50.

www.testy-prawnicze.pl

ROZDZIAŁ XIV

CHULIGAŃSTWO STADIONOWE

Literatura uzupełniająca: *M. Bojarski*, *Z. Świda*, Podstawy materialnego i procesowego prawa o wykroczeniach, Wrocław 2002; *Le Bon*, Psychologia tłumu, Warszawa 1986; *Cz. Cekiera*, Subkultury młodzieżowe. Chuligani, Problemy Alkoholizmu 1994, Nr 1; *P. Chlebowicz*, Przemoc stadionowa w ocenie prawnokarnej, Prok. i Pr. 2006, Nr 1; *P. Chlebowicz*, Chuligaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne, Warszawa 2009; *R. V. G. Clarc,* Wandalizm – przyczyny i zapobieganie, [w:] Wandalizm aspekty socjologiczne, psychologiczne i prawne, *B. Hołyst,* red., Warszawa 1984; *S. Cohen*, Property Destruction: Motives and Meanings, [w:] Vandalism, *red. C. Ward*, London 1973, s. 23–53, cyt za: *P. Piotrowski*, Chuligani a kultura futbolu w Polsce, Warszawa 2012; *J. Dudła*, Fani–chuligani. Rzecz o polskich kibolach, Warszawa 2004; *J. Gierszewski*, Przestępstwa stadionowe jako akty przemocy motywowane nienawiścią. [w:] Przestępczość stadionowa. Diagnoza i przeciwdziałanie zjawisku, *W. Pływaczewski, B. Wiśniewski* (red.), Szczytno 2012; *M. Filar*, Odpowiedzialność karna za naruszenia towarzyszące imprezom sportowym, [w:] Naruszenia porządku towarzyszące imprezom sportowym, *A. J. Szwarc* (red.), Poznań 1995; *S. Frosdick, P. Marsh,* Football Hooliganizm, Devon 2005; *A. Gaberle*, Przestępczość grupowa w Polsce jako zjawisko kryminologiczne i prawnokarne, CzPKiNP 1988, Nr 1–2; *A. Gorący,* Naruszenia porządku towarzyszące imprezom sportowym – aspekty psychologiczne, [w:] Naruszenia porządku towarzyszące imprezom sportowym, red. *A. J. Szwarc*, Poznań 1995; *M. Jędrzejewski,* Subkultury a przemoc, Warszawa 2001; *J. Jurczak,* Chuligaństwo stadionowe. Symbole i gesty na polskich stadionach, Szczytno 2011; *B. Karolczak-Biernacka*, Problem agresji w sporcie, [w:] *B. Hołyst* (red.), Przemoc w życiu codziennym, Warszawa 1997; *K. Krajewski*, Bójka i pobicie. Analiza kryminologiczna, Zeszyty Naukowe UJ, Nr 130; *K. Krajewski,* Koncepcja podkultury przemocy a wyjaśnienie przestępczości agresywnej, Archiwum Kryminologii, T XIV, 1987; *M. Matusewicz*, Widowisko sportowe, Analiza psychospołeczna, Warszawa 1990; *T. Kuczma*, Przestępstwa zbiorowe w świetle współczesnej kryminologii, Poznań 1932; *M. Kuć*, Leksykon kryminologii, Warszawa 2015; *M. Marek,* Powrót chuligańskiego charakteru czynu w prawie karnym, [w:] Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga Jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesor Andrzeja Gaberle, Warszawa 2007; *M. Matusewicz,* Widowisko sportowe. Analiza psychospołeczna, Warszawa 1990; *M. Mianowski*, Zabezpieczenie imprez masowych i koordynacja działań prewencyjnych na przykładzie imprez sportowych, [w:] *J. Czapska*, *J. Widacki* (red.), Bezpieczeństwo lokalne. Społeczny kontekst prewencji kryminalnej, Warszawa 1999; *T. Müller*, Młodzieżowe subkultury, Warszawa 1987; *Z. Ostrihańska*, *B. Szamota*, *D. Wójcik*, Młodociani sprawcy przestępstw o charakterze chuligańskim, Wrocław 1982; *A. Pawełczyńska,* Przestępczość grup nieletnich, Warszawa 1964;

www.testy-prawnicze.pl

P. Piotrowski, Szalikowcy. O zachowaniach dewiacyjnych kibiców sportowych, Toruń 2000; *P. Piotrowski*, Grupowe zachowania chuligańskie. Uwarunkowania psychospołeczne i aspekty prawne, Przegląd Policyjny 2002, Nr 1; *P. Piotrowski*, Chuligani a kultura futbolu w Polsce, Warszawa 2012; *Cz. Podhorecki,* Policja w zabezpieczaniu imprez masowych, [w:] *J. Szewczyk* (red.), Bezpieczeństwo i zachowanie publiczności na imprezach sportowych, Warszawa 2001; *W. Pływaczewski*, Mowa nienawiści jako komponent tak zwanej przestępczości stadionowej, [w:] Przestępczość stadionowa. Diagnoza i przeciwdziałanie zjawisku, *W. Pływaczewski*, *B. Wiśniewski* (red.), Szczytno 2012; *J. Sawicki*, Chuligaństwo, Warszawa 1956; Przestępczość stadionowa. Diagnoza i przeciwdziałanie zjawisku, *W. Pływaczewski, B. Wiśniewski* (red.), Szczytno 2012; *J. Szewczyk* (red.), Bezpieczeństwo i zachowanie publiczności na imprezach sportowych, Warszawa 2001; *J. Szwarc* (red.), Naruszenia porządku towarzyszące imprezom sportowym, Poznań 1995; *S. Wanat*, Socjologia zachowań chuligańskich w sporcie, Kultura Fizyczna 1992, Nr 7–8; *S. Wróblewski*, Przestępstwa tłumu, Wilno 1922.

§ 64. Definicja chuligaństwa stadionowego

Chuligaństwo stadionowe – (*football hooliganism* – chuligaństwo futbolowe, s*pectator violence* – przemoc widzów) jest specyficzną formą przemocy, występującej w zachowaniu kibiców piłki nożnej, którą cechuje wysoki poziom ekspresji i irracjonalności. Zachowanie o takim charakterze pojawia się na tle niezadowolenia, frustracji kibiców pozostających w związku ze zdarzeniem sportowym. Jest agresywną formą manifestowania niezadowolenia z powodu wyniku meczu, decyzji sędziego, zachowania kibiców drużyny przeciwnej, zachowania służb porządkowych. Chuligaństwo stadionowe jest wyrazem antyspołecznych postaw uczestników zdarzenia sportowego, ujawnianym w różnych przejawach konfrontacji międzygrupowej[1].

Pojęcie chuligaństwa stadionowego wykorzystywane jest zarówno do określenia naruszeń porządku publicznego na stadionach, jak też patologicznych zachowań pseudokibiców poza stadionami.

§ 65. Przyczyny chuligańskich zachowań kibiców sportowych

W zjawisku chuligaństwa stadionowego można wyróżnić **przyczyny pierwotne i wtórne**.

Do przyczyn **pierwotnych** należą[2]:

– agresja,
– frustracja na tle agresji,

[1] *M. Kuć*, Leksykon kryminologii, Warszawa 2015, s.15–16; Por. *Z. Ostrihańska*, *B. Szamota*, *D. Wójcik*, Młodociani sprawcy przestępstw o charakterze chuligańskim, Wrocław 1982, s. 49.

[2] Zob. Też *J. Gierszewski*, Przestępstwa stadionowe jako akty przemocy motywowane nienawiścią, [w:] Przestępczość stadionowa. Diagnoza i przeciwdziałanie zjawisku, red. *W. Pływaczewski, B. Wiśniewski*, Szczytno 2012, s. 26.

www.testy-prawnicze.pl

– poszukiwanie poczucia przynależności grupowej i silna identyfikacja grupowa na jej tle,
– potrzeba dowartościowania przez udział w zachowaniach o charakterze chuligańskim.

Do przyczyn **wtórnych** chuligaństwa stadionowego można zaliczyć:

– przekonanie kibiców o mniejszej lub żadnej indywidualnej odpowiedzialności za zachowania o zbiorowym charakterze;
– brak lub niewystarczająca reakcja służb bezpieczeństwa i ochrony na naruszenia porządku i bezpieczeństwa przez pseudokibiców stadionowych.

Próby wyjaśnienia chuligaństwa stadionowego w świetle **teorii biologicznych** prowadzą do wniosku, iż: „Fakt, że w większości kibicami są młodzi mężczyźni, można też tłumaczyć związkiem **hormonów** a zachowaniem w przeżywaniu emocji. Zainteresowanie meczami piłkarskimi jest poszukiwaniem określonych emocji w celu wyzwolenia **agresji**"[1].

Wśród **etiologicznych wyjaśnień chuligaństwa stadionowego** na uwagę zasługują **procesy interakcji** (procesy psychospołeczne) zachodzące pomiędzy uczestnikami tłumu, są to:

1) **Symbolizacja** – proces polegający na nadaniu pewnemu obiektowi określonego znaczenia, z czym wiąże się odczuwanie pozytywnych lub negatywnych **emocji**:
   a) przykład symbolu negatywnego – np. określona grupa etniczna, kibice lub zawodnicy drużyny przeciwnej wobec tej, której kibicuje uczestnik tłumu,
   b) przykład symbolu pozytywnego – np. obiekt sakralny, drużyna, z którą identyfikują się kibice sportowi.

   Symbolizacja **może być procesem długotrwałym, znacznie wyprzedzającym w czasie powstanie tłumu (uprzednia symbolizacja)**, może prowadzić do **selekcji w odbiorze informacji**, dlatego kibic-fanatyk np. nie dostrzega fauli popełnionych przez zawodników grupy przeciwnej.
2) **Konsolidacja** – przebieg widowiska sportowego **generuje** tak **silne emocje**, które powodują, że **zanikają bariery** dzielące ludzi takie jak: wiek, płeć, poziom kultury, upodobania. Następstwem zaniku barier jest chwilowe zredukowanie dystansu interpersonalnego, pojawia się chwilowa afiliacja.

   Na skutek konsolidacji wytwarza się **atmosfera „amoku emocjonalnego"**,. Uczestnicy widowiska sportowego wyłączają się z zewnętrznego świata, przestają być komunikatywni.

   Konsolidacja ma też skutek negatywny, polegający na tym, że widzowie mogą przejawiać **wrogą postawę wobec innych kibiców** (np. drużyny przeciwnej), zawodników lub sędziów. W takich warunkach widzów łączy uczucie nienawiści – **widownia staje się bardzo niebezpieczną siłą destrukcyjną.**
3) **Deindywidualizacja** – subiektywny **stan utraty indywidualnej tożsamości na rzecz tożsamości zbiorowej**, towarzyszy mu **osłabienie mechanizmów kontrolnych.** Z tego powodu, „anonimowość w tłumie" nie jest do końca ścisłym

[1] Tamże, s. 29–30.

www.testy-prawnicze.pl

określeniem, ponieważ na miejsce częściowej utraty tożsamości indywidualnej pojawia się **silniejsza tożsamość społeczna**. W takim znaczeniu mecz dla pseudokibica jest wydarzeniem wzmacniającym jego tożsamość, której podstawy tkwią w nieformalnych strukturach grupy chuligańskiej.

Skutkiem deindywidualizacji jest osłabienie wewnętrznych hamulców powstrzymujących przed zachowaniami antyspołecznymi.

W ramach **teorii etiologicznych chuligaństwa stadionowego** zwraca uwagę **model *M. Smitha*** wyjaśniający **różnorodność zachowań chuligańskich**[1].

Główne tezy tej koncepcji opierają się na złożonych z metodologicznego punktu widzenia kryteriach, które obejmują:

a) stopień legalności **przekonań** (*legitimating belief*);
b) **zakorzenienie** tych **przekonań w tworzywie społecznym**;
c) zorientowanie przekonań na określony efekt.

Model ten wyróżnia **6 przyczyn i sytuacji społecznych**, które mogą przekształcić się w naruszenia porządku publicznego o charakterze chuligańskim, a mianowicie:

1) **demonstracje** – rozumiane jako celowe przerwanie widowiska sportowego, aby zwrócić uwagę opinii publicznej na kwestie polityczne;
2) **konfrontacje** – rozruchy na stadionach spowodowane przez tradycyjne czynniki zróżnicowania społecznego: rasowe, klasowe, religijne, narodowe.
3) **zakaz wejścia na stadion** – niekiedy organizatorzy widowiska nie wpuszczają na stadion jakiejś grupy kibiców zwlekając z wyjaśnieniem przyczyny;
4) **groźba porażki lub faktyczna przegrana** – niezadowoleni kibice gwałtowanie reagują na decyzje sędziego lub na porażkę swojej drużyny;
5) **świętowanie przed meczem** – zinstytucjonalizowany karnawał lub festiwal, podczas którego obowiązujące normy moralne czasowo są zawieszone;
6) **celebrowanie zwycięstwa** – uroczystości znajdujące się pod minimalną kontrolą, które mogą przeobrazić się w zaburzenia, jeśli wymkną się spod tej kontroli.

Model różnorodności zachowań chuligańskich akcentuje **czynniki sytuacyjne** w etiologii zachowań chuligańskich.

Model ten stanowi uzupełnienie teorii zachowań zbiorowych (teorię tłumu), która poszukuje wyjaśnienia chuligaństwa stadionowego w prawidłowościach zachowania się tłumu (kibice znajdujący się na stadionie przekształcają się w tłum i dopuszczają się aktów przemocy zachowując prawidłowości reagowania tłumu).

Model różnorodności zachowań chuligańskich zwraca uwagę na **niebezpieczeństwo wystąpienia ekscesów w przypadku skupienia dużej liczby ludzi na stosunkowo niewielkiej przestrzeni (stadionu)**. Dzięki badaniom tego modelu wiadomo, że umiejętne zarządzanie tłumem, przy użyciu odpowiednio szkolonych służb, na odpowiednio przygotowanym terenie (infrastruktura bezpieczeństwa stadionu), znacznie redukuje niebezpieczeństwo wystąpienia patologicznych zachowań.

Badanie przyczyn chuligaństwa stadionowego odbywa się także z wykorzystaniem koncepcji z obszaru **tzw. ekologii społecznej**. W ujęciu „ekologicznym"

[1] Jest to z pogranicza socjologii sportu i teorii zachowań zbiorowych.

www.testy-prawnicze.pl

stadion jest widziany w kategoriach **układu zachowania**, który jest rozumiany jako **środowisko fizykospołeczne oddziaływające na człowieka całościowo w danym momencie czasu.** Stadion jest charakteryzowany za pomocą takich czynników jak:
a) nadmierne zagęszczenie (*crowding*),
b) oświetlenie,
c) temperatura,
d) hałas.

Czynniki te mogą przekształcić się w **bodźce wywołujące agresję**. Zjawisko to określa się jako **awersyjną stymulację bodźcami fizycznymi**.

Ten rodzaj koncepcji etiologicznej zwraca uwagę na **rolę czynników podstawowych** (temperatura, oświetlenie) w **oddziaływaniu na człowieka**. Podkreśla, że **zmiana intensywności bodźca niegroźnego może przekształcić go w bodziec bardzo zagrażający**.

Zwrócenie uwagi na rolę „zagęszczenia", „stłoczenia", „tłumu" jest bardzo charakterystyczne w wyjaśnianiu chuligaństwa stadionowego.

W trakcie badań stwierdzono, że „Elementem spajającym grupę kibiców jest nie tylko tożsamość, lecz **chęć przeciwstawienia się innej grupie**. Taka **dezindywidualizacja** prowadzi do „syndromu myślenia grupowego". Kibice wzajemnie uczą się nie tylko agresji, ale nowych zachowań agresywnych"[1].

P. Piotrowski powołuje badania dotyczące populacji pseudokibiców w aglomeracji śląskiej oraz psychospołecznych i ekonomicznych przyczyn zachowań dewiacyjnych piłkarskich kibiców aglomeracji śląskiej, z których wynika, że: „przekształcenia gospodarcze spowodowały likwidację części przemysłu ciężkiego regionu. Sytuacja taka zwiększa bezrobocie i ogranicza perspektywy zatrudnienia absolwentów szkół średnich. To z kolei powoduje, że osoby nieaktywne zawodowo, nie posiadające środków do życia, zaczynają popadać w konflikt z prawem. Ponadto nasila się zjawisko społecznego rozwarstwienia pod względem poziomu życia. Młodzież zagrożona patologiami znajduje się w orbicie zainteresowania przywódców zorganizowanych grup przestępczych"[2].

§ 66. Przejawy chuligaństwa stadionowego

Pomimo braku jednoznacznej definicji naukowej chuligaństwa stadionowego, można wskazać pewne charakterystyczne jego **cechy**, a mianowicie[3]:

[1] *J. Gierszewski*, Przestępstwa stadionowe jako akty przemocy motywowane nienawiścią, [w:] Przestępczość stadionowa. Diagnoza i przeciwdziałanie zjawisku, red. *W. Pływaczewski, B.Wiśniewski*, Szczytno 2012, s. 37

[2] *P. Piotrowski*, Chuligani a kultura futbolu w Polsce, s. 148–149.

[3] *P. Chlebowicz*, Przemoc stadionowa w ocenie prawnokarnej, Prok. i Pr. 2006, Nr 1; *P. Chlebowicz*, Chuligaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne, Warszawa 2009; *M. Kuć*, Leksykon kryminologii, Warszawa 2015, s. 16–17; *P. Piotrowski*, Grupowe zachowania chuligańskie. Uwarunkowania psychospołeczne i aspekty prawne, Przegląd Policyjny 2002, Nr 1; *J. Szwarc* (red.), Naruszenia porządku towarzyszące imprezom sportowym, Poznań 1995; *S. Wanat*, Socjologia zachowań chuligańskich w sporcie, Kultura Fizyczna 1992, Nr 7–8.

www.testy-prawnicze.pl

1) **związek z dyscypliną sportu**, jaką jest piłka nożna;
2) **manifestacyjny charakter zachowania**;
3) **stosowanie przemocy** jako formy rekcji na niezadowolenie pozostające w ścisłym związku ze zdarzeniem sportowym;
4) **irracjonalne motywy postępowania**[1];
5) **w dużej mierze spontaniczny charakter reakcji**;
6) **subkulturowa geneza zachowań** chuligańskich i przestępczych;
7) duży udział popełnianych **przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu**;
8) **wewnętrzny dynamizm** struktur chuligaństwa stadionowego;
9) **posługiwanie się symbolami** rasistowskimi, ksenofobicznymi, faszystowskimi[2];
10) **agresja słowna**.

Negatywne zachowania kibiców w wielu przypadkach wyczerpują znamiona przestępstw lub wykroczeń. Prowadzone w tym zakresie badania wskazują, że większość z nich ma **chuligański charakter czynu**. *P. Chlebowicz*, badając problem chuligaństwa stadionowego podkreśla, że „chuligański charakter zakłócenia porządku publicznego stanowi podstawową kategorię normatywną stwierdzoną w toku badań”[3]. Statystycznie znaczącą grupę stanowią przypadki kwalifikowane z art. 51 § 2 KW –- kwalifikowany typ wykroczenia polegający na zakłóceniu spokoju, porządku publicznego poprzez zachowanie określone w kodeksie mianem wybryku. Wybrykiem określane są przypadki takiego zachowania, które odbiega od przyjętych norm zachowania w danej sytuacji, jest to zachowanie, którego w danych okolicznościach czasu, miejsca, otoczenia, ze względu na zwykłe normy współżycia, nie należy się spodziewać[4]. Chuligański charakter czynu stanowi znamię kwalifikujące[5].

Chuligańskie wybryki popełniane przez pseudokibiców wykazują pewną specyfikę. Do typowych przykładów zachowań chuligańskich należy obrzucanie kamieniami funkcjonariuszy Policji. Ponadto, w czasie zatrzymania ten rodzaj sprawców przejawia także charakterystyczne zachowanie – „manifestuje wrogą postawę wobec interweniujących funkcjonariuszy”, „(...) podczas zatrzymań agresja pseudokibiców wzmaga się, co skutkuje podejmowaniem prób ucieczki i stosowaniem przemocy wobec interweniujących funkcjonariuszy”[6]. Takie zachowania są podstawą kwalifikacji prawnej z art. 224 § 2 KK – stosowanie przemocy lub groźby bezprawnej w celu zmuszenia funkcjonariusza do przedsięwzięcia lub zaniechania czynności służbowej.

Przestępstwa stadionowe należą do kategorii **tzw. przestępstw z nienawiści**, „wiążą się z silnym poczuciem niechęci, która często przybiera postać obsesji wobec

[1] *Z. Ostrihańska*, *B. Szamota*, *D. Wójcik*, Młodociani sprawcy przestępstw o charakterze chuligańskim, Wrocław 1982, s. 49.

[2] *J. Jurczak,* Chuligaństwo stadionowe. Symbole i gesty na polskich stadionach, Szczytno 2011, passim.

[3] *P. Chlebowicz,* Chuligaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne, Warszawa 2009, s. 86.

[4] *M. Bojarski, Z. Świda*, Podstawy materialnego i procesowego prawa o wykroczeniach, Wrocław 2002, s. 120.

[5] *P. Chlebowicz,* Chuligaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne, Warszawa 2009, s. 85.

[6] *P. Piotrowski*, Chuligani a kultura futbolu w Polsce, s. 93.

www.testy-prawnicze.pl

grupy ze względu na jej faktyczną bądź domniemaną przynależność i symboliczną wymowę"[1]. Różnica pomiędzy przestępstwami stadionowymi popełnianymi z nienawiści a przestępstwami kryminalnymi polega na tym, że „(...) są to działania ofensywne motywowane nienawiścią z powodu przynależności klubowej"[2].

Według Raportu PZPN o stanie bezpieczeństwa na stadionach za sezon 2003–2004 (PZPN 2005) wymieniono następujące **typy zachowań mających charakter czynów zabronionych:**

1) niekontrolowane wtargnięcie kibiców na teren obiektu, połączone ze staranowaniem ogrodzenia;
2) wtargnięcie kibiców na plac gry;
3) bezprawne wniesienie i użycie środków pirotechnicznych, broni i innych zabronionych przedmiotów;
4) bójki kibiców pomiędzy sobą, bójki z funkcjonariuszami Policji oraz służbami porządkowymi;
5) rzucanie odpalonych środków pirotechnicznych na plac gry;
6) rzucanie przedmiotami w kierunku zawodników, sędziów i przedstawicieli służb porządkowych;
7) wnoszenie i spożywanie alkoholu na terenie obiektu sportowego;
8) wnoszenie i rozwieszanie flag oraz transparentów o treściach zabronionych (rasistowskich, faszystowskich), połączone z wyrażaniem wrogich haseł;
9) wzniecanie ognia i tworzenie zagrożenia pożarowego;
10) wyzywanie i zastraszanie wrogich grup kibiców, zawodników, sędziów, trenerów i działaczy;
11) naruszanie nietykalności osobistej osób wymienionych w pkt 10;
12) uszkadzanie pojazdów zawodników, sędziów, kibiców przyjezdnych;
13) przerywanie gry przez zachowania zagrażające bezpieczeństwu;
14) niszczenie urządzeń PZPN.

Największą grupę przestępstw popełnianych przez pseudookibiców stanowią **przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu** (np. z art. 254 KK – czynny udział w zbiegowisku), **przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu** (z art. 158 § 1 i 3 KK – przestępstwo bójki) oraz **przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych i samorządu terytorialnego** (z art. 223 KK – czynna napaść na funkcjonariusza publicznego lub osobę przybraną mu do pomocy podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych)[3].

Podkreśla się w literaturze, że „Przestępstwa stadionowe są niejako **zrutynizowaną formą sportowej rywalizacji**, która dopuszcza złe emocje, instynkt walki

[1] *J. Gierszewski*, Przestępstwa stadionowe jako akty przemocy motywowane nienawiścią, [w:] Przestępczość stadionowa. Diagnoza i przeciwdziałanie zjawisku, *W. Pływaczewski, B. Wiśniewski* (red.), Szczytno 2012, s. 27; *W. Pływaczewski*, Mowa nienawiści jako komponent tak zwanej przestępczości stadionowej, [w:] Przestępczość stadionowa. Diagnoza i przeciwdziałanie zjawisku, *W. Pływaczewski, B .Wiśniewski* (red.), Szczytno 2012, s. 38–47.

[2] Tamże, s. 37.

[3] *P. Chlebowicz*, Chuligaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne, Warszawa 2009, s. 90.

www.testy-prawnicze.pl

i agresję. Reakcje agresywne są aprobowane przez grupę i otrzymują wzmocnienie społeczne. Stanowią one normy grupy, do której jednostka należy, i mają znaczny wpływ na ukształtowanie nawyku reagowania agresją. Stanowią wzorzec zachowania. Walki kibiców i manifestowana agresja są manifestacją siły wspólnoty"[1].

Negatywne zachowanie kibiców sportowych nie ogranicza się do ich aktywności na stadionach. Wyróżnia się następujące **zachowania kibiców – chuliganów, występujące poza obiektami sportowymi**, a mianowicie[2]:

1) „**ustawki**".
2) „**akcje**",
3) „**wjazdy**",
4) „**promocje**",
5) **wandalizm**.

„**Ustawka**" – jest to forma **zbiorowej bójki** dwóch **grup chuliganów**, którą **charakteryzuje**[3]:

a) **staranne zaplanowanie** pod względem czasu, miejsca, dozwolonych przedmiotów możliwych do wykorzystania w bójce;
b) ustalenie **zasad** walki (liczba osób walczących z poszczególnych grup);
c) udział „**sędziego**", który ma czuwać nad przestrzeganiem ustalonych zasad walki;
d) udział w zdarzeniu **osoby przeszkolonej medycznie**, której zadaniem jest udzielanie pierwszej pomocy rannym w walce i/lub osoby, której zadaniem jest **utrwalanie (filmowanie) zdarzenia**;
e) **dobrowolność udziału w walce** członków grupy. *P. Piotrowski* podaje, że „W ustawkach biorą udział sprawdzeni członkowie grup kiboli, o wysokiej pozycji w hierarchii grupy oraz osoby zaproszone przez nich, jeśli charakteryzują się wyjątkowymi cechami (np. umiejętnościami w zakresie sztuk walki, odwagą, przynależnością do grup przestępczych)"[4];
f) **dokładne przygotowanie do bójki** (trening fizyczny, przygotowanie psychiczne i logistyczne);
g) **ustawki są wykorzystywane** przez grupy przestępcze **do rekrutacji nowych członków**.

„**Akcje**" – to „przygotowane, **zespołowe działania** mające na celu doprowadzenie do **konfrontacji** między grupami pseudokibiców"[5]. Miejscem, w którym najczęściej dochodzi do takich działań są trasy przejazdu zorganizowanych grup kibiców, którzy jadą na mecz bez asysty Policji. *P. Piotrowski* tak charakteryzuje przebieg „akcji": „W przypadku, gdy rywale przemieszczają się autokarem lub prywatnymi

[1] *J. Gierszewski*, Przestępstwa stadionowe jako akty przemocy motywowane nienawiścią, [w:] Przestępczość stadionowa. Diagnoza i przeciwdziałanie zjawisku, *W. Pływaczewski, B. Wiśniewski* (red.), Szczytno 2012, s. 29.

[2] *P. Chlebowicz*, Chuligaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne, Warszawa 2009, s. 154–187; *P. Piotrowski*, Chuligani a kultura futbolu w Polsce, Warszawa 2012, s. 37–44.

[3] Tamże, s. 38.

[4] Tamże.

[5] Tamże, s. 39.

www.testy-prawnicze.pl

samochodami, akcję rozpoczyna obserwacja dróg dojazdowych do miasta, dokonywana przez wyznaczoną grupę *zwiadowców*. Komunikują się oni przez telefony komórkowe z *oddziałem uderzeniowym*. W odpowiednim (ustronnym, łatwym do zatarasowania) miejscu dochodzi do zablokowania drogi. Potem następuje szybki atak na podróżujących. W zależności od intencji i liczebności grupy napastników, celem ataku staje się zniszczenie pojazdu lub doprowadzenie do bójki"[1]. Akcje mają też miejsce w przypadku, gdy środkiem komunikacji jest pociąg. Prowadząca „akcję" grupa stara się zatrzymać pociąg i dokonać ataku z ukrycia: „Najpopularniejsza metoda nosi nazwę *na kamikadze*. W pociągu, którym podróżuje wroga grupa kibiców umieszcza się *szpiega* – osobę, której zadaniem jest zatrzymanie składu przy użyciu hamulca awaryjnego. Chodzi o to, aby pociąg zatrzymał się w określonym wcześniej miejscu. Następnie dochodzi do ataku – wdarcia się napastników do środka (*wjazd*) lub obrzucenia składu pociągu kamieniami (*kamionka*)[2]".

Niekiedy „akcje" są podejmowane na stadionie. W takim miejscu sposobem na zaatakowanie przeciwnika jest anonimowe wejście chuliganów do sektora zajmowanego przez drużynę przeciwną tej, której kibicują organizatorzy „akcji". W dalszej kolejności, dochodzi do ujawnienia tożsamości klubowej przez założenie odpowiednich elementów stroju i zaatakowaniu kibiców wrogiej drużyny „od środka", znajdując się na jej terenie wydzielonego sektora stadionu.

Negatywne zachowania kibiców, określane mianem „akcji" **cechuje**[3]:

a) **specyfika miejsca** (trasa przejazdu kibiców drużyny przeciwnej, rzadziej – stadion);
b) **dobre przygotowanie** pod względem znajomości terenu, czasu przejazdu, środka transportu, zabezpieczenia jadących osób,; wyboru drogi ucieczki;
c) **podział zadań** pomiędzy poszczególnych członków grupy;
d) **synchronizacja realizacji zadań**, która gwarantuje ich powodzenie;
f) prawidłowa **komunikacja** pomiędzy poszczególnymi osobami i zespołami zadaniowymi;
g) duże zagrożenie dla osób postronnych, co wynika ze specyfiki miejsca nie izolowanego od osób niezaangażowanych w walkę.

„**Wjazdy**" to zorganizowane zachowanie, które charakteryzuje **nagłe wtargnięcie** chuliganów **na teren** osiedla mieszkaniowego lub **dzielnicy**, w której mieszkają kibice **drużyny przeciwnej**[4]. **Chuligańskie „wjazdy" są przejawem silnego terytorializmu** rywalizujących ze sobą grup kibiców – chuliganów. Są cechą **dużych aglomeracji miejskich**, podzielonych na „**strefy wpływów**" różnych, występujących na jej obszarze, grup (chuligańskich, przestępczych). Najczęściej występującymi motywami chuligańskich „wjazdów" są: zemsta i chęć zastraszenia. Efekt zastraszenia jest uzyskiwany przez nagłość zdarzenia, gwałtowność działania, zamaskowanie

[1] Tamże.
[2] Tamże.
[3] Por. tamże.
[4] Tamże, s. 38–40.

www.testy-prawnicze.pl

sprawców, które dodatkowo utrudnia Policji identyfikację sprawców i ustalenie odpowiedzialności[1].

„**Promocje**" – to określenie **kradzieży** dokonywanych przez kibiców – chuliganów w sklepach, lokalach gastronomicznych, stacjach benzynowych znajdujących się **na trasie przemieszczania się grup kibiców w drodze na mecz**. Sprawcy takich czynów, przemieszczając się i dokonując zakupów w grupie, mają świadomość, że niezapłacenie za towar przez niektórych członków grupy jest, w takich warunkach, trudne do ustalenia, podobnie jak identyfikacja sprawców poszczególnych kradzieży[2].

Wandalizm – to zróżnicowane **przejawy niszczenia mienia**, których **sprawcami są chuligani**. Zalicza się do nich następujące kategorie zachowań[3]:

1) **wandalizm zaborczy** (*acquisitive*) – **połączony z kradzieżą** niszczonego mienia np. pociągu, samochodu;
2) **wandalizm taktyczny** (*tactical*) – ukierunkowany na **osiągnięcie** jakiegoś **celu, innego niż zniszczenie czy zabór mienia** np. zaspokojenia potrzeb bytowych. W tym celu dokonanie czynu zabronionego, będzie ściśle związane z chęcią dostania się do aresztu śledczego czy zakładu karnego, w których na administracji tych obiektów ciąży obowiązek zapewnienia wyżywienia, odzieży, opieki medycznej;
3) **wandalizm ideologiczny** (*ideological*) – jest **wyrazem przekonań politycznych** sprawcy;
4) **wandalizm odwetowy** (*vindictive*) – jest **wyrazem zemsty** osoby dokonującej niszczenia mienia;
5) **wandalizm zabawowy** (*play vandalism*) – jego cechą jest to, że niszczenie mienia stanowi element zabawy lub gry (np. w drodze powrotnej z meczu chuligani zamalowują napotkane fotoradary);
6) **wandalizm złośliwy** (*malicious*) – jest wyrazem gniewu i frustracji sprawców, których działanie jest ukierunkowane na zniszczenie symboli zamożnego, przestrzegającego prawa społeczeństwa.

Częstym przykładem wandalizmu chuliganów stadionowych, jest umieszczanie różnego rodzaju **napisów na ścianach budynków, przystankach, dworcach**, które nawiązują do ich klubowych sympatii lub antypatii.

[1] Na trudność w ustaleniu odpowiedzialności za zachowanie o cechach chuligańskiego „wjazdu" ma fakt, że, jak podaje *P. Piotrowski*, „Chuligani poszkodowani w starciach zwykle odmawiają składania zeznań -chcą uniknąć etykietowania *konfidenta*, a porachunki wyrównują w trakcie wjazdu odwetowego, bez udziału policji" – *P. Piotrowski*, Chuligani a kultura futbolu w Polsce, Warszawa 2012, s. 40.

[2] Por. tamże, s. 40–41.

[3] Por. *S. Cohen*, Property Destruction: Motives and Meanings, [w:] Vandalism, red. *C. Ward*, London 1973, s. 23–53, cyt za: *P. Piotrowski*, Chuligani a kultura futbolu w Polsce, Warszawa 2012, s. 41.

www.testy-prawnicze.pl

§ 67. Zapobieganie

Problem bezpieczeństwa i porządku publicznego na stadionach został dostrzeżony w Europejskiej Konwencji nr 120 z 19.8.1985 r. w sprawie przemocy i ekscesów widzów w czasie imprez sportowych, a w szczególności meczów piłki nożnej[1].

Potrzeba zapewnienia bezpieczeństwa na tle specyfiki uwarunkowań chuligaństwa o zbiorowym charakterze została zauważona także przez polskiego ustawodawcę na gruncie **ustawy** z 20.3.2009 r. **o bezpieczeństwie imprez masowych** (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 611 ze zm.). Określono w niej (art. 1 ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych):

1) zasady postępowania konieczne do zapewnienia bezpieczeństwa imprez masowych,
2) warunki bezpieczeństwa imprez masowych,
3) zasady i tryb wydawania zezwoleń na przeprowadzenie imprez masowych,
4) zasady gromadzenia i przetwarzania informacji dotyczących bezpieczeństwa imprez masowych a także
5) zasady odpowiedzialności organizatorów za szkody wyrządzone w związku ze zorganizowaniem imprez masowych.

Ustawa jest istotnym narzędziem wykorzystywanym w walce z chuligaństwem stadionowym, zawiera odrębny rozdział dotyczący bezpieczeństwa meczu piłki nożnej (rozdział 3 ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych).

Wyraźnym problemem walki z chuligaństwem stadionowym we wszystkich jego przejawach są **trudności dowodowe** występujące w przypadku tego typu spraw, związane z ograniczonymi możliwościami identyfikacji sprawców zachowań o zbiorowym charakterze.

Poza bezsprzeczną zasadnością reakcji prawnej na różne przejawy chuligaństwa stadionowego, ważne **znaczenie profilaktyczne** ma także **oddziaływanie wychowawcze** w kierunku wykształcenia prawidłowych postaw i zachowań w sporcie, rozrywce, rekreacji, realizowanych w przestrzeni publicznej. W każdym przypadku, prawo do wypoczynku, realizacji indywidualnych pasji, wyrażane także w różnych formach uczestnictwa w imprezach masowych (artystycznych, sportowych), musi pozostawać w zgodności z obowiązującym porządkiem prawnym, który stoi na straży ważnych indywidualnie i społecznie dóbr takich jak bezpieczeństwo i porządek publiczny.

Istotne znaczenie ma także prawidłowe **określenie standardów przekazu medialnego wydarzeń sportowych** w taki sposób, aby uniknąć nieuzasadnionej sensacyjności, która stanowi dodatkowe motywacyjne wzmocnienie zachowań chuligańskich.

[1] Europejska konwencja Nr 120 z 19.8.1985 r. w sprawie przemocy i ekscesów widzów w czasie imprez sportowych, a w szczególności meczów piłki nożnej, Strasburg, Dz.U. z 1995 r., Nr 129, poz. 625. Konwencja ta została ratyfikowana przez Polskę 1.6.1995 r.

www.testy-prawnicze.pl

Podejmując kwestię zapobiegania agresywności kibiców sportowych *J. Gierszewski* stwierdza: „Aby podjąć próbę przezwyciężenia narastającej agresywności na stadionach istotne jest, by zdiagnozować i ustalić wszystkie przyczyny zachowania agresywnego. Nie bez znaczenia jest też rola przywódców stadionowych, którzy wprowadzają swoiste zasady „honoru stadionowego". Osoba z „autorytetem" w środowisku kibiców ma na nie ogromny wpływ"[1].

[1] *J. Gierszewski*, Przestępstwa stadionowe jako akty przemocy motywowane nienawiścią, [w:] Przestępczość stadionowa. Diagnoza i przeciwdziałanie zjawisku, red. *W. Pływaczewski, B. Wiśniewski*, Szczytno 2012, s. 37.

www.testy-prawnicze.pl

ROZDZIAŁ XV

TERRORYZM

Literatura uzupełniająca: *A. Adamski*, Cyberterroryzm, [w:] *V .Kwiatkowska-Darul*, Terroryzm, Toruń 2002; *T. Aleksandrowicz*, Nowy terroryzm, [w:] *J. Szafrański* (red.), Współczesne zagrożenia terroryzmem oraz metody działań antyterrorystycznych, Szczytno 2007; *tenże*, Terroryzm międzynarodowy, Warszawa 2008; *T. Białek*, Terroryzm manipulacja strachem, Warszawa 2005; *R. Borkowski*, Terroryzm ponowoczesny, Toruń 2006; *I. Chodyra*, Jednostka i społeczeństwo wobec zagrożenia terroryzmem, „Biuletyn Biura Informacji Rady Europy", 2002, Nr 1; *A. Ciupinski, M.Zając*, Wybrane problemy walki z terroryzmem międzynarodowym, Warszawa 2003; *P. Cockburn*, Państwo Islamskie, Warszawa 2015; *A. Czabański*, Samobójstwa altruistyczne, Kraków 2009; *J.M. Deuth,* Zagrożenie nuklearne, [w:] *Yonah Alexander*, *Milton Hoening*, Superterroryzm biologiczny, chemiczny, nuklearny, Warszawa 2001; *J. Cymerski*, Terroryzm a bezpieczeństwo Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2013; *P. Durys*, *F. Jasiński*, Walka z terroryzmem międzynarodowym, Bielsko-Biała 2005; *B.Hoffman*, Oblicza terroryzmu, Warszawa 2001; *B. Hołyst*, Terroryzm, t. 1 i 2; Warszawa 2009; *V. Grotowicz*, Terroryzm w Europie Zachodniej, Warszawa–Wrocław 2000; *K .Indecki*, Prawo karne wobec terroryzmu i aktu terrorystycznego, Łódź 1998; *K. Jałoszyński*, Terroryzm czy terror kryminalny w Polsce?, Warszawa 2001; *K. Jałoszyński*, Koncepcje współczesnych działań antyterrorystycznych, Zeszyty Naukowe AON, Warszawa 2003; *K. Jałoszyński*, Terroryzm XXI wieku – nowe zagrożenie dla bezpieczeństwa, Zeszyty naukowe AON, 2003, nr 1 (50); *K. Jałoszyński*, Jednostka kontrterrorystyczne – elementy działań bojowych w systemie bezpieczeństwa antyterrorystycznego, Szczytno 2011; *K. Karolczak*, Encyklopedia terroryzmu, Warszawa 1995; *W. Kopaliński*, Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych, Warszawa 1983; *S .Koziej*, Między piekłem a rajem: szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku, Toruń 2006; *M. Kuć*, Samobójstwo terrorystyczne, Przegląd Naukowo-Metodyczny 2013, Nr 2; *M. Kuć*, Leksykon kryminologii, Warszawa 2015; *V. Kwiatkowska-Darul*, Terroryzm, Toruń 2002; *K. Liedel,* Terroryzm – znak naszych czasów, Warszawa 2005; *K. Liedel*, *P. Piasecka*, Współpraca międzynarodowa w zwalczaniu terroryzmu, Warszawa 2004; *M. Madej,* Międzynarodowy Terroryzm Polityczny, Warszawa 2001; *A. Pawłowski,* Terroryzm w Europie XI–XX wieku, Zielona Góra 1984; *P. Pruszyński*, Studium powiązań międzynarodowego terroryzmu z międzynarodową przestępczością zorganizowaną, [w:] *M. Gajos* (red.), Ochrona informacji niejawnych, biznesowych i danych osobowych. Materiały z IX Kongresu, Katowice 2013; *A. Podraza, P. Potakowski, K. Wiak* (red.), Cyberterroryzm zagrożeniem XXI wieku. Perspektywa politologiczna i prawna, Warszawa 2013; *S. Serwiak*, Cyberterroryzm – nowe zagrożenie dla bezpieczeństwa, Arch. Krym. 2005–2006, t. XXVIII; *J. Szafrańki, K. Liedel* (red.), Problemy prawno-organizacyjne zwalczania terroryzmu w Polsce,

www.testy-prawnicze.pl

Szczytno 2011; *D. Sztachter*, Walka z terroryzmem w Unii Europejskiej – nowy impuls, Toruń 2007; *M. Szymczak*, (red.), Słownik języka polskiego, t. III, Warszawa 1989; *J. Tomasiewicz*, Terroryzm na tle przemocy politycznej, Katowice 2000; *A. Wesołek*, Internacjonalizacja terroryzmu zagrożeniem bezpieczeństwa człowieka w XXI wieku, [w:] *D. Kowalski*, *M. Kwiatkowski*, *A. Zduniak* (red.), Edukacja dla bezpieczeństwa, Lublin-Poznań 2004; *K. Wiak*, Prawnokarne środki przeciwdziałania terroryzmowi, Lublin 2009; *K. Wiak*, Przeciwdziałanie aktom terroru i terroryzmowi, [w:] *W. Lis* (red.), Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia podstawowe, Lublin 2014; *R. Zięba*, Terroryzm jako zagrożenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego, Studia Nauk Politycznych 2004, Nr 1.

§ 68. Pojęcie terroryzmu

Terroryzm – pojęcie „terroryzm" pochodzi od słowa „*terror*" (z łac. strach, groza) i oznacza stosowanie przemocy, gwałtu, okrucieństwa w celu wywołania strachu u przeciwnika[1]. Zróżnicowane propozycje definicji terroryzmu obecne na gruncie literatury zwracają uwagę na różne jego cechy, eksponując bardziej niektóre z nich, inne wskazując drugoplanowo a niektóre nawet pomijając[2].

Podmiotowa definicja terroryzmu pojęciem tym określa mniej lub bardziej **zorganizowaną formację,** która łączy osoby związane z jakąś ideologią, polityką, religią[3], które posługują się **skrajnie radykalnymi metodami i środkami** dla realizacji własnych celów politycznych.

W **innej definicji**, akcentuje się, że terroryzm to **tzw. „zbrodnia ślepa"** kładąc nacisk na bezbronność, niewinność i **przypadkowy dobór ofiar**[4].

Pierwotnie pojęcie „terror" było stosowane na określenie **formy rządów, której główną metodą było zastraszanie społeczeństwa stosowaniem krwawych represji wobec przeciwników politycznych (*state terrorism*). W miarę upływu czasu** i większej częstotliwości posługiwania się aktami terrorystycznymi w różnego typu konfliktach, pojęcie to było wykorzystywane dla określenia **ekstremizmu destrukcyjnego, zorientowanego na zwalczanie zorganizowanego społeczeństwa i państwa (*individual terrorism*)**[5].

Współcześnie „terroryzm" jest jeszcze inaczej definiowany. *A. Pawłowski* wskazuje, że pojęcia „terror" i „terroryzm" nie są traktowane jak synonimy. Pojęciem „terror" określa się przejawy przemocy „silniejszych" (np. organów państwa) wobec „słabszych" (np. obywateli), natomiast **pojęciem „terroryzm"** nazywane są **zacho-**

[1] *W. Kopaliński*, Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych, Warszawa 1983, s. 423; *M. Szymczak* (red.), Słownik języka polskiego, t. III, Warszawa 1989, s. 498; *B. Hołyst*, Terroryzm, t. 1, Warszawa 2009, s. 48.

[2] Por. *K. Karolczak*, Encyklopedia terroryzmu, Warszawa 1995, s. 9–12; *K. Wiak*, Prawnokarne środki przeciwdziałania terroryzmowi, Lublin 2009, s. 37–64; *K. Wiak*, Przeciwdziałanie aktom terroru i terroryzmowi, [w:] Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia podstawowe, *W. Lis* (red.), Lublin 2014, s. 242–246.

[3] *B. Hołyst*, Terroryzm, t. 1, Warszawa 2009, s. 56.

[4] *T. Aleksandrowicz,* Terroryzm międzynarodowy, Warszawa 2008, s. 21.

[5] *A. Pawłowski,* Terroryzm w Europie XI–XX wieku, Zielona Góra 1984, s. 10.

www.testy-prawnicze.pl

wania z wykorzystaniem przemocy stosowane przez „słabszych” (np. obywateli) wobec „silniejszych” (organów państwa)[1].

Terroryzm jest określany jako „forma przemocy polegająca na przemyślanej akcji wymuszenia, bądź zastraszenia rządów lub określonych grup społecznych w celach politycznych, ekonomicznych lub innych”[2].

Według *D. Sztachtera*, terroryzm to „forma politycznej przemocy polegająca na bezprawnym użyciu dowolnych metod zastraszających (również groźba jej zastosowania) przez podmioty niepaństwowe (subtransnarodowe) przeciwko osobom i rzeczom, w celu zastraszenia „docelowej widowni”, która może obejmować jednostkę, grupę, cały kraj, rząd lub partie polityczną, czy też opinię publiczną, czego efektem ma być wymuszenie pożądanych ustępstw politycznych oraz nagłośnienie własnych politycznych przekonań lub sprowokowanie działania odwetowego”[3].

Terroryzm jest **zagrożeniem** dla **struktur państwowych, społeczeństwa** i poszczególnych **obywateli**, którzy w różnym stopniu stanowią cel działań terrorystycznych.

Definicje terroryzmu zwracają uwagę na **polityczną motywację działań organizacji terrorystycznych**, które są **wymierzane przeciwko cywilom** (osobom nie uczestniczącym w walce)[4].

Ponadto, definicje terroryzmu w sposób powszechny eksponują **działanie terrorystów w celu wywołania efektów psychologicznych (strachu lub groźby)**, stosowanie przemocy, siły lub groźby jej użycia, **wykorzystywanie mediów w poszukiwaniu rozgłosu**, **ukryty charakter działań** organizacji terrorystycznych.

Posługiwanie się aktami terrorystycznymi przez różne organizacje i ugrupowania ma doprowadzić do realizacji co najmniej kilku charakterystycznych **celów:**

1) doprowadzenie do **strat w ludziach i mieniu**;
2) wywołanie **strachu i paniki**;
3) doprowadzenie do **zmian w polityce przeciwnika** (terroryzm polityczny).

W analizie celów terroryzmu istotne jest to, że to **nie straty fizyczne są celem najważniejszym**, chociaż często jest to najbardziej czytelny cel bezpośrednio po ataku. **Przemoc** jest stosowana **do wywołania efektu psychologicznego w postaci paniki w jak największych kręgach społecznych**. Jednak również ten cel wielokrotnie nie jest ostateczny a ma on doprowadzić do **zmian w płaszczyźnie decyzji politycznych przeciwnika** np. oddanie jakiegoś terytorium, czy też uwolnienie więzionego przywódcy organizacji.

B. Hołyst podaje, że „Terroryzm, który staje się problemem numer jeden w skali światowej, nie jest tylko zbiorem aktów gwałtu, lecz przybiera formę akcji kierowa-

[1] *A .Pawłowski*, Terroryzm w Europie XI–XX wieku, Zielona Góra 1984, s. 10.

[2] *A. Ciupiński, M. Zając,* Wybrane problemy walki z terroryzmem z międzynarodowym, Warszawa 2003, s. 11, por. *K. Jałoszyński*, Koncepcje współczesnych działań antyterrorystycznych, Zeszyty Naukowe AON, Warszawa 2003, s. 55–56.

[3] *D. Sztachter*, Walka z terroryzmem w Unii Europejskiej – nowy impuls, Toruń 2007, s. 24.

[4] Definicja Amerykańskiego Departamentu Stanu, za: *A. Czabański,*Samobójstwa altruistyczne, Kraków 2009, s. 260.

www.testy-prawnicze.pl

nych. Ich wykonawcami są ludzie o znacznym potencjale nierozładowanej agresji, do której dorabia się ideologię walki o słuszne sprawy. Ich działania prowadzą w gruncie rzeczy do zaostrzania konfliktów społecznych i międzynarodowych"[1].

W płaszczyźnie ustaleń definicyjnych podstawowe znaczenie ma **odróżnienie terroryzmu od działalności kryminalnej** prowadzonej przez **grupy przestępcze**. Przemoc występująca w działalności kryminalnej jest wykorzystywana do realizacji następujących motywowanych egoistycznie celów:

1) zdobycie środków finansowych;
2) zdobycie dóbr materialnych;
3) zabicie lub zranienie osób.

W terroryzmie natomiast **przemoc stanowi sposób**, w jaki dąży się do **osiągnięcia celów politycznych**. Jak podkreśla się w literaturze, „Terroryści są przeważnie altruistami, wierzącymi, że służą sprawie, która przyniesie większe „dobro" ogółowi prawdziwemu, czy wyimaginowanemu, rzekomo reprezentowanemu przez nich"[2] .

§ 69. Cechy terroryzmu

Terroryzm będąc zjawiskiem złożonym i występującym na rożnych obszarach o odmiennej specyfice historycznej i kulturowo-cywilizacyjnej, ma różne cechy. Pomimo tej różnorodności, można określić pewne wspólne **cechy charakteryzujące terroryzm**, a mianowicie[3]:

1) **stosowanie przemocy**, siły lub groźby jej użycia;
2) **polityczna motywacja** sprawców;
3) działanie **w celu wywołania strachu, groźby**;
4) chęć **wywołania psychologicznych skutków** i reakcji przerażenia u odbiorców;
5) **celowość i planowanie działania**;
6) **zróżnicowanie celu zamachu** i bezpośredniej ofiary;
7) **charakterystyczna metoda** walki;
8) **konflikt** z obowiązującymi **regułami zachowań społecznych**;
9) **wymuszenia**;
10) **wykorzystywanie mediów** w poszukiwaniu rozgłosu i manipulowaniu opinią publiczną;
11) przypadkowy dobór ofiar **(„zbrodnia ślepa")**. Atak terrorystyczny na *World Trade Center* i gmach Pentagonu dokonany 11 września 2001 r. w Stanach Zjednoczonych dał początek nowej erze terroryzmu światowego, który cechuje nie tylko niszczenie obiektów przeciwnika, ale także **zabijanie jak największej liczby zwykłych mieszkańców tzw. zbrodnia ślepa**. Atak ten został dokonany

[1] *B. Hołyst*, Terroryzm, t. 1, Warszawa 2009, s. 56.

[2] *B. Hoffmann,* Oblicza terroryzmu, Warszawa 2001, s. 41.

[3] Por. *T. Aleksandrowicz*, Terroryzm międzynarodowy, Warszawa 2008, s. 20–21; *K. Wiak*, Prawnokarne środki przeciwdziałania terroryzmowi, Lublin 2009, s. 37–64.

www.testy-prawnicze.pl

z użyciem samolotów jako rakiet przez 19 terrorystów – samobójców, w ramach działań organizacji Usamy Ibn Ladina – Al-Kaida, realizujących plan „świętej wojny" przeciwko Stanom Zjednoczonym. W grupie terrorystów, którzy dokonali w/w ataku było 15 Saudyjczyków, 2 obywateli Emiratów Arabskich, jeden Egipcjanin, jeden Libańczyk. Większość terrorystów – samobójców z tej grupy przyjechała do Stanów Zjednoczonych na kilka miesięcy przed atakiem, a kierownictwo już od połowy 2000 r. uczyło się pilotażu w szkołach amerykańskich.

12) wykorzystywanie **symboliki**;
13) **nieobliczalność** działań sprawców;
14) **ukryty charakter organizacji** stosującej metody terrorystyczne;
15) **międzynarodowy charakter działań**;
16) **dynamiczny charakter** zjawiska;
17) **fazowość aktywności terrorystycznej** (fazy nasilenia i fazy ograniczenia ataków).

Współczesne działania terrorystyczne mają cechy, które w tradycyjnym modelu terroryzmu nie występowały lub występowały w mniejszym zakresie[1]. Jedną z takich cech jest **sieciowy charakter organizacji terrorystycznej[2], której działania wykraczają poza granice państwowe, tworząc sieć zależności wielostronnych o cechach globalnych. Organizacja taka rezygnuje ze struktury hierarchicznej a także ze stałej lokalizacji terytorialnej, na rzecz bezterytorialności** i **struktury amorficznej** (**bezpostaciowej**, której brak wyraźnych określonych kształtów). Sposób, w jaki organizacja się rozprzestrzenia określany jest mianem *swarming* (**rojenie się, namnażanie**). Organizacja terrorystyczna w takiej postaci **wykorzystuje osiągnięcia najnowszych technologii**, zwłaszcza w zakresie przekazu informacji, co umożliwia jej realizację organizacyjnych celów i pozwala jej swobodnie dostosowywać się do potrzeb konkretnego działania.

„Spektakularność wykorzystywanych metod walki, np. samobójstw, zamachów bombowych, ma zapewnić terrorystom odpowiednie nasilenie strachu, a to z kolei ma skutkować akceptacją ich organizacyjnych celów. Zaatakowane społeczeństwo, kierowane silną emocją strachu o bezpieczeństwo swoje i najbliższych, stanowi skuteczny mechanizm wywierania presji na sprawujących władzę. Społeczeństwo żąda od państwa nie tylko zintensyfikowania walki z terroryzmem, ale także wywiera naciski w kierunku dokonywania politycznych ustępstw wobec organizacji terrorystycznych tak, aby wyeliminowały one obywateli danego państwa z kategorii swoich organizacyjnych celów. Znane są przypadki różnego rodzaju ustępstw wobec terrorystów np. w postaci decyzji rządu dotyczących finansowania organizacji terrorystycznych, dostarczania broni czy zaopatrzenia w żywność w zamian za obietnice nieatakowania terytorium danego państwa"[3].

[1] Zob. szerzej: *T. Aleksandrowicz*, Nowy terroryzm, [w:] *J. Szafrański* (red.), Współczesne zagrożenia terroryzmem oraz metody działań antyterrorystycznych, Szczytno 2007, s. 35–61.

[2] *T. Aleksandrowicz,* Terroryzm międzynarodowy, Warszawa 2008*,* s. 33.

[3] *M. Kuć*, Samobójstwo terrorystyczne, Przegląd Naukowo-Metodyczny 2013, s. 28.

www.testy-prawnicze.pl

Ukierunkowanie działań na **wywieranie wpływu na opinię publiczną** powoduje, że ważnym elementem wykorzystywanym przez terrorystów jest **przekaz medialny** (prasa, radio, telewizja, Internet).

§ 70. Tzw. Państwo Islamskie jako skrajny przejaw działalności terrorystycznej

Efektem zorganizowanych działań bojowych o celach terytorialnych i politycznych przeprowadzonych przez terrorystów jest powstanie Państwa Islamskiego.

Tak zwane **Państwo Islamskie (IS)** – to nowa struktura terrorystyczna aspirująca do rangi państwa, której powstanie zostało ogłoszone **29 czerwca 2014 r**. w wyniku zwycięskiej operacji organizacji terrorystycznej przeprowadzonej na terenie Iraku i Syrii (zajęcie irackiego miasta Mosul). W tym dniu organizacja terrorystyczna zwana jako Islamskie Państwo Iraku i Lewantu (ISIL) lub Islamskie Państwo Iraku i Syrii (ISIS) proklamowała na opanowanych przez siebie terenach **kalifat**, dążąc w różny sposób do tworzenia podstaw organizacji państwowej. Celem Państwa Islamskiego jest panowanie na terenach uznawanych za muzułmańskie i sprawowanie władzy nad wszystkimi muzułmanami.

Tzw. Państwo Islamskie utworzone zostało na części terytorium Iraku i Syrii, zajmując powierzchnię blisko 250 tys. km^2, zamieszkaną przez około sześć milionów ludzi, posiada własne siły zbrojne (szacuje się liczbę przygotowanych do walki żołnierzy na około 30–40 tysięcy) i tyle samo osób przygotowywanych w ramach szkoleń[1], policję opartą na Koranie, prawo szariatu i sądownictwo[2].

Powstanie tzw. Państwa Islamskiego jest **przejawem radykalizacji fundamentalistycznego terroryzmu islamskiego**[3].

Tzw. Państwo Islamskie dąży do wzmocnienia swojej pozycji podejmując różne **formy działań organizacyjnych, militarnych, propagandowych**, do których należą:

1) **wzmocnienie sił zbrojnych** pod względem liczebności, wyposażenia i wyszkolenia poprzez prowadzoną z dużym powodzeniem rekrutację, zarówno na terytorium zamieszkałym tradycyjnie przez ludność muzułmańską, graniczącym z obszarem włączonym do tzw. Państwa Islamskiego, jak też w innych rejonach świata (także w Europie – pod koniec 2014 r. liczbę ochotników pochodzących z Europy szacowano na około 15 tysięcy)[4].
2) **pozyskiwanie zwolenników wśród innych organizacji i ugrupowań terrorystycznych**, które uznają zwierzchnictwo Państwa Islamskiego;
3) **posiadanie atrybutów państwowości** w postaci flagi, przywódcy;

[1] *P. Cockburn*, Państwo Islamskie, Warszawa 2015, s. 26.
[2] Ibidem, s. 34.
[3] Ibidem, s. 8.
[4] Ibidem, s. 24.

www.testy-prawnicze.pl

4) **tworzenie podstaw finansowania państwa** w postaci systemu podatkowego, który obejmuje:
   a) *zakt* czyli jałmużnę płaconą przez wszystkich muzułmanów;
   b) *jizya* – obowiązkowy podatek nałożony na niewiernych;
   c) *fay* – zobowiązanie finansowe obciążające niewiernych, którzy przebywają na terenach kontrolowanych przez Państwo Islamskie,
   d) dodatkowy podatek w wysokości od 1 do 2 dolarów nałożony na większość mieszkańców tzw. Państwa Islamskiego,
   e) planowane pobieranie drobnych opłat za wodę i elektryczność, aby zwiększyć dopływ środków finansowych koniecznych do funkcjonowania struktur państwa. System podatków i opłat został wykorzystany, gdy dotychczasowe źródła finansowania działalności organizacji terrorystycznej w postaci: rabunków, wymuszeń, porwań dla okupu, przejęcia aktywów syryjskich i irackich banków – okazały się niewystarczające[1].
5) **stosowanie różnych form przemocy** stanowiących **przejaw realizacji polityki wewnętrznej i zewnętrznej**, a mianowicie:
   a) **nagłaśniane medialnie egzekucje** zakładników w postaci ucinania głów, rozstrzelań, krzyżowania, ale także kamienowania kobiet oskarżonych o niewierność, rożne formy kar śmierci i okaleczania wymierzane osobom, które dopuściły się zdrady, przestępstw gospodarczych czy kryminalnych wobec Państwa Islamskiego.

      Upublicznianie wymiaru sprawiedliwości ma wywoływać przekonanie, że każda forma nieposłuszeństwa wobec Państwa Islamskiego będzie surowo karana;
   b) stosowanie **niewolnictwa**,
   c) **deprecjonowanie roli kobiet**, które w tzw. Państwie Islamskim nie mają w zasadzie żadnych praw – są podporządkowane strukturze opartej na patriarchacie, wykorzystywane seksualnie,
   d) epatowanie treściami, które mają **wywołać przerażenie** u odbiorców oraz powszechny strach wśród społeczności, która w ramach realizacji idei wojny z niewiernymi, ma zostać podporządkowana tzw. Państwu Islamskiemu;
6) stosowanie rożnych **form propagandy** zarówno o treściach religijnych, jak i ideologicznych w celu pozyskania jak największej liczby zwolenników:
   a) wydawanie prasy,
   b) filmy propagandowe,
   c) ulotki propagandowe,
   d) wykorzystywanie charakterystycznej symboliki ubrań (czarne ubrania bojowników, pomarańczowe ubrania ofiar, kojarzące się z *Abu Ghraib* – symbolem niewłaściwego traktowania muzułmanów przez USA – **tzw. terror**

[1] Ibidem, s. 21–22.

www.testy-prawnicze.pl

medialny w postaci zamierzonego show, które ma być skutecznym przekazem kierowanym w stronę świata zachodniego[1];

7) **walka z niewiernymi** (mniejszościami religijnymi) jako forma realizowania religijnego posłannictwa, przejawiająca się rabowaniem mienia innowierców i zabójstwami, w sytuacji braku uznania religijnego i organizacyjnego zwierzchnictwa władzy Państwa Islamskiego.

§ 71. Cele zamachów terrorystycznych

Najczęściej występujące **cele zamachów terrorystycznych** to:

1) **infrastruktura transportowa** (komunikacja miejska, pociągi, samoloty, stacje metra, dworce autobusowe i kolejowe),
2) **obiekty sportowe**,
3) **obiekty turystyczne** (np. hotele, tereny rekreacyjne);
4) **centra handlowe**.

Wymienione lokalizacje ataków terrorystycznych cechuje występowanie **dużej liczby osób w łatwo dostępnym terenie**, w którym **ograniczone jest wykorzystanie zaawansowanych procedur zabezpieczających** oraz środków technicznych pozwalających na wczesne wykrycie zagrożenia terrorystycznego i zapobieżenie jego skutkom. Ponadto we wszystkich w/w przypadkach **cel jest atrakcyjny dla terrorystów**, ponieważ jego wybór i skuteczne przeprowadzenie ataku terrorystycznego oznacza bardzo duże straty zarówno w znaczeniu życia i zdrowia wielu osób jak też mienia (**ważnej gospodarczo i społecznie infrastruktury**).

Ponadto, ważnymi **celami działań terrorystycznych** są także:

1) **siedziby władz państwowych i samorządowych**;
2) **obiekty wojskowe** (jednostki i zakłady produkcji zbrojeniowej);
3) **obiekty infrastruktury krytycznej** (np. ujęcia wody, zakłady energetyczne, gazociągi);
4) **placówki dyplomatyczne**;
5) **poszczególne osoby zajmujące wysokie stanowiska państwowe**.

Wybór takich celów jest podporządkowany **dążeniom terrorystów do dezorganizacji władzy oraz systemu politycznego i obronnego**.

Ataki terrorystyczne ukierunkowane są również na **zniszczenie obiektów kulturalnych, religijnych, historycznych ważnych dla nauki, postępu technicznego, tradycji i kultury**. Straty w zakresie takich lokalizacji, mają poza **wymiarem ekonomicznym** istotny **wydźwięk społeczny**.

W każdym przypadku, bez względu na kategorię celu, skutkiem działań terrorystycznych jest **paniczna reakcja strachu wśród ludności cywilnej**.

[1] Ibidem, s. 37.

www.testy-prawnicze.pl

§ 72. Klasyfikacja terroryzmu

Analiza **terroryzmu** uzasadnia pełną słuszność stwierdzenia, że jest on **zjawiskiem złożonym i wielopłaszczyznowym** o **dużej dynamice**, który jest głęboko osadzony w stosunkach społecznych[1].

W literaturze przedmiotu terroryzm jest **różnie klasyfikowany** z uwzględnieniem rodzajowo określonych kryteriów[2].

Z uwagi na **sposób działania sprawców** (*modus operandi*) wyróżnia się[3]:

1) terroryzm **indywidualny** (wymierzony przeciwko wybranym osobom);
2) terroryzm **wymierzony przeciwko środkom transportu**;
3) terroryzm **z wzięciem zakładników**;
4) terrorystyczne **zamachy bombowe**;
5) terroryzm **nuklearny**.

Przyjęcie jako kryterium **podstaw ideowych czy politycznych** pozwala na wydzielenie terroryzmu w nurtach[4]:

1) **rewolucyjnym**;
2) **anarchistyczno-lewackim**;
3) **separatystyczno-narodowościowym**;
4) **nacjonalistycznym**;
5) **narodowowyzwoleńczym**;
6) **tzw. one – *issue terrorism*** (terroryzm o ograniczonym polu konfliktu tj. ukierunkowany na konkretną płaszczyznę podlegającą niszczeniu);
7) **fundamentalistyczno-religijnym**.

Inna propozycja podziału wyróżnia terroryzm[5]:

1) **nacjonalistyczno-separatystyczny** (etniczny) np. Baskijska Organizacja Separatystyczna (ETA), Irlandzka Armia Republikańska (IRA), Front Wyzwolenia Korsyki (ALNC);
2) **ideologiczny**;
   a) lewacki (anarchiści, maoiści, trockiści, autonomiści np. Frakcja Czerwonej Armii (RAF), Czerwone Brygady (BR), Akcja Bezpośrednia (AD),
   b) skrajnie prawicowy (ultraprawicowy) – nacjonalistyczny, neonazistowski, rasistowski np. włoskie Zbrojne Komórki Rewolucyjne (NAR), austriackie – Bawarska Armia Wyzwolenia (BBE), niemieckie (Militarne Grupy Sportowe Hoffmana (WSGH),
   c) **terroryzm islamskich ekstremistów** – (działalność algierskich islamistów z Islamskiej Grupy Zbrojnej) (GIA) we Francji oraz europejskiej sieci sympatyków al-Kaidy;

[1] *T. Aleksandrowicz,* Terroryzm międzynarodowy, Warszawa 2008, s. 25.

[2] *K. Karolczak*, Encyklopedia terroryzmu, Warszawa 1995, s. 12–18; *K. Wiak*, Prawnokarne środki przeciwdziałania terroryzmowi, Lublin 2009, s. 31–36; Por. *A. Czabański,* Samobójstwa altruistyczne, Kraków 2009, s. 259–260; *T. Aleksandrowicz*, Terroryzm międzynarodowy, Warszawa 2008, s. 23.

[3] *T. Aleksandrowicz*, Terroryzm międzynarodowy, Warszawa 2008, s. 23.

[4] Tamże, s. 24; *K. Karolczak*, Encyklopedia terroryzmu, Warszawa 1995, s. 12–18.

[5] *D. Sztachter,* Walka z terroryzmem w Unii Europejskiej – nowy impuls, Toruń 2007, s. 28–29.

www.testy-prawnicze.pl

3) **parapolityczny** – uzasadniany innymi względami doktrynalnymi i światopoglądowymi np. Front Wyzwolenia Zwierząt (ALF – *Animal Libertation Front*).

Poza w/w, można mówić o terroryzmie:

1) **klasycznym**;
2) **superterroryzmie** (wykorzystującym broń masowego rażenia);
3) **cyberterroryzmie** (zastraszanie przeciwnika poprzez wykorzystanie narzędzi internetowych np. groźba paraliżu systemu komputerowego);
4) **państwowym**.

Ponadto wyróżnia się terroryzm[1]:

1) **totalny** (*indiscriminative*) – przejawia się atakowaniem ludzi i obiektów, którzy nie są zaangażowani w konflikt. Celem, do jakiego dążą terroryści, jest uzyskanie efektu propagandowego, z tego względu tak typują cele ataku, aby straty w ludziach i mieniu były jak największe. *D. Sztachter* zwraca uwagę, że „Terroryści demonstrują również w ten sposób swoją determinację i zdolność do łamania podstawowych reguł życia społecznego w imię celów politycznych"[2].
2) **selektywny** *(discriminative*) – jest przeciwieństwem terroryzmu totalnego, charakteryzuje się **wyraźnym typowaniem ofiar**, które są traktowane jako **cel symboliczny**.

Pojawienie się nowych technologii teleinformatycznych oraz rozwój sieci Internet dało podstawy do nowego zagrożenia, jakim jest **cyberterroryzm**[3]**, rozumiany jako bezprawny atak lub groźba takiego ataku na komputery, sieci, systemy informacyjne** w celu zastraszenia lub wymuszenia na rządzie lub ludziach daleko idących politycznych i społecznych celów. Jak można zauważyć, coraz bardziej atrakcyjną dla terrorystów sferą jest **cyberprzestrzeń**, wykorzystywana do:

1) prowadzenia np. **bezpośrednich ataków na serwery rządowe**, aby uniemożliwić im ich funkcjonowanie;
2) **dezinformacji lub pozyskiwania danych**;
3) **upowszechniania radykalnych ideologii** i **pozyskiwania jej zwolenników**;
4) **prowadzenia instruktażu w zakresie podejmowania indywidualnych aktów terroru**;
5) dokonywania **nielegalnych transferów środków finansowych przeznaczanych na działalność terrorystyczną**;
6) ma też podstawowe znaczenie **w procesie komunikacji pomiędzy członkami organizacji terrorystycznej** a także **jej samej ze światem zewnętrznym**.

Zróżnicowanie działań terrorystycznych w cyberprzestrzeni i konieczność skutecznego przeciwdziałania im doprowadziło do wypracowania definicji **ataku cybertererrorystycznego** rozumianego jako „nielegalne działanie w cyberprzestrzeni

[1] Tamże, s. 26.

[2] Tamże.

[3] *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 r.* wymienia cyberterroryzm obok nowych zagrożeń dla bezpieczeństwa spowodowanych rozwojem technologii informatycznych takich jak: cyberprzestępczość, cyberszpiegostwo, cyberkonfikty, cyberwojna – *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 r*., s. 19.

www.testy-prawnicze.pl

o podłożu politycznym lub ideologicznym, ukierunkowane na wywołanie strachu i skutkujące przemocą przeciwko ludziom lub mieniu, którego celem jest wymuszanie na rządzie/społeczeństwie realizacji celów politycznych lub społecznych zakładanych przez atakującego. Atakami terrorystycznymi mogą więc być nielegalne groźby i ataki przeciwko komputerom, sieciom komputerowym i informacjom w nich przechowywanym, a także działania sabotażowe prowadzone w cyberprzestrzeni, w tym także w odniesieniu do infrastruktury krytycznej czy prowadzenie dezinformacji"[1].

Działalność organizacji terrorystycznych określana mianem **superterroryzmu** odnosi się do takich metod realizacji celów terrorystycznych, które zakładają zdobycie **substancji nadających się do konstrukcji broni masowego rażenia** (BMR) i posłużenia się nią. Jednak szacuje się, że wstąpienie takiego zagrożenia jest niewielkie. *J. M. Deuth* zwraca uwagę, że „Tradycyjne grupy terrorystyczne, posiadające stałych sponsorów, chyba zawsze będą się wahać przed użyciem broni nuklearnej w obawie, że ściągnęłoby to na nie represje w skali światowej i odstraszyło zwolenników. W przeciwieństwie do nich po nowej odmianie terrorystów międzynarodowych, której przykładem są muzułmańscy terroryści zaangażowani w pierwszy atak na *World Trade Center*, można by się prędzej spodziewać sięgnięcia po taką broń, gdy im była dostępna. Te grupy tworzą luźny związek angażujących się politycznie, walczących islamistów różnej narodowości, których motywem są zemsta, fanatyzm religijny i ogólna nienawiść do Zachodu"[2].

§ 73. Terroryzm w perspektywie konfliktu asymetrycznego

Prowadzona przez organizacje terrorystyczne walka ma charakter konfliktu asymetrycznego. Terroryści nie dysponując przygotowaniem militarnym proporcjonalnym do sił przeciwnika poszukują nowych metod walki, przy pomocy których **wykorzystują słabe strony przeciwnika jako własną siłę**, omijając mocne strony przeciwnika i **stosując środki walki o charakterze niekonwencjonalnym** . Jednym ze skutków takiego działania jest osiąganie celów militarnych środkami pozamilitarnymi. „Istotą działań asymetrycznych jest wciąganie przeciwnika w obszary nieznane, wykorzystywanie jego siły przeciwko niemu, a jego słabości jako własnej siły"[3].

Jak podkreśla *A. Czabański*, „W wojnie asymetrycznej strony stosują takie taktyki, które są dla nich korzystniejsze, aby wykorzystać słabość i realną bądź subiektywną bezbronność wroga. Wojna asymetryczna oznacza, że jedna ze stron konfliktu jest niezdolna do stosowania taktyki jej przeciwnika lub jest niechętna"[4]. Nie mogąc zmierzyć się w równej walce z profesjonalnie przygotowaną armią pań-

[1] Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019, uchwała Nr 252 Rady Ministrów z dnia 9.12.2014 r., MP z dnia 24.12.2014 r., poz. 1218, s. 13.

[2] *J. M. Deuth,* Zagrożenie nuklearne, [w:] *Yonah Alexander, Milton Hoening*, Superterroryzm biologiczny, chemiczny, nuklearny, Warszawa 2001, s. 83.

[3] *S. Koziej*, Między piekłem a rajem: szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku, Toruń 2006, s. 45.

[4] *A. Czabański*, Samobójstwo altruistyczne, Kraków 2002, s. 285.

www.testy-prawnicze.pl

stwową, decydują się na **metody działań**, które zapewnią im optymalną skuteczność. Wśród tych metod znajdują się:

1) **działania partyzanckie**,
2) **porwania**,
3) **umieszczanie ładunków wybuchowych** przy drogach i samochodach,
4) **ostrzeliwania ludności cywilnej**,
5) **wykorzystywanie samobójstw** terrorystycznych.

Analizy dotyczące działań terrorystycznych w kontekście wojny asymetrycznej prowadzą do wniosku, że nie tylko różnice militarne są przyczyną asymetrii. Występują również „(...) asymetryczne wartości, asymetryczny nacisk i asymetryczne cele, które zestawia się z jakościowymi i ilościowymi różnicami dotyczącymi możliwości militarnych. To z kolei determinuje stosowanie asymetrycznych taktyk”[1]. Silniejsza strona w konflikcie asymetrycznym koncentruje się na umiejętnościach przeciwnika w walce, podczas gdy strona słabsza próbuje osłabić wolę walki silniejszego przeciwnika. Dokonuje tego wykorzystując takie taktyki walki, przed którymi trudno jest się obronić, stosowane działania opiera na elemencie zaskoczenia, zmianie obszaru walki a ponadto angażuje wszystkie grupy społeczne i obiera za cel duże segmenty populacji wroga. W tym zakresie chodzi o stosowanie taktyki, która znajduje poparcie wśród miejscowej ludności, która za cel wybiera np. całą ludność danego państwa lub nieustannie przenosi miejsce prowadzonych działań do różnych miast lub różnych innych obszarów.

Osłabienie woli walki silniejszego przeciwnika odbywa się w zasadzie w oparciu o wszystkie wyżej wymienione elementy taktyki a przede wszystkim poprzez **wywoływanie silnego strachu wśród całej społeczności strony atakowanej**.

Charakterystycznym elementem walki asymetrycznej jest wykorzystywanie samobójczych ataków terrorystycznych (szerzej na ten temat w rozdziale XIII niniejszego skryptu).

§ 74. Związek terroryzmu z przestępczością zorganizowaną

Terroryzm jest współcześnie jednym z największych zagrożeń bezpieczeństwa zarówno poszczególnych państw, jak i całej społeczności międzynarodowej. W sposób szczególny **zagrożenie** to występuje **ze strony terroryzmu międzynarodowego współpracującego ze strukturami międzynarodowej przestępczości zorganizowanej** (zob. rozdział VII skryptu dotyczący przestępczości zorganizowanej).

Pomimo **różnic w zakresie celów terrorystycznych** (cele ideowe, polityczne, religijne) i **celów międzynarodowej przestępczości zorganizowanej** (nastawienie na maksymalizację zysku) **organizacje te przenikają się wzajemnie, uzupełniają**

[1] Ibidem, s. 285.

www.testy-prawnicze.pl

się w swoich działaniach i udzielają sobie pomocy[1]**. Tym, co łączy struktury międzynarodowego terroryzmu oraz międzynarodowej przestępczości zorganizowanej** jest:

1) **podobieństwo sposobu działania** i **rekrutacji członków**;
2) **specyficzny sposób zarządzania ludźmi**, który kładzie nacisk na lojalność wobec organizacji i wysokie kary za jej brak;
3) **wspólna sfera interesów** skoncentrowana wokół gromadzenia środków finansowych potrzebnych do realizacji działalności przestępczej.

Zakres współpracy w/w struktur organizacyjnych jest obecny także w **pozafinansowej motywacji**, a mianowicie dotyczy[2]:

1) **pozyskiwania środków transportu** i dostępu do **broni** (**w tym** również **broni masowego rażenia**);
2) **fałszerstwa pieniędzy i dokumentów** (w tym zwłaszcza dla potrzeb uzyskania fałszywej tożsamości);
3) **korupcji funkcjonariuszy publicznych i polityków**.

Powiązania międzynarodowego terroryzmu i międzynarodowej przestępczości zorganizowanej są wynikiem[3]:

1) **internacjonalizacji działalności przestępczej**;
2) **powstawania przestrzeni wspólnych obszarów wpływów** środowiska przestępczego;
3) **procesów globalizacyjnych**;
4) **dostępu do najnowocześniejszej technologii informacyjnej**.

§ 75. Zwalczanie terroryzmu

Terroryzm jest jednym z największych wyzwań w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa zarówno w perspektywie globalnej, regionalnej czy krajowej. Jest zagrożeniem międzynarodowym, które wykracza poza ramy tradycyjnie rozumianych konfliktów czy sytuacji kryzysowych. Specyfiką tego zagrożenia jest to, iż pomimo tego, że dane państwo nie stanowiło przedmiotu zainteresowania organizacji terrorystycznych, nie znaczy to, że jest wolne od tego zagrożenia i że jest bezpieczne. Przystępując do koalicji antyterrorystycznej, uczestnicząc w działaniach społeczności międzynarodowej ukierunkowanych na zwalczanie terroryzmu, państwo musi liczyć się z możliwą reakcją odwetową strony terrorystycznej.

[1] *P. Pruszyński*, Studium powiązań międzynarodowego terroryzmu z międzynarodową przestępczością zorganizowaną, [w:] Ochrona informacji niejawnych, biznesowych i danych osobowych. Materiały z IX Kongresu, *M. Gajos* (red.), Katowice 2013, s. 143.

[2] Tamże, s. 144

[3] *M. Kuć,* Leksykon kryminologii, Warszawa 2015, s. 235.

www.testy-prawnicze.pl

Walka z terroryzmem – to zróżnicowany zbiór działań opartych na[1]:
1) **rozpoznaniu**,
2) **zapobieganiu**,
3) **zwalczaniu**,

których celem jest:
1) **wyeliminowanie metod terrorystycznych** – w perspektywie krótkoterminowej oraz
2) **likwidacja organizacji terrorystycznych** i **ukaranie winnych** na dalszym etapie działań.

D. Szlachter podkreśla, że „Najskuteczniejszą formę walki z terroryzmem, żyjącym współcześnie w stanie symbiozy ze zjawiskiem przestępczości zorganizowanej, stanowi (...) stała współpraca państw realizowana na forum międzynarodowym, zarówno globalnym, jak i regionalnym”[2].

Walka z terroryzmem opiera się na realizacji przyjętej przez państwa i organizacje międzynarodowe **polityki antyterrorystycznej**.

B. Bolechów do **elementów polityki antyterrorystycznej** zalicza[3]:
1) **neutralizację** podłoża terroryzmu,
2) **ograniczenie możliwości działania** grup terrorystycznych,
3) **wpływ na intencje** terrorystów,
4) **obronę bezpośrednią** i **ograniczenie skutków** zamachów.

Realizacja tak rozumianej polityki antyterrorystycznej jest możliwa przy wykorzystaniu następujących **instrumentów antyterrorystycznych**[4]:
1) **dyplomacja**,
2) **prawo** (zwłaszcza uregulowania prawa karnego),
3) **ograniczenie możliwości finansowania terroryzmu**,
4) **środki militarne**,
5) **wywiad i operacje specjalne**.

Walka z terroryzmem przebiega na **różnych płaszczyznach**:
1) poszczególnych **państw** zagrożonych terroryzmem,
2) współpracy **regionalnej**,
3) na poziomie **globalnym**.

Przykładem realizacji wspólnej polityki antyterrorystycznej jest działalność **Unii Europejskiej**. Unia Europejska wypracowała w latach 2001–2004 ramy prawne zwalczania terroryzmu, przewidujące szereg **instrumentów zwiększających skuteczność walki z terroryzmem**, a mianowicie[5]:
1) Europejski Nakaz Aresztowania,

[1] *K. Jałoszyński*, Terroryzm XXI wieku – nowe zagrożenie dla bezpieczeństwa, Zeszyty naukowe AON, 2003, Nr 1 (50).

[2] *D. Sztachter*, Walka z terroryzmem w Unii Europejskiej – nowy impuls, Toruń 2007, s. 10.

[3] *B. Bolechów*, Zwalczanie terroryzmu, „Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków międzynarodowych”, numer specjalny: Terroryzm, Wrocław 2004, s. 34.

[4] *D. Sztachter*, Walka z terroryzmem w Unii Europejskiej – nowy impuls, Toruń 2007, s. 78–79.

[5] Tamże, s. 226.

www.testy-prawnicze.pl

2) europejską listę organizacji terrorystycznych,
3) europejską definicję terroryzmu,
4) wspólne zespoły śledcze,
5) Eurojust,
6) Europol,
7) Frontex – europejską agencję do spraw ochrony granic,
8) włączenie służb specjalnych do dotychczasowej współpracy struktur policyjnych,
9) walkę z „praniem brudnych pieniędzy",
10) nakaz zajmowania dowodów i zysków z przestępczości,
11) powołanie Europejskiego Koordynatora ds. Zwalczania Terroryzmu.

Podstawą polityki bezpieczeństwa (również w zakresie walki z zagrożeniem jakim jest terroryzm) na poziomie państwowym (pozostającym jednak w zgodności z postanowieniami Unii Europejskiej) jest polska *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego*.

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 r. w pkt 12 wśród celów strategicznych w dziedzinie bezpieczeństwa zalicza m.in. „udoskonalenie rozwiązań systemowych dla przeciwdziałania i zwalczania terroryzmu", widząc w terroryzmie (zwłaszcza w jego międzynarodowym wymiarze) jedno z podstawowych zagrożeń dla globalnego bezpieczeństwa.

Przyjęte w Polsce rozwiązania prawne, będące reakcją na zagrożenie terroryzmem, **odpowiadające cechom modelu traktującego terroryzm jako wyjątkowo groźną postać przestępczości** (*criminal justic model*), przyjmują standardy wyznaczone przez organy Unii Europejskiej i Rady Europy. Przejawem tak rozumianej konstrukcji modelowej jest **definicja przestępstwa o charakterze terrorystycznym** (art. 115 § 20 KK) wprowadzona do KK ustawą z 16.4.2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw. W świetle tej definicji przestępstwem o charakterze terrorystycznym jest czyn zabroniony, zagrożony karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 5 lat, popełniony w celu:
1) poważnego zastraszenia wielu osób,
2) zmuszenia organu władzy publicznej Rzeczypospolitej Polskiej lub innego państwa albo organu organizacji międzynarodowej do podjęcia lub zaniechania określonych czynności,
3) wywołania poważnych zakłóceń w ustroju lub gospodarce Rzeczypospolitej Polskiej, innego państwa lub organizacji międzynarodowej

a także groźba popełnienia takiego czynu.

Problem zapobiegania terroryzmowi w Polsce znalazł także odzwierciedlenie w podstawowym dokumencie w tym zakresie, jakim jest ***Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019***[1]. Jest to dokument rządowy, który:

[1] Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019 wynika ze Strategii Sprawne Państwo 2020, będącej jedną z dziewięciu zintegrowanych strategii rozwoju kraju, która w swoich celach ujmuje przeciwdziałanie zagrożeniom terrorystycznym – Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019, uchwała Nr 252 Rady Ministrów z dnia 9.12.2014 r., MP z dnia 24.12.2014 r., poz. 1218, s. 5.

www.testy-prawnicze.pl

1) wyznacza podstawowe kierunki polityki antyterrorystycznej RP;
2) przedstawia dotychczasowy poziom zagrożenia terrorystycznego wskazując jednocześnie mechanizmy prowadzenia jego bieżącej oceny oraz elementy warunkujące skuteczność funkcjonowania systemu antyterrorystycznego RP w odniesieniu do poszczególnych faz zarządzania kryzysowego.

Ważnym **celem** *Narodowego Programu Antyterrorystycznego na lata 2015–2019* jest **podnoszenie świadomości społecznej na temat**:

1) **charakteru zagrożenia**;
2) **zasad zachowania** w przypadku wystąpienia zdarzenia;
3) **form i środków zaangażowania państwa w przeciwdziałanie i zwalczanie terroryzmu**.

Jak wskazuje w/w dokument „Ma to istotne znaczenie dla budowania społecznego zrozumienia i poparcia dla działań właściwych służb, organów i instytucji, przy założeniu funkcjonowania systemu antyterrorystycznego w oparciu o zasady proporcjonalności, adekwatności i komplementarności”[1].

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 r. w pkt 55 podkreśla, że „Międzynarodowy charakter terroryzmu oraz intensywność jego przejawów sprawiają, że Polska nie jest wolna od tego typu zagrożeń. Szczególnie niebezpieczne mogą okazać się pojedyncze osoby lub małe grupy osób wykorzystujące metody terroru jako narzędzia do realizowania własnych celów o podłożu politycznym, społecznym, ekonomicznym lub religijnym”[2].

Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019 w części diagnostycznej dotyczącej zjawiska terroryzmu w Polsce podaje natomiast: „Pomimo podwyższonego poziomu zagrożenia zamachami terrorystycznymi na świecie i zaangażowania naszego kraju w działania w ramach międzynarodowych koalicji antyterrorystycznych, **zagrożenie terrorystyczne w Polsce** ze strony osób lub organizacji pochodzących z tzw. krajów podwyższonego ryzyka lub niestabilnych politycznie **utrzymuje się na stosunkowo niskim poziomie**, a terytorium RP traktowane jest jedynie jako cel rezerwowy ewentualnych ataków. Nie odnotowano również informacji potwierdzających zagrożenie zamachami ze strony rodzimych środowisk odwołujących się do radykalnych ideologii”. Jednakże czynnikiem, który sprzyja podejmowaniu działalności terrorystycznej pozostaje fakt, że na terenie Polski przebywają osoby z państw i regionów podwyższonego ryzyka a geograficzne położenie Polski a także uwarunkowania prawne wynikające z członkostwa w Unii Europejskiej (ze szczególnym uwzględnieniem przynależności do strefy Schengen) powodują, że pełni ona rolę kraju tranzytowego dla obywateli krajów podwyższonego ryzyka terrorystycznego w drodze do państw Europy północnej i zachodniej. Jak

[1] Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019, uchwała Nr 252 Rady Ministrów z dnia 9.12.2014 r., MP z dnia 24.12.2014 r., poz. 1218, s. 4. Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019 został opracowany w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych we współpracy z innymi służbami, organami i instytucjami wchodzącymi w skład Międzyresortowego Zespołu do Spraw Zagrożeń Terrorystycznych, stanowiącego strategiczny poziom polskiego systemu antyterrorystycznego.

[2] *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 r.*, s. 25.

www.testy-prawnicze.pl

podkreśla się „Możliwe jest także podejmowanie prób wykorzystania terytorium RP do budowy zaplecza logistycznego w celu prowadzenia zamachów w innych krajach europejskich”[1].

Ocena zagrożenia ze strony terroryzmu opiera się na określaniu prawdopodobieństwa wystąpienia zdarzeń o charakterze terrorystycznym.

Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019 wskazuje **kategorie zdarzeń o charakterze terrorystycznym** z uwzględnieniem kryterium **sposobu** przeprowadzenia **ataku** (np. użycie broni palnej), **celu** ataku (np. zamach na osoby podlegające szczególnej ochronie), a także **specyfiki działań** służących ich **neutralizacji**, są to[2]:

1) zamach z użyciem urządzenia wybuchowego,
2) zamach z użyciem broni palnej,
3) uprowadzenie osób, w tym za granicą,
4) zajęcie obiektu lub środka transportu, w tym również z przetrzymywaniem zakładników,
5) uprowadzenie środka transportu:
   – w komunikacji lądowej,
   – w komunikacji wodnej,
   – w komunikacji lotniczej,
6) zamach z użyciem statku powietrznego, któremu nadano status „RENEGADE”,
7) zamach z użyciem statku lub obiektu pływającego, któremu nadano status „MARITIME RENEGADE”,
8) zamach na zdrowie, życie lub wolność osób podlegających ochronie Biura Ochrony Rządu oraz zamach na obiekty i urządzenia objęte taką ochroną,
9) zamach z zastosowaniem:
   – środków biologicznych,
   – środków chemicznych,
   – środków promieniotwórczych,
10) atak cyberterrorystyczny,
11) atak na infrastrukturę krytyczną,
12) inny rodzaj zamachu, mogący spowodować bezpośrednie zagrożenie życia i zdrowia bądź wolności ludzi lub mienia znacznej wartości, a także dla bezpieczeństwa powszechnego, charakteryzujący się dużą dynamiką przebiegu lub możliwością utraty kontroli nad przebiegiem wydarzeń albo eskalacji zagrożenia, w szczególności z użyciem broni palnej, materiałów wybuchowych lub łatwopalnych albo innego gwałtownego wyzwolenia energii, a także rozprzestrzeniania substancji trujących, duszących lub parzących bądź gwałtownego wyzwolenia energii jądrowej lub wyzwolenia promieniowania jonizującego,

[1] Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019, uchwała Nr 252 Rady Ministrów z dnia 9.12.2014 r., MP z dnia 24.12.2014 r., poz. 1218, s. 8.

[2] Tamże, s. 14.

www.testy-prawnicze.pl

13) zawiadomienia o zagrożeniu o charakterze terrorystycznym przez osoby mające świadomość rzeczywistego jego nieistnienia, których celem jest wywołanie działań instytucji użyteczności publicznej lub organu ochrony bezpieczeństwa, porządku publicznego lub zdrowia zmierzających do jego zneutralizowania.

W przypadku uzyskania informacji o możliwości wystąpienia zdarzenia o charakterze terrorystycznym lub sabotażowym albo rzeczywistego ich wystąpienia, wprowadzany jest **jeden z czterech stopni alarmowych: ALPHA, BRAVO, CHARLIE, DELTA**[1].

Stopień pierwszy (ALPHA) wprowadzany jest w przypadku uzyskania informacji o możliwości wystąpienia działań terrorystycznych, których rodzaj i zakres są trudne do przewidzenia[2].

Stopień drugi (BRAVO) wprowadzany jest w przypadku zaistnienia zwiększonego i bardziej przewidywalnego zagrożenia działalnością terrorystyczną, jednakże konkretny cel ataku nie został zidentyfikowany.

Stopień trzeci (CHARLIE) wprowadzany jest w wyniku zaistnienia konkretnego zdarzenia, potwierdzającego cel potencjalnego ataku terrorystycznego lub w przypadku uzyskania informacji o osobach (grupach) przygotowujących działania terrorystyczne godzące w bezpieczeństwo RP, albo też wystąpiły akty terroru godzące w bezpieczeństwo innych państw i stwarzające potencjalne zagrożenie dla Polski.

Stopień czwarty (DELTA) wprowadzany jest w przypadku wystąpienia działań terrorystycznych powodujących zagrożenie bezpieczeństwa RP lub bezpieczeństwa innych państw.

Jeżeli żaden z uprawnionych organów[3] nie wprowadził jednego z w/w stopni alarmowych obowiązuje stopień podstawowy. Oznacza to, że organy administracji publicznej realizują przedsięwzięcia mające na celu niedopuszczenie do wystąpienia sytuacji powodującej potrzebę wprowadzenia stopnia alarmowego.

Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019 określa **główny cel tego Programu jako wzmocnienie systemu antyterrorystycznego**. Realizacji tego

[1] Tamże, s. 11.

[2] Zgodnie z treścią Narodowego Programu Antyterrorystycznego na lata 2015–2019, do połowy 2014 r. Na terytorium RP tylko raz – zarządzeniem nr 56 Prezesa Rady Ministrów z dnia 27.6.2012 r. wprowadzono stopień alarmowy ALFA. Było to spowodowane ujawnieniem na rzece Bug (w odcinku granicy państwowej z Republiką Białorusi, pakunku, który zawierał elementy umożliwiające skonstruowanie urządzenia wybuchowego. Zdarzenie to miało miejsce w czasie trwania Turnieju Finałowego Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej UEFA EURO 2012. Podjęte działania nie potwierdziły jednak realnego zagrożenia terrorystycznego, co skutkowało odwołaniem stopnia alarmowego ALPHA w dniu 2.7.2012 r. – Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019, uchwała Nr 252 Rady Ministrów z dnia 9.12.2014 r., MP z dnia 24.12.2014 r., poz. 1218, s. 12.

[3] Stopień alarmowy, w zależności od skali i rodzaju zagrożenia jest wprowadzany przez: 1) Prezesa Rady Ministrów (na obszarze kilku województw lub na całym terytorium RP; 2) ministra lub kierownika urzędu centralnego w odniesieniu do wszystkich lub wybranych organów, kierowników podległych, podporządkowanych lub nadzorowanych jednostek organizacyjnych i urzędów; 3) wojewodę w stosunku do obszarów, obiektów i urządzeń według właściwości miejscowej, na obszarze całego lub części województwa – Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019, uchwała Nr 252 Rady Ministrów z dnia 9.12.2014 r., MP z dnia 24.12.2014 r., poz. 1218, s. 11.

www.testy-prawnicze.pl

celu służą cztery **cele szczegółowe**, które **odpowiadają fazom zarządzania kryzysowego**[1]**, a mianowicie**[2]:

1) **poprawa zdolności do zapobiegania** zagrożeniom o charakterze terrorystycznym,
2) **wzmocnienie przygotowania służb** i instytucji na możliwość wystąpienia zdarzeń o charakterze terrorystycznym,
3) **zwiększenie zdolności do reagowania** w przypadku wystąpienia zdarzeń o charakterze terrorystycznym,
4) **podniesienie skuteczności** w zakresie **odtwarzania** wykorzystanych sił i środków oraz udoskonalania posiadanych procedur postępowania w kontekście zagrożeń o charakterze terrorystycznym.

Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019 wyróżnia **trzy poziomy systemu antyterrorystycznego** w Polsce, a mianowicie[3]:

1) **Poziom strategiczny**, w ramach którego znajdują się kluczowe działania o charakterze systemowym podejmowane przez Prezesa Rady Ministrów i Radę Ministrów. Są to **działania o charakterze systemowym w zakresie ochrony antyterrorystycznej kraju**. Tworzenie polityki antyterrorystycznej państwa należy także do organów o charakterze opiniodawczo-doradczym tj.:
   a) **Międzyresortowego Zespołu ds. Zagrożeń Terrorystycznych**[4],

[1] Fazy zarządzania kryzysowego obejmują działania, które mają na celu:
1) w fazie zapobiegania – rozpoznawanie, eliminowanie lub redukowanie prawdopodobieństwa wystąpienia zdarzenia o charakterze terrorystycznym albo ograniczanie jego skutków, a także udaremnianie działalności osób przygotowujących lub wspierających przygotowanie ewentualnych zamachów,
2) w fazie przygotowania – planowanie sposobów zabezpieczenia potencjalnych celów ataków terrorystycznych oraz zaplanowanie działań w przypadku potrzeby podjęcia działań w sytuacji wystąpienia tego rodzaju zdarzeń, a także optymalizację zasobów niezbędnych do skutecznej realizacji zadań w tym zakresie,
3) w fazie reagowania – przeciwdziałanie rozwojowi lub minimalizację skutków zdarzenia o charakterze terrorystycznym oraz neutralizację, a także udzielanie pomocy poszkodowanym czy ograniczanie zniszczeń i strat,
4) w fazie odbudowy – przywracanie stanu sprzed zdarzenia o charakterze terrorystycznym oraz weryfikację skuteczności dotychczasowych środków służących zapobieganiu, przygotowaniu i reagowaniu na wystąpienie zdarzenia o charakterze terrorystycznym. Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019, uchwała Nr 252 Rady Ministrów z dnia 9.12.2014 r., MP z dnia 24 12.2014 r., poz. 1218, s. 35.

[2] Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019, uchwała Nr 252 Rady Ministrów z dnia 9.12.2014 r., MP z dnia 24.12.2014 r., poz. 1218, s. 25.

[3] Tamże, s. 16.

[4] Międzyresortowy Zespół do Spraw Zagrożeń Terrorystycznych został utworzony na podstawie zarządzenia Nr 162 Prezesa Rady Ministrów z dnia 25.10.2006 r. W jego skład wchodzą: Minister Spraw Wewnętrznych jako przewodniczący, Minister Spraw Zagranicznych, Minister Finansów, Minister Obrony Narodowej, Minister Sprawiedliwości oraz Minister – Członek Rady Ministrów właściwy do spraw koordynowania działalności służb specjalnych, jeżeli został wyznaczony przez Prezesa Rady Ministrów – jako zastępcy przewodniczącego, oraz pozostali członkowie: Sekretarz lub Podsekretarz Stanu w MSW, Sekretarz Kolegium do Spraw Służb Specjalnych, Szef Obrony Cywilnej Kraju, Szef Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Szef Biura Ochrony Rządu, Komendant Główny Policji, Komendant Główny Straży Granicznej, Komendant Główny Państwowej Straży Pożarnej, Szef Służby Wywiadu Wojskowego, Szef Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Komendant Główny Żandarmerii Wojskowej, Szef Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, GIKS, GIIF, Szef Służby Celnej, Dyrektor RCB. Do udziału w spotkaniach Zespołu zapraszani też są: Szef Biura Bezpieczeństwa Narodowego oraz przedstawiciel Prokuratury Generalnej.

www.testy-prawnicze.pl

b) **Kolegium ds. Służb Specjalnych**,
c) **Rządowego Zespołu Zarządzania Kryzysowego** (RZZK).

Szczególną rolę w systemie odgrywa również **minister właściwy do spraw wewnętrznych**.

2) **Poziom operacyjny**, którego cechą jest realizacja zadań służących **koordynacji wymiany informacji** między poszczególnymi służbami i instytucjami wchodzącymi w skład systemu antyterrorystycznego RP. W ramach tego poziomu prowadzony jest także **bieżący monitoring** oraz **analiza zagrożeń** o charakterze terrorystycznym.

   Koordynacją zadań na tym poziomie zajmuje się **Centrum Antyterrorystyczne Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego** a także, w zakresie kwestii związanych z zarządzaniem kryzysowym **Rządowe Centrum Bezpieczeństwa** (RCB);
3) **Poziom taktyczny**, który jest wykonywany przez poszczególne służby, organy i instytucje, które w zakresie swoich zadań mają antyterrorystyczną ochronę kraju.

Na poziomie **strategicznym** systemu antyterrorystycznego ważne miejsce w zakresie wyznaczania kierunków działań państwa w sferze zapobiegania, przygotowania i reagowania na zagrożenia terrorystyczne zajmuje **Międzyresortowy Zespół do Spraw Zagrożeń Terrorystycznych** – organ pomocniczy Rady Ministrów[1].

Kolegium ds. Służb Specjalnych, działa przy Radzie Ministrów jako organ opiniodawczo-doradczy. Kolegium realizuje zadania z zakresu programowania, nadzorowania i koordynowania działalności Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego i Centralnego Biura Antykorupcyjnego a także podejmowanych dla ochrony bezpieczeństwa państwa działań Policji, Straży Granicznej, Żandarmerii Wojskowej, Służby Więziennej, Biura Ochrony Rządu, Służby Celnej, urzędów skarbowych, izb skarbowych, organów kontroli skarbowej, organów informacji finansowej oraz służb rozpoznania Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej[2].

[1] Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019, uchwała Nr 252 Rady Ministrów z dnia 9.12.2014 r., MP z dnia 24.12.2014 r., poz. 1218, s. 17.

[2] W skład Kolegium wchodzą: Prezes rady Ministrów – jako przewodniczący, sekretarz Kolegium oraz jego członkowie: minister właściwy do spraw wewnętrznych, minister właściwy do spraw zagranicznych, Minister Obrony Narodowej, minister właściwy do spraw finansów publicznych, Szef Biura Bezpieczeństwa Narodowego, Minister – Członek Rady Ministrów właściwy do spraw koordynowania działalności służb specjalnych, jeżeli został wyznaczony przez Prezesa Rady Ministrów. W posiedzeniach Kolegium uczestniczą także: Szef Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Szef Agencji Wywiadu, Szef Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Szef Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Szef Służby Wywiadu Wojskowego, Przewodniczący Sejmowej Komisji do Spraw Służb Specjalnych. Poza tym, Prezydent PR może delegować swojego przedstawiciela do udziału w posiedzeniach Kolegium, a Przewodniczący Kolegium może zapraszać do udziału w posiedzeniach Kolegium przewodniczących właściwych komisji sejmowych, przedstawicieli organów państwowych oraz inne osoby, które są niezbędne ze względu na tematykę obrad – Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019, uchwała Nr 252 Rady Ministrów z dnia 9.12.2014 r., MP z dnia 24.12.2014 r., poz. 1218, s. 17.

www.testy-prawnicze.pl

Poziom **operacyjny** stanowi **Centrum Antyterrorystyczne**, powołane w ramach **Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego (CAT ABW**). Odpowiada ono za koordynację działań w zakresie analityczno – informacyjnym, które są podejmowane przez jednostki odpowiedzialne za ochronę antyterrorystyczną kraju[1]. Centralne Biuro Antyterrorystyczne funkcjonuje w systemie całodobowym 7 dni w tygodniu. Służbę pełnią w nim: funkcjonariusze Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, oddelegowani funkcjonariusze, żołnierze i pracownicy m.in. Policji, Służby Granicznej, Biura Ochrony Rządu, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego oraz Służby Celnej, realizując zadania w ramach kompetencji reprezentowanych służb[2].

Na poziomie **taktycznym** kluczową rolę odgrywa Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, odpowiadająca za prowadzenie czynności operacyjno-rozpoznawczych, analityczno-informacyjnych i dochodzeniowo-śledczych w zakresie rozpoznawania, zapobiegania i wykrywania przestępstw terroryzmu oraz ścigania ich sprawców. „ABW, przy pomocy Centrum Antyterrorystycznego, koordynuje proces wymiany informacji między uczestnikami systemu ochrony antyterrorystycznej, umożliwiający wdrażanie wspólnych procedur reagowania w przypadku uzyskania informacji o możliwości wystąpienia zagrożenia o charakterze terrorystycznym”[3].

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego odgrywa także kluczową rolę w zakresie zarządzania kryzysowego. Organy administracji szczebla rządowego i samorządowego są zobowiązane do współpracy z Szefem Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w ramach realizacji zadań z zakresu przeciwdziałania, zapobiegania i usuwania skutków zdarzeń o charakterze terrorystycznym[4].

Szczególnym wyzwaniem w walce z terroryzmem jest jego postać międzynarodowa. Trudność zwalczania **międzynarodowego terroryzmu** wynika między innymi ze zmienności metod, jakimi posługują się organizacje terrorystyczne. Powoduje to konieczność ciągłej aktualizacji narzędzi służących skutecznemu wykrywaniu zagrożenia ze strony terroryzmu oraz ocenie tego zagrożenia. Dysponowanie adekwatnymi środkami reagowania, wykorzystywanymi w sytuacji zagrożenia jest możliwe jedynie w ramach współpracy międzynarodowej a na poziomie krajowym tylko wtedy, gdy, obok służb, organów, instytucji zaangażowanych w szeroko rozumiane działania antyterrorystyczne, zostaną zaangażowane władze lokalne, środki masowego przekazu, sektor prywatny, organizacje międzyrządowe oraz całe społeczeństwo.

D. Szlachter zwraca uwagę, że **walka z międzynarodowym terroryzmem** może być skutecznie prowadzona na dwóch poziomach, a mianowicie[5]:

1) na poziomie **zwalczania działalności organizacji terrorystycznych**;

[1] Narodowy Program Antyterrorystyczny na lata 2015–2019, uchwała Nr 252 Rady Ministrów z dnia 9.12.2014 r., MP z dnia 24.12.2014 r., poz. 1218, s. 18.

[2] Tamże.

[3] Tamże, s. 19.

[4] Tamże.

[5] *D. Szlachter*, Walka z terroryzmem w Unii Europejskiej – nowy impuls, Toruń 2007, s. 224.

www.testy-prawnicze.pl

2) na poziomie **dbałości o wartości i normy charakterystyczne dla demokratycznych podmiotów prawa międzynarodowego** (działanie w dobrej wierze w imię praw człowieka i podstawowych wolności).

Warunkiem skutecznego zwalczania terroryzmu jest **zdolność instytucji stanowiących element systemu antyterrorystycznego do elastycznego reagowania** na zmiany w zakresie przejawów terroryzmu[1].

[1] Ibidem, s. 224.

www.testy-prawnicze.pl

ROZDZIAŁ XVI

ZAPOBIEGANIE PRZESTĘPCZOŚCI

Literatura uzupełniająca: *A. Bałandynowicz*, Zapobieganie przestępczości, Warszawa 1998; Bezpieczeństwo lokalne. Społeczny kontekst prewencji kryminalnej, red. *J. Czapska*, *J. Widacki*, Warszawa 2000; Bezpieczny obywatel – bezpieczne państwo, red. *J. Widacki*, *J. Czapska*, Lublin 1998; *W. Bratton*, *P. Knobler*, Przełom. Jak szef Policji Nowojorskiej powstrzymał epidemię przestępstw, Poznań, 2000; *M. Ciosek*, Psychologia sądowa i penitencjarna, Warszawa 2001; Policja w społeczeństwie obywatelskim, red. *J. Czapska*, *J. Wójcikiewicz*, Kraków 1999; *J. Czapska*, Community policing w Polsce – możliwości i ograniczenia, [w:] Bezpieczeństwo lokalne. Społeczny kontekst prewencji kryminalnej, red. *J. Czapska*, *J. Widacki*, Warszawa 2000; *A. Gaberle*, Nierozłączna triada. Przestępczość. Przestępca. Społeczeństwo, Gdańsk 2003; *L. Gardocki*, Zagadnienia teorii kryminalizacji, Warszawa 1990; *L. Gardocki*, Kryminalizacja i dekryminalizacja w polskim ustawodawstwie karnym w latach 2006–2011. Wybrane zagadnienia, [w:] *A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak* (red.) Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara, t. 2, Toruń 2012; *L. Gardocki*, Prawo karne, Warszawa 2013; *E. Goffman*, Charakterystyka instytucji totalnych, [w:] Elementy teorii socjologicznych, red. *W. Derczyński*, *A. Jasińska-Kania*, *J. Szacki*, Warszawa 1975; *M. Jędrzejewski*, Młodzież a subkultury, Warszawa 1999; *tenże*, Subkultury a przemoc, Warszawa 2001; *M. M. Kamiński*, Gry więzienne. Tragikomiczny świat polskiego więzienia, Warszawa 2006; *B. Karolczak -Biernacka*, Percepcja przyczyn przestępczości i wizje środków zapobiegawczych, [w:] Przemoc w życiu codziennym, red. *B. Hołyst*, Warszawa 1997; *G. L. Kelling*, *C. M. Coles*, Wybite szyby. Jak zwalczać przestępczość i przywrócić ład w najbliższym otoczeniu, Poznań 2000; *M. Kędzierska*, Osobowościowe uwarunkowania udziału w podkulturze więziennej, [w:] Zespół Penitencjarny Biura Penitencjarnego Centralnego Zarządu Zakładów Karnych, Warszawa 1994; *W. Kędzierski*, Magia językowa oraz tabuistyczne normy gwary więziennej, PWP 2002, Nr 34–35; *M. Kosewski*, Ludzie w sytuacjach pokusy i upokorzenia, Warszawa 1985; *A. Kossowska*, Funkcjonowanie kontroli społecznej. Analiza kryminologiczna, Warszawa 1992; *taż*, Zapobieganie przestępczości w Polsce w latach 90. – perspektywa kryminologiczna, [w:] Mit represyjności albo o znaczeniu prewencji kryminalnej red. *J. Czapska*, *H. Kury*, Kraków 2002; *K. Krajewski*, Punitywność społeczeństwa polskiego, [w:] Mit represyjności albo o znaczeniu prewencji kryminalnej, red. *J. Czapska*, *H. Kury*, Kraków 2002; *M. Kuć, M. Gałązka*, Prawo karne wykonawcze, Warszawa 2013; *M. Kuć*, Zapobieganie przestępczości i innym przejawom patologii społecznej. Wybrane zagadnienia, [w:] red. *W. Lis*, Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia podstawowe, Lublin 2014; *M. Kuć*, Leksykon kryminologii, Warszawa 2015; *H. Kury*, Postawy punitywne i ich znaczenie, [w:] Mit represyjności albo

www.testy-prawnicze.pl

o znaczeniu prewencji kryminalnej, red. *J. Czapska*, *H. Kury*, Kraków 2002; Mit represyjności albo o znaczeniu prewencji kryminalnej, red. *J. Czapska*, *H. Kury*, Kraków 2002; *H. Machel*, Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna, Gdańsk 2003; *tenże*, Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne, Kraków 2006; *P. Moczydłowski*, Drugie życie więzienia, Warszawa 1991; *A. Murzynowski*, Aktualność idei resocjalizacji w zakładach karnych, [w:] Służba Więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej, red. *W. Ambrozik*, *P. Stępniak*, Poznań–Warszawa–Kalisz 2004; *S. Przybyliński*, Podkultura więzienna w procesie zmian, [w:] Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności, red. *H. Machel*, Gdańsk 2006; *D. Sarzała*, Podkultura przemocy w warunkach izolacji więziennej, [w:] Patologie społeczne, red. *M. Jędrzejko*, Pułtusk 2006; *K. Stępniak*, Słownik tajemnych gwar przestępczych, Londyn 1993; *A. Siemaszko*, Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych, Warszawa 1993; *J. Szałański*, Wybrane korelaty osobowościowe uczestnictwa w podkulturze więziennej, [w:] Problemy współczesnej patologii społecznej, red. *B. Urban*, Kraków 1998; *M. Szaszkiewicz*, Tajemnice grypserki, Kraków 1997; *tenże*, Samoagresja wśród więźniów, [w:] Problemy współczesnej patologii społecznej, red. *B. Urban*, Kraków 1998; *G. B. Szczygieł*, Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym, Białystok 2002.

§ 76. Pojęcie zapobiegania przestępczości

Kryminologia, zajmując się problematyką przestępczości, nie ogranicza się w swoich badaniach do opisu jej przyczyn i przejawów. Coraz częściej przedmiotem jej zainteresowania jest naukowe poszukiwanie skutecznych sposobów zapobiegania przestępczości.

Podstawowym **warunkiem skutecznego zapobiegania przestępczości** jest dokładne **poznanie przyczyn i rozmiarów zjawiska**, co pozwala na prawidłowy dobór takich sposobów zapobiegania, aby dawały jak największe gwarancje efektywności.

W płaszczyźnie pewnych podstawowych ustaleń terminologicznych należy wspomnieć, że **zapobieganie przestępczości (profilaktyka kryminalna) to działalność zmierzająca do eliminowania przestępczości lub jej skutków**, a zatem jest to:

1) po pierwsze – **tzw. profilaktyka uprzedzająca** (działania podejmowane **przed** pojawieniem się przestępczości);
2) po drugie – **tzw. profilaktyka objawowa** (działania podejmowane w celu **usunięcia lub redukcji skutków** przestępczości).

Zapobieganie przestępczości odbywa się w ramach **kontroli społecznej**[1] rozumianej jako działalność, która zmierza do podporządkowania członków społeczeństwa **normom grupowym**, tj. takim regułom zachowania, które określają, jakie zachowanie jest:

1) nakazane,
2) zakazane,
3) uprawnione.

[1] Por. *M. Kuć,* Leksykon kryminologii, Warszawa 2015, s. 55–56.

www.testy-prawnicze.pl

W tej płaszczyźnie można mówić o:
1) **sformalizowanej kontroli społecznej**,
2) **niesformalizowanej kontroli społecznej**.

Ad 1) **Sformalizowana kontrola społeczna** to taka, która jest regulowana systemem norm określających:
1) kto,
2) wobec kogo oraz,
3) jakimi środkami

wpływa na przestrzeganie norm grupowych.

Do tak rozumianej kontroli należą:
1) **agendy ochrony prawnej** (Policja, prokuratura, sąd, Inspekcja Celna, Straż Graniczna),
2) **agendy ochrony pozaprawnej** (np. instytucje religijne).

Ad 2) **Niesformalizowana** kontrola społeczna z kolei, to taki rodzaj kontroli, któremu **brak normatywnej określoności** we wskazanym wyżej rozumieniu przypisanym pojęciu kontroli sformalizowanej. Przez to pojęcie zwykle rozumie się kontrolę wykonywaną w ramach **wspólnot lokalnych** (**tzw. sąsiedzka czujność**). Ich rola polega najczęściej na:
1) **sygnalizowaniu zagrożenia** przestępstwem,
2) **przekazywaniu informacji o** jego **popełnieniu**[1].

§ 77. Strategie działań zapobiegawczych

I. Pojęcie i cechy strategii destruktywnej i kreatywnej

W zakresie zapobiegania przestępczości można mówić o dwóch podstawowych strategiach:
1) **destruktywnej**,
2) **kreatywnej**.

Ad 1) **Strategia destruktywna** polega na **niszczeniu przejawów** przestępczości, jej działania są bezpośrednio wymierzone **przeciwko zwalczanym zjawiskom**.

Ad 2) **Strategia kreatywna** natomiast polega na podejmowaniu takich **działań pożądanych**, aby **wypierały** one **przestępczość** lub **nie pozostawiały dla niej miejsca**[2].

[1] *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, Gdańsk 2007, s. 459 i nast.
[2] Tamże, s. 469–470.

www.testy-prawnicze.pl

Tabela 2. Cechy strategii destruktywnej i kreatywnej

Cechy strategii destruktywnej	Cechy strategii kreatywnej
Zakłada **działania destruktywne** (niszczące)	Zakłada **działania konstruktywne** (pozytywne, pożądane)
Oparta jest na stosowaniu **przymusu**	Oparta jest na stosowaniu **zachęty**
Wykorzystuje metody **represyjne**	Wykorzystuje metody **nierepresyjne**
Zwalcza zachowania niezgodne z prawem	**Promuje** zachowania zgodne z prawem
Ma charakter **następczy**	Ma charakter **uprzedni**
Ma charakter **reaktywny**	Ma charakter **prospektywny**
Jest **krótkofalowa**	Jest **długofalowa**
Jest **mniej skuteczna**	Jest **bardziej skuteczna**

II. Metody strategii destruktywnej i strategii kreatywnej

Tym, co różni strategię kreatywną od destruktywnej, są niewątpliwie **metody** stosowane w ramach ich działań[1].

W ramach **metod strategii destruktywnej** należy wymienić:
1) uniemożliwianie,
2) wytłumianie,
3) zagrażanie.

Ad 1) **Uniemożliwianie** polega na:
1) **utrudnianiu** (ograniczaniu) lub
2) **pozbawianiu możliwości** (eliminowaniu)

działań przestępczych np. wprowadzanie zabezpieczeń pomieszczeń przed kradzieżami (alarmy, monitoring, szyby i drzwi antywłamaniowe), wymierzanie kary pozbawienia wolności (w wyniku izolacji penitencjarnej sprawca jest pozbawiony możliwości realizacji zachowań przestępczych).

Ad 2) **Wytłumianie** to **reagowanie sankcją** na zachowanie przestępcze. Ma ono **zmniejszyć** negatywne **skutki** zaistniałego przestępstwa, „wytłumić", „złagodzić" jego następstwa przez ukaranie sprawcy.

Ad 3) **Zagrażanie** to **zapowiadanie negatywnej reakcji** na zachowanie przestępcze (ustawowe zagrożenie karą).

Ważnym założeniem profilaktyki jest **budowanie krytycznych postaw wobec przestępczości** we wszystkich jej rodzajach, które powinny być oparte na rzetelnej wiedzy w zakresie skuteczności środków reakcji na przestępczość.

K. Krajewski podkreśla, że: „Wyniki badań opinii publicznej wskazują (...) na to, iż w większości krajów świata mamy do czynienia z narastaniem punitywności spo-

[1] Tamże, s. 472–473.

www.testy-prawnicze.pl

łecznych postaw w tym zakresie tj. domaganiem się coraz surowszego traktowania sprawców przestępstw przez prawo karne i wymiar sprawiedliwości”[1].

Postawy punitywne (karzące) mają u podstaw pewne uproszczone podejście do problematyki przestępczości i sposobów jej ograniczania. Opierają się one na założeniu, że skutecznym sposobem walki z przestępczością jest:

1) zaostrzenie kar,
2) surowsze karanie sprawców, które ma odstraszyć ich i innych potencjalnych sprawców przed popełnianiem przestępstw.

Postulaty dotyczące surowszego prawa karnego wykorzystują argument, że **należy surowiej karać przestępców, ponieważ tak chce społeczeństwo, które boi się przestępczości.** Wykorzystywane są w takich sytuacjach wyniki **badań dotyczące poziomu lęku przed przestępczością**. Interpretacja tych wyników zazwyczaj nie uwzględnia tego, że stan, który określa się jako lęk przed przestępczością, w rzeczywistości jest „wyrazem bardziej ogólnego i szerszego braku poczucia bezpieczeństwa”[2]. Podkreśla się w literaturze, że „(...) społeczne reakcje wobec przestępczości kształtowane są przede wszystkim przez czynniki natury emocjonalnej” oraz lęk przed przestępczością, „na który z kolei, zasadniczy wpływ mają nie tyle bezpośrednie i pośrednie doświadczenia wiktymizacyjne, co obraz przestępczości, jaki w świadomości społecznej kształtują środki masowego przekazu”[3].

Nie zawsze bowiem można mówić o jednoznacznie negatywnej postawie wobec niektórych przejawów przestępczości, dotyczy to np. przestępczości korupcyjnej, komputerowej.

Istotnym sposobem przeciwdziałania przestępczości jest **eliminowanie zjawisk dewiacyjnych**, które w dalszej kolejności stanowią podłoże działalności przestępczej np. różnego rodzaju uzależnień (np. od narkotyków lub alkoholu), uczestnictwa w podkulturach itp.

Stosowanie kar nie może być jedynym mechanizmem walki z przestępczością, zwłaszcza że towarzyszy mu tendencja do przesadnego nadawania znaczenia i wyolbrzymiania skuteczności, której wielokrotnie nie potwierdzają wyniki badań. Mechanizm surowego karania działa dopóki „jednostka liczy się z „nieprzyjemnością”, która może ją spotkać, a przestaje, gdy sądzi, że uda się jej uniknąć lub ma ona mniejsze znaczenie niż osiągnięcie określonego celu”[4].

Do **metod strategii kreatywnej** należy zaliczyć:

1) szkolenie,
2) przekonywanie,
3) propagandę,
4) informowanie,
5) przetwarzanie.

[1] *K. Krajewski*, Punitywność społeczeństwa polskiego, [w:] Mit represyjności albo o znaczeniu prewencji kryminalnej, red. *J. Czapska*, *H. Kury*, Kraków 2002, s. 173.

[2] *H. Kury*, Postawy punitywne i ich znaczenie, [w:] Mit represyjności, red. *J. Czapska*, *H. Kury*, s. 115.

[3] *K. Krajewski* , Punitywność, s. 176.

[4] *A. Gaberle*, Nierozłączna triada. Przestępczość. Przestępca. Społeczeństwo, Gdańsk 2003, s. 60.

www.testy-prawnicze.pl

Ad 1) **Szkolenie** to **przekazywanie wiedzy i umiejętności** w określonych dziedzinach. Przykładem takiej metody jest szkolenie na temat skutecznego poszukiwania pracy, radzenia sobie ze stresem itp.

Ad 2) **Przekonywanie** polega na **przedstawianiu argumentów** przemawiających za wyborem określonego zachowania. Jego zadaniem jest uzasadnienie słuszności zachowania, do którego chcemy przekonać.

Ad 3) **Propaganda** oznacza taki rodzaj wpływu na zachowanie człowieka, który odwołuje się do jego **emocji** i wpływa na **podświadomość**.

Ad 4) **Informowanie** jako metoda działań kreatywnych polega na **przekazywaniu wiadomości uzupełniających** ten zakres wiedzy, który został przedstawiony za pomocą innych metod.

Ad 5) **Przetwarzanie** polega na wprowadzaniu takich **zmian w środowisku,** które sprzyjają zachowaniom zgodnym z prawem.

Metody strategii kreatywnej mają bardzo szeroki wymiar, bo obejmują całość potrzeb w zakresie edukacji, promocji takich przekonań i postaw, które ukierunkowują w stronę rozwiązań pozytywnych, zgodnych ze społecznymi oczekiwaniami i nie stanowią naruszenia dóbr chronionych prawem. Jest to więc, innymi słowy, pokazywanie jak:

1) zaspokajać potrzeby (podstawowe i rozwojowe – hubrystyczne),
2) realizować aspiracje,
3) dążyć do społecznego awansu w zgodności z obowiązującym systemem aksjonormatywnym.

W prostej konsekwencji oznacza to zachowania zgodne z prawem. Strategia kreatywna, opierając się na **edukacji** i **wychowaniu**, wykorzystuje efekt **prawidłowej socjalizacji** jako podstawę zachowań społecznie pożądanych (szerzej na temat socjalizacji w rozdziale IX niniejszego skryptu).

Podkreślić należy, że zarówno strategia destruktywna, jak i strategia kreatywna mają **dobre i słabe strony**.

Strategia destruktywna szybciej i bardziej spektakularnie eliminuje zjawisko przestępczości, co często stanowi pozorny argument na rzecz jej rozpowszechnienia jako sposobu walki z przestępczością. Odgrywa jednak **mniejszą rolę w kształtowaniu pozytywnej świadomości społecznej** ukierunkowanej na zachowania zgodne ze społecznymi i prawnymi standardami.

Strategia kreatywna natomiast nastawiona jest na budowanie **przekonań** na temat zasadności zachowania zgodnego z prawem, **pozytywnych postaw wobec porządku społecznego i prawnego**. Jej większa skuteczność w zapobieganiu przestępczości opiera się na tym, że kształtując świadomość, prowadzi do **wytwarzania indywidualnych mechanizmów powstrzymujących** przed zachowaniami antyspołecznymi i przestępczymi. Budując zaplecze wielu **alternatyw dla zachowania przestępczego**, zmniejsza jego atrakcyjność, a tym samym wpływa na **ograniczenie motywacji do działania przestępczego**. Jej stosowanie powinno się opierać na poli-

www.testy-prawnicze.pl

tyce społecznej nastawionej na wzmacnianie i ochronę tych wartości, które stanowią podstawę porządku normatywnego oraz stabilnych zasadach finansowania. Długofalowość tej strategii jest bowiem nie tylko cechą rezultatu jej działań, ale również stosowanych metod, co niewątpliwie przekłada się na ich kosztochłonność.

Mając świadomość zalet i wad strategii destruktywnej, jak i kreatywnej należy uznać słuszność **podejścia zintegrowanego w profilaktyce przestępczości**, jednak **z akcentem na rzecz** szerszego wykorzystywania **strategii kreatywnej**.

Działania podejmowane w ramach realizacji założeń **strategii destruktywnej** powinny być natomiast:
1) stosowane jako **uzupełnienie** działań strategii kreatywnej,
2) stosowane **w ostateczności**, kiedy jej metody są niewystarczające do eliminowania zjawisk niepożądanych[1].

Trzeba pamiętać, że ogólne założenia modeli przeciwdziałania przestępczości muszą ulegać modyfikacji w zależności od specyfiki przestępczości, do jakiej się odnoszą np. przestępczość zorganizowana, narkotykowa, z użyciem przemocy itd.

§ 78. Sformalizowana reakcja na przestępczość

Sformalizowana reakcja na przestępczość ma trójetapowy charakter pozwalający wyróżnić:
1) etap działań legislacyjnych,
2) etap realizacyjno-represyjny,
3) etap wykonawczy[2].

Ad 1) Na etapie **legislacyjnym** następuje **określenie norm,** których naruszenie zagrożone jest **sankcją karą**.

Ad 2) Etap **realizacyjno-represyjny** oznacza **stosowanie przepisu prawnokarnego** i znajduje wyraz w **procesie karnym.** Na tym etapie dochodzi do ustalenia:
1) czy zostało popełnione przestępstwo,
2) kto popełnił przestępstwo,
3) jaką karę wymierzyć sprawcy przestępstwa.

Ad 3) Etap **wykonawczy** związany jest z wykonaniem sankcji orzeczonej przez sąd.

I. Prewencja generalna i prewencja indywidualna

W zakresie analizy sformalizowanej reakcji na przestępczość istotne miejsce zajmuje problem **celów kary**. Kara jest podstawowym środkiem, za pomocą którego

[1] *A. Kossowska*, Zapobieganie przestępczości w Polsce w latach 90. – perspektywa kryminologiczna, [w:] Mit represyjności, red. *J. Czapska*, *H. Kury*, s. 598.

[2] *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, s. 473–474.

www.testy-prawnicze.pl

państwo reaguje na popełnienie przestępstwa. Odpłacając karą za przestępstwo czyni to w określonym celu. Kara ma zapobiec popełnianiu przestępstw. **Zapobiegawczy (prewencyjny) cel kary** wyraża się w:
1) prewencji generalnej,
2) prewencji indywidualnej.

Ad 1) **Prewencja generalna** (zapobieżenie ogólne) polega na **powstrzymywaniu ogółu** ludzi od popełniania przestępstw.

Ad 2) **Prewencja indywidualna** (zapobieżenie szczególne) polega na takim oddziaływaniu, **aby osoba ukarana za przestępstwo nie popełniła nowego przestępstwa**.

Cele kary w zakresie prewencji generalnej i indywidualnej inaczej rozkładają się w płaszczyźnie:
1) ustawowego zagrożenia karą,
2) stosowania ustawy karnej.

Ad 1) W **płaszczyźnie ustawowego zagrożenia karą** (zagrożenia karą w przepisie prawa karnego) **najważniejszym celem jest prewencja generalna**. Zagrożenie karą, stanowiące zapowiedź dolegliwości w przypadku naruszenia prawa, ma wzbudzić motywację do zachowań zgodnych z prawem. Ten cel kara realizuje poprzez:
1) odstraszenie (negatywna prewencja generalna),
2) wpływ wychowawczy (pozytywna prewencja generalna).

Odstraszenie polega na takim oddziaływaniu wizją kary określonej w ustawie, aby **powstrzymać** potencjalnych sprawców przed popełnieniem przestępstwa. Uznaje się, że **strach** przed karą, która zawsze stanowi jakąś dolegliwość dla sprawcy może być skutecznym czynnikiem powstrzymującym.

Wychowawczy wpływ kary polega na kształtowaniu **świadomości** na temat potrzeby przestrzegania porządku prawnego, kształtowania **postawy** szacunku wobec wartości chronionych przez prawo karne. Podkreśla się, że ogólnoprewencyjny cel kary powinien być przede wszystkim celem wychowawczym.

Ad 2) W **płaszczyźnie stosowania ustawy karnej dominuje prewencja specjalna** (zapobieżenie szczególne). Zapobieżenie ponownemu popełnieniu przestępstwa przez sprawcę realizowane jest poprzez:
1) odstraszanie,
2) uniemożliwianie popełnienia przestępstwa,
3) wychowanie w respekcie dla nakazów i zakazów prawa karnego.

Odstraszanie oznacza **wzbudzanie w sprawcy** strachu lub obawy przed ponoszeniem dolegliwości zawartej w karze, która grozi za przestępstwo.

Uniemożliwianie popełnienia przestępstwa oznacza **pozbawienie lub ograniczenie sposobności** do ponownego popełnienia przestępstwa.

Wychowanie w respekcie dla nakazów i zakazów prawa karnego (wychowawczy, resocjalizacyjny, poprawczy cel kary) oznacza, że kara może **poprawić sprawcę**,

www.testy-prawnicze.pl

tj. skorygować u niego te postawy, które nie sprzyjają poprawnemu zachowaniu (szerzej na temat celu resocjalizacyjnego w § 78 niniejszego rozdziału)[1].

Obowiązujący Kodeks karny w art. 32 stanowi, że karami są:

1) grzywna,
2) ograniczenie wolności,
3) pozbawienie wolności,
4) 25 lat pozbawienia wolności,
5) dożywotnie pozbawienie wolności.

Z kryminologicznego punktu widzenia istotne jest, że wymiar i wykonanie kary musi uwzględniać podstawowy fakt, jakim jest **zróżnicowanie sprawców** pod względem właściwości psychicznych (typu osobowości, stopnia demoralizacji, poziomu agresywności itp.).

Zwłaszcza oddziaływanie szczególnoprewencyjne, aby mogło przynieść oczekiwane rezultaty musi być oparte na **zasadzie indywidualizacji**, oznaczającej taki dobór środków i metod oddziaływania, aby były dostosowane do biopsychicznej specyfiki człowieka oraz jego uwarunkowań środowiskowych.

II. Pojęcie kryminalizacji i penalizacji

W zakresie omawiania prawnokarnej reakcji na przestępczość ważne miejsce zajmuje pojęcie kryminalizacji i penalizacji, odnoszące się do działań etapu legislacyjnego, zależnych od założeń polityki karnej.

Kryminalizacja to **prawne określenie czynów zabronionych**, ich typizacja, włączenie do katalogu zachowań, które godzą w wartości chronione przez prawo karne. Na pewnym etapie dotychczasowy zakres kryminalizacji może ulec zmianie poprzez poszerzenie katalogu przestępstw o nowe zachowania (**neokryminalizacja**) lub zawężenie katalogu poprzez wyłączenie z niego pewnych zachowań (**dekryminalizacja**) – odebraniu określonemu zachowaniu cech przestępstwa[2].

Penalizacja to proces **określania środków penalnych** – kar, środków karnych lub innych, grożących za czyn zabroniony jako przestępstwo, tj. podlegający kryminalizacji. Łagodzenie sankcji prawnokarnych określa się mianem depenalizacji[3].

[1] Prawo karne, red. *A. Grześkowiak*, Warszawa 2009, s. 166–168.

[2] Zob. Szerzej: *L. Gardocki*, Zagadnienia teorii kryminalizacji, Warszawa 1990;*tenże,* Kryminalizacja i dekryminalizacja w polskim ustawodawstwie karnym w latach 2006–2011. Wybrane zagadnienia, [w:] *A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak* (red.) Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara, t. 2, Toruń 2012; *tenże*, Prawo karne, Warszawa 2013.

[3] *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, s. 475; Prawo, (red.) *A. Grześkowiak*, s. 12–13.

www.testy-prawnicze.pl

§ 79. Problem kary pozbawienia wolności

W kontekście omawianej problematyki ważne miejsce zajmuje **problem kary pozbawienia wolności**, której zasadność jako powszechnego sposobu reagowania na przestępstwo jest słusznie podważana. Odbywa się to w świetle:

1) wątpliwości związanych z podstawowym **paradoksem kary pozbawienia wolności** (tj. możliwościami oddziaływania resocjalizacyjnego, które ma doprowadzić do prawidłowego funkcjonowania sprawcy przestępstwa w społeczeństwie w izolacji od tego społeczeństwa);
2) analiz dotyczących **negatywnego wpływu izolacji penitencjarnej** na psychiczne funkcjonowanie człowieka.

Zakłady karne, areszty śledcze, szpitale psychiatryczne, zakłady poprawcze, określane są w literaturze socjologicznej, kryminologicznej i penitencjarnej jako **instytucje totalne**. Twórcą koncepcji instytucji totalnej jest ***E. Goffman***. Instytucje totalne charakteryzują się:

1) **podziałem społeczności** na grupę podopiecznych (np. skazani) – liczebnie większą, która znajduje się w nich zazwyczaj wbrew własnej woli i grupę administracji (personelu), mniej liczną, dla której instytucja totalna jest miejscem pracy;
2) podopieczni, wstępując do instytucji, zostają **pozbawieni prywatności**, rzeczy osobistych (degradacja), znajdują się wobec personelu w pozycji podporządkowania;
3) relacje pomiędzy personelem a podopiecznymi oparte są na **negatywnych stereotypach i postawie konfrontacyjnej**;
4) **system nagród i kar** jest specyficznym instrumentem organizowania życia w instytucji totalnej;
5) społeczność podopiecznych, chcąc bronić swojej tożsamości i realizując potrzebę dobrowolnej przynależności, tworzy **podkulturę (tzw. drugie życie więzienia)**[1].

I. Przystosowanie się człowieka do środowiska więziennego

Przebywanie w warunkach izolacji penitencjarnej w ramach odbywania kary pozbawienia wolności wymusza pewne **zmiany w sposobie funkcjonowania człowieka**. Część z nich ma charakter świadomych działań, część – stanowi wynik nieuświadamianych sobie przez człowieka procesów, którym jednak podlega.

Izolacja więzienna stanowi przykład **izolacji przymusowej**, której człowiek bardziej lub mniej się przeciwstawia. Odczuwając negatywne skutki tej izolacji, dąży do ich złagodzenia, wykorzystując w tym celu różne sposoby. Przyjmuje się

[1] *E. Goffman*, Charakterystyka instytucji totalnych, [w:] Elementy teorii socjologicznych, (red.) *W. Derczyński*, *A. Jasińska-Kania*, *J. Szacki*, Warszawa 1975, s. 150 i nast.; *A. Siemaszko*, Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych, Warszawa 1993, s. 317 i nast.

www.testy-prawnicze.pl

powszechność wykorzystywania takich **technik radzenia sobie z dolegliwościami więzienia**, jak[1]:
1) wycofanie,
2) bunt,
3) zadomowienie,
4) konwersja,
5) zimna kalkulacja,
6) hamowanie,
7) fiksacja.

Ad 1) **Wycofanie** oznacza taki sposób radzenia sobie z dolegliwościami więzienia, który polega na:
1) radykalnym **odcięciu się od otoczenia** oraz
2) **koncentracji wyłącznie na sobie**. Więzień obojętnieje na sprawy zewnętrzne (nie interesuje się tym, co go otacza, nie kontaktuje się z innymi, zamyka się w sobie).

Charakterystyczna dla wycofania jest:
1) ucieczka w sferę marzeń,
2) egocentryzm,
3) infantylizm,
4) depersonalizacja,
5) wystąpienie zachowań autystycznych.

Ad 2) **Bunt** jako taktyka radzenia sobie z sytuacją uwięzienia przybiera dwie formy:
1) **utajoną** – oznaczającą **niechęć** do struktur formalnych, która przejawia się **przynależnością do podkultury więziennej**;
2) **radykalną** – oznaczającą zdecydowaną **jawną postawę oporu i wrogości** wobec personelu. Ta forma jest charakterystyczna zwłaszcza dla **pierwszej fazy uwięzienia**, w której więzień doświadcza radykalnej zmiany związanej z ograniczającym charakterem izolacji.

Ad 3) **Zadomowienie** polega na stworzeniu sobie w więzieniu pewnej swobody działania i **stabilnych warunków egzystencji**. Ten typ radzenia sobie z dolegliwościami więzienia jest charakterystyczny dla:
1) **recydywistów**;
2) występuje wyraźnie u osób, które reagują na rzeczywistość bardziej **poznawczo** niż emocjonalnie. W mniejszym zakresie przeżywają one „szok więzienia";
3) osób odpornych na sytuacje trudne;
4) osób łatwo dostosowujących się do nowych sytuacji.

Ad 4) **Konwersja** oznacza taki typ przystosowania się więźnia, który oparty jest na **instrumentalnych relacjach** z innymi, a zwłaszcza z personelem więziennym.

[1] *M. Ciosek*, Psychologia sądowa i penitencjarna, Warszawa 2001, s. 212–213.

www.testy-prawnicze.pl

Skazany w tym typie przystosowania **wydaje się być wzorem więźnia, który nie stwarza żadnych problemów wychowawczych** jest:
1) posłuszny,
2) zdyscyplinowany,
3) zaangażowany w prowadzone oddziaływania penitencjarne.

Niejednokrotnie są to jednak tylko **pozory** takiej postawy, a głównym celem postępowania skazanego jest **dbałość o własne interesy**.

Ad 5) **Zimna kalkulacja** jest wyrazem **połączenia różnych typów adaptacji** do warunków więziennych. Skazany poprzez **wykorzystanie zgromadzonych informacji** (np. dotyczących słabości funkcjonowania systemu więziennego lub słabości jego personelu) **dąży do uzyskania oficjalnie zakazanych gratyfikacji**, np. posiadania określonych przedmiotów.

Ad 6) **Hamowanie** polega na tym, że skazany **stara się nie myśleć o życiu na wolności** (o domu, rodzinie), unika rozmów na ten temat, kształtuje w sobie postawę obojętności, co ma złagodzić negatywne przeżycia związane z izolacją. Hamowanie pozostaje w związku z **tzw. retrospektywną dewaluacją**, będącą mechanizmem obronnym, który polega na pomniejszaniu wartości wspomnień i doświadczeń z wolności.

Ad 7) **Fiksacja** polega na **utrwaleniu pewnych sposobów zachowania się**, pozostających w związku z **frustracją** wywołaną uwięzieniem np. uporczywe chodzenie po celi i odmierzanie jej krokami, perfekcjonizm w ustawianiu sprzętu.

Stosowanie przez więźniów tych **technik** ma **złagodzić dolegliwości** przebywania w izolacji, a także **zminimalizować rozbieżności pomiędzy rzeczywistością więzienną**, w jakiej się aktualnie znajdują a **rzeczywistością wolnościową**, którą pamiętają z przeszłości i do której powrócą po odbyciu kary.

Istotnym w kontekście omawianej problematyki jest **proces prizonizacji**. Polega on na **asymilacji kultury więziennej, a zwłaszcza nieformalnych norm podkultury więziennej**. Proces ten jest konsekwencją uczenia się specyficznych dla środowiska więziennego:
1) postaw,
2) zachowań,
3) zwyczajów

dotyczących spożywania posiłków, ubierania się, postępowania wobec administracji więziennej, posługiwania się gwarą więzienną itp.

Przyjmuje się, że proces prizonizacji, z jednej strony, ma służyć **łagodzeniu dolegliwości więzienia** (przez znajomość zasad tam panujących, a tym samym większą czytelność relacji między więźniami i większe poczucie bezpieczeństwa), z drugiej natomiast, stanowi przejaw **integracji ze środowiskiem struktur nieformalnych**, co może prowadzić do bezkrytycznej akceptacji przestępczości przez **utrwalenie norm i wzorów zachowań przestępczych**.

www.testy-prawnicze.pl

W ramach procesu prizonizacji skazany uczy się, że w realizacji potrzeb należy liczyć przede wszystkich na siebie. **Przebieg procesu prizonizacji** zależy od pewnych **czynników**, a mianowicie:

1) liczby skazań,
2) czasu przebywania w więzieniu,
3) związku więźnia ze światem zewnętrznym,
4) stopnia akceptacji podkultury więziennej,
5) stopnia identyfikacji z grupą przestępczą.

Czynnikami, które niewątpliwie **nie będą sprzyjały prizonizacji** są:

1) niski wymiar kary,
2) niezależna osobowość,
3) pozytywne związki ze światem na wolności (zwłaszcza z rodziną),
4) współdziałanie w realizacji celu wykonywania pozbawienia wolności poprzez aktywizację w ramach stosowanych środków oddziaływań penitencjarnych, takich jak: praca, nauczanie, działalność kulturalno-oświatowa i sportowa[1].

Twórcą koncepcji prizonizacji był ***Donald Clemmer*** – socjolog amerykański, który przez wiele lat pracował jako funkcjonariusz więzienny, autor książki poświęconej społeczności więziennej „The prison community".

II. Psychiczne następstwa izolacji więziennej

Negatywny wpływ izolacji więziennej na psychikę człowieka jest rozpatrywany w kontekście:

1) procesu stygmatyzacji,
2) procesu standaryzacji,
3) procesu degradacji,
4) procesu depersonalizacji[2].

Ad 1) **Proces stygmatyzacji** polega na stopniowym dawaniu skazanemu do zrozumienia, że **należy do mniejszości przestępczej**.

Pierwszym etapem tego procesu **instytucjonalnego naznaczenia** jest **wydanie wyroku** skazującego, który oznacza jednoznaczną negację czynu przestępczego i jest odbierany również jako potępienie samego sprawcy.

Kolejnym etapem stygmatyzacji jest **umieszczenie w zakładzie karnym**, który z racji totalnego charakteru, staje się miejscem specyficznego **etykietowania przestępcy** (w ramach przynależności do określonej społeczności więziennej np. podkultury bądź bycie poza jej strukturami). Wynikiem procesu stygmatyzacji może być pełna identyfikacja z miejscem przebywania (zakładem karnym) i społecznością więzienną, której konsekwencją jest przyjęcie roli skazanego, przestępcy oraz postępowanie zgodnie z treścią roli.

[1] Tamże, s. 213–214.
[2] Tamże, s. 216–217.

www.testy-prawnicze.pl

Ad 2) **Proces standaryzacji** wynika z formalnego charakteru wykonywania kary pozbawienia wolności i oznacza **unifikację (ujednolicenie)** społeczności skazanych, co przejawia się w konieczności przestrzegania norm regulujących:
1) ubiór skazanych,
2) posiadanie przez skazanych określonych przedmiotów,
3) zasady poruszania się po terenie zakładu karnego i poza nim,
4) korzystanie z przysługujących im praw (np. wyznaczone godziny posiłków, spacerów, snu).

Proces standaryzacji oparty jest na systemie nakazów i zakazów określonego zachowania, które, jakkolwiek wielokrotnie słuszne z punktu widzenia organizacji wykonywania kary pozbawienia wolności, pozostają jednak w sprzeczności z potrzebami bycia kimś niepowtarzalnym, wyjątkowym, funkcjonującym w granicach wybranych przez siebie, a nie narzuconych – które nie są obce także więźniom. Standaryzacja prowadzi do:
1) niepokoju,
2) buntu ujawnianego na różne sposoby (zbiorowych wystąpień skazanych, przynależności do podkultury).

Ad 3) **Proces degradacji** oznacza zespół działań (innych więźniów lub administracji więziennej), które prowadzą do:
1) **poniżania**,
2) **manipulowania**

i **stanowią naruszenie godności skazanych**. Proces degradacji jest wynikiem działań nieuprawnionych i stanowi wypaczenie instytucji penitencjarnej.

Może się to przejawiać w sposobie zwracania się do więźnia (poprzez stosowanie wulgarnych określeń), nadużyciach polegających na wykorzystywaniu więźnia przez innych, zazwyczaj silniejszych więźniów, do wykonywania przydzielonych im prac, w nadużyciach seksualnych.

Ad 4) **Proces depersonalizacji** wiąże się ze stygmatyzacją, standaryzacją i degradacją. Oznacza subiektywne doznanie wewnętrznej przemiany, doświadczanej jako **poczucie obcości** czy **nierealności siebie**. Proces ten pozostaje w związku z przeżywaniem **silnego stresu i długotrwałym doświadczaniem sytuacji trudnych**. Depersonalizacja oznacza **zmiany w osobowości więźniów, które odnoszą się do obrazu samego siebie**, co wynika z tego, że pozbawienie wolności (zwłaszcza długoterminowe) skłania do zmiany oceny samego siebie w nowej sytuacji. Pozostaje to w związku z koniecznością zmiany planów życiowych w wymiarze zawodowym, rodzinnym, towarzyskim.

Wskazane negatywne konsekwencje psychiczne przebywania w izolacji penitencjarnej ograniczają możliwości realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności i prawidłowego funkcjonowania byłego więźnia w rzeczywistości wolnościowej po odbyciu kary.

www.testy-prawnicze.pl

III. Problem resocjalizacji

Zgodnie z poglądem wyrażonym przez *A. Murzynowskiego*, „orzekając i wykonując karę pozbawienia wolności trzeba mieć na uwadze to, aby dany człowiek zmienił swą postawę życiową po odbyciu tej kary i potrafił włączyć się w normalne życie społeczne, nie stanowiąc już nadal zagrożenia dla porządku prawnego”[1]. Z tego względu, w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności prowadzone jest oddziaływanie resocjalizacyjne. **Resocjalizacja jest procesem zindywidualizowanego oddziaływania, którego celem jest przynajmniej jurydyczna poprawa przestępcy**[2]. Najtrudniejszym procesem oddziaływania jest **resocjalizacja penitencjarna,** która ma miejsce w izolacji więziennej. Jak podkreśla *H. Machel*, „chodzi w niej nie tylko o przekazanie pewnej wiedzy i zalecanie nowych stylów zachowań, ale o zmianę nawyków charakterologicznych, a zwłaszcza o **wyeliminowanie niekorzystnych, aspołecznych i antyspołecznych postaw warunkujących aspołeczne i antyprawne zachowanie**”[3]. Omawiając problem **resocjalizacji jako celowego oddziaływania na sprawcę przestępstwa**, można mówić o **dwóch celach**, które wskazują na różny **stopień efektywności**, **podejmowanych w jej ramach** oddziaływań, tj.:

1) **cel minimum**,
2) **cel maksimum**.

Ad 1) Osiągnięcie **celu minimum** pozwala sprawcy przestępstwa po wyjściu z zakładu karnego na takie **funkcjonowanie**, które będzie pozostawało **w zgodności z obowiązującymi normami prawnymi** (zapobiega recydywie), oznacza umiejętność powstrzymywania się od naruszania norm prawnych.

Ad 2) Osiągnięcie **celu maksimum** natomiast oznacza **funkcjonowanie** byłego więźnia w warunkach wolnościowych nie tylko w sposób **nienaruszający obowiązujących norm prawnych, ale również respektujący** ważne w życiu społecznym **normy moralne**, co stanowi istotny **warunek** jego **społecznej readaptacji**[4].

Resocjalizacja z punktu widzenia celu maksimum pozwala na pełną **wtórną socjalizację** sprawcy przestępstwa, której efektem jest nabycie umiejętności społecznego przystosowania się.

Kodeks karny wykonawczy z 1997 r. przyjął nową koncepcję resocjalizacji. **Resocjalizacja w świetle Kodeksu karnego wykonawczego przestaje być obowiązkiem dla skazanych, a staje się ich prawem.** Zgoda na resocjalizację wyrażona przez samego skazanego ma zwiększyć szansę jej skuteczności i jest zaakcentowa-

[1] *A. Murzynowski*, Aktualność idei resocjalizacji w zakładach karnych, [w:] Służba Więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej, red. *W. Ambrozik*, *P. Stępniak*, Poznań–Warszawa–Kalisz 2004, s. 39.

[2] *H. Machel*, Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne, Kraków 2006, s. 116.

[3] *Tenże*, Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna, Gdańsk 2003, s. 21.

[4] Tamże.

www.testy-prawnicze.pl

niem zasady podmiotowego traktowania więźniów[1]. Jak podkreśla *G. Szczygieł*, „przyznanie skazanemu prawa do resocjalizacji jest istotnym krokiem na drodze poszanowania godności skazanego i humanizacji wykonywania kary pozbawienia wolności”[2].

Od zasady dobrowolności resocjalizacji kodeks przewiduje pewne odstępstwo. Dotyczy to skazanych młodocianych, dla których resocjalizacja jest obowiązkiem. Odbywają oni karę pozbawienia wolności obowiązkowo w systemie programowanego oddziaływania (art. 95 § 1 KKW). W tym samym systemie odbywają karę skazani dorośli, którzy po przedstawieniu im projektu programu oddziaływania wyrażają zgodę na współudział w jego opracowaniu i wykonaniu (art. 95 § 1 KKW).

IV. Problem podkultury więziennej

1. Pojęcie podkultury więziennej

Istotnym czynnikiem utrudniającym proces resocjalizacji w zakładach karnych jest **podkultura więzienna.** Podkultura więzienna jest rodzajem **podkultury dewiacyjnej**, tj. takiej, którą cechuje znaczny stopień zmniejszenia respektu dla wartości i norm uznawanych za pożądane i obowiązujące w szerszym systemie społecznym.

Podkultura więzienna stanowi specyficzny nieformalny zbiór:

1) **wartości**,
2) **norm**,
3) **wzorów zachowania**,
4) **sposobów porozumiewania się więźniów**

stanowiący **alternatywę** dla obowiązujących zasad organizacji i funkcjonowania instytucji penitencjarnej. Podkultura więzienna określana jest mianem **tzw. drugiego życia więzienia** (funkcjonującego obok życia formalnego wyznaczanego przez obowiązujące przepisy) czy **grypsery** (określenie pochodzi od określenia specyficznego języka podkultury). Ma charakter **hierarchiczny i niejawny**[3].

Podkultura jest **zastępczą formą funkcjonowania jednostki**, rekompensującą różne niedostatki np. środowiska wychowawczego domu rodzinnego, dostarczającą możliwości rozrywki i emocji, które poza nią nie byłyby realizowane.

2. Koncepcje etiologiczne podkultury więziennej

Jednym ze sposobów opisywania zachowań przestępczych jest odwoływanie się do **teorii podkultur**, które wiążą przyczynowo zachowania przestępcze ze stanem **dezorganizacji społecznej**, powodującej załamanie się więzi społecznych

[1] *H. Machel*, Sens, s. 115.

[2] *G. B. Szczygieł*, Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym, Białystok 2002, s. 43.

[3] Por. *M. Szaszkiewicz*, Tajemnice grypserki, Kraków 1997, s. 12–15.

www.testy-prawnicze.pl

i kontroli społecznej, co prowadzi do „chaosu normatywnego" (szerzej na ten temat w rozdziale II § 7 skryptu). Jego występowanie, oznaczające konieczność nowych poszukiwań normatywnych, jest efektem **nieadekwatności dotychczasowych norm do nowej sytuacji**, w jakiej znalazła się jednostka. **Stan relatywnego braku norm** zwiększa prawdopodobieństwo zachowań sprzecznych z prawem.

Próby wyjaśnienia obecności podkultury w więzieniu prowadzą do przyjęcia dwóch głównych **koncepcji etiologicznych:**

1) koncepcji deprywacyjnej,
2) koncepcji transmisyjnej.

Ad 1) W świetle **koncepcji deprywacyjnej** przyczyny podkultury tkwią w **specyfice izolacji więziennej**, którą charakteryzuje brak możliwości zaspokajania niektórych potrzeb (lub istniejące w tym zakresie istotne utrudnienia). Chodzi przede wszystkim o zaspokojenie potrzeby kontaktu z innymi osobami, decydowania o sobie, potrzeby seksualnej. **Podkultura więzienna jest** więc, w świetle tej teorii, **wynikiem dolegliwości izolacji więziennej**.

Ad 2) Na gruncie **koncepcji transmisyjnej,** podkultura więzienna stanowi **przeniesienie wzorów podkultury przestępczej świata wolnościowego**. W tym przypadku, to przestępcy przybywający z wolności do zakładu karnego, „przenoszą" niejako funkcjonującą tam podkulturę przestępczą, a zatem normy i zachowania podkultury więziennej są takie same jak w podkulturze przestępczej na wolności. Ta koncepcja pozwala niejako **przenieść ciężar „odpowiedzialności"** za obecność podkultury **z instytucji** (z całego systemu więziennego, funkcjonariuszy Służby Więziennej) **na** osadzonych w jednostkach penitencjarnych **przestępców**.

Warto wspomnieć, że przepisy prawa karnego wykonawczego posługują się określeniem „**podkultura przestępcza**", co pozwala sądzić o przyjęciu koncepcji transmisyjnej dla wyjaśnienia przyczyn występowania podkultury więziennej. W § 1 ust. 2 pkt 3 OddziałPenitR podkulturę przestępczą definiuje się jako „**występujące w środowisku przestępczym negatywne wzorce, normy i sposoby postępowania**". Wydaje się jednak, że bez względu na koncepcję przyjmowaną dla potrzeb wyjaśnienia obecności podkultury więziennej w jednostkach penitencjarnych, specyfika miejsca i osób tworzących tę podkulturę, przemawia za większą czytelnością określenia „podkultura więzienna", co wydaje się potwierdzać powszechność tego określenia w literaturze.

3. Funkcje podkultury

Przynależność do podkultury więziennej umożliwia więźniom zaspokajanie wielu potrzeb (funkcje podkultury)[1], a mianowicie potrzeby:

1) **bezpieczeństwa** – zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa w ramach podkultury ma dwa wymiary. Z jednej strony, podkultura **chroni przed agresją współ-**

[1] *M. Ciosek*, Psychologia, s. 249–251.

www.testy-prawnicze.pl

więźniów, z drugiej natomiast **daje poczucie ochrony przed** ewentualnym **naciskiem ze strony personelu więziennego**;

2) **stymulacji** – przynależność do podkultury wiąże się z **urozmaiceniem życia** społecznego, zwiększeniem ilości bodźców, które chronią przed monotonią i nudą więziennego życia;
3) **seksualnej** – podkultura **akceptuje przemoc seksualną** jako formę zaspokajania potrzeby seksualnej;
4) **agresji** – podkulturę więzienną cechuje **akceptacja agresji wewnątrzwięziennej** przejawianej przede wszystkim w formie agresji i eksploatacji więźniów nienależących do podkultury. Agresja znajduje również uzasadnienie jako sposób zdobywania lub utrzymywania władzy w ramach podkultury;
5) **przynależności –** członkostwo w podkulturze daje możliwość zaspokojenia potrzeby **przynależności grupowej**. Więzień przystępując do wybranej przez siebie grupy, ma większe szanse na satysfakcjonujące go relacje, np. przyjaźni, sprawowania władzy itp. Ponadto, podkultura daje możliwość **zastąpienia utraconych lub rozluźnionych więzi ze światem wolnościowym** (rodziną, kolegami) nowymi więziami;
6) **odrębności** – przynależność do podkultury sprzyja zachowaniu **poczucia tożsamości indywidualnej i społecznej więźnia**. Na podtrzymanie tożsamości indywidualnej ma wpływ wewnętrzne **zróżnicowanie podkultury**, która daje możliwość więźniowi zajmowania w niej miejsca stosownie do jego umiejętności czy potrzeb. Tożsamość społeczna wynika z integrującego charakteru przynależności do podkultury i wyraźnego podziału na więźniów „swoich" (należących do jej struktur) i więźniów „nie-swoich" (będących poza strukturą podkultury);
7) **uznania** – podkultura daje możliwości zaspokojenia potrzeby **aprobaty i uznania społecznego**. W tym kontekście, chodzi o swoistego rodzaju „prestiż" wśród skazanych, zarówno należących do podkultury (uznanie w grupie podobnych sobie), jak i znajdujących się poza strukturami podkultury;
8) **poczucia własnej wartości** – przynależność do podkultury, a zwłaszcza zajmowanie znaczącego miejsca w jej strukturze **pozytywnie wpływa na samoocenę więźnia**. Ponadto, członkostwo w podkulturze stwarza wrażenie, że więzień sam decyduje o swoim losie. Jakkolwiek przynależność do podkultury wiąże się z koniecznością spełnienia pewnych wymagań, to z punktu widzenia więźnia, jest to rodzaj przynależności „samowybranej", a nie narzuconej;
9) **posiadania** – podkultura akceptuje i ułatwia więźniom **przemyt** i posiadanie niektórych przedmiotów do zakładu. Ponadto, posiadanie pewnych dóbr wiąże się również z solidarnością grupową rozumianą jako **praktyka dzielenia się pewnymi dobrami,** np. jedzeniem, papierosami;
10) **wiedzy i zrozumienia** – członkostwo w podkulturze umożliwia więźniom uzyskanie **informacji o** skutecznych **sposobach przystosowania się do warunków więzienia** powodując, że czas przebywania w izolacji odczuwany jest jako mniej

www.testy-prawnicze.pl

dolegliwy. Ponadto, podkultura **uczy specyficznych sposobów przekazywania informacji**. Odbywa się to w ramach podkulturowych sposobów komunikacji, takich jak: **gwara** więzienna (grypsera), **język migowy, tatuaż więzienny**.

Nie bez znaczenia dla analizy przyczyn podkultury przestępczej w jej odmianie „więziennej" ma fakt, że pomimo szczegółowej regulacji prawnej dotyczącej wykonywania kary pozbawienia wolności, nie obejmuje ona wszystkich możliwych sytuacji i zachowań, co daje możliwości do tworzenia się więzi i stosunków nieformalnych, które wielokrotnie, pomimo pierwotnie spontanicznego charakteru, przybierają postać zorganizowaną nieformalnie.

4. Przejawy podkultury przestępczej

Podkultura jako **adaptacja nielegalna** przejawia się w obszarze opozycyjnym wobec powszechnie przyjmowanych i aprobowanych wartości, norm oraz wzorców zachowań. Ich występowanie ma często łączony **charakter adaptacyjno-obronny** (ze względu na związek pomiędzy lękiem i agresją a koniecznością adaptacji do wymogów społecznych, w przypadku podkultury więziennej-specyficznych wymogów społecznych występujących w izolacji penitencjarnej)[1].

Charakterystycznym rysem podkultur przestępczych są szczególne oczekiwania normatywne danej podkultury kierowane wobec jej członków będące jednym z głównych patologizujących mechanizmów podkultury[2].

Przejawy podkultury więziennej:

1) przestrzeganie **nieformalnego kodeksu postępowania więźniów**. Jest to specyficzny **system wartości i norm p**rzejawiający się poprzez:
   a) jawną opozycję do systemu więziennego,
   b) promowanie siły fizycznej, odwagi i przestępczego stylu życia,
   c) zwalczanie osób nienależących do podkultury,
   d) dążenie do wykorzystywania innych więźniów (np. do prac porządkowych),
   e) solidarność grupową;
2) podległość **hierarchiczna** (silna hierarchizacja wewnątrzgrupowa);
3) zachowania **agresywne** (występujące często jako sposób radzenia sobie z frustracją);
4) **bezwzględność i bezkompromisowość** wobec osób wymagających zachowań prospołecznych, zgodnych z obowiązującym porządkiem norm i wartości;
5) przestrzeganie **zasad komunikowania się** członków podkultury (w tym przede wszystkim gwary więziennej – grypsery);
6) zachowania **samoagresywne**;
7) **tatuaż**.

Efektem trwania podkultury jest budowanie **podkulturowej tożsamości** opartej na ścisłym przestrzeganiu obowiązujących w niej zasad, zależnej od hermetyczne-

[1] *D. Sarzała*, Podkultura przemocy w warunkach izolacji więziennej, [w:] Patologie społeczne, red. *M. Jędrzejko*, Pułtusk 2006, s. 151.

[2] *M. Jędrzejewski*, Subkultury a przemoc, Warszawa 2001, s. 53.

www.testy-prawnicze.pl

go funkcjonowania grupy, dającej prawo do identyfikowania się z podkulturą oraz świadomość zaspokojenia potrzeby przynależności do grupy.

Podkultura, będąc **zjawiskiem dynamicznym**, podlega **przeobrażeniom**, na które duży wpływ mają przemiany ustrojowe, skutkujące zmianą przepisów prawnych i tym samym zmianą świadomości samych przestępców. Jednym za skutków takiej prawidłowości jest:

1) **liberalizacja zasad** rządzących podkulturą (stopniowe łagodzenie radykalizmu norm podkulturowych, czego skutkiem jest odtajnienie wielu aspektów jej funkcjonowania);
2) silna **dominacja pieniądza** jako kryterium zajmowania pozycji w grupie.

5. Przeciwdziałanie podkulturze w jednostkach penitencjarnych

Analiza zjawiska podkultury więziennej wymaga traktowania go w kontekście:

1) **utrudnień pracy resocjalizacyjnej** rozumianych jako ograniczenia w możliwości pozytywnych oddziaływań na członków podkultury za pomocą środków i metod pracy resocjalizacyjnej;
2) **kryminogennego wpływu** rozumianego jako występowanie negatywnych zjawisk w obszarze podkultury takich jak agresja, wykorzystywanie innych więźniów, przemoc itp.

Podkultura przestępcza staje się szczególnie problematyczna w zakresie zobowiązań profilaktycznych, co szczególnie dotyczy praktyki penitencjarnej. **Złożoność i dynamika** tego zjawiska, a także jego **utajnienie**, stanowią wyraźną barierę w zakresie realizacji tego zobowiązania.

Charakter podstawowych wskazań dotyczących sposobów przeciwdziałania podkulturze przestępczej na terenie jednostek penitencjarnych mają przepisy obowiązującego prawa karnego wykonawczego, które bezpośrednio lub pośrednio odnoszą się do tego zjawiska.

Przepis art. 108 § 1 KKW stanowi, że administracja zakładu karnego ma obowiązek podejmowania odpowiednich działań celem zapewnienia skazanym bezpieczeństwa osobistego w czasie odbywania kary.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych podaje, że w celu realizacji oddziaływań penitencjarnych kształtuje się w zakładzie wzajemne właściwe relacje pomiędzy skazanymi oraz pomiędzy skazanymi a osobami prowadzącymi oddziaływania penitencjarne w sposób zapewniający bezpieczeństwo, a także efektywność prowadzenia oddziaływań penitencjarnych (§ 5 ust. 1 OddziałPenitR). Jednym z istotnych źródeł zagrożenia tego bezpieczeństwa jest podkultura więzienna. To samo rozporządzenie w § 7 ust. 1 określa, że prowadząc oddziaływania penitencjarne, należy podejmować działania zapobiegające w szczególności negatywnym przejawom podkultury przestępczej (§ 7 ust. 1 pkt 2 OddziałPenitR) i samoagresji skazanych (§ 7 ust. 1 pkt 4 OddziałPenitR).

www.testy-prawnicze.pl

Pod pojęciem „**oddziaływania penitencjarne**" rozumie się zespół stosowanych w zakładzie środków i metod zmierzających do wzbudzenia w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanych postaw (§ 1 ust. 2 pkt 1 OddziałPenitR).

Tytułem przykładu norm, odnoszących się do zjawiska podkultury na terenie jednostek penitencjarnych, należy wymienić normy wynikające z:

1) przepisu art. 116 KKW, który określa obowiązki skazanego i wymienia wśród nich obowiązek poprawnego zachowania się (art. 116 pkt 1 KKW);
2) przepisu art. 116a KKW, który zabrania skazanemu: uczestniczenia w grupach organizowanych bez zgody lub wiedzy właściwego przełożonego (art. 116a pkt 1 KKW); posługiwania się wyrazami lub zwrotami powszechnie uznawanymi za wulgarne lub obelżywe albo gwarą przestępców (art. 116a pkt 2 KKW); wykonywać tatuaży i zezwalać na ich wykonywanie na sobie, jak również nakłaniać lub pomagać w dokonywaniu takich czynów (art. 116a pkt 6 KKW);
3) przepisu § 7 ust. 2 pkt 17 OddziałPenitR, który podaje, że prowadzenie oddziaływań penitencjarnych polega zwłaszcza na wskazywaniu społecznie akceptowanych sposobów rozwiązywania sytuacji konfliktowych; łagodzeniu antagonizmów i zapobieganiu występowaniu wzajemnych szykan w środowisku skazanych (§ 7 ust. 2 pkt 19 OddziałPenitR);
4) przepisu § 23 ust. 1 OddziałPenitR, zgodnie z którym bezpośrednio po przyjęciu skazanego do zakładu ustala się występowanie aktów samoagresji w przeszłości.

Zarządzenie Nr 2/04 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 24.2.2004 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych, zawiera rozdział 5 poświęcony **przeciwdziałaniom negatywnym przejawom podkultury przestępczej** i rozdział 6 dotyczący **przeciwdziałania aktom samoagresji**. Na podkreślenie zasługuje § 44 ust. 1 tego zarządzenia, zgodnie z którym, przeciwdziałanie negatywnym przejawom podkultury przestępczej powinno odbywać się w sposób kompleksowy, poprzez stworzenie dostosowanych do specyfiki zakładu karnego **systemowych rozwiązań** organizacyjnych, ujętych w harmonogramie przeciwdziałania negatywnym przejawom podkultury przestępczej i szczegółowych instrukcjach przeciwdziałania podkulturze przestępczej, opracowanych dla poszczególnych stanowisk, z uwzględnieniem specyfiki poszczególnych posterunków.

W zakresie **sposobów przeciwdziałania zjawisku podkultury** w jednostkach penitencjarnych niewątpliwie kluczowe znaczenie mają:

1) **zmniejszenie przeludnienia** jednostek penitencjarnych,
2) **zabezpieczenie bazy lokalowej** do pracy ze skazanymi,
3) **klasyfikacja** skazanych,
4) dokładne **rozpoznanie środowiska skazanych** w kontekście praktyki diagnostycznej oraz prognozowania zachowań indywidualnych i grupowych,
5) **urozmaicenie form aktywności** skazanych (tj. zatrudnienia, nauczania, działalności kulturalno-oświatowej, społecznej i sportowej),

www.testy-prawnicze.pl

6) **kwalifikacje** personelu więziennego (w tym zwłaszcza działów penitencjarnych i ochrony, a także więziennej służby zdrowia).

Konieczność przeciwdziałania podkulturze przestępczej w warunkach instytucji totalnej, jaką jest zakład karny, stanowi centralny punkt wysiłków resocjalizacyjnych i ochronnych podejmowanych przez kadrę jednostek penitencjarnych.

§ 80. Udział społeczeństwa w zapobieganiu przestępczości

I. Udział społeczeństwa w resocjalizacji i readaptacji skazanych

Szczególną formę **udziału przedstawicieli społeczeństwa w zapobieganiu przestępczości przewidują przepisy ustawodawstwa karnego** (Kodeksu karnego, Kodeksu postępowania karnego, Kodeksu karnego wykonawczego, a także przepisy ustawy z 9.4.2010 r. o Służbie Więziennej, tekst jedn. Dz.U. z 2014 r. poz. 1415 ze zm. – art. 4 ust. 1 ustawy).

W myśl art. 15 § 2 KPK, wszystkie instytucje państwowe i samorządowe są obowiązane w zakresie swojego działania do **udzielania pomocy** organom prowadzącym postępowanie karne w terminie wyznaczonym przez te organy.

Przepis art. 10 § 4 KKW stanowi, że „organy i instytucje państwowe, organy samorządu terytorialnego oraz stowarzyszenia i organizacje społeczne w zakresie swojego działania udzielają pomocy organom wykonującym orzeczenia".

Kodeks karny wykonawczy reguluje współdziałanie ze społeczeństwem w przepisach art. 38–43 KKW (rozdział VII KKW: „Uczestnictwo społeczeństwa w wykonywaniu orzeczeń, pomoc w społecznej readaptacji skazanych oraz Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej"), art. 56–59 KKW (dotyczące wykonywania kary ograniczenia wolności przez zakłady pracy, placówki służby zdrowia i opieki społecznej, a także organizacje niosące pomoc charytatywną), art. 169–176 KKW (dotyczące wykonywania środków probacyjnych – w tym zakresie również art. 66–84 KK).

Ważne miejsce w grupie tych przepisów zajmują te, które regulują możliwości uczestnictwa społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności. Przedstawiciele społeczeństwa, świadcząc pomoc w zakresie resocjalizacji oraz społecznej readaptacji skazanych, realizują **ideę normalności i otwartości więzień**, tj. takiej organizacji procesu wykonywania kary pozbawienia wolności, aby była maksymalnie zbliżona do warunków wolnościowych.

Kodeks karny wykonawczy przyjął, jako jedną z zasad, zasadę współdziałania ze społeczeństwem.

Zgodnie z treścią art. 38 § 1 KKW, w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, w szczególności związanych z pozbawieniem wolności, mogą współdziałać stowarzyszenia, fundacje organizacje oraz instytucje, których celem działania jest realizacja zadań określonych w rozdziale VII KKW, jak

www.testy-prawnicze.pl

również kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania. Ich zadaniem jest uczestnictwo w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, społecznej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej w zakładach karnych lub aresztach śledczych (art. 38 § 2 KKW), realizowane **w porozumieniu z dyrektorem zakładu karnego lub aresztu śledczego**. Wypełnianie tych zadań może odbywać się m.in. w ramach:

1) **uczestniczenia ich przedstawicieli w radach** oraz **innych organach kolegialnych**, których zadaniem jest świadczenie pomocy skazanym i ich rodzinom oraz koordynowanie współdziałania społeczeństwa z zakładami karnymi i aresztami śledczymi;
2) **uczestniczenia w społecznej kontroli wykonywania kar**, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych (art. 39 § 1 KKW).

Podmioty uprawnione do współdziałania w wykonywaniu kar, środków, zabezpieczających i zapobiegawczych realizują swoje zadania przez swoich przedstawicieli. W świetle § 4 rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z 1.12.2003 r. w sprawie szczegółowego zakresu i trybu uczestnictwa podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem (Dz.U. Nr 211, poz. 2051) **przedstawicielem** takim oraz osobą godną zaufania może być ten, kto:

1) korzysta w pełni z praw cywilnych i obywatelskich,
2) nie był skazany za przestępstwo popełnione umyślnie,
3) nie został pozbawiony praw rodzicielskich lub opiekuńczych,
4) daje rękojmię należytego wykonywania przyjętych na siebie obowiązków,
5) ukończył 24 lata, a w wyjątkowych wypadkach 21 lat, jeżeli posiada kwalifikacje lub doświadczenie życiowe wskazujące na przydatność w prowadzeniu działalności wychowawczej i resocjalizacyjnej.

Zakres pomocy udzielanej przez uprawnione podmioty obejmuje pomoc:

1) **materialną**,
2) **prawną**,
3) **medyczną**,
4) **w znalezieniu pracy**.

Środki na udzielanie pomocy postpenitencjarnej uprawnione podmioty mogą otrzymywać z **Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym** oraz **Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej** (art. 43 § 8 pkt 3). Tryb udzielania pomocy osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz członkom ich rodzin określa rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 28.11.2014 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej (Dz.U. z 2015 r. poz. 21).

Celem uczestniczenia stowarzyszeń, fundacji, organizacji i instytucji oraz kościołów i innych związków wyznaniowych oraz osób godnych zaufania w wykonywaniu orzeczeń jest:

1) **zwiększenie efektywności działania organów państwowych w zakresie zapobiegania przestępczości i readaptacji społecznej skazanych** oraz
2) **wzmacnianie praworządnego działania organów państwowych**.

www.testy-prawnicze.pl

Podmioty uprawnione w świetle art. 38 § 1 KKW mogą uczestniczyć w prowadzeniu działalności:
1) **resocjalizacyjnej**,
2) **społecznej**,
3) **kulturalnej**,
4) **oświatowej**,
5) **sportowej**,
6) **religijnej**

w zakładach karnych lub aresztach śledczych, po uprzednim zawarciu **porozumienia** z dyrektorami tych zakładów lub aresztów.

Przepis (§ 3 UczPodR) zawiera przykładowy katalog działań, które mogą być podejmowane przez stowarzyszenia, fundacje, organizacje i instytucje oraz kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania w ramach ich uczestniczenia w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem. Są wśród nich:
a) inicjowanie, organizowanie i realizowanie zadań mających na celu zapobieganie przestępczości i przeciwdziałanie powrotowi do przestępstwa oraz kształtowanie społecznie pożądanej postawy skazanych;
b) realizacja zadań wynikających z programów resocjalizacyjnych przez prowadzenie działalności społecznej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej wobec skazanych;
c) świadczenie, w uzasadnionych przypadkach, niezbędnej pomocy materialnej, medycznej i prawnej skazanym oraz ich rodzinom;
d) utrzymywanie celowych kontaktów ze skazanymi;
e) przygotowywanie osób pozbawionych wolności do życia po zwolnieniu z zakładu karnego, aresztu śledczego oraz zakładu, w którym są wykonywane środki zabezpieczające, w tym przez udzielanie niezbędnej pomocy w uzyskaniu pracy i zakwaterowania.

Ważnym zadaniem realizowanym przez uprawnione podmioty jest przygotowanie osób pozbawionych wolności do życia po zwolnieniu z zakładu karnego, na które przeznaczony jest okres przygotowań do zwolnienia. W świetle art. 164 § 1 KKW, jest to okres do **6 miesięcy** przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem lub przed wykonaniem kary. Stanowi on w miarę potrzeby **czas niezbędny na przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu**, zwłaszcza dla nawiązania kontaktu z kuratorem sądowym lub podmiotami, o których mowa w art. 38 § 1 KKW. Co do zasady, **okres ten ustala**, **za zgodą skazanego, komisja penitencjarna**. Może go jednak **wyznaczyć sąd penitencjarny** w postanowieniu o udzieleniu lub odmowie warunkowego zwolnienia, jeżeli uzna to za niezbędne (art. 164 § 2 KKW). W trakcie okresu przygotowań kurator lub uprawnione podmioty ustalają ze skazanym zakres niezbędnej pomocy w społecznej readaptacji i sposób jej udzielenia (art. 165 § 3 KKW).

Zintensyfikowanie oddziaływań w kierunku nawiązania kontaktu ze światem zewnętrznym w okresie poprzedzającym opuszczenie przez skazanego zakładu karnego, akcentuje jego związek ze społeczeństwem na wolności.

www.testy-prawnicze.pl

W okresie przygotowania do zwolnienia skazany powinien w miarę możliwości odbywać karę we właściwym zakładzie karnym położonym najbliżej przyszłego miejsca pobytu (art. 165 § 1 KKW). Takie rozwiązanie wychodzi naprzeciw potrzebie nawiązania kontaktu ze środowiskiem, z którego wywodzi się skazany (zwłaszcza z rodziną), co ułatwia proces readaptacji społecznej. Ze względu na to, że zakład karny, w którym przebywa skazany podczas okresu przygotowań może pozostawać w znacznej odległości od zakładu karnego, w którym przebywał przed ustaleniem tego okresu, uczestniczenie tych samych osób w realizacji programu oddziaływań może być w poważnym stopniu utrudnione lub nawet niemożliwe.

Obok pomocy udzielanej przez społeczeństwo w ramach ww. działań, podmioty uprawnione w świetle art. 38 § 1 KKW sprawują również **społeczną kontrolę nad wykonywaniem kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych** (§ 6 ust. 1 UczPodR) w ramach działań prowadzonych lub koordynowanych przez **Radę Główną do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym** oraz odpowiednie **rady terenowe**.

Rada Główna do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym odpowiada za koordynację współdziałania pomiędzy organami państwowymi i przedstawicielami społeczeństwa w zapobieganiu przestępczości i wykonywaniu orzeczeń, w świadczeniu pomocy w readaptacji społecznej oraz wykonywanie kontroli społecznej, a także dokonywanie oceny polityki penitencjarnej (art. 40 § 1 KKW).

Stosownie do potrzeb wojewoda może powołać terenowe rady do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym. W ich skład wchodzą przedstawiciele podmiotów odpowiedniego szczebla, uczestniczących w Radzie Głównej do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym oraz przedstawiciele organów samorządu terytorialnego (art. 40 § 3 KKW).

II. Rola społeczności lokalnych w zapobieganiu przestępczości

Rola społeczności lokalnych w zapobieganiu przestępczości jest coraz wyraźniej podkreślana i znajduje swoje miejsce w systemie zapobiegania przestępczości. Udział lokalnych społeczności w profilaktyce przestępczości polega na **nieformalnej kontroli społecznej** wszystkich negatywnych zjawisk, które mają miejsce na obszarze zamieszkiwania społeczności, które albo stanowią przestępstwa, albo stanowią podłoże przyczynowe do ich wystąpienia w przyszłości.

Mechanizm ochronny, jaki powstaje w ramach tej kontroli, opiera się na **przestrzennej bliskości** osób zamieszkujących dany obszar i występujących na tym obszarze zjawisk (czynników zagrożenia), co powoduje, że każdy członek danej społeczności może pełnić rolę swoistego **„czujnika" sygnalizującego zagrożenie**[1].

[1] *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, s. 495.

www.testy-prawnicze.pl

Aby mechanizm działał skutecznie, **informacja o zagrożeniu** musi być prawidłowo wykorzystana do **eliminowania zjawiska:**

1) **w ramach nieformalnej kontroli** np. zwrócenia uwagi niewłaściwie zachowującej się młodzieży;
2) **w ramach kontroli formalnej.** W takim przypadku konieczna jest współpraca środowisk lokalnych ze sformalizowanymi agendami kontroli, przede wszystkim Policją, Strażą Miejską itp. Charakterystyczna dla omawianej problematyki jest ideologia ***Community Policing*** odwołująca się do ścisłej współpracy Policji ze społecznością lokalną. Chodzi o to, aby Policja razem z mieszkańcami działała wspólnie na rzecz identyfikacji i rozwiązywania takich problemów jak: przestępczość, narkotyki, strach przed przestępczością, społeczny i fizyczny rozpad sąsiedztw[1].

Idea wykorzystania społeczności lokalnych do walki z przestępczością została oparta na spostrzeżeniu, że **społeczność lokalna może skutecznie reagować na przejawy naruszania ładu i porządku**, na przejawy **tzw. złego zachowania – „syndrom wybitych szyb"** (wandalizm, graffiti, włóczęgostwo, spożywanie alkoholu), które pozbawione reakcji mogą stosunkowo łatwo przerodzić się w przestępczość. *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski* wskazują, że: „Dewastacja środowiska, w którym żyje społeczność lokalna, jeżeli nie napotka na przeciwdziałanie, prowadzi do niszczenia więzi łączących tę społeczność, czyli do dewastacji środowiska społecznego"[2]. Aktywność społeczności lokalnych w zakresie działań profilaktycznych ma szerszy wymiar – prowadzi do **podniesienia poziomu życia mieszkańców** danej społeczności.

Należy podkreślić, że powodzenie wykorzystania społeczności lokalnych w zapobieganiu szeregu negatywnych zjawisk wiązać należy z **możliwością lepszego indywidualizowania metod i środków kontroli** nieformalnej, jak również formalnej, z uwagi na posiadanie większej wiedzy o specyfice negatywnych zjawisk na danym terenie, np. pory dnia, w której występują. Ograniczenie kontroli do mniejszego obszaru daje możliwości lepszego poznania interesujących zjawisk, a tym samym dostosowania bardziej skutecznych sposobów przeciwdziałania im.

Pomysł wykorzystania społeczności lokalnych w zapobieganiu przestępczości powstał w Stanach Zjednoczonych, wiązał się ze zmianami w organizacji pracy Policji. Nowe podejście do zadań Policji w zakresie zapobiegania przestępczości z wykorzystaniem społeczności lokalnych i realizacji idei *Community Policing* jest szeroko omawiane na przykładzie pracy Szefa Policji Nowojorskiej ***Williama Brattona*** i burmistrza Nowego Jorku ***Rudolpha Giulianiego***[3].

[1] Szerzej na ten temat: *J. Czapska*, Community policing w Polsce – możliwości i ograniczenia, [w:] Bezpieczeństwo lokalne. Społeczny kontekst prewencji kryminalnej, red. *J. Czapska*, *J. Widacki*, Warszawa 2000, s.141 i nast.

[2] *J. Błachut*, *A. Gaberle*, *K. Krajewski*, Kryminologia, s. 492.

[3] Szerzej na ten temat: *W. Bratton P. Knobler*, Przełom. Jak szef Policji Nowojorskiej powstrzymał epidemię przestępstw, Poznań 2000; *G. L. Kelling*, *C. M. Coles*, Wybite szyby. Jak zwalczać przestępczość i przywrócić ład w najbliższym otoczeniu, Poznań 2000.

www.testy-prawnicze.pl

Próbą organizowania społeczności lokalnych do działań ukierunkowanych na zapobieganie przestępczości są **grupy sąsiedzkiej czujności** (*neighborhood watch*). Ich rola polega na tzw. **zapobieganiu sytuacyjnym** (utrudnianiu popełniania przestępstw), zwłaszcza przestępstw przeciwko mieniu, przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu.

Należy podkreślić, że **skuteczność wykorzystania mechanizmu społecznej kontroli nieformalnej**, opartej na społeczności lokalnej zależy od kilku **czynników**:

1) **więzi społecznych** warunkujących odpowiedni poziom zorganizowania społeczności na rzecz zapobiegania przestępczości;
2) **zaufania publicznego** do pracy agend kontroli formalnej;
3) opracowania **czytelnych zasad współpracy** społeczności lokalnych z agendami kontroli formalnej.

Mówiąc o roli społeczności lokalnych w zapobieganiu przestępczości, należy pamiętać o **czynnikach ryzyka**, które mogą wpłynąć na ograniczenie skuteczności tej formy kontroli, a mianowicie[1]:

1) przesunięcie spraw zapobiegania przestępczości na szczebel lokalny prowadzi do zbieżności kontroli społecznej i stygmatyzacji, co może skutkować umocnieniem postawy odrzucającej u pewnych grup lub jednostek;
2) możliwość zakłócenia jasności i celów działań;
3) wystąpienie postawy dramatyzacji i stygmatyzacji zamiast integracji warunkującej sprawną kontrolę;
4) konieczność współdziałania pomiędzy różnymi agendami może prowadzić do nieporozumień co do statusu i funkcji.

Zapobieżenie ryzyku wystąpienia wymienionych czynników widzieć należy w następujących działaniach:

1) położenie nacisku na działania afirmatywne (dla zachęty, informowania i pobudzania);
2) opracowanie specjalnej metodologii całościowej społecznej prewencji[2].

Warto wspomnieć w zakresie omawianej problematyki o funkcjonowaniu prywatnych firm detektywistycznych i ochroniarskich, które stanowią przejaw **prywatyzacji bezpieczeństwa**.

[1] Por. *B. Hołyst*, Kryminologia, s. 1395.
[2] Tamże.

www.testy-prawnicze.pl

NOTATKI

www.testy-prawnicze.pl

INDEKS RZECZOWY

Liczby przy hasłach oznaczają numery stron.

A

Agresja
– antyspołeczna 74
– emocjonalna 74
– fizyczna 37, 77, 109
– instrumentalna 74
– prospołeczna 74
– słowna 174
– werbalna 109
Anomia 28
Autoagresja 78

B

Banda 88

C

Charakteropatia 26–27, 54, 108
Chuligaństwo stadionowe
– definicja 170
– przejawy 173–178
– przyczyny 170–173
– zapobieganie 179–180
Ciemna liczba przestępstw 48, 99
Community Policing 228
Czynnik kryminogenny 52–53
Czynnik wiktymogenny 61

D

Dekryminalizacja 5, 211
Demoralizacja 92
Depenalizacja 211
Dewiacja 106, 124, 207

E

Ekonomia 7, 11
Etiologia kryminalna 4

F

Fenomenologia kryminalna 4

G

Gang 88, 117
Grupy sąsiedzkiej czujności 229

I

Instytucje totalne 212

J

Jaźń odzwierciedlona 43

K

Kara 39, 80, 99, 101, 104, 121
Kontrola społeczna
– niesformalizowana 205
– sformalizowana 205
Kontrsocjalizacja 106
Kryminalistyka 7, 10
Kryminalizacja 211
Kryminogeneza
– trudność badań 56–57
– znaczenie badań 57

Kryminologia
– a nauki pomocnicze 6–11
– a prawo karne 5–6
– pojęcie i przedmiot 1–4
– zadania 4–5

M

Medycyna sądowa 9
Model rodziny
– antypersonalistyczny 110
– indywidualistyczny 110–111
– patriarchalny 79
– personalistyczny 110

N

Narkomania 2, 117–118
Naznaczenie 43
Neokryminalizacja 211
Niedostosowanie społeczne 2, 112–113
Nieletni 113–122

O

Ofiara
– pojęcie i typologia 64–65
– rola ofiary w genezie przestępstwa 65–66
Osobowość dyssocjalna 26

P

Patologia społeczna 112–113
Pedagogika7–8
Pedagogika resocjalizacyjna 8
Penalizacja 211
Podkultura 218
Potencjał wiktymogenny 61
Predestynacja 65
Prewencja
– generalna 210
– indywidualna 210
Problem przestępczości nieujawnionej i „ciemnej liczby przestępstw 47–48
Proces
– degradacji 215–216
– depersonalizacji 215–216
– stygmatyzacji 215
– standaryzacji 215–216
Profilaktyka kryminalna 4
Prowokacja 63, 65–66
Przeciwdziałania 67–68
Przemoc
– w rodzinie 81–82
Przestępca 1, 3, 9, 14, 17, 32
Przestępstwo 39–40, 42
– z użyciem przemocy 73–86
Przestępczość
– dynamika 4, 47
– gospodarcza 88
– kobiet 123–125
– nieletnich 103–122
– nieujawniona 47–48
– obraz w środkach masowego przekazu 48–49
– rozmiar 45–46, 204
– statystyki 46–47
– struktura 47
– ujawniona 47
– zorganizowana 87–95
– z użyciem przemocy 73–86
Psychiatria 9
Psychologia 60
Psychopatia 22–26

R

Readaptacja 217, 224–226
Resocjalizacja 217–218

S

Samobójstwo
– definicja 144–145
– metody 151
– pakty samobójcze 148–149
– prawnokarna problematyka 149
– przyczyny popełniania 149–151
– typologia 152–153
– w zakładach karnych i aresztach śledczych 154–160
– zapobieganie 153–154
– związek z zabójstwem 160–161
Sieć przemocy 77
Socjalizacja 86
– nieprawidłowa 105–106
Socjologia 146–148
Socjopatia 27–28

Statystyka
– kryminalna 46
– penitencjarna 46
– policyjna 46
– prokuratorska 46
– sądowa 46
Strach przed przestępczością i poczucie bezpieczeństwa 68–71
Stygmatyzacja 215
Suicydologia 11, 144
Syndrom „wybitych szyb” 228
Sytuacja kryminogenna 6

Ś

Środki odurzające
– a przestępczość 130–132
– klasyfikacja 129–130

T

Teorie kryminologiczne
– biologiczne 13–18
– psychologiczne 19–28
– socjologiczne 28–43
Tolerancja
– dodatnia 129
– ujemna 129

U

Urodzony przestępca 14
Uzależnienie
– fizyczne 128
– krzyżowe 128–129
– psychiczne 128–129
– społeczne 128–129

W

Wiktymizacja
– pierwotna 66
– wtórna 66
Wiktymologia
– definicja i przedmiot badania 59–63
– zadania 63–64

Z

Zapobieganie przestępczości
– nieletnich 118–122
– zorganizowanej 93–95
Zespół abstynencyjny 128

Skrypty Becka

Seria „**Skrypty Becka**" przeznaczona jest dla studentów wydziałów prawa i aplikantów. Książki z tej serii zawierają najistotniejsze wiadomości z określonej dziedziny prawa oraz pozwalają na szybką i efektywną naukę.

Skrypt „**Kryminologia**" obejmuje najistotniejsze wiadomości z zakresu kryminologii. W ramach jego treści znajdują się m.in. następujące zagadnienia:

- ✓ przedmiot badań kryminologii,
- ✓ zadania kryminologii,
- ✓ związek kryminologii z innymi naukami,
- ✓ charakterystyka teorii kryminologicznych,
- ✓ problematyka kryminogenezy,
- ✓ problematyka ofiary przestępstwa (pojęcie i typologie ofiar),
- ✓ pojęcie i rodzaje wiktymizacji,
- ✓ rola ofiary w genezie przestępstwa,
- ✓ charakterystyka przestępczości (z użyciem przemocy gospodarczej, zorganizowanej, przestępczości kobiet),
- ✓ problematyka konfliktu nieletnich z prawem karnym,
- ✓ związek alkoholu i narkotyków z przestępczością,
- ✓ samobójstwo jako problem kryminologiczny,
- ✓ chuligaństwo stadionowe,
- ✓ terroryzm,
- ✓ zapobieganie przestępczości.

Każdy rozdział skryptu poprzedzony jest literaturą z omawianego zakresu.

Trzecie wydanie skryptu zostało uzupełnione o dwa rozdziały dotyczące chuligaństwa stadionowego i terroryzmu, a także o nowe pozycje literatury przedmiotu. Uwzględnia także zmiany przepisów wykorzystanych w skrypcie aktów prawnych.

Dr Małgorzata Kuć – adiunkt Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, profesor nadzwyczajny Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu, członek Towarzystwa Naukowego KUL oraz Stowarzyszenia Naukowego Prawa Karnego im. Profesora Juliusza Makarewicza.

e-mail: dz.handlowy@beck.pl, www.ksiegarnia.beck.pl
tel.: 22 31 12 222, fax: 22 33 77 601